

A DEBRECENI
DÉRI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

2024

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCV.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCV.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

ANNALES MUSEI DEBRECENIENSIS

de Friderico Déri nominati

2024

SZERKESZTETTE:
ANGI JÁNOS
LAKNER LAJOS
SZABÓ ANNA VIOLA

DEBRECEN, 2025

Lektorálta: dr. Hajdú Zsigmond

Korrektor: Szekeres Krisztina

Fordító: Debreczeni Ádám

Kiadja a Déri Múzeum

Felelős kiadó: dr. Angi János igazgató

A kötet a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelent meg.

Nemzeti
Kulturális
Alap

© szerzők, 2025

© Déri Múzeum, 2025

HU ISSN 0418-4513 A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

Borítóterv és nyomdai előkészítés: Kónya Ábel

Nyomta a KAPITÁLIS Kft. Debrecen

Felelős vezető: ifj. Kapusi József

www.derimuzeum.hu

TARTALOM

RÉGÉSZET

Dani János – Danielle J. Riebe – Gyucha Attila:

A 'Prehistoric Interactions in the Plain Project' tevékenységéről Csökmő–Káposztás-domb lelőhelyen 2013–2022 között 8

Nagy Emese Gyöngyvér, Deák Rita, D. Szabó László, Hága Tamara, Mester Péter, Rácz Zsófia, Szabó László, Szenthe Gergely, Szolnoki László:

A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 2020–2022-ben 18

TERMÉSZETTUDOMÁNY

Mező Szilveszter: Holt tudósok társasága.

A Déri Múzeum Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjteményének szakkönyvtára, térkép- és tablótára 44

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Barta Zoltán: Szentkultusz Pakisztánban, Pandzsáb iszlám szentélyei 54

Czinege József: A magyar turanizmus a 20. század elején 70

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Sántha Sára Virág: Bábszket istennő fajansz amulettje a Déri Múzeumban 78

MUZEOLÓGIA

Fodor Éva Irén, Korompai Balázs, Lakner Lajos, Magyarai Márta, Novák Ádám, Ormosi Viktória, Szabó Anna Viola, Váradi Katalin:

Cívisek világa – reflexiók az új állandó kiállításra 90

MÚZEUMPEDAGÓGIA

Sajtos Anna: A harmadik oldal. Múzeumpedagógiai foglalkozások a Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményéhez kapcsolódóan 124

Sándor Zita: Múzeumpedagógia, a tudásátadással kapcsolatos programok bölcsője 138

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2024

Lakner Lajos: Kölcsy Ferenc eddig ismeretlen tárgyaitól 150

Mező Szilveszter: DEBRECEN ANNO... A város egy muzeológus optikáján keresztül 156

KIÁLLÍTÁSOK 2024

Boros Judit: Erdélyi festészet a két világháború között. A Böhm-gyűjtemény Nagyváradon 164

Korompai Balázs: 175 év – 175 tárgy. 1849 – huszárok, a szabadság katonái 172

Lakner Lajos: Csokonai 180 185

Pótor Barnabás: „Friss, élő, ragaszkodó”. A fordító és a fordított Térey.

A Déri Múzeum és a Méliusz Juhász Péter Könyvtár közös kamarakiállítása 194

Szabó Anna Viola: Cívisházak színéváltozása. Fotókiállítás a Déri Múzeum archív és Vigh Levente mai fényképeiből 198

P. Szalay Emőke – Somogyi Péter – Váradi Katalin – Veress Dániel: „Egy az Úr, egy a hit”

A Kistemplom és a Szent Anna templom a katolikus–református együttélés első századában, 1693–1781 204

FÜGGELÉK

Zsadányi Tünde: A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2023 214

Zsadányi Tünde: A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2024 220

RÉGÉSZET

A 'PREHISTORIC INTERACTIONS IN THE PLAIN PROJECT' TEVÉKENYSÉGÉRŐL CSÖKMŐ–KÁPOSZTÁS-DOMB LELŐHELYEN 2013–2022 KÖZÖTT

Bevezetés

Csőkmő–Káposztás-domb Csőkmő DNy-i határában található, a Sebes-Köröstől É-ra elterülő Kis-Sárrét ÉNy-i peremén, az egykor¹ 'Halas hátnak' nevezett, a mocsaras, vízjárta területből szigetszerűen kiemelkedő szárazulaton. Később, a 19. században, 'Molnár-halomnak' nevezték² a mesetereges dombot. (1. kép) A Berettyó és a Sebes-Körös közötti területen, a Nagy- és a Kis-Sárrét között fontos szárazföldi kapcsolatot jelentett ez a vidék (a mai Csőkmő és Füzesgyarmat közötti terület) az Alföld és Erdély között az őskorban.

1 Az 1. katonai felmérés térképlapján.

2 A 2. katonai felmérés térképlapján.

Bár a lelőhely már ismert volt korábban,³ és annak külső településrészének periferiáján,⁴ vízrendezési munkákkal (csatornaásás) kapcsolatban, 1987-ben folyt leletmentő feltárás is (Hajdú 1988; M. Nepper 1993, 113), módszeres kutatását mégis Aranyos Annamária és Dani János 2008. decemberi terepszemléje indította el, melynek során az őszi

3 A Káposztás-dombot és a közelében lévő bronzkori tellt, a Budai-dombot több alkalommal (1988, 1994) is meglátogatta Szathmári Imre (Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba), G. Nagy Pál helyi lakos javaslatára, az onnan a falubeliéktől begyűjtött látványos régészeti leletek miatt. E szemlék jelentéseiben megemlítette a közelben található másik őskori lakódombot, a Káposztás-dombot is (Szathmári 1988; Szathmári 1994).

4 Csőkmő, Tordai-zsilip IV. lelőhely név alatt (lelőhelyazonosító: 58633): <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/64397>

1a. A Káposztás-domb az 1. katonai felmérés térképlapján (Halas hát)

szántásban, a tell centrumában leégett neolitikus házak patykos foltjai váltak megfigyelhetővé.

A 'Prehistoric Interactions on the Plain Project' (PIPP) Danielle J. Riebe (University of Georgia, Athens, USA) és Dani János (SzTE Régészeti Tanszék & Déri Múzeum, Debrecen) vezetésével futó régészeti projekt ennek, az Alföld egyik legnagyobb kiterjedésű késő neolitikus települési komplexumának kutatását tűzte ki célul: kialakulásának és fejlődésének térbeli és időbeli dinamikája mellett annak kapcsolatrendszerét kívánja vizsgálni. A lelőhely, valójában egy hatalmas kiterjedésű késő neolitikus települési komplexum, melynek centrumában található a Káposztás-domb,⁵ a Herpály-kultúra tell-települése, körülötte pedig egy hatalmas kiterjedésű külső településrész.⁶ Csökmő–Káposztás-domb kutatásának másik kiemelt célja, a Tiszai- és a Herpály-kultúrák határterületén elhelyezkedő lelőhelyen a két kulturális kör egymásra hatásának vizsgálata a tájhasználaton, a településszerkezeten, az építészeten, a létfenntartási stratégián és a leletanyagokon keresztül.

5 A tell lelőhely azonosítója: 63698

6 A külső telep lelőhely azonosítója: 1054. Meg kell jegyeznünk, hogy az MNM digitális lelőhely nyilvántartásában (Ariadne) ezen a számon, mint a lelőhely névváltozata szerepel a Budai-domb is, ami alapvető tévedés, hiszen az egy másik lelőhely: <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/11109>

2013

Danielle J. Riebe doktori disszertációjához kapcsolódóan 2013. áprilisában a lelőhelyen ún. „dog leash” szisztematikus leletgyűjtésre került sor, melynek során a lelőhely centrumától kiindulva, a fő égtájak irányában, 20 méteres távolságra kijelölt, 10×10 m-es egységekben gyűjtöttük fel a felszíni leleteket.

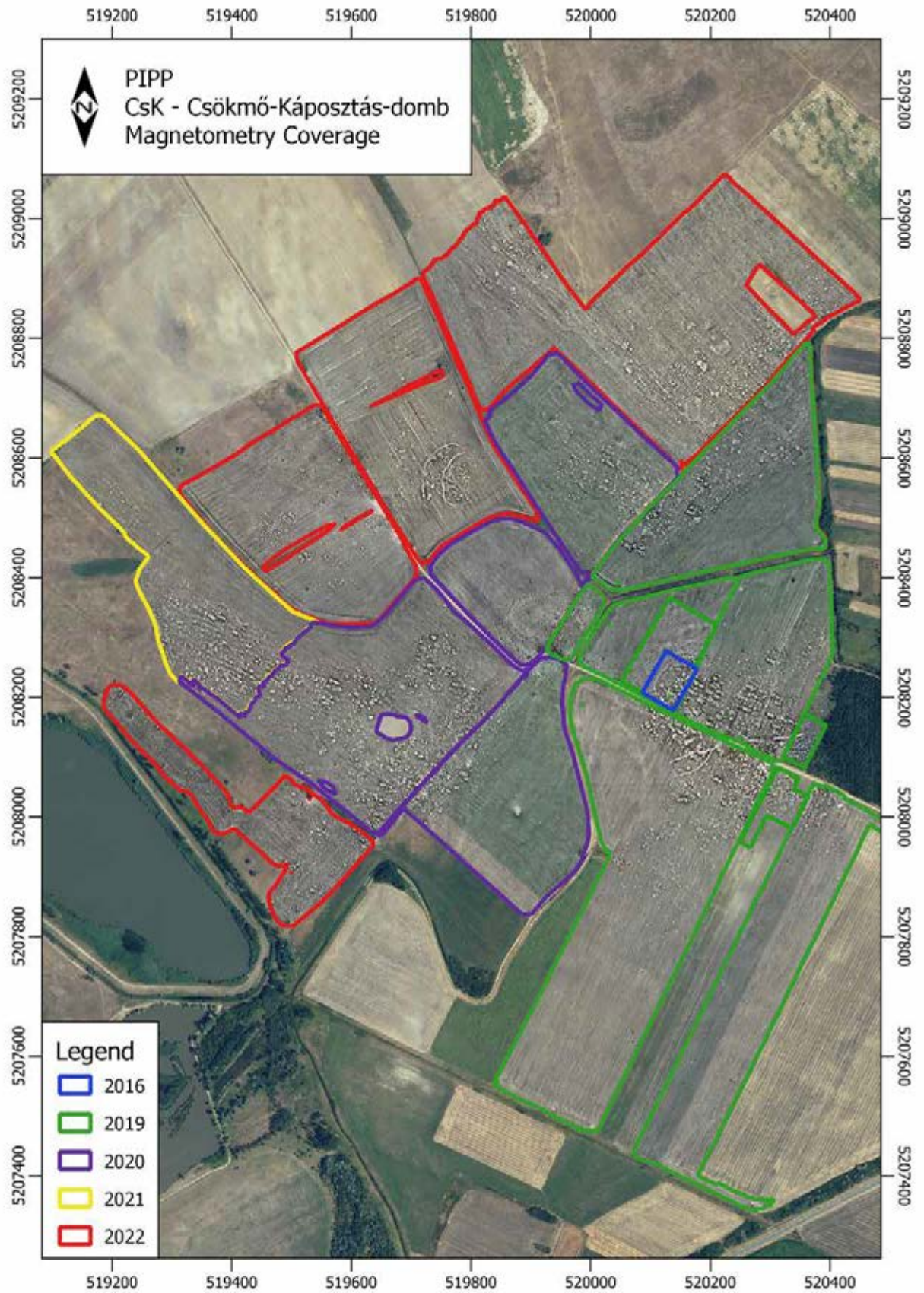
2016

Danielle Riebe említett doktori terepmunkáinak keretében 2016. novemberében ún. zónás felszíni leletgyűjtésre került sor a tellen (a Káposztás-dombon) és a közvetlenül azt övező külső településrészen. Ugyanakkor Apostolos Sarris és a Foundation for Research & Technology Hellas (FORTH) csapata, szintén a tellen, egy kb. 40×60 m-es területen, teszt jelleggel geofizikai felmérést végzett Bartington G601 fluxgate magnetométerrel. Ekkor mintavételező fúrásvizsgálatokat is végeztünk a lelőhely statigráfiai viszonyainak tisztázása érdekében (3. kép).

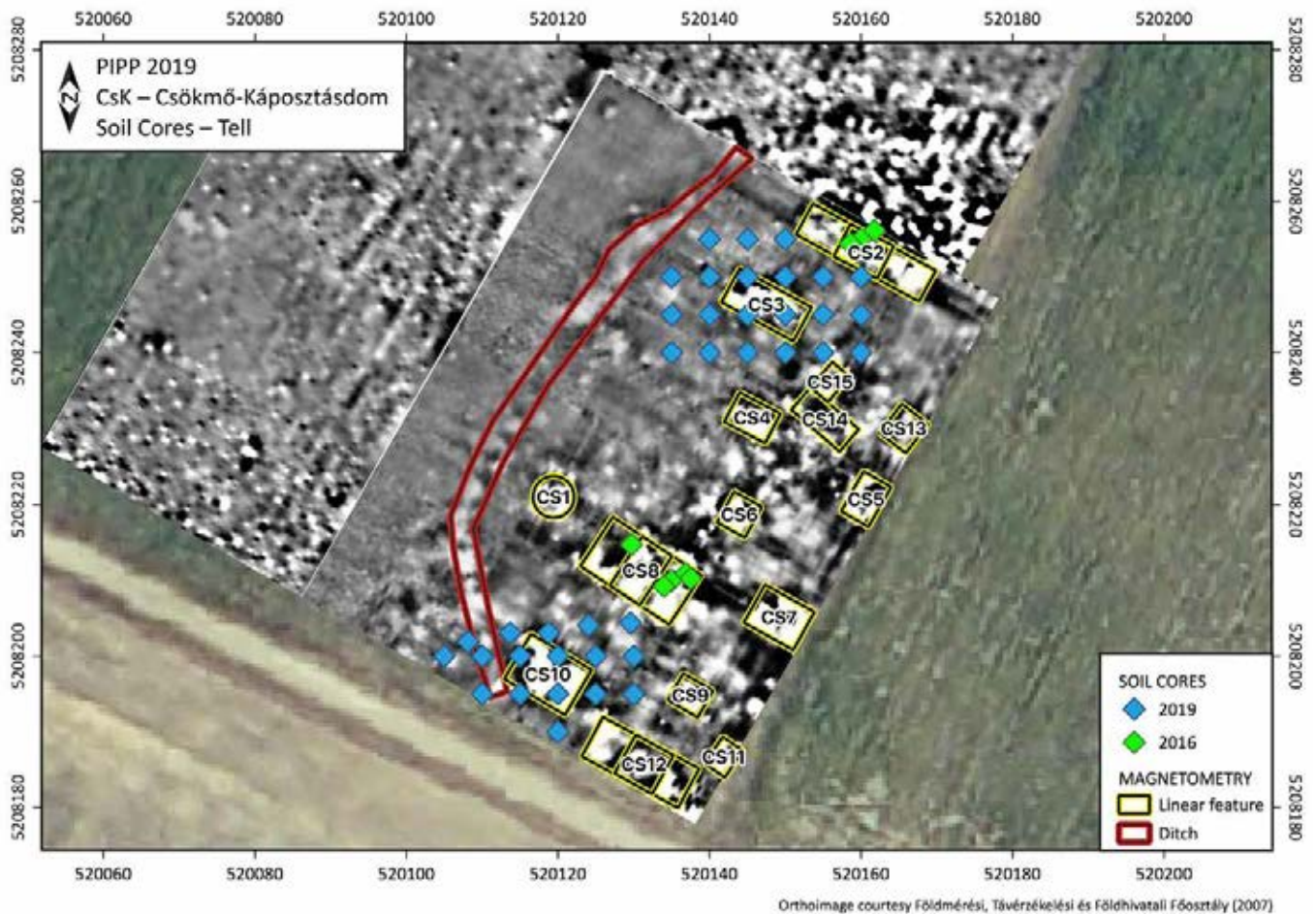
7 A módszerről lásd: Binford 1964, 436

1b. A Káposztás-domb a 2. katonai felmérés térképlapján (Molnár halom)

2. A lelőhelyen végzett magnetométeres felmérések

3. A Csökmő–Káposztás-dombi tell 2016. évi felméréseinek eredményei és a 2016. és 2019. évi fúrásminták eloszlása

2019

A projekt a National Science Foundation (USA) támogatásának köszönhetően 2019-ben tovább folytatódhatott. Ebben az évben a 2016. évi terepbejárás során nyert adatok alapján a tell és közvetlen környezete mellett elsősorban az attól délre és keletre eső területeket vizsgáltuk. A 2019. július közepén a Munifex Kft. (Stibrányi Máté) által elvégzett nagy felületű magnetométeres felmérés során egy quad-vontatású, többcsatornás SENSYS fluxgate gradiometert használtunk. Emellett, a geofizikai vizsgálatok elvégzésének kedvező felszíni viszonyoknak köszönhetően, sor kerülhetett a tellt északról és nyugatról övező egykori Sebes-Körös meder átellenes partján húzódó területek – ahol a korábbi terepbejárások során jelentős számban késő neolitikus leletanyag is előkerült (KÖH 1055, 58634) –, valamint a telltől délkeletre eső KÖH 73037 lelőhely északi területének felmérésére is. 2019-ben összességében mintegy 27 hektár magnetométeres vizsgálatát végeztük el (2. kép). Az eredmények egyértelműen egy nagyméretű, a tellt övező horizontális településre utalnak, amely a Sebes-Körös mindkét partjára kiterjedhetett. Egyéb objektumok mellett cölöpszerkezetes, le nem égett, valamint leégett épüle-

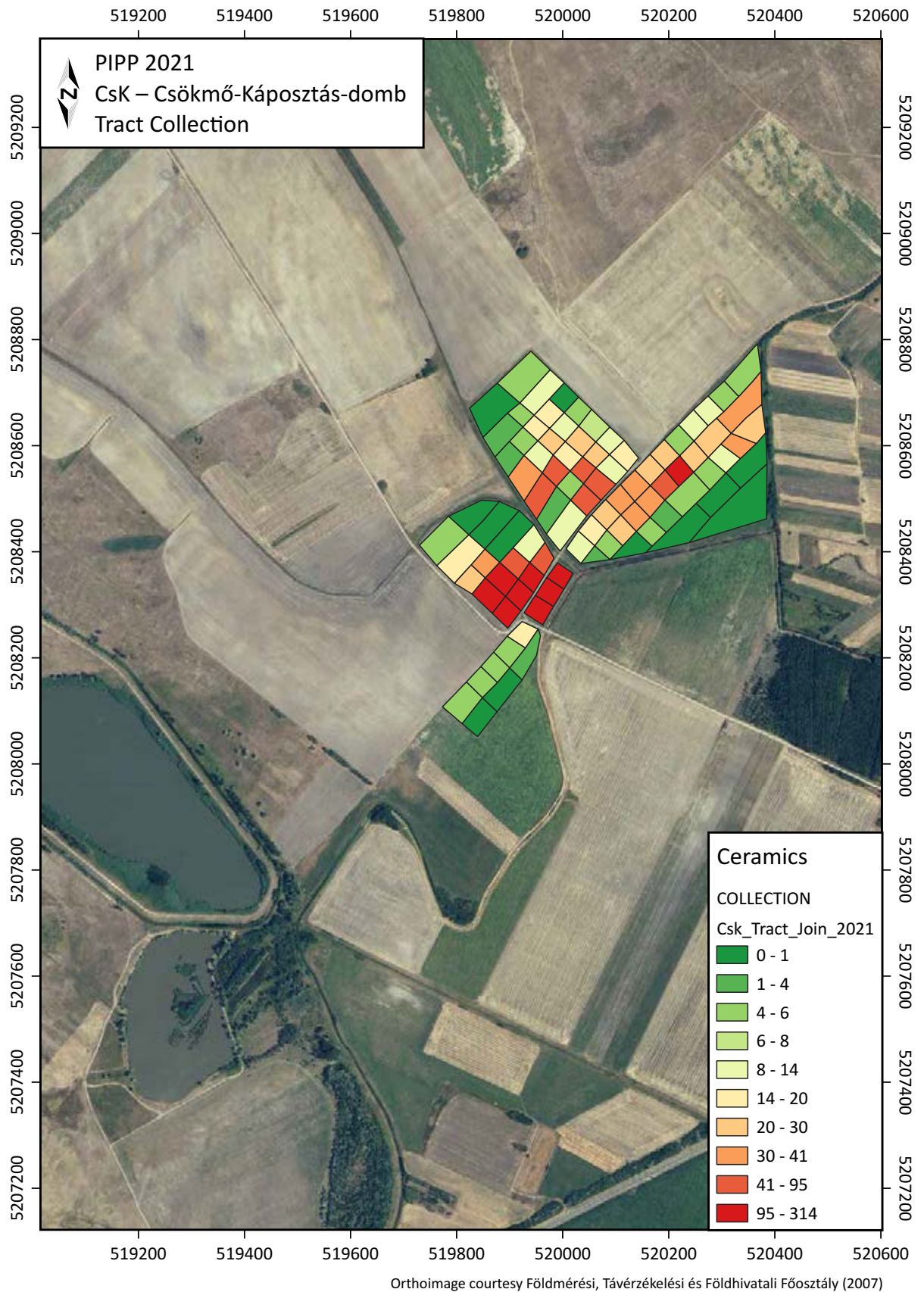
tekre utaló, jelentős számú anomáliát azonosítottunk, amelyek a felszíni leletanyag, valamint a házak mérete és tájolása alapján döntő részben a késő neolitikumra keltezhetőek.

A tell területén a 2016. évi geofizikai felmérések során azonosított két épületre utaló anomália (CS10 és CS3) területén és környezetében gyűjtöttünk talajmintákat 10 méteres négyzethálóban. Az épületek funkciójának, használatának megállapítása érdekében kémiai összetételi vizsgálatokra kerül majd sor.

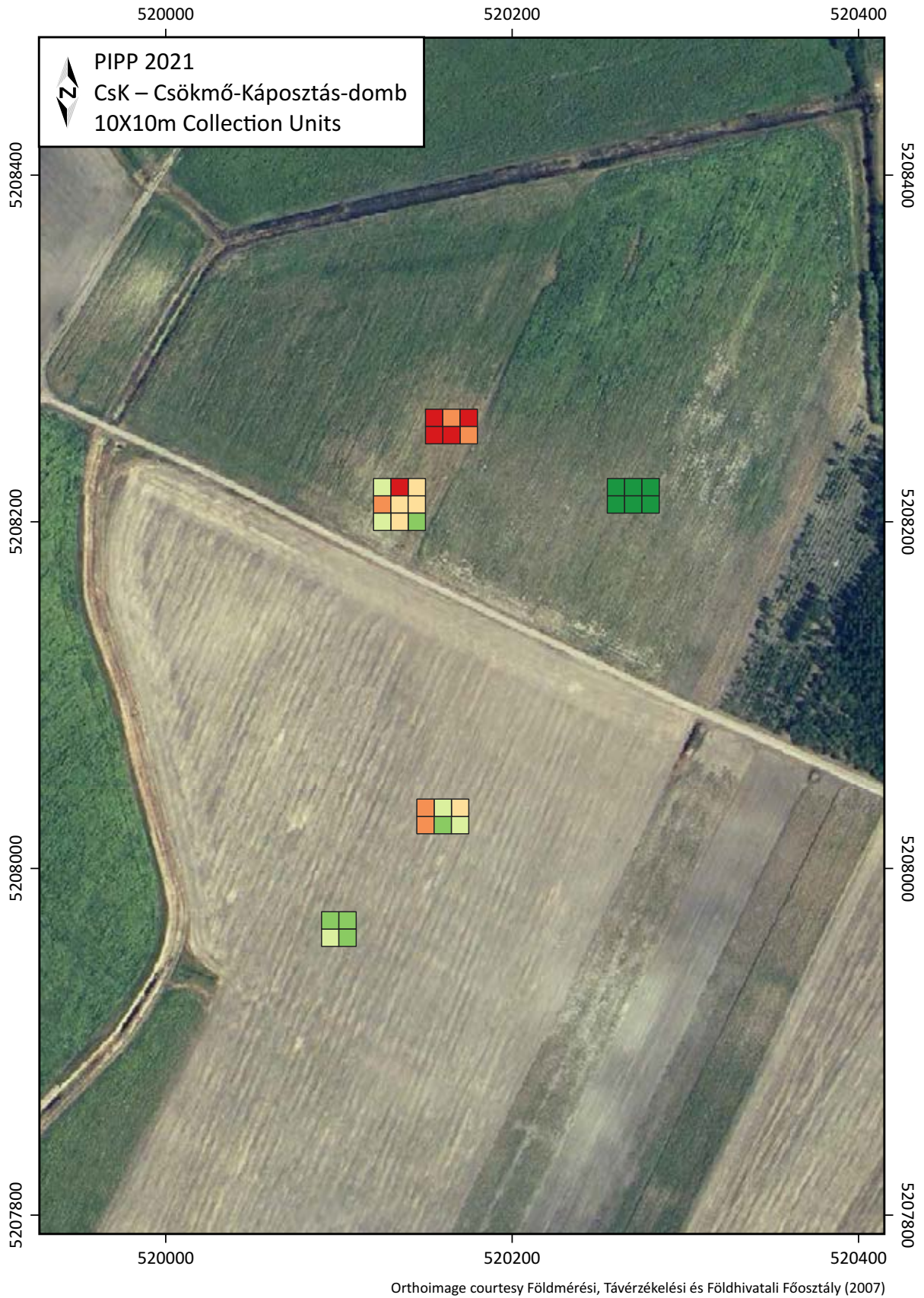
A lelőhely nagy részét fedő gabona aratása a tavaszi szélsőséges időjárás miatt késett, július második felében fejeződött be, így a tervezett szisztematikus felszíni leletgyűjtést a következő év tavaszára halasztottuk.

2020

A Covid-19 pandémia miatt ebben az évben kizárólag a geofizikai felmérések folytatódtak a tellt Ny-ról övező területeken. (2. kép)

4. A 2021. évi felszíni gyűjtések helyszínei és eredménye a lelőhely nyugati és északnyugati részén

5. A 10×10 méteres felszíni gyűjtések helyszínei és eredménye 2021-ben

2021

A Covid-19 okozta lezárásokat követően 2021. novemberben felszíni gyűjtésekkel és további geofizikai felmérésekkel folytatódtak a kutatások a lelőhelyen.

A felszíni gyűjtéseket a lelőhely nyugati és északnyugati, 2019-ben magnetométeres felmérésekkel vizsgált részén folytattuk (1. kép). Kifejezetten jó látási viszonyokat nyújtó, szántott, boronált, részben sarjadó, őszi búzával bevetett felületeken dolgoztunk. A 2016. évi munkánkhoz hasonlóan kb. 50×50 méteres - alacsony leletsűrűség esetén 50 méteres szélességű, de hosszabb egységekben - végeztük a gyűjtéseket. Az egyes egységekben 10 méteres közzel 5 fő dolgozott. Összesen 90 új egységet vizsgáltunk; így a 2016-ban és 2021-ben felgyűjtött egységek száma 157-re növekedett. A leletanyag nagy többsége késő neolitikus, de kisebb számban szarmata és késő középkori cserepeket is találtunk, utóbbiakat jellemzően a lelőhely északnyugati részén.

A szisztematikus felszíni gyűjtések 10×10 méteres egységekben is folytatódtak, a magnetométeres felmérések során azonosított házhelyre és közvetlen környezetükre koncentráva a telen, illetve attól keletre és délre (2. kép). Az összesen 31 egységben elvégzett vizsgálatok célja a 2022 nyarán esedékes feltárási munkák előkészítése volt. A munka során gyűjtött paticokot a terepen mértük és a lelőhelyen hagytuk, a kerámia és egyéb leleteket válogattuk és számoltuk. Mosásukra a Déri Múzeumban kerül sor, amelyet 2022. nyarán analizisük követett.

A korábbiakhoz hasonlóan a geofizikai felmérés során a SENSYS quad-vontatású, többcsatornás fluxgate gradiometert használtuk. A magnetométeres felmérés ez alkalommal a lelőhely nyugati részének mintegy 11 ha területére koncentrált; erről a területről előzetesen nem állt rendelkezésünkre régészeti adat (2. kép). Az eredmények azt bizonyítják, hogy a késő neolitikus település ebben az irányban is folytatódik: nagyszámú egyéb objektum mellett, számos északnyugat-délkeleti tájolású, hosszúháza utaló anomáliát azonosítottunk (3. kép). Emellett idénybeli extenzív terepbejárásunk azt igazolta, hogy a Herpályi telep ettől a területtől észak-északkeletre is folytatódik.

2022

2022. július 18. és augusztus 8. között folytatódott a kutatás, melynek során felszíni gyűjtést és geofizikai felmérést, további fúrásvizsgálatokat végeztünk, illetve a magnetométeres felmérések során azonosított épületek vizsgálata és radiokarbon minták gyűjtése céljából tesztszelvényeket nyitottunk.

Az idény a korábbi felszíni gyűjtések területének kibővítésével kezdődött. Korábbi munkánkhoz hasonlóan kb. 50 méter szélességű és – a gyűjtésben résztvevők számához igazodva, közöttük 10 méteres távolságot tartva – változó hosszúságú gyűjtési egységekben dolgoztunk. A vizsgált terület egyes részeit napraforgó borította, ezeket a következő szezonban vizsgáljuk majd. Az elmúlt években összesen 221 egységet

gyűjtöttünk fel. A szisztematikus felszíni gyűjtések 10×10 méteres egységekben is folytatódtak 33, a magnetométeres felmérések során azonosított házhelyre és közvetlen környezetükre koncentráva.

Az előző évekhez hasonlóan a munkánk során gyűjtött paticokot a terepen mértük és a lelőhelyen hagytuk, a kerámia és egyéb leleteket szétválogattuk és számoltuk. Mosásukra a vésztoói bázisunkon került sor, analizisük 2023 nyarán történt meg. Az idény során az elmúlt évben felgyűjtött kerámiaanyag kronológiai vizsgálata megtörtént, amely tisztázta, hogy kevés és koncentrált szarmata, és talán kelta, leletanyag mellett, a 2022-ben gyűjtött leletek túlnyomó többsége a késő neolitikumra datálható.

A korábbiakhoz hasonlóan a geofizikai felmérés során quad-vontatású, többcsatornás fluxgate gradiometereket használtunk, és az idény során immáron minden irányban sikerült tisztáznunk a Herpályi település kiterjedését. Az immáron összesen 120 hektáryi területen elvégzett felmérések eredményei alapján a település legnagyobb kiterjedése több mint 100 ha lehetett (6. kép).

Az idény során egy-egy 1×1 méteres tesztszelvényt nyitottunk 12, a lelőhely különböző részein elhelyezkedő, épületre utaló mágnesez anomália területén (7. kép). Ezekkel a szelvényekkel az anomáliák interpretációnak helyességét, az objektumok állapotát és stratigráfiai sajátosságait vizsgáltuk a 2023-ban tervezett, nagyobb felületre kiterjedő feltárások előkészítéseként. Emellett minden tesztszelvényből alkalmunk nyílt radiokarbon minták gyűjtésére, amelyek segítséget nyújtanak a település időbeli fejlődésének tisztázásában. A mintákat a University of Georgia radiokarbon laborja elemezte.

Végül, a stratigráfiai viszonyok tisztázása érdekében szisztematikus fúrásmintavételezésre is sor került, a teltől északra eső területen.

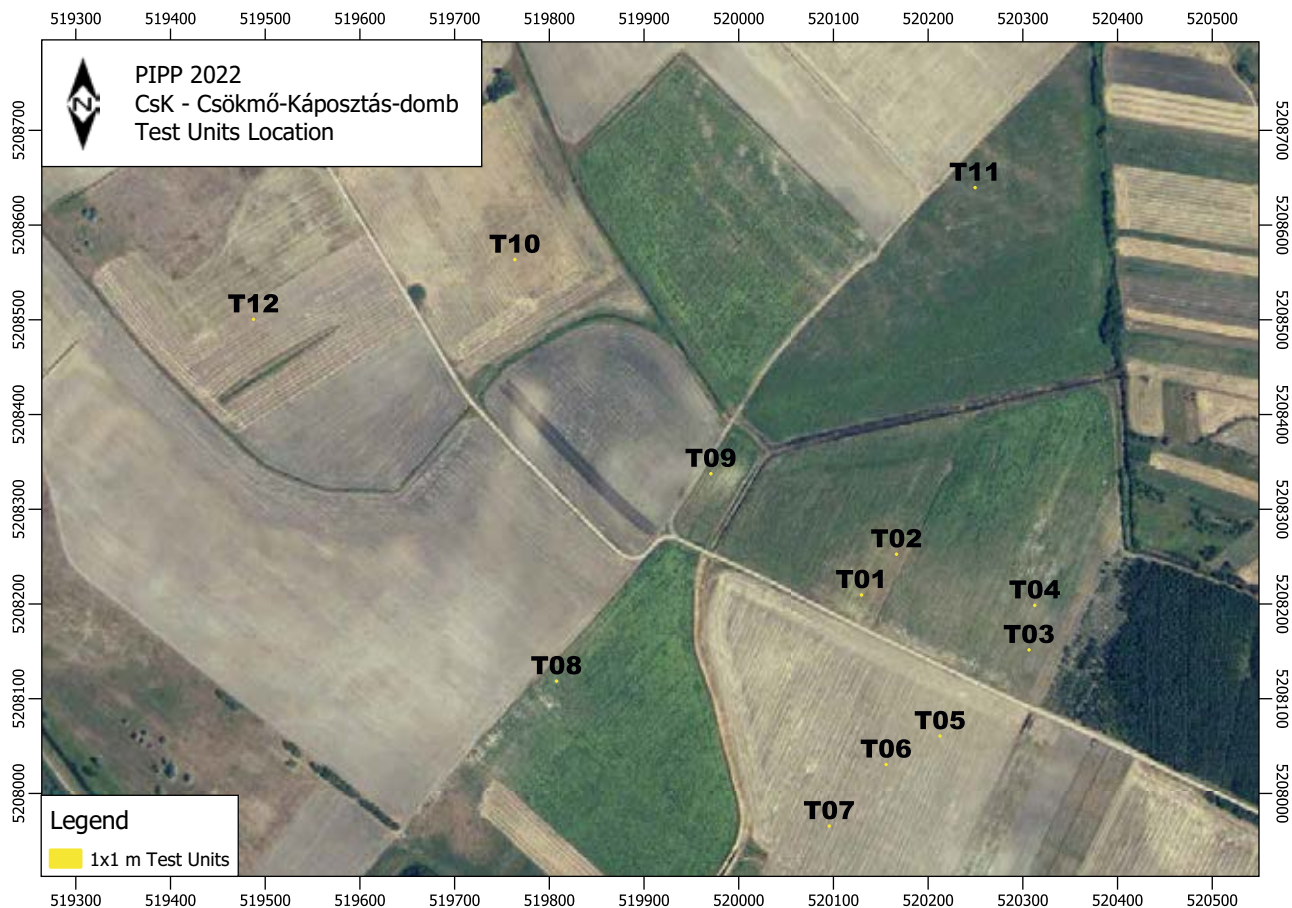
Összefoglalás

A Csökmő–Káposztás-dombon 2013-ban kezdődött szisztematikus terepmunkák az Alföld egyik legnagyobb méretű és komplex szerveződésű késő újkőkori telepébe engednek betekintést. Az eredmények gyökeresen módosítják a Herpályi kultúra településeiről korábban kialakított képet és jelentős mértékben járulnak hozzá a késő neolitikum időszakában bekövetkezett településkoncentrációs folyamatok pontosabb megértéséhez.

A 'Prehistoric Interactions on the Plain Project' keretében 2023-ban lakóépületek feltáráására került sor, míg 2024-ben az elmúlt években gyűjtött leletanyag rendszerezése és elemzése mellett újabb tesztszelvények megnyitása történt. A szükséges források előteremtését követően a program a közeljövőben tovább folytatódik.

6. A magnetométeres felmérés eredménye Csökmő-Kápostás-domb lelőhelyen

7. A 2022-ben feltárt 1×1 méteres tesztszelvények a lelőhely területén

Köszönetnyilvánítás

A Csökmő–Káposztás-dombon folytatott régészeti kutatásokat a Rust Family Foundation, az IIE Fulbright és a National Science Foundation (BCS-1312027 és BCS-2131357) nagylelkű támogatása tette lehetővé. Köszönetünket fejezzük ki azoknak a diákoknak és kollégáknak is, akik szezonról szezonra segítettek munkánkat, köztük Billy Ridge-nek, Victoria Nuccionak, Mark Golitkonak, Emil Hollandnak és Győri Jánosnak. Külön köszönet illeti a görög (Apostolos Sarris és Athanasios V. Argyriou) és a magyar geofizikai csapatot (Stibrányi Máté, Mesterházy Gábor, Pethe Mihály), akik nélkül nem láthatnánk ezt a hatalmas őskori települést egyben.

Irodalom

- Binford, Lewis R. 1964: *A consideration of archaeological research design*. American Antiquity, Vol. 29, No. 4. (Apr., 1964), pp. 425-441. <http://links.jstor.org/sici?sici=0002-731%28196404%2929%3A4%3C425%3AACORD%3E2.0.CO%3B2-S>
- Hajdú, Zsigmond 1988: 11.Csökmő — Tordai zsilip (Hajdú-Bihar m.) Régészeti Füzetek Ser.1; No. 41, 1988, 9.
- M.Nepper, Ibolya 1993: *A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok régészeti tevékenysége 1986-1991. (Leletkataszter)*. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1991, Debrecen 1993, 107-140.
- Szatmári, Imre 1988: *Jelentés a Csökmő határában 1988. július 6-án végzett terepszemlékről*. Kézirat. A Debreceni Déri Múzeum Régészeti Adattára 271-90., Debrecen
- Szatmári, Imre 1994: *Jelentés a Csökmő határában, a Budai-dombon 1994. augusztus 29-én végzett terepszemlékről*. Kézirat. A Debreceni Déri Múzeum Régészeti Adattára 344-97., Debrecen

János DANI – Danielle J. RIEBE –
Attila GYUCHA:
A 'Prehistoric Interactions in the Plain
Project' tevékenységéről
Csökmő–Káposztás-domb lelőhelyen
2013–2022 között

**[On the activity of the 'Prehistoric
Interactions in the Plain Project' at
the Csökmő–Káposztás-domb site
between 2013-2022]**

The 'Prehistoric Interactions on the Plain Project' (PIPP) is an archaeological project supervised by Danielle J. Riebe (University of Georgia, Athens, USA) and János Dani (Faculty of Archeology, University of Szeged & Déri Museum, Debrecen). The project is concerned with the largest settlement complex of the late neolithic period in the Alföld region. It aims to study the spatial and temporal dynamics of its creation and development, as well as its network. The site is a late neolithic settlement complex of the Herpály culture with the Káposztás Hill at its center and a large surrounding outer settlement. The other prominent aim at the Csökmő–Káposztás Hill site is the study of the interaction between the Tisza and Herpály cultures through the utilization of the landscape, settlement structure, subsistence strategies and archaeological finds.

NAGY EMESE GYÖNGYVÉR, DEÁK RITA, D. SZABÓ LÁSZLÓ, HÁGA TAMARA, MESTER PÉTER,
RÁCZ ZSÓFIA, SZABÓ LÁSZLÓ, SZENTHE GERGELY, SZOLNOKI LÁSZLÓ

A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE 2020–2022-BEN

Az alábbiakban a Déri Múzeum Régészeti Tára által 2020–2022. évek között végzett kisebb-nagyobb feltárások, ásatások, helyszíni szemlék, szakfelületek, terepbejárások rövid jelentéseit tesszük közzé.

Hajdú-Bihar vármegyében ebben az időszakban a Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer Fejlesztése, a Civaqua – Tóció program, a Keleti Főcsatorna és a hozzátartozó rendszerek korszerűsítésének régészeti feladatellátására került sor az Ártánd IV. homokbánya és egyéb a vármegye területén lévő kisebb-nagyobb beruházások (Balmazújváros: raktárcsarnok építése; Biharnagybajom, Sárrétudvari: szarvasmarhatelep bővítése; Debrecen–Füzesabony vasútvonal korszerűsítése; Eses, Hosszúpályi, Nagyhegyes: gázvezeték építése; Egyek: szennyvíztisztító telep építése; Földes: két istállóépület, szénatároló és silótér építése; Kaba: hűtőház építése, baromfitelep bővítése; Komádi: új kútkörzet, valamint kútbekötő-vezeték kivitelezési munkálatai; Konyár: bölcsőde építése; Nádudvar: tehenészeti létesítmény, pulykatelep kivitelezése; Tiszacsege: horganyzóüzem építése) próbafeltárásai és teljes felületű megelőző feltárásai, valamint helyszíni szemlék (Furta, Pocsaj) régészeti munkája mellett. A 2020–2021. években az ELTE BTK Régészettudományi Intézete és a Magyar Nemzeti Múzeum közreműködésével tervésítés keretében folytattuk egy késő avar kori temető feltárását Polgár határában (Görbető-dűlő).

Debrecen belvárosi területén kisebb-nagyobb építkezésekhez kötődött régészeti feltárás (Bajcsy-Zsilinszky u., Barna u., Böszörményi út, Darabos u., Dósa nádor tér, Hatvan u., Mester u., Rákóczi u. Vörösmarty u.), míg a külterületeken ipari csarnok, raktárcsarnok, bekötőút építése, napelemes kiserőmű létesítése; a Déli Gazdasági Övezet (CATL, ECO-Pro, Huxa, Vivaldi A) és az Észak-Nyugati Gazdasági Övezet (BMW), valamint a Tócióvölgyi lakóövezet fejlesztése, fásítása és erdőfejlesztése; a Vezér utcai Ipari Park (Debreceni Egyetem stb.) különböző beruházási területeinek megelőző feltárása zajlott.

2020. ÉVI RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉG

1. Debrecen, Böszörményi út 164. (38812) avar kor

2020. október 6-án ásatást végeztünk a Debrecen–Böszörményi út 164. régészeti lelőhelyen. A megelőző feltárára a Debreceni Egyetem Kecskeméti János Tornacsarnok fejéppülettel való bővítése miatt került sor. A kinyitott terület tornacsarnokkal határos felében élő közművek futnak (gáz, víz, áram), ami miatt nem tudtuk elérni a bolygatatlan altalaj szintjét. A tornacsarnoktól távolabb eső 83 m² területen nem voltak közművek és itt négy régészeti jelenséget tártunk fel a népvándorláskor avar időszakából (6–7. század). A két gödörből és az egymással párhuzamosan futó északkelet–délnyugati irányú árkokból kerámiatöredékek és állatsontok kerültek elő. Az árkoknak csak kb. három méter hosszú szakaszát tudtuk feltárni, folytatódhatnak a tornacsarnok és a parkoló irányába is.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

2. Debrecen, Egressy Béni tér (65350) vaskor, kora újkor, ismeretlen kor

2020. március 26. – április 24. között elvégeztük Debrecen–Egressy Béni tér lelőhelyen a *Debrecen, Derék utca 16475/8 hrsz. munkásszálló építése* nevű projekthez kapcsolódó teljes felületű megelőző feltárást. A humuszolt terület 8043 m² nagyságú volt, ebből régészetiileg feltárt 7519 m².

A lelőhelyen egy vaskori kelta település objektumait tártuk fel. Összesen hét épület és az ezekhez tartozó gödrök árkok kerültek elő. Az épületek közös jellemzője, hogy rövidebb oldaluk közepén egy-egy cölöphely volt. Két épület esetében sikerült megfognunk a padlósínt is. Gazdag leletanyag került elő belőlük: grafittal soványított edények töredékei, orsókarika, csonteszköz. Három épület esetében figyeltünk meg modernkori bolygatást. A terület nagy részén előfordultak recens épületek, kutak, gödrök és árkok. Feltártunk egy ismeretlen korú sírt is, melyben egy kar csontjain és egy koponyatető töredéken kívül más nem került elő.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Andirkó Lajos, Domán Szabolcs, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Deák Rita

3. Debrecen, É-4 jelű mélyfúrás (85825) római császárkor (szarmata)

2020. augusztus 7–12. között elvégeztük Debrecen–É-4 jelű mélyfúrás lelőhelyen a *Hajdúhátasági Többcélű Vizsgáldalkodási Rendszer Fejlesztése* nevű projekthez kapcsolódó teljes felületű megelőző feltárást. A humuszolt terület 572 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 431 m².

A lelőhelyen két római császárkori (szarmata) körárkos temetkezés került elő. Mindkét sír bolygatott volt, a csontvázakból nagyrészt csak hosszúcsontok maradtak meg. Az 1. obj 1. str. számú sírból vaskés és vas övcsat, a 2. obj. 3. str. számú sírből egész edény és vaskés került elő.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Andirkó Lajos, Domán Szabolcs, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Mester Péter

4. Debrecen, Fáy-dűlő II. (51148) neolitikum, római császárkor (szarmata), Árpád-kor

2020. július 14–24. között elvégeztük Debrecen–Fáy-dűlő II. lelőhelyen a *Hajdúhátasági Többcélű Vizsgáldalkodási Rendszer Fejlesztése* nevű projekthez kapcsolódó teljes felületű megelőző feltárást. A humuszolt terület 7499 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 3048 m².

A lelőhely nyugati felén egy sűrű római császárkori (szarmata) települést tártunk fel. Néhány nagyméretű, méhkasos tárológödörből sikerült ép, egész edényeket kiemelni. A telep legnyugatibb objektuma egy téglalap átmetszetű kút volt. Ennek északi és déli falán, egymástól 30 cm-es távolságra cölöphelyeket észleltünk, amelyek az egykori tartószerkezet nyomaira utalnak.

A terület keleti részén Árpád-kori település nyomaira bukkantunk, egy korábbi patakmeder két partján. A település sűrűn egymás mellé vagy egymásba ázott épületekből, gödrökből, árkokból állt. Az objektumokból gazdag leletanyag került elő, többek között bronz fátyoltű, orsókarika, nagy mennyiségű kerámiatöredék és állatsont. Az egyik épület kemencéjét négy törött malomkövel rakták körbe. Összesen 68 régészeti jelenség került elő.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Domán Szabolcs, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Mester Péter

5. Debrecen, Fáy-dűlő IV. (93031) római császárkor (szarmata)

2020. szeptember 10. – október 6. között elvégeztük Debrecen–Fáy-dűlő IV. lelőhelyen a *Hajdúhátasági Többcélű Vizsgáldalkodási Rendszer Fejlesztése* nevű projekthez kapcsolódó teljes felületű megelőző feltárást. A humuszolt terület 4279 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 3690 m².

A lelőhelyen egy római császárkori (szarmata) település részletét tártuk fel. Változó méretű gödröket és néhány kisméretű árkot bontottunk ki. Kiemelkedik egy közel hét méter átmérőjű, több mint három méter mély, méhkasos gödör, amelyből nagy mennyiségű leletanyag került elő. Betöltésében egymást váltják az égett, hamus rétegek, így feltehetőleg szemetesgödörnek használták. A további tárológödörökből a kerámianyag mellett csonteszközök, római terra sigillaták, töredékes ezüsttűk, leomlott patics házfal omladéka került elő. Összesen 43 régészeti jelenséget sikerült feltárni.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Domán Szabolcs, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Mester Péter

6. Debrecen, Középkori mezőváros (Barna u. 23.) (35196) bronzkor, vaskor, Árpád-kor, középkor, újkor

2020. június 2. – július 10. között és szeptember 23-án megelőző feltárást végeztünk a Debrecen, Barna utca 23. szám alatti ingatlanon. A 2331 m² területen 58 régészeti jelenséget tártunk fel több régészeti korszakból. A legkorábbi leletek a késő bronzkorból kerültek elő. Ebből az időszakból származik az az észak–déli irányú árokrendszer, amelyik végigfut az ingatlan keleti felén. Az újkori házalapok az árkok nagy részét megsemmisítették, de egykori irányukat sikerült rekonstruálni. Műszeres leletfelderítés segítségével egy gödörben aranyat is találtunk. A majdnem 10 dekagrammot nyomó értékes leletegyüttes három részből áll. Egy kisméretű, téglatest alakú aranytömb (öntecs) mellett két darab, keskeny, megtekert aranyszalagokból összehajtogatott „gombolyag” alkotja az első Debrecen belterületén feltárt aranykincset. A gödörben talált állatsont vizsgálata alapján az aranytárgyakat a vaskor szkíta időszakában, Kr. e. 500–400 körül rejthették el.

A legtöbb régészeti jelenség középkori leletanyagot tartalmazott. A nagy mennyiségű állatsont és kerámiatöredék mellett meglepően sok fémtárgy került elő. A mindennapi élethez szükséges vastárgyak (pl. szögek, vaskarikák) mellett használati eszközöket (olló, kapa), viseleti tárgyakat (sarkantyúk) és ékszereket (pecsétygyűrű) is találtunk. Az előkerült leletek az Árpád-kortól itt elhelyezkedő Torna falu emlékének, amelyet Boldogasszonyfalvának, Boldogfalvának is neveztek templomának véődösztentje után. A település „úgy épült elibe Debrecennek, mint küszöb a háznak”. 1657-ben a városi jegyzőkönyv bejegyzése szerint „Boldogfalva magától elpusztult”. Ezután a Debrecen körülvéő árok a megszerzett falut is körbevette.

Több gödörben az újkori Debrecen leletanyagát, jellegzetes mázas kerámiák töredékeit is megtaláltuk.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő).

D. Szabó László

7. Debrecen, Látókép Észak (azonosító szám nélkül) római császárkor (szarmata)

A Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2020. július 1–3. között elvégeztük a Debrecen–Látókép Észak régészeti lelőhelyen a 142+000 kmsz-től 143+000 kmsz-ig a *Debrecen–Füzesabony vasútvonal korszerűsítése I. ütem* nevű projekthez kapcsolódó régészeti megfigyelés közbeni bontómunkát. A humuszolt terület 1639 m² nagyságú volt, ebből régészetiileg feltárt 1176 m².

A lelőhely Debrecen–Kismacs és Debrecen–Nagymacs között, a 33. számú főúttól északra, észak–déli irányú valamikori vízmosságok közötti magaslaton helyezkedik el. 2019-ben, a Debrecen ÉNYGŐ beruházáshoz kapcsolódóan próbafeltárások folytak a közelében, de akkor nem sikerült azonosítani a lelőhelyet. A kutatás a lelőhely északi szélét érintette.

A vasúti beruházás előkészítő földmunkái során, egy nagyjából észak–déli irányú árok és egy csoport kisebb kerek gödör feltárta került elő. A humuszolás során előkerült kerámiatöredékek alapján az objektumokat a római császárkoriként (szarmata) kelteztük.

A feltárt gödrök egy csoportban kerültek elő, az árok nyugatról határolta őket. Az objektumok sekélyek, gyakran méhkasosak voltak, a mezőgazdasági művelés felső részüket bolygatta. Betöltésük egységes, a szarmata korra jellemzően paticszemcsékkel kevert, humuszos. Összesen 15 objektumot tártunk fel, amelyekhez 15 stratigrafiai egységet rendeltünk.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Andirkó Lajos, Domán Szabolcs, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Deák Rita

8. Debrecen, Nagy-tanya (85049) őskor, neolitikum, rézkor, bronzkor, vaskor, ismeretlen kor

A GSV Kft. Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2020. április 14. – május 21. között elvégeztük a Debrecen–Nagy-tanya régészeti lelőhelyen a megelőző feltárást. A kutatást a *Debrecen, 0530/91 hrsz. ingatlan megközelíthetőségét biztosító, „A” és „B” jelű kiszolgáló út építése* nevű projekt tette szükségessé. A humuszolt terület 5558 m² nagyságú volt, ebből régészetiileg feltárt 2878 m².

A lelőhely Debrecen külterületén, annak délkeleti szélén, a 47. számú főúttól keletre, a Hosszúpályiba vezető úttól északra található, ahol 2013-ban terepbejárás folyt, majd 2014-ben és 2015-ben helyszíni szemle során rézkori, bronzkori és római császárkori települések nyomát sikerült azonosítani.

Az agyagos sárga altalaj 55–90 cm mélység között jelentkezett a humuszotakaró eltávolítása után. A talajvíz gyakorlatilag pár centiméterrel mélyebben az altalaj szintjénél, mely a sok állatjárat miatt rendkívül bolygatott volt. A nyomvonal keleti ágán végig húzódott egy észak–déli irányú árok, melyről a feltárás közben kiderült, hogy második világháborús lövészárók, ami bolygatja, több helyen átvágja a régészeti objektumokat.

Az „A” és a „B” jelű kiszolgáló utak jelentős területén nem tudtuk elvégezni a megelőző feltárást, mivel utak, kerítések, épület vagy árok található a tervezett nyomvonalon. A lehumuszolt területen 38 régészeti jelenség folyt rajzolódott ki, 2020. április 29-én kezdtük meg a kézi bontó munkát. A megkutató jelenségek közül öt őskori, 11 neolitikum, négy rézkori, hét bronzkori, három pedig vaskori volt. A feltárt jelenségek zöme őskori településekhez tartozott: nagyméretű anyaggyerő gödröket, tárolóvermeket, cölöplyukakat és árkokat találtunk. Négy esetben tártunk fel emberi maradványokat. A legkorábbi sír a neolitikum időszakából származott; két temetkezés a mellékletei alapján (pattintott kovapengéből készült kés és kerámiaedény) kora rézkori, egy nagyméretű gödör betöltésében talált gyermek pedig késő vaskori volt.

2020. május 21. – 2020. június 30. között szintén megelőző feltárást végeztünk: a kutatást a *Debrecen, 0530/91 hrsz. ingatlanon csarnok építése* nevű projekt tette szükségessé. A humuszolt terület 4084 m² nagyságú volt, ebből régészetiileg feltárt 3984 m².

Az altalajban 39 objektum folyt rajzolódott ki, melyek mellett egy kelet–nyugati irányú, sűrűn irányt váltó árok feltárta is sikerült beazonosítani. Az árokból a humuszolás közben és után második világháborús kézigranátok, aknavető granátok és tüzéségi lövedék került elő, több más felismerhetetlen vastárgy és néhány kerámiaedény-töredék társaságában. Az éles robbanótesteket a löszmentesítő lokalizálták és a honvédségi tüzérszerek elszállították. A lövészárók-rendszer a feltárt területen kívül is folytatódik és ott is számítani kell további fel nem robbant és éles lövedékekre, robbanótestekre.

A csarnok területén 2020. május 21-én kezdtük meg a kézi bontó munkát. A megkutató jelenségek közül nyolc őskori, nyolc neolitikum, tíz rézkori, 13 pedig ismeretlen korú volt. A feltárt jelenségek őskori településekhez tartoztak, nagyméretű anyaggyerő gödröket, gödörrendszereket, tárolóvermeket, „cserzőgödröket”, cölöplyukakat, egy nagyméretű árkot és egy hatalmas, 19×8,5 méter alapterületű, alapárkos, kora rézkori ház találtunk. A lelőhelyről a feltárásnak köszönhetően bebizonyosodott, hogy kiterjedése keleti irányban jóval nagyobb a korábban ismertnél.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Balogh Csaba, Koroknai Zsolt (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

9. Debrecen, Várad-tanya (88299) őskor, római császárkor (szarmata)

A Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2020. március 23. – április 3. között elvégeztük a Debrecen–Várad-tanya régészeti lelőhelyen a próbafeltárást. A kutatást a *Debrecen, hulladékválogató mű létesítése 0441/11 hrsz.* beruházás tette szükségessé. A humuszolt terület 1489 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 574 m².

A lelőhely Debrecen külterületén, annak nyugati szélén, a 4. számú főúttól és a Debrecen–Budapest vasútvonaltól délre, a szennyvíztisztító teleptől nyugatra, a térségi hulladéklerakótól északra, a Tócs patak korábbi medrei által tagolt területen található, ahol 2015-ben Aranyos Annamária végzett helyszíni szemlélt és akkor őskori és Árpád-kori kerámia-töredékeket talált.

2020. március 23-án kezdtük meg a gépi humuszosítást. Az előzetesen kitűzött 15 szondát a munkagép négy nap alatt humuszosította. Az altalaj a magasabb fekvésű részeken sötétsárga agyag volt, de nagyon sok helyen a szondák egy régi vízfolyás, feltehetően a Tócs felhagyott medreit találták el és itt több méter vastag folyami üledéket, vastag fekete szervesanyagban gazdag kiszáradt lápos, iszapos feltöltődést találtak. Az altalaj rendkívül tagolt és ráadásul az újkorban a humusz nagy részét eltávolították és egy építési törmelékben gazdag, szemetes, 20–70 cm vastag feltöltéssel pótolták. A természetes humusz vastagsága eredetileg 50–90 cm között változott.

A kézi bontó munkát március 30-án kezdtük el. A próbafeltárást során összesen 20 jelenséget, jellemzően gödröket, vermeket találtunk, melyekből leletei, illetve jellege alapján 13 bizonyult régészeti korúnak. A próbafeltárást során egy római császárkori, szarmata település maradványait találtuk meg. A tárológödrök és vermek a régi medrek feltöltésébe és az egykori vízfolyások szélébe voltak beásva. A szarmata időszakra a folyó már felhagyta medreit, azok feltöltődtek és egy szárazabb időjárási periódusban ez a mélyebb fekvésű terület is kiszáradt, így vált alkalmassá az emberi megtelepedésre.

A megtalált leletek alapján a Várad-tanya lelőhely most megkutatott része egy átlagos sűrűségű, de nagy kiterjedésű lelőhely képét mutatja, mely a korábban ismert kiterjedésénél jóval nagyobb.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt (régészeti technikus), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

A KEVIÉP Építőipari és Kereskedelmi Kft.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2020. május 7–26. között megelőző régészeti feltárást végeztünk a lelőhelyen. A humuszolt terület: 2932 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 2774 m².

A feltárást során öt szelvényt nyitottunk, egy kivételében mindegyikben kerültek elő régészeti objektumok. A feltárt objektumok nagyrészt, kerek, méhkasos vagy rézsűs falú tárológödrök vagy sekély árkok voltak, elenyésző mennyiségű leletanyaggal. A néhány kézzel formált kerámia-töredék mellett leginkább állatsontok találtak. A feltárt jelenségek alapján, a laza szerkezetű őskori és római császárkori (szarmata) telep

a beruházás teljes területén végighúzódik. Összesen 44 jelenséget tártunk fel, amelyekhez 44 stratigráfiai egységet rendeltünk.

Az északi részen lévő szelvény humuszosítása közben egy régebbi vízfolyás észak–déli irányú, mára felhagyott medre került elő. A gépi munka során feltörő talajvíz miatt a régészeti jelenségeket csak részben lehetett azonosítani és feltárni.

Munkatársak: Szabó László (régész), Andirkó Lajos, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikus). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Szabó László – Szolnoki László

10. Debrecen, Zöldért (91111) neolitikum, újkor

A Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2020. január 13–28. között elvégeztük a Debrecen–Zöldért régészeti lelőhelyen az Előzetes Régészeti Dokumentáció összeállításához kapcsolódó próbafeltárást. A kutatást a *Debrecen, csarnok építés 0505/109 hrsz.* nevű projekt munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 1367 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 735 m².

A lelőhely Debrecen külterületén, a Szeged felé tartó 47. sz. főút nyugati oldalán, egy autóbontó és egy Suzuki szalon mögött, a repülőterétől délre, az egykori Zöldért telep területén található egy korábban vízjárta területen. A Tócs patak nyugatra, a Kondoros patak keletre helyezkedik el tőle. A lelőhelyen 2015-ben Szolnoki László végzett terepbejárást és akkor újkorai kerámia-töredékeket talált a szántásban jó megfigyelési körülmények között, a Zöldért telep kerítésétől északra és nyugatra. 2019-ben a Várkapitányság Nonprofit Zrt. terepbejárást végzett és geofizikai felmérést készített a területről, melyet nagyban akadályozott és korlátozott a terület modern kori feltöltése.

A lelőhelyen a próbafeltárást során, január 13–16. között gépi munkával összesen 15 szondát nyitottunk ki. A kutatás a lelőhely keleti részén, szántó és gyepléves művelési ágú területen, illetve az egykori Zöldért telephely területén történt.

Az altalaj a mélyebb fekvésű délkeleti részeken szürkésárga volt, míg máshol sötétsárga agyag. A délkeleti részen, a korábbi Zöldért épületek helyén, nagy mennyiségű modern kori feltöltést, építési törmelék találtak, gyakorlatilag a lebontott Zöldért épületeket planírozták el a talaj tetején. A modern feltöltés vastagsága 20–80 cm között változott és nyugati, északi irányba folyamatosan csökkent. Ezen a területen korábban nem volt elvégezhető a lőszermentesítés, így folyamatosan egy lőszermentesítő tűzszerezés felügyelete mellett dolgoztunk. A természetes humuszos feltalaj vastagsága 50–80 cm között ingadozott. A kézi bontó munkát 2020. január 20-án kezdtük meg és a délkeleti sarokból a 15. szondától haladtunk visszafelé. A szondákban összesen 27 jelenséget találtunk, főként gödröket, néhány cölöplyukat és egy árkot. Egy jelenség bizonyult újkorinak a többi leletei vagy jellege, betöltése alapján régészeti korú. A megtalált leletek alapján a Zöldért lelőhelyen egy nagy

kiterjedésű és közepes intenzitású neolit települést találtunk.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

2020. május 28. – június 11. között a lelőhelyen elvégeztük a *Debreceen*, *BHS Trans Kft. raktárkapacitás bővítés, csarnok építés 0505/109 hrsz.* nevű projekthez kapcsolódó teljes felületű megelőző feltárást is. A humuszolt terület 18 043 m² nagyságú volt, ebből régészeti feltehetően 12 603 m².

A lelőhelyen a próbaszondákban feltárt objektumokkal együtt 116 objektumot tártunk fel, melyhez 121 statigrafiai egységet kapcsolunk. A megelőző feltárás során egy neolitikumra keltezhető településrészlet került elő. Az ásatáson egy árkot, két kemence-előteret és az ehhez csatlakozó kemencét, illetve egy nagyméretű anyaggyerő gödröt tártunk fel. A többi objektum különböző méretű és mélységű gödrökből állt. Az objektumok nagyrésze nem tartalmazott semmilyen leletanyagot, ezeket a betöltésük alapján datáltuk az újkorra. Összesen öt objektumból került elő csekély mennyiségű kerámia, illetve állatcsont. A 109. obj. 114. str. számú anyaggyerő gödrökből ezek mellett egy obszidián penge is napvilágot látott. Több esetben figyeltünk meg recens bolygatást a régészeti korú gödrökben.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László (régészek), Domán Szabolcs, Szigeti Anna, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Szabó László

11. Egyek, Szöghatár-halom környéke (71863) neolitikum, római császárkor (szarmata)

Egyeken, a Szöghatár-halom határában, szennyvíztisztító telep építése során kezdtünk el megelőző régészeti feltárást végezni 2019. szeptember 18-án. A feltárás folytatódott a telep területén 2020. január 13–15. között. A bekötő földút újítása és aszfaltozása során további két alkalommal (május 6–14. és szeptember 8–14.) végeztünk régészeti megfigyelést és kivitelezés közbeni bontómunkát.

Egyek–Szöghatár-halom környéke lelőhely beruházást érintő területén egy neolit és egy római császárkori szarmata település részletét tártuk fel. Az összesen előkerült 70 régészeti jelenség túlnyomó többsége nagyméretű, méhkas alakú szemetes/tárológödör, melyekben tipikus, a korszakra jellemző szürke, korongolt kerámiatöredékeket találtunk. A neolit leletanyag kissé amorf, sekélyebb jelenségekből került elő. A gödrök közel harmada jól látható, egyértelmű tálalattal rendelkezett, de korszakhatározó leletet nem tartalmaztak.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Domán Szabolcs, Menyhért Mónika, Szabó Mariann (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

12. Furta, Tó-köz ÉNy (azonosító szám nélkül) neolitikum, rézkor

2020. június 6-án egy 15 éves gimnazista (helyi lakos) e-mailben értesítette a Déri Múzeumot, hogy barátjával a furta határában biciklizés közben a legelőn, vályogvetésnél használt gödröknél régi cserépedény darabokat találtak, amiről fényképeket is küldött. A bejelentő által meghatározott lelőhelyről (Furta Temető utca végi Nagy-tói-csatorna utáni legelő gödrös része) eddig nem rendelkezünk régészeti adatokkal. A kerámiatöredékek fotói alapján egy új, középső neolitikus és rézkori lelőhelyet azonosíthatunk.

2020. június 17-én végeztük el a helyszíni szemlélet Furta határában. A lelőhely Furta településtől délkeletre, a Tó-köz határrész északnyugati, kissé magasabban fekvő részén, a Nagy-tói-csatorna által határolt területen található.

A bejelentők megmutatták a kerámiatöredékek megtalálási helyét: nagy kiterjedésű legelő kissé magasabb pontján kiásott vályogvető gödrök oldalában, valamint egy rókaluk bejáratánál mi is tudunk a középső neolitikumra jellemző vonaldiszes, illetve bordadiszes kerámiatöredéket, paticsdarabokat és néhány rézkori kerámiatöredéket gyűjteni. A szemle időpontjában éppen nem esett az eső, viszont előtte egy hétig szinte minden nap. A gödröket félig esővíz borította, így nem láthattuk az aljukat, csak a vízből kilógó oldalukat tudtuk szemügyre venni. Régészeti objektumok feltárását, valamint a lelőhely kiterjedését a terület fedettsége és legelőként történő hasznosítása miatt nem lehetett megfigyelni vagy pontosan meghatározni. Bemértük a kiásott gödrök által megbolygatott területet. Az új lelőhely a Furta–Tó-köz ÉNy nevet kapta.

Munkatársak: Nagy Emese Gyöngyvér (régész), Faur Zoltán (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Nagy Emese Gyöngyvér

13. Hosszúpályi, Szomjú-hát-dűlő I. (86205) rézkor, bronzkor, ismeretlen kor 14. Hosszúpályi, Szomjú-hát-dűlő II. Karamok (86207) rézkor, ismeretlen kor

A Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2020. szeptember 15. október 6. között elvégeztük a Hosszúpályi–Szomjú-hát-dűlő I. és Szomjú-hát-dűlő II. Karamok régészeti lelőhelyeken a feltárást. A kutatást a Hajdúbagos–K-2 gázkúthoz csatlakozó gázvezeték építése tette szükségessé. A humuszolt terület 904 m² nagyságú volt, ebből régészeti feltehetően 419 m².

A lelőhelyek Hosszúpályi délnyugati határában, a Hosszúpályi Pocsajjal összekötő országúttól nyugatra, a Szomjú-hát-dűlőben találhatók.

A *Hosszúpályi Szomjú-hát-dűlő I.* lelőhelyen 2020. március 2–6. között D. Szabó László a Hajdúbagos–K-2 R-68 kútúrás területén végzett megelőző régészeti feltárást A 735 m² nagyságú területen négy régészeti jelenséget azonosítottak: közülük csak egyet lehetett teljesen feltárni, mivel a többi a kútalap területén kívül folytatódott. A feltárt legnagyobb gödör 14 méter hosszú és hét méter széles volt; kilenc zsák kerámia,

valamint nyolc zsák állatsont leletanyagot tartalmazott. A négy gödörből a késő rézkori Baden-kultúra leletanyaga került elő.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

A Hosszúpályi–Szomjú-hát-dűlő I. és Szomjú-hát-dűlő II. Karámok lelőhelyeken 2020. szeptember 15-én kezdtük meg a gépi humuszolást. Az altalaj jellege és a humusztakaró vastagsága a rövid nyomvonal ellenére is igen változatos volt. A két lelőhelyen 40–80 cm vastag humusztakaró alatt sárga agyagos altalajt találtunk, míg a lelőhelyek közötti részen alig 5–10 cm humusz fedte a szürkésfehér szikes, agyagot.

A humuszolást követően az altalajban 31 jelenség folyt rajzolódott ki. A kézi bontó munkát 2020. szeptember 22-én kezdtük el és a csapadékosra váló őszi időjárás miatt október 6-án fejeztük be. A *Szomjú-hát-dűlő I.* lelőhelyen 13 régészeti jelenséget tártunk fel, melyekből 12 gödör, egy pedig cölöplyuk volt. Az objektumok a kútkörzet közelében sűrűsödtek és közülük egy rézkori, öt pedig bronzkori gödörnek bizonyult. Hét jelenség nem tartalmazott kora meghatározására alkalmas leletanyagot. A nagyobb gödrök rendkívül leletgazdagok voltak, kőeszközök mellett kerámiaedények töredékeit és főleg a rézkori gödörben rengeteg állatsontot találtunk.

A *Szomjú-hát-dűlő II. Karámok* nevű lelőhelyen 17 jelenséget bontottunk ki, melyekből kettő rövid árokszakasz, öt kisebb cölöplyuk, 10 pedig gödör volt. Az egyik kisebb gödörből rézkori kerámia-töredék került napvilágra a többi jelenség nem tartalmazott kora meghatározására alkalmas leletanyagot.

A megtalált leletek alapján a Szomjú-hát-dűlő I. lelőhely kifejezetten intenzív és nagy kiterjedésű, míg a Szomjú-hát-dűlő II. Karámok lelőhely azon része, amelyen a feltárás folyt, legfeljebb átlagos intenzitású. A Szomjú-hát-dűlő II. lelőhelynek a mérete jelen feltárás eredményi alapján lényegesen nagyobb az eddig ismertnél így poligonjának méretét módosítani kell az országos nyilvántartásban.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Balogh Csaba, Koroknai Zsolt (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László – Szolnoki László

15. Kaba, Töltött földek (56411) római császárkor (szarmata)

2020. április 28-án egy tervezett hűtőház területén végeztünk megelőző feltárást a Kaba–Töltött földek lelőhelyen. A kb. 1700 m² lehumusztolt terület északkeleti sarkában láthatóvá vált kilenc kerek folt, amelyeket a beruházó által adott munkásokkal metszetre bontottunk, majd dokumentálás után teljesen feltártunk. Négy gödörben találtunk kormeghatározó leleteket, amelyek a római császárkor szarmata időszakából származnak.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

2021. ÉVI RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉG

16. Balmazújváros, Pusztakonzerv Kft. telekföldi konzervüzeme (59496) őskor, római császárcor (szarmata)

A Global Green-nel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. február 11–12., illetve február 22–26. között elvégeztük a Balmazújváros–Pusztakonzerv Kft. telekföldi konzervüzeme régészeti lelőhelyen a *4060 Balmazújváros, Telekföld 0143/24 hrsz.-ú ingatlanon létesítendő raktárcsarnok építése* nevű projekthez kapcsolódó régészeti feltárást. A humuszolt terület 544 m², ebből régészetileg feltárt 296 m².

A lelőhely Balmazújvárostól délkeleti irányban, korábbi patakmedrek által határolt magasparton fekszik. 1989-ben Hajdú Zsigmond végzett itt feltárást, majd 2008-ban Aranyos Annamária vette fel a régészeti nyilvántartásba egy helyszíni szemle után.

2021. február 9–10-én elvégeztük a próbaszondák megnyitását. A 6000 négyzetméteresre tervezett raktárcsarnok területére húzott szondák kisásását megnehezítette a területen lévő modernkori törmelék, betonlapok, vezetékek, kutak, tűzvíztározó, illetve egy romos épület. Az itt előkerült objektumok a kézi bontás során recensnek, nem régészeti korúnak bizonyultak.

A nagyméretű raktárcsarnoktól délre, egy kisebb épület 300 négyzetméteres bővítése kapcsán is húztunk próbaszondát. A 2021. február 11–12. között elvégzett próbafeltárást során előkerült három római császárcori épület, illetve két gödör és egy árok. A 2. obj. 2. str. számú császárcori épületben három cölöphely és egy kemence is feltárással került elő. Az épületekből előkerült leletanyagból kiemelkedik két orsógomb és egy csonteszköz. A feltárt objektumok mindegyike kilógott a szonda területéből, így a területen megelőző feltárást elvégzése vált szükségessé.

A megelőző feltárást 2021. február 22–26. között elvégeztük. Összesen 10 objektumot tártunk fel, melyekhez 25 stratigráfiai egységet kapcsolunk. Sikeresen teljesen feltárunk a próbaszondában előkerült három római császárcori épületből kettőt. A harmadik kelet felé kilóg a szelvényből. A 4. obj. 8. str. számú épületben padló maradványaira bukkanunk. A terület északnyugati sarkában egy nagyméretű őskori gödör is feltárással került elő, illetve a délnyugati sarokban került elő még egy gödör.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László (régészek), Andirkó Lajos, Szigeti Anna, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Deák Rita

17. Biharnagybajom, Porosköz-major, Dózsa Tsz. tehenészet (85759) római császárcor (szarmata)

A Biharnagybajomi Dózsa Agrár Zrt.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. október 8. – november 19. között elvégeztük Biharnagybajom–Porosköz-major, Dózsa Tsz. tehenészet régészeti lelőhelyen a *Szarvasmarha telep korszerűsítése és bővítése* nevű projekthez kapcsolódó régészeti feltárást. A humuszolt és a feltárt terület 2482 m² nagyságú volt.

A lelőhely Biharnagybajom külterületén, a településtől délre, a Biharnagybajomi Dózsa Agrár Zrt. szarvasmarha telepén, részben beépített területen, egykori vízműsásokból kiemelkedő magaslaton helyezkedik el.

A feltárást során a lelőhely nyugati részén 150 régészeti objektum került elő, amelyekhez 152 stratigráfiai egységet rendeltünk. A jelenségek 90 %-a változó nagyságú, kerek, méhkas alakú tárológödör volt, nagy mennyiségű leletanyaggal. Feltártunk három nagyméretű anyagnyerő gödört, amelyekbe valószínűleg kutakat ástak, de a talajvíz miatt az aljukat nem tudtuk megtalálni. A terület északi részén több, már funkcióját veszített gödörből egy valószínűleg leégett, felszíni épület falzatának paticsos omladéka került elő. A feltárt jelenségek és leletek alapján egy római császárcori (szarmata) település nyugati részét sikerült megtalálni.

Az objektumokból a nagy mennyiségű kerámia – köztük római import töredékek, agyagmécsek – mellett sok állatcsont, őrlőkö és salak került elő. Találtunk még egy római érmét, bronz szíjvéget és csatot, vas-eszközök töredékeit és egy csontfésű darabjait.

Munkatársak: Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Domán Szabolcs, Menyhért Mónika, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Szabó László

18. Debrecen, Agrár park 1. (53088) neolitikum, római császárcor (szarmata), Árpád-kor, középkor

A Debrecen, Nemzeti Oltóanyaggyár és Nemzeti Koronavírus Oltóanyaggyár épületének kivitelezése 0204/37 hrsz. nevű projekthez kapcsolódó előzetes régészeti dokumentáció készítése során próbafeltárást végeztünk Debrecen–Agrár park 1. régészeti lelőhelyen, amit 2005-ben terepbejárás során azonosított Aranyos Annamária és Hajdú Zsigmond. 2008–2009-ben Szilágyi Krisztián Antal végzett régészeti feltárást, 2016-ban Dani János próbafeltárást, 2017–2018-ban pedig Nagy Emese Gyöngyvér és Kolozi Barbara megelőző feltárást folytatott. 2016–2017-ben a lelőhelyen geofizikai mérés történt. Ezen kutatások során a lelőhelyen neolitikum, római császárcori szarmata települést és temetőt és Árpád-kori települést sikerült beazonosítani és feltárni.

A beruházási terület jelenleg szántó, és a próbafeltárást idején borsóvetés volt benne.

2021. június 8–10. között a beruházási területen a szondatervnek megfelelően 30 szonda gépi humuszolását végeztük el. Mindössze négy szondában volt észlelhető öt régészeti jelenség. A humuszolt összterület 3089 m² volt, ebből régészetileg feltárt terület 161 m².

A régészeti jelenségek bontását 2021. június 14–15-én végeztük el. A humuszréteg vastagsága sűrűn változott, a szondák több helyen régi medreket érintettek, az átlagos szondamélység 80–100 cm között lehetett. Az altalaj sárga agyag, a felalaj jó minőségű laza humusz. A 29. szondában egy nagyobb, mélyebb, méhkas alakú gödört találtunk, mely

a 223. obj. 283 str. számot kapta. A 25. szondában egy kisebb, ovális gödört találtunk, aminek a 224. obj. 284. str. számot adtam. A 3. szondában egy nagy, kerek, mély, méhkas alakú verem volt látható, ami a 227. obj. 287. str. számot kapta. A 2. szondában a 225. obj. 285. str. és a 226. obj. 286. str. számú sekély, egyenes, észak–déli irányú árkokat találtuk meg. Leletanyag csak a 225. obj. 285. str. és a 226. obj. 286. str. sz. árkokból és a 227. obj. 287. str. sz. veremből került elő. A 225. obj. 285. str. sz. árokban 15–16. századi vaskést, paticsdarabokat és állatsontot, a 226. obj. 286. str. sz. árokban paticsdarabokat, a 227. obj. 287. str. sz. veremben állatsontokat, kerámiadarabot és egy vaskést találtunk. A 225. obj. 285. str. sz. árok vaskésének jellegzetes díszített, bronz vagy réz nyele volt. A 227. obj. 287. str. sz. veremből előkerült kerámia szintén késő középkori vagy kora újkori lehet.

A próbafeltárás alapján a vizsgált terület déli felén, valószínűleg a már ismert Debrecen–Agrár park 1. lelőhely legészakibb jelenségeit sikerült azonosítani, valószínűleg itt lehet valahol a régi települések széle. A megkutatót terület északi felén egy eddig ismeretlen régészeti lelőhelyre bukkantunk: egy 15–16. századi falu vagy tanya lehet ezen a részen és ennek a központi része valahol kicsit északabbra húzódik.

A próbafeltárás és a geofizikai felmérés eredményei alapján a Debrecen–Agrár park 1. lelőhely határait nyugati irányban módosítottuk és az új lelőhelyet, mely a Sári-tanyától DK-re nevet kapta, bejelentettük.

A Debreceni Egyetemmel kötött megállapodásunk alapján, 2021. október 5–27. között elvégeztük a Debrecen–Agrár park 1. régészeti lelőhelyen a megelőző feltárást. A kutatást a Debrecen, 181/7 hrsz. ingatlanon a Debreceni Egyetem Járműlabor épületének építése tette szükségessé. A humuszolt terület 13.332 m² nagyságú volt, ebből régészeti területen 10.673 m². A lelőhelyen szeptember 27-én kezdődött el a gépi humuszolás. Az agyagos sárga altalaj 90–140 cm mélység között jelentkezett a humusztakaró eltávolítása után. A szelvény nyugati és keleti szélén vastagabb volt a humusztakaró, ez a rész mélyebb fekvésű. A megkutatót terület közepén egy kisebb, észak–dél irányú hát húzódik, melyen lényegesen vékonyabb volt a feltalaj.

Az altalajban 61 régészeti jelenség foltja jelentkezett, melyekből kettő a középső neolitikum Esztár-csoportjának idejéből származott. A népvándorlás korából tíz római császárkori (szarmata) jelenséget, 1 veremházat és 9 tárolóvermet tártunk fel. A lelőhelyen a középkort 12 Árpád-kori objektum: hat veremház, három kút és három tárolóverem képviselte. A régészeti korú jelenségekben viszonylag sok kerámiatöredéket, állatsontot, kő- és vaseszközöket, malomkő és fenőkő darabokat, vaskéseket, szegeket találtunk. Az egyik gödörben egy bronztű társaságában hat darab összekorrodált 2 fillérest találtunk, amely talán egy 19–20. századi tanya maradványa lehet. Az egyetlen feltárt téglalap alakú sírgödörben egy hátán fekvő, felhúzott és balra billent lábú felnőttsontvázát tártuk fel. A viszonylag jó megtartású csontok alapján az elhunyt egy erőteljes testalkatú férfi lehetett. A sírban mellékleteket nem találtunk, a betöltésében megfigyelt másodlagos helyzetben levő őskori kerámiatöredék alapján nem lehet biztosan meghatározni a temetkezés korát. 36 jelenség nem tartalmazott kora meghatározására alkalmas leletanyagot.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt, Menyhért Mónika (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

19. Debrecen, Balmazújvárosi út (37569) római császárkor (szarmata), ismeretlen kor

A Metal-Hall Kft.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. július 20. – július 26. között elvégeztük a Debrecen–Balmazújvárosi út régészeti lelőhelyen a megelőző feltárást. A kutatást a Debrecen, 17261/28 hrsz. ingatlanon ipari épület építése tette szükségessé. A humuszolt és a régészeti területen feltárt terület 135 m².

A lelőhely Debrecen belterületén, a Kishatár u. 15 sz. alatt található, ahol 2000-ben Dani János megelőző feltárást, 2007-ben Aranyos Anna-Mária és Bálint Marianna helyszíni szemlét, 2015-ben Szilágyi Krisztián Antal próbafeltárást, 2020-ban pedig D. Szabó László szintén megelőző régészeti feltárást végzett. A lelőhelyen egy nagy kiterjedésű római császárkori, szarmata település található.

A Debrecen–Balmazújvárosi út lelőhelyen 2021. július 12–13. között történt meg a gépi humuszolás. A feltárás az ipari épület alapozási sávjára mintegy 1,5 méter széles részre korlátozódott. Az agyagos sárga altalaj 110–120 cm mélység között jelentkezett a humusztakaró eltávolítása után. Az altalajban 28 objektum foltja rajzolódott ki.

A tervezett csarnok területén július 20-án kezdtük meg a kézi bontó munkát. A megkutatót jelenségek közül 22 római császárkori szarmata, hat pedig kormeghatározásra alkalmas lelet hiányában ismeretlen korú, feltehetően szintén római császárkori volt. A feltárás során a jelenségek közül kettő nagyméretű kútnak a többi pedig gödörnek és tárolóveremnek bizonyult. A kutak alját nem tudtuk elérni, mivel bontásuk egy idő után már veszélyessé vált. A lelőhelyen számos kerámiatöredék és állatsont mellett egy ép edényt, egy kisméretű, római kori bronzérmét, kisebb bronz- és vastárgyakat találtunk. A leletek alapján a Balmazújvárosi út lelőhely, a várakozásoknak megfelelően nagy intenzitású és nagy kiterjedésű.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt, Menyhért Mónika (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

20. Debrecen, Erdélyi-tanya Ny (91105) neolitikum, római császárkor (szarmata)

A Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. április 15. – július 15. között elvégeztük a Debrecen–Erdélyi-tanya Ny régészeti lelőhelyen a *Lítium-ion akkumulátor elválasztófilm gyár* nevű projekthez kapcsolódó teljes felületű megelőző feltárást. A humuszolt terület 88.065 m² nagyságú volt, ebből régészeti területen 69.727 m².

A lelőhely Debrecenről délre, a 47. számú főút és a Tócs patak medre közötti területen helyezkedik el. A területet korábban vízjárta részek szabdalják. A nagy kiterjedésű római császárkori település és temető egy vízből kiemelkedő kisebb háton helyezkedik el. A lelőhelyet 2015-ben Dani János és Nagy Emese Gyöngyvér azonosította a Déli Ipari Park előkészítéséhez készített örökségvédelmi hatástanulmány elkészítése során.

A kutatás a lelőhely központi részét érintette. Feltártunk egy közel 700 objektumból álló, nagyméretű, kör alakba rendeződő szarmata falut, illetve a hozzá tartozó, a településtől keletre fekvő körárok temetőt. A további objektumok a temetőtől északra kerültek elő. Itt néhány neolitikumra keltezhető gödört, illetve gyéribben, kisebb csoportokban elhelyezkedő szarmata objektumot tártunk fel.

A nagy szarmata telep szerkezetének érdekessége, hogy a nagyobb méretű tárológödörök, illetve a kutak mind a telep szélein, a külső körben helyezkedtek el. A további objektumok nagy része sekély vagy közepes méretű méhkasos gödör volt, változatos leletanyaggal. Előkerült többek között finom, szürke kerámia, római terra sigillata töredék, római pénz és fibula, illetve a nagy mennyiségű állatsont-anyag között egész kutyacsontvázak. A telep ezen részén összesen négy épület nyomára bukkantunk. Ezek igen sekélyek voltak, szinte a nyesett felszínen kerültek elő. Mind a négy kemény, döngölt agyagpadlóval rendelkezett.

A temetőben összesen 54 sírt tártunk fel, melyből 20 körárok, 34 körárok nélküli volt. Nagy arányú volt a sírrablás, így bolygatatlan sírt csak néhány esetben találtunk, azok is körárok nélküliek voltak. A rablás ellenére a sírok egy részében karnel-, mészkő-, borostyán- és pasztagyöngyökből, bronzsüngőkből, egy esetben másodlagosan felhasznált, átfúrt üvegedény-töredékből fűzött nyaklánc, karlánc, bronz-, ezüst- és vasfibula, ezüst torques, ezüst, bronz, vas és üveg karperecek, bronzsüngők, ezüst fülbevalók, ruhát, csizmát díszítő karnel-, mészkő és pasztagyöngyök, korongolt és kézzel formált edények, egy terra sigillata tál utánzata, római ezüstpénzek, koporsószegek, vaskések, csatok, csiholók, tűk, áruk kerültek elő. Az egyik kirabolt körárok sírban faedény bronz peremvereteit találtuk meg, egy rabolatlan, körárok nélküli sírban faládika vasveretei voltak. Több körárok esetében megfigyelhető, hogy az északi részükbe áldozatot helyeztek (állatsontok, összetört edények kerültek elő). A sírok tájolása minden esetben dél–északi volt, egy esetben találtunk délkelet–északnyugati tájolással. A temetkezéseket sorokba rendezték, melynek iránya nyugat–keleti volt.

A temetőtől északra egy gyéribb szarmata telep helyezkedett el, ahol a gödörök mellett két épületet tártunk fel. Ezek megegyeztek a nagy telepen lévő házakkal.

Szintén ezen a területen, sőt a gyéribb szarmata teleptől északra is, középső neolitikum objektumok kerültek elő, melyek általában sekély, sárgászürkés betöltésűek voltak változatos méretben. A korszakra jellemző leletgazdagság itt sajnos nem volt jellemző, alig néhány zsáknyi került elő az erre a korszakra datált objektumból.

A lelőhely határait kelet felé tovább bővítettük, mivel a szarmata temető kelet–nyugati irányú sírsorai egyértelműen folytatódnak kelet felé.

Munkatársak: Balázs Ádám, Deák Rita, Hága Tamara, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Czinegéné Kiss Ilona, Domán Szabolcs, Menyhért Mónika, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő).

Deák Rita

21. Debrecen, Hosszú-járás 2. (91109) neolitikum, római császárkor (szarmata)

A Debreceni Vagyonkezelő Zrt.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. január 19–21. között elvégeztük a Debrecen–Hosszú-járás 2. lelőhelyen a *Debrecen, 0505/26 hrsz.-ú ingatlanhoz (ASTRO projekt) ideiglenes út kiépítése* nevű projekthez kapcsolódó régészeti feltárást. A humuszolt terület 1089 m², ebből régészetiileg feltárt 764 m².

A lelőhely Debrecen déli részén, a 47. számú főút és a repülőtér közötti területen helyezkedik el, ami 2015-ben, a Déli Ipari Park örökségvédelmi hatástanulmányának készítése során került nyilvántartásba.

A beruházás földmunkáinak megkezdése után, régészeti szakfelügyelet közben, 2020. november 23-án régészeti objektumok feltárást végeztünk. A lehumuszolt területen 15, neolitikumra keltezhető objektumokat tártunk fel, melyek kis és közepes méretű tárológödörök voltak, szegényes leletanyaggal.

A római császárkorra két objektumot kelteztünk. Az egyik méhkasos tárológödör alján nagyméretű hombár töredékeire és egy kutyacsontvázra bukkantunk.

Összesen 17 jelenséget tártunk fel, amelyekhez 17 stratigrafiai egyseget rendeltünk.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László (régészek), Andirkó Lajos, Szigeti Anna, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Szabó László

22. Debrecen, Középkori mezőváros (Bajcsy-Zsilinszky u. 7-13.) (35196) középkor, kora újkor, újkor

2021. február 24. – március 12. között és április 7-én megelőző feltárást végeztünk a Debrecen–Bajcsy-Zsilinszky utca 7–13. szám alatti ingatlanon. A 2860 m² területen 61 régészeti jelenséget tártunk fel több régészeti korszakból.

A Bajcsy-Zsilinszky utcát először 1674-ben említik Nagy-Új utca néven.

Több gödörből került elő ennél korábbi, az 1500-as évekből származó leletanyag (kerámiatöredékek és állatsontok), valamint 1674 előtt ásták a feltárt terület északnyugati részén, több mint 30 méter hosszan húzódó árokrendszert. Az innen kitermelt nagy mennyiségű földben sajnos nem találtunk korhatározó leletet.

Az előkerült régészeti leletek egy része a 17. század első feléből származik. Az egyik gödörben megtaláltuk III. Zsigmond lengyel király

(1587–1632) ezüstpénzét (poltorak), ami pontosan keltezi az innen előkerült leleteket. Ebből az időszakból tártunk fel három faszervezetes kutat, melyekben nagy mennyiségű leletanyagot találtunk. Az egyik kút betöltéséből több mintás kályhacsempe látott napvilágot. Debreceni ásatáson eddig nem kerültek elő ilyen tárgyak. Reményeink szerint a kutak fából vett minták dendrokronológiai vizsgálata a fák kivágásának pontos dátumát is meg fogja adni.

Több gödörben és téglából rakott kútban az újkori Debrecen leletanyagát, állatcsontokat és jellegzetes mázas kerámiák töredékeit is megtaláltuk.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő).

D. Szabó László

23. Debrecen, Középkori mezőváros (Hatvan u. 60.) (35196) középkor, újkor

2021. szeptember 6–15. között megelőző feltárást végeztünk a Debrecen, Hatvan utca 60. szám alatti ingatlan területén. A 1775 m² területen 38 régészeti jelenséget tártunk fel több régészeti korszakból.

A Hatvan utcát 1548-ban említik először írott források. Debrecen egyik főutcája volt, amelynek nyugati végét a város határát jelző sáncon kialakított kapu zárta le. A feltárás legkorábbi leletei is a 16. századból származnak. Több gödörből kerültek elő 16. századi kerámiatöredékek és állatcsontok az ingatlan északi, Hatvan utcához közelebb eső részén.

A Hatvan utcától távolodva, az ingatlan déli felében főleg újkori gödröket és vermeteket tártunk fel, amelyekből nagy mennyiségű állatcsont és jellegzetes debreceni mázas kerámiák töredékei kerültek elő. Feltártunk két újkori faszervezetes kutat, az egyik betöltésében több 19. század végén készített koronás címerrel díszített pipát találtunk. Az ingatlan közepén egy téglából rakott kutat is feltártunk.

Fémkereső műszer segítségével került elő egy ólom muskétagyó, ami Debrecen belvárosának leggyakoribb 16–17. századi fémlelete.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő).

D. Szabó László

24. Debrecen, Középkori mezőváros (Szentmihályfalva, Mesterfalva) (35196) középkor, újkor

2021. június 22. – augusztus 31. között több ütemben megelőző feltárást végeztünk a Debrecenben a nyugati kiskörút harmadik ütemének területén a Hatvan és Mester utcák között. Az 1747 m² területen 81 régészeti jelenséget tártunk fel.

A Hatvan utca Debrecen egyik régi utcája, 1548-ból származik első említése. A feltárás legkorábbi leletei is a Hatvan utca környékéről ismeretek. Több gödörből és kútból kerültek elő 16. századi kerámiatöredékek és állatcsontok, valamint egy gödörben két épen maradt fazekat is találtunk ebből a korszakból. A Hatvan utcától távolodva egyre fiatalabb leletek kerültek elő egészen a 20. századig. A nyugati kiskörút nyomvonala metszi a Csokonai és Jókai utcákat. A két kisebb utca közelében több velük párhuzamos árok részletét tártuk fel, amelyek egykor a vízvezetést szolgálhatták.

A Mester utcát 1466-ban említik először írott források, de a nyugati kiskörút ide eső szakaszán nem találtunk ilyen régi, vagy még korábbi leleteket. Ezen a részen főleg újkori vermeteket és kutakat tártunk fel, amelyekben jellegzetes mázas kerámiák töredékei és állatcsontok voltak. A kutak között volt fából készült bödönkút és téglából épített példány is.

Fémkereső műszer segítségével került elő két különleges pénzérme a 18. századból. Az egyik egy Eperjes várában használt rézpoltura, a másik pedig egy Nürnbergben vert számolópénz.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő).

D. Szabó László

25. Debrecen, Középkori mezőváros (Vörösmarty u. 3.) (35196) újkor

2021. december 7-én megelőző feltárást végeztünk a Debrecen, Vörösmarty u. 3. szám alatti ingatlanon. A területen három régészeti jelenséget tártunk fel.

Kiástunk egy észak–déli irányú, sekély, teknős aljú árkot, amely észak irányban kifutott az ingatlanról. Korhatározásra alkalmas lelet nem került elő belőle. A két másik feltárt gödörben kora újkori kerámiatöredékeket találtunk.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

26. Debrecen, Lóskúti út, László-halom D-i lába (59067) őskor

A Debrecen, Bársony u. 16. szám alatti ingatlanon 2021. november 18-án megelőző feltárást végeztünk. A kivitelező által biztosított kézi munkaerővel feltártuk a leendő épület alatt, a bolygatlan altalaj szintjén jelentkező két régészeti jelenséget. Az egyik gödörben egy őskori kerámiatöredéket találtunk. A másik gödör egy méhkas alakú gödör volt, amiből jelentős mennyiségű állatcsont került elő, de korhatározó kerámiát nem találtunk.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

27. Debrecen, Miskolci-tanya

(91107) ismeretlen kor

28. Debrecen, Szepesi-telek

(31759) Árpád-kor

10. Debrecen, Zöldért

(91111) neolitikum

A Déli Gazdasági Övezet belső úthálózatának II. üteme három lelőhelyet érintett, melyeket 2021. július 20 – augusztus 6. között tártunk fel. A humuszolt terület 7456 m², ebből régészeti felmérést 4186 m².

Debrecen–Zöldért lelőhely a tervezett út nyugat–keleti irányú részén fekszik. Itt egy 21 objektumból álló neolitikus település részletét tártuk fel. Ennek nagy része a lelőhely keleti felére esett. Itt sűrűn egymás mellett, nagyméretű agyaggyerő gödrök, kisebb vagy közepes méretű gödrök kerültek elő, közepes mennyiségű leletanyaggal. Ettől nyugatra már gyér településszerkezet jellemző, néhány cölöphely és kisebb gödör feltárását végeztük el.

Debrecen–Miskolci-tanya lelőhely a tervezett út észak–déli irányú részén található. Összesen hét objektumot tártunk fel, melyek kis- vagy közepes méretű, sekély gödrök voltak, feketés, humuszos betöltéssel. Ezekből állatcsonton kívül más leletanyag nem került elő, így a korszakukat nem tudtuk meghatározni.

Debrecen–Szepesi-telek a tervezett út legdélebbi részén található. 10 objektumot tártunk fel, amelyből egy árok volt, kilenc pedig változatos méretű és mélységű gödör. Egy objektumból került elő kerámiaanyag és nagy mennyiségű állatcsont, ez alapján az Árpád-korra datáltuk az objektumokat.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László (régészek), Andirkó Lajos, Szigeti Anna, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Szabó László

8. Debrecen, Nagy-tanya

(85049) őskor, rézkor, római császárkor (szarmata), ismeretlen kor

A GSV Kft. Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. január 12. – február 15. között elvégeztük Debrecen–Nagy-tanya régészeti lelőhelyen a megelőző feltárást. A kutatást a Debrecen, 0530/98, 99 hrsz. ingatlanon két csarnok építése tette szükségessé. A humuszolt terület 4314 m² nagyságú volt, ebből régészeti felmérést 4000 m².

A lelőhely Debrecen külterületén, annak délkeleti szélén, a 47. számú főúttól keletre, a Hosszúpályiba vezető úttól északra található, ahol

2013-ban terepbejárás folyt, majd 2014-ben és 2015-ben helyszíni szemle során rézkori, bronzkori és római császárkori települések nyomát sikerült azonosítani. A területen 2020-ban egy 4000 m² méretű csarnok tervezett helyén és a hozzá csatlakozó A és B jelű utak nyomvonalán folyt megelőző régészeti feltárás, ahol neolitikus, rézkori, bronzkori és vaskori településjelenségek és neolitikus, rézkori és vaskori temetkezések kerültek elő.

Debrecen–Nagy-tanya lelőhelyen 2021. január 12-én kezdődött el a gépi humuszolás. Az agyagos sárga altalaj 60–90 cm mélység között jelentkezett a humusztakaró eltávolítása után. A talajvíz mindkét csarnok épületének mélyebb fekvésű felén már az altalaj szintje felett megjelent. Az altalajban 64 objektum folyt rajzolódott ki, melyek mellett a déli csarnok területén egy kelet–nyugati irányú, sűrűn irányt váltó árok feltárását is sikerült beazonosítani. Az árokból a humuszolás közben és után második világháborús kézigranát, repeszdarabok, kilőtt gyalogsági lövedékek és töltényhüvelyek kerültek elő. A lövészárók-rendszer a feltárt területen kívül is folytatódik és ott is számítani kell további fel nem robbant éles lövedékekre, robbanótestekre.

A két csarnok területén 2020. január 12-én kezdtük meg a kézi bontó munkát. A jelenségek közül 17 őskori, 20 kora rézkori, egy római császárkori szarmata, 27 pedig ismeretlen korú volt. A feltárt jelenségek egy szarmata gödör és egy rézkori temetkezés kivételével őskori településekhez tartoztak. Nagyméretű anyaggyerő gödröket, gödörrendszereket, tárolóvermeket, „cserzőgödröket”, cölöplyukakat, egy régi vízfolyás partján és medrében kutakat találtunk. A leletek alapján a Nagy-tanya nevű lelőhelyen, a várakozásoknak megfelelő intenzitású, kiterjedésű és az őskor több fázisában is lakott volt.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Balogh Csaba, Koroknai Zsolt (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

29. Debrecen, Ördög-árok II. (38816) ismeretlen kor

A Nyírederdő Nyírségi Erdészeti Zrt. megbízásából 2021. december 14–18. között elvégeztük a Debrecen–Ördög-árok II. régészeti lelőhelyen a Csörzs-árok egy szakaszának rekonstruálásához kapcsolódó régészeti tervátatást.

A feltárási terület a Debreceni Nagyerdőben, a Köztemetőtől 400 méterre északra helyezkedik el. Az erdőnek köszönhetően a területen mezőgazdasági művelés nem folyt, így a sánc és az árok viszonylag épen megmaradt. Nyomvonal a több kilométeren keresztül követhető, a sánc magassága az árok aljától helyenként a két métert is eléri. A korábbi kutatások alapján (Garam Éva–Patay Pál–Soproni Sándor: Sarmatisches Wallsystem Im Kapratenbecken / Régészeti Füzetek II/23. Magyar Nemzeti Múzeum Budapest 1983, 2003) a sánc és az árok nyomvonal fel van térképezve és a rekonstrukció helyétől mintegy 100 méterrel délre a sánc átvágására is sor került.

A feltárás során 3–3,5 méter szélességben és 30 méter hosszan vágtuk át a sáncot és az árkot. A jelenlegi talajszinttől az árok kibontott alja

130 cm mélyen, a sánc jelenlegi teteje az árok aljától 240 cm magasan volt. Az árok a humuszos szinten 390 cm széles és 75 cm mély. A keleti oldalán egy 70 cm átmérőjű, 25 cm mély kerek lemélyülés található. Mindössze két kisebb vastörredék került elő a feltárás során.

Munkatársak: Szabó László (régész), Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikus), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Szabó László

30. Debrecen, Sportpálya (77293) bronzkor, római császárcor (szarmata)

A Keviép Építőipari és Kereskedelmi Kft.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. június 21. – október 1. között elvégeztük a Debrecen–Sportpálya régészeti lelőhelyen a próba- és megelőző feltárást. A kutatást a Debrecen, 14142/66 hrsz. ingatlanon lévő Epreskerti Általános Iskola „B” típusú tornateremmel való bővítése tette szükségessé. A humuszos és régészeti feltárt terület 1645 m².

A lelőhely feltárt része Debrecen belterületén, az Epreskert utca 80. szám alatt található, ahol 2011-ben Szilágyi Krisztián Antal terepbejárást, majd Szelekovszky Márta megelőző régészeti feltárást végzett. A lelőhelyen nagy kiterjedésű neolitikus, bronzkori települések és római császárcor (szarmata), illetve avar kori temetők találhatók.

2021. június 21-én kezdtük el a próbafeltárást. A kinyitott négy szondában, közel egy méter mélységben, a szürkésárga agyagos altalaj szintjén, több késő bronzkori és római császárcor jelenség, gödör és árok jelentkezett. A próbaszondákban megtaláltuk az egykor itt szolgáló szovjet hadsereg nyomát is elásott szemét formájában.

A megelőző feltárás gépi humuszosítása július 5-én kezdődött el és nagyon hamar kiderült, hogy a szovjet hadsereg nem csak szemetet, de némi gáz- vagy fűtőolajat is hagyott a talajban. A Beruházó a szennyezés kivizsgálásának idejére akadályt közölt, így a régészeti feltárás is szünetelt. A gépi humuszosítás szeptember 6-án folytatódott. A kézi bontó, feltáró munkát szeptember 8-án kezdtük el. A megkutatott területen összesen 43 telepjelenséget tártunk fel, melyek közül hat gödör késő bronzkorinak, egy veremház, négy árok és 14 gödör római császárcorinak bizonyult. 18 gödörből és cölöplyukból nem került elő koruk meghatározására alkalmas leletanyag. A késő bronzkori gödrökből kerámiatörredékek és állatcsontok, egy bronztű és egy kisebb bronz öntecs mellett két emberi koponya is napvilágra került. A római császárcor (szarmata) jelenségekben kerámiatörredékek és állatcsontok mellett egy kék üvegyöngyöt és egy bronz vagy ezüst római érmét találtunk. A leletek alapján a lelőhely a várakozásoknak megfelelően nagy intenzitású és nagy kiterjedésű.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt, Menyhért Mónika (régészeti technikusok), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

31. Debrecen-Pallag, Erdőalja (75393) római császárcor (szarmata)

A BMSK Zrt.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. október 1–4. között elvégeztük Debrecen-Pallag, Erdőalja régészeti lelőhelyen a Debrecen-Pallag, 071/1. hrsz.-ú ingatlanon létesülő Velopark nevű projekt I. üteméhez kapcsolódó régészeti feltárást. A humuszos terület 805 m² nagyságú volt, ebből régészeti feltárt 377 m².

A lelőhely Debrecen külterületén, a Nagyerdő északi peremén, Debrecen-Pallag városrészről délre, a 4. számú főúttól nyugatra, egykori vízmosásokból kiemelkedő részen helyezkedik el.

A feltárás során az I. ütemben megépülő kerékpárút lelőhelyet érintő részét tártuk fel. A mintegy 250 méter hosszú nyomvonal keleti részén kerültek elő régészeti objektumok. A nyomvonalba összesen nyolc objektum esett, egy árok részlete, egy feltételezhető épület keleti része és hat, különböző méretű tárológödör. A feltárt jelenségek alapján egy római császárcor (szarmata) település nyugati szélét sikerült megtalálni. Az objektumokból a kerámiatörredék – köztük egy római terra sigillata – mellett néhány állatcsont és az egyik gödörből egy őrlőkőpár került elő.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Domán Szabolcs, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Szabó László

32. Földes, Szarvasmarha-telep (98143) neolitikum

A Földesi Rákóczi Mezőgazdasági Termelő, Értékesítő és Szolgáltató Kft.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. október 26. – november 5. között elvégeztük a Földes–Szarvasmarha-telep régészeti lelőhelyen a *Földes, 2 db istálló épület, szénatároló és silótér építése – külterület 0368/1 hrsz.* nevű projekthez kapcsolódó régészeti próbafeltárást. A lehumuszos terület 399 m², a feltárt terület 149 m² nagyságú volt.

A Földes–Szarvasmarha-telep egy új, kisebb kiterjedésű lelőhely a 42. sz. főút déli oldalán Földes határában.

A próbafeltárás során összesen 14 kutatóárkot nyitottunk, amelyek összterülete 759 m² volt, ebből 399 m² esik az új lelőhely területére. A kitért szondák közül csak a 10. számút nem tudtuk megnyitni betonborítás miatt. A déli részre eső szondák (8–14) meglehetősen bolygatottak, törmelékesek. Az tervezett istálló (2–4. szondák) területén egyetlen neolitikus agyaggyerő gödör került elő. A betegistálló közelében levő 6–7. szondák a legintenzívebbek négy, ugyancsak neolitikus objektummal.

2022. január 11–21. között a Megbízó megrendelésére régészeti megfigyelést végeztünk a két istálló kivitelezése során. Egyetlen régészeti jelenség (középső neolitikus égető gödör) került elő, melynek feltárását és dokumentációját elvégeztük. Ezt a dokumentációt a próbafeltárás anyagához csatoltuk.

Összefoglalásul megállapítható, hogy a próbafeltárás és régészeti megfigyelés közbeni bontómunka során a feltárt területen viszonylag

kevés régészeti jelenség jelentkezett, melyek a középső neolitikus Alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájához köthetők.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Menyhért Mónika (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

33. Hajdúszovát, Nádudvari útfél, Lenin Tsz. (71241) bronzkor, vaskor, Árpád-kor, ismeretlen kor

A Szováti Sertés Zrt-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. április 15–29. között elvégeztük a Hajdúszovát–Nádudvari útfél, Lenin Tsz. régészeti lelőhelyen a régészeti feltárást. A kutatást a Hajdúszovát, 0115/3 hrsz. ingatlanon karanténépület és trágyatároló építése tette szükségessé. A humuszolt és régészetileg feltárt terület 1138 m².

A lelőhely Hajdúszovát külterületén, a Nádudvari út mellett található, amit 2009-ben azonosított Aranyos Annamária és Bálint Marianna.

Hajdúszovát–Nádudvari útfél, Lenin Tsz. lelőhelyen 2021. április 15-én elkezdtük a kézi feltáró munkát. A területet a Beruházó lehumuszoltatta, illetve korábban a helyszínen található épületet elbontatta. A leendő sertés karanténépület és egy trágyatároló területén 74 régészeti jelenség folyt rajzolódott ki. A megkutatót jelenségek közül 50 bronzkori, négy vaskori, hat Árpád-kori, 14 pedig ismeretlen korú volt. A feltárt jelenségek mindegyike településekhez tartozott. Nagyméretű anyaggyerő gödröket, méhkas alakú tárolóvermeket, egy nagyméretű Árpád-kori veremházat, két kopolyakutat, két munkagödörrel ellátott külső kemencét és kiterjedt árokrendszereket találtunk. A korábbi betonépület alapjai több esetben is bolygatták a régészeti jelenségeket. A megtalált leletek és a feltárt jelenségek nagy száma alapján a Nádudvari útfél, Lenin Tsz. lelőhely a beruházás területén kifejezetten intenzívnek bizonyult.

Munkatársak: Szolnoki László, Szabó Marianna (régészek), Koroknai Zsolt (régészeti technikus), Czirbik Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

34. Komádi, Kődombi-csatorna (azonosító szám nélkül) rézkor

Komádi déli határában, a MOL Zrt. a Kótpusztá-3 kútbekötő vezeték kivitelezési munkálataiba kezdett. A kb. 2,5 km hosszú nyomvonal eddig ismert régészeti lelőhelyet nem érintett. A munkaárok 80–100 cm széles, 120 cm mély volt. A Sebes-Körös északi oldalán, attól kb. 200 méterre vált láthatóvá egyetlen régészeti jelenség folytja a régészeti megfigyelés során. A 2021. november 8. – december 8. közötti feltárás során viszonylag nagy mennyiségű késő rézkori, Baden-kultúrához köthető kerámiatöredék került elő. A környező területen kevés felszíni töredéket is találtunk. A vizsgált terület enyhén kiemelkedik a tájból, az új lelőhely ezen terül el.

Mester Péter

35. Komádi, Úsztató (98343) római császárkor

Komádi déli határában, a MOL Zrt. új kútkörzet (K-10) kivitelezési munkálataiba kezdett. Egy korábban készített hatástanulmány és geofizikai felmérés alapján egy kevésbé intenzív lelőhelyet azonosítottunk a területen.

A 2021. december 8. – január 4. között végzett régészeti megfigyelés és feltárás során kb. 60 cm mélységben (kivitelezési mélység) távolították el a humuszréteget, de ezen a szinten az altalaj rétege még nem látszott egyértelműen. Ennek ellenére egy árok folytja láthatóvá vált. A feltárás során kevés, római császárkori szarmatákhoz köthető szürke, korongolt kerámia került elő.

2022. január 4-én, egy kb. 200 m²-es szegmensen, egy méteres mélységben végeztek földmunkát régészeti szakfelügyelet mellett. Ezen a részen régészeti jelenség, leletanyag nem került elő.

Mester Péter

36. Konyár, Galamb utca (40811) Árpád-kor

Konyáron, a Sóstói út 64. számnál, az önkormányzat megbízásából az Aréna Trans Kft. egy új bölcsőde kivitelezési munkálataiba kezdett. Az alapozó árok földmunkáinak megkezdése előtt március 9-én kutaszondát (kb. 40 méter hosszú, 2 méter széles) húztunk a telek hátsó, bolygatatlan részén. A próba negatív eredménnyel zárult, régészeti jelenség, leletanyag nem került elő.

Az alapozó árok ásásánál (április 19–21.) feltűnő volt a modern bolygatottság mértéke elsősorban az utcafronti kerítéshez közeli részen, ahol a korábbi, elbontott épület állt. A humuszréteg nagyon vastag a területen, az árokban csak néhol látszik az altalaj rétege. Egy kisebb, pár méteres szakaszon érinthetett régészeti jelenséget a földmunka, de a sok modern hulladék és bolygatás miatt már nem lehet pontosan megfigyelni a területet annak teljes humuszolása nélkül. Két kerámiatöredéket találtam, melyek közül egy cserépbogrács peremtöredéke (Árpád-kor).

Mester Péter

37. Nagyhegyes, Északi Gáztelep (52335) avar kor

Nagyhegyes keleti határában, az FGSZ Földgázszállító Zrt. gázvezeték építési munkálataiba kezdett augusztus 10–17. között. A kb. 260 m hosszú nyomvonalon 5 méter szélességben végeztek gépi humuszolást.

A vizsgált terület a Nagyhegyes–Északi Gáztelep lelőhely periferiáját érinti és négy késő avar korra keltezhető régészeti jelenség (két épület, egy kemence, egy gödör) került elő. A további árokászási munka során több régészeti jelenség nem volt megfigyelhető.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Koroknai Zsolt (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

38. Nádudvar, Büte-zug, Vörös Csillag Tsz pulykatelepe (40889) neolitikum

Nádudvar külterületén, a Nagysz–Tej Kft. új tehenészeti létesítmény kivitelezését megelőzően végeztetett próbafeltárást szakfelügyeleti keretek között. Öt darab 2 méter széles, 30–40 méter hosszú szondát nyitottunk a leendő kivitelezési területen december 1–3. között.

Egyik szondában egy középső neolitikumra (AVK) keltezhető, nagyméretű tárolóedény töredékei kerültek elő „rendezett”, összeroppant formában.

Mester Péter

39. Nádudvar, Fás-halom II. (58868) bronzkor, római császárkor (szarmata), ismeretlen kor

A NAGISZ Zrt. mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2021. március 8–31. között elvégeztük Nádudvar–Fás-halom II. régészeti lelőhelyen a megelőző feltárást. A kutatást a Nádudvar, 01041/5 hrsz. ingatlanon malac utánnevelő és biomassza kazánház építése tette szükségessé. A humuszolt terület 2348 m² nagyságú volt, ebből régészeti feltárt 2324 m².

A lelőhely Nádudvar külterületén, a Mihályhalmi út északi és déli oldalánál, a Hegedűs Lóré sertésstélep területén található, amit 2007-ben azonosított Aranyos Annamária. 2008-ban a területen Kolozsi Barbara terepbejárást végzett, 2009-ben D. Szabó László, 2010–2011-ben Kolozsi Barbara végzett régészeti feltárást, 2021-ben pedig Szolnoki László folytatott itt szakfelügyeletet.

Nádudvar–Fás-halom II. lelőhelyen 2021. március 4-én kezdődött el a gépi humuszolás. Az agyagos sárga altalaj 60–90 cm mélység között jelentkezett a humusztakaró eltávolítása után és abban 114 objektum folytja rajzolódott ki.

A malac utánnevelő területén március 8-án kezdtük meg a kézi bontó munkát. A megkutatott jelenségek közül 27 őskori és azon belül késő bronzkori, 52 római császárkori (szarmata), 35 pedig ismeretlen korú volt. A feltárt jelenségek kivételével nélkül őskori vagy római császárkori településekhez tartoztak. Nagyméretű anyaggyerő gödröket, gödörrendszereket, tárolóvermeket, cölöplyukakat, árokrendszereket, műhelyeket és lakóépületeket, külső kementét találtunk. A megtalált leletek alapján a Fás-halom II. nevű lelőhely a várokozásoknak megfelelő intenzitású és kiterjedésű volt.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Balogh Csaba, Koroknai Zsolt, Menyhart Mónika (régészeti technikusok).

Szolnoki László

40. Polgár, Görbe-tó-dűlő (45989) avar kor

A Polgár–Görbe-tó-dűlő nevű régészeti lelőhelyen 2020. augusztus 10–31., valamint 2021. június 30. – július 15. között a Déri Múzeum, az ELTE BTK Régészettudományi Intézete és a Magyar Nemzeti Múzeum közreműködésével tervésztést végzett. Az összesen 558 m² nagyságú humuszolt terület régészeti érintett volt.

A lelőhely a Polgárról Görbeháza felé vezető út mellett helyezkedik el, sík, szikes rétterületen, ahol korábban az autópálya építés kapcsán agyaggyerőhelyet akart létesíteni a tulajdonos, ez azonban az agyag nem megfelelő minősége miatt meghiúsult. Az eredeti térszín a mintavételek során erősen megváltozott, nehezen rekonstruálható; a Natura 2000 védettség alatt álló, legelőként használt területen a mélyebbre került felszínen könnyen képződnek belvizes foltok. A terület eredeti állapotában is nedves, elsősorban legeltetésre alkalmas lehetett.

A lelőhelyen a Dani János és Márkus Gábor által 2010 nyarán megkezdett kutatás alapján vált ismertté egy késő avar kori temető, melynek 23 sírját azonosították, s ebből kilenc temetkezést tártak fel teljesen, kettőt pedig (a csontváz megbolygatása nélkül) részben. A temető feltárást 2020-ban és 2021-ben tervésztés keretében folytatta a Debreceni Déri Múzeum Régészeti Tára (Hága Tamara) a Magyar Nemzeti Múzeum (Szenthe Gergely) és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézetének (Rácz Zsófia) szakmai együttműködésével. A 2020. évi feltárást a Magyarorsággal Intézet támogatásával (projektkód: NKFIH-2020-4.1.1-TKP2020) valósult meg.

A környezetvédelmi hatóság a humusz eltávolítását azzal a feltétellel engedélyezte, hogy a kiemelt gyepéglákat a felszín feltárása után a gépi erővel végzett takarás során visszahelyezik. A munkát ennek megfelelően végeztük. A régészeti munka célja elsődlegesen a lelőhely kiterjedésének, belső rendszerének és intenzitásának meghatározása volt. Emiatt a rendelkezésre álló munkaerő teljes kihasználásával maximális méretű, hosszú, viszonylag keskeny szelvények nyitása mellett döntöttünk.

A 2020. évben végzett feltárást

A lehumuszolandó 300 m² nagyságú területet a korábban feltárt szelvények déli oldalához illesztettük hozzá. Dél felé 5 méter szélességben 40 méter hosszú szelvényt nyitottunk, valamint ennek a korábbi szelvény felé eső végére derékszögben kelet felé egy ugyancsak 5 méter széles sávban 10 métert haladtunk. A teljes lehumuszolt területen sűrűn elhelyezkedő, avar kori soros temető fekszik. Az észak–déli irányú szelvény déli végében a lassan lefelé haladó térszínen valószínűleg elértük a temető déli peremét. Az itt sötétbarnává átszínződő, humusszal átszórt altalaj arról tanúskodott, hogy ezen a részen a temető pereme már vizenyős, mélyebb területre esett. A szelvény északi fele hozzávetőleg fél méterrel volt magasabban, a lelőhely jellege alapján erre lehetett a temető centruma. A kelet felé néző szelvény végét északnyugat–délkeleti irányban, átlósan el metszi az autópályaépítéshez kapcsolódó talajkitermelés gödre, ebben az irányban nem lehetett folytatni a kutatást.

A feltárt 336 m²-en összesen 41 sírt tártunk fel, melyekhez 71 stra-tigráfiai egységet rendeltünk. Ezen kívül egy temetkezésnek csak bemértük a szelvénybe eső feltárását: a sír keleti irányba túlnyúlt a feltárás határán, de nem bontottunk rá. A sírokat az ásás három hete alatt főleg az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének régészhallgatóival tártuk fel. A sírok közös jellemzője az északnyugati, kevésbé ÉÉNy felé hajló tájolás volt. A rendkívül kötött, agyagos talajban a csontok megtartása általában gyengének, a legsekélyebb sírok esetében kifejezetten rossznak minősült. A korábban bolygatott felszínen alig volt humusz, a legfeljebb 20 cm fekete, kötött humuszba beleérő, legsekélyebb sírok közül hármat a humuszolás során a földmunkagép megbolygatott.

A szelvény északi felében nagy alapterületű, viszonylag mély, négyhat cölöplyukkal ellátott sírgödörök feküdtek. A sírok ezen a területen minden esetben erősen bolygatottak, raboltak voltak. Az észak–déli irányú szelvényben ezzel szemben keskeny, sekélyebb sírok helyezkednek el. Ezeket a sírokat korabeli bolygatás nem érte.

Az agyagos talajban rendkívül jól megfigyelhető volt számos részlet. Így szinte minden sírban megfogható volt a koporsó, bizonyos esetekben pedig ezt kiegészítően faácsolat nyoma; a bizonyos sírokba öntött nagyobb mennyiségű hamu és a koporsódeszkák viszonya ugyancsak jól vizsgálható. A lenyomatok és elszíneződések alapján legalább háromféle koporsóácsolat típust tudunk megfogni. A sírgödör kialakításának ugyancsak több típusa jellemző: a már említett cölöpkonstrukciós típus mellett egyszerű téglalap alakú, ovális alaprajzú, keresztmetszetben függőleges falú és a koporsó tetejének szintjéig erősen, rézsűsen befelé szűkülő sírgödörök is voltak. Külön típust alkot, ahol a gödör hosszanti falaiban a koporsó feletti szinten keskeny vajat vonul végig vízszintesen. A legváltozatosabb formák részben valószínűleg a bolygatatlanság függvényében, de a temető kései sírjai között voltak jellemzők. Feltűnő, hogy egy-egy jelenség egymás melletti sírok szűkebb csoportjában fókuszálódott. Különleges rítuselemek között a halott könyöktájékaira helyezett tojások, valamint a koporsóra terített, koponyát és lábvégeket tartalmazó nyúzott állatbőr (juhbőr) bukkant fel.

A leletanyag alapján a temető keltezhető, nem rabolt sírjai az avar temetők legkésőbbi sírhorizontjához tartoznak, amint erről egy-egy aranyfóliás rúdgyöngy, valamint az egyik férfisírban talált poncolt díszű, kései övkészlet tanúskodik. A feltárt temetőrészlet leletanyaga emellett szegényes, ami egyéb jellegekkel együtt ugyancsak az általános kései kelteztést támasztja alá.

A 2021. évben végzett feltárás

A kutatóterületet a 2010-es feltárási szelvényre merőlegesen, attól északnyugatra jelöltük ki úgy, hogy a feltárandó terület közvetlenül a 2010-ben előkerült lovassír mellett helyezkedjen el. A lehumusztolt területen 24 temetkezés került elő. A sírok északkelet–délnyugati és észak–déli irányú sorokban helyezkedtek el, tájolásuk változatos (ÉÉNy–

DDK, északnyugat–délkelet, NyÉNy–KDK, nyugat–kelet) és északnyugat felé haladva ÉÉNy–DDK-iról nyugat–keletre változik. A feltárt területen a sírok száma északnyugat felé haladva csökken, a sírok, sírsorok között nő a távolság. Feltehetően közel van a temető északnyugati széle, de teljes bizonyossággal nem jelenthetjük ki, hogy megtaláltuk a legszélső temetkezést.

A feltárt 222 m²-en összesen 24 sír helyezkedett el, melyekhez 60 stratigráfiai egységet rendeltünk. A sírokat az ásás két és fél hete alatt főleg az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének régészhallgatóival tártuk fel. A rendkívül kötött, agyagos talajban a csontok megtartása általában közepes, néhány esetben rossz. A sírok felett 20–40 cm vastag volt a humusz. A temetkezésekből ötöt részben megsemmisített a korábbi agyagbányászás egyik északkelet–délnyugati irányú szondája: egy szinte teljesen megsemmisült, csak a sír keleti vége maradt meg a két sarkában a sírípítmény egy-egy cölöphelyével és egy edény töredékével. Bolygatás egy sír esetében volt megfigyelhető. Egy kettős sírt is megfigyelhettünk: a sírgödörben felnőtt és gyermek maradványa feküdt szorosan egymás mellett. A temetőn belül általánosnak mondható a koporsó használata (a legtöbb esetben a talaj elszíneződése, néhány esetben koporsókapocs is utalt a koporsó meglétére), ami több esetben kiegészült valamilyen faácsollal. A sírgödörök és sírípítmények többféle típusát sikerült megfigyelni. A sírok egy részében nagy mennyiségű hamu is dokumentálható volt.

A feltárt terület délkeleti végében egy lovassír látott napvilágot, ami a 2010-ben előkerült lovassírtól néhány méterre helyezkedett el északnyugatra és azzal azonos tájolású. A sírípítmény itt is jól megfigyelhető volt a betöltésben elszíneződés formájában. A felszerszámozott fiatal ló (zabla, bronzveretek, hevedercsat, kengyel) a halott jobb oldalán, attól magasabban lévő padkán, ellentétesen tájolva feküdt. A fiatal férfit arany sírobulussal, öntött bronzveretes övvel, szabályával együtt temették el. A koporsóba, az elhunyt lábszáraira húsmellékletet (kiskérődző lábvégsont, csigolyák) helyeztek. A bronzveretek alatt, mellett fekete elszíneződés formájában valószínűleg az öv bőrmaradványa volt látható. Az övveretek egy részére textilmaradvány korrodálódott. A halott jobb combja, térdje mellett egy hamus felt volt megfigyelhető.

A temetőrészlet többi sírjának leletanyaga szegényes, leleteik között vascsatokat, vaskéseket, kerámiatöredékeket, állatsontokat, orsógombokokat, fülbevalókat, gyöngyöket, gyűrűtöredéket, tűzköveket, csiholót, vastárgyakat találunk. Egy esetben került elő sarló, szintén egy esetben tojás volt az elhunyt lábfejenél.

Munkatársak: Hága Tamara, RácZ Zsófia, Szenthe Gergely, Czuppon Tamás, Fülöp Réka, Gulyás Bence, Horváth Ádám Máté, Major Péter (régészek), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta), az ELTE BTK Régészettudományi Intézet és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem régészhallgatói.

Hága Tamara – RácZ Zsófia – Szenthe Gergely

2022. évi régészeti tevékenység

41. Balmazújváros, Dalmi 1. (azonosító szám nélkül) római császárkor (szarmata)

A Magyar Nemzeti Múzeummal mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján 2022. május 25-én elvégeztük a Balmazújváros–Dalmi 1. régészeti lelőhelyen az 1+350 kmsz-től az 1+444 kmsz-ig a *Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* nevű projekthez kapcsolódó régészeti megfigyelés közbeni bontómunkát. A humuszolt terület 723 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 382 m².

A lelőhely Balmazújváros keleti határában, a Keleti-főcsatornától keletre, valamint a Balmazújvárosra vezető műúttól északra elterülő területen helyezkedik el és a *Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* projekt földmunkáihoz kapcsolódó régészeti megfigyelés során vált ismertté.

A kutatás a lelőhely középső részén, a tervezett beruházás nyomvonalán zajlott. A mezőgazdasági munkákkal bolygatott területen, 80–100 cm vastag humuszréteg alatt volt a bolygatatlan altalaj. A két feltárt régészeti jelenségből nem került elő kormeghatározásra alkalmas lelet. Legérdekesebb régészeti jelenség a lelőhelyen egy körárkos sír árkának részlete volt, ami a római császárkor szarmata időszakára jellemző. A temetkezés azonban a feltárt területen kívül helyezkedett el.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

42. Balmazújváros, Dalmi 2. (azonosító szám nélkül) római császárkor (szarmata)

A Magyar Nemzeti Múzeummal mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján 2022. május 26. – június 2. között elvégeztük a Balmazújváros–Dalmi 2. régészeti lelőhelyen az 1+876 kmsz-től az 2+185 kmsz-ig a *Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* nevű projekthez kapcsolódó régészeti megfigyelés közbeni bontómunkát. A humuszolt terület: 2425 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 1360 m².

A lelőhely Balmazújváros keleti határában, a Keleti-főcsatornától keletre, valamint a Balmazújvárosra vezető műúttól északra elterülő területen helyezkedik el és a *Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* nevű projekt földmunkáihoz kapcsolódó régészeti megfigyelés során vált ismertté.

A kutatás a lelőhely középső részén, a tervezett beruházás nyomvonalán zajlott. A mezőgazdasági munkákkal bolygatott területen 60–80 cm vastag humuszréteg alatt volt a bolygatatlan altalaj. A 15 feltárt régészeti jelenségből előkerült kormeghatározásra alkalmas leletek mind a római császárkor szarmata időszakából származnak. A korszakra jellemző méhkas alakú

gödörből előkerült egy teljesen kiegészíthető korongolt kis pohár és egy egész kézzel formált fazék.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

43. Balmazújváros, Dalmi 3. (azonosító szám nélkül) római császárkor (szarmata)

A Magyar Nemzeti Múzeummal mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján 2022. július 6. – július 18. között elvégeztük a Balmazújváros–Dalmi 3. régészeti lelőhelyen a 2+224 kmsz-től az 2+890 kmsz-ig a *Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* nevű projekthez kapcsolódó régészeti megfigyelés közbeni bontómunkát. A humuszolt terület 5114 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 1341 m².

A lelőhely Balmazújváros keleti határában, a Keleti-főcsatornától keletre, valamint a Balmazújvárosra vezető műúttól északra elterülő területen helyezkedik el és a *Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* nevű projekt földmunkáihoz kapcsolódó régészeti megfigyelés során vált ismertté.

A kutatás a lelőhely középső részén, a tervezett beruházás nyomvonalán zajlott. A mezőgazdasági munkákkal bolygatott területen 60–80 cm vastag humuszréteg alatt volt a bolygatatlan altalaj. A 14 feltárt régészeti jelenségből előkerült kormeghatározásra alkalmas leletek mind a római császárkor szarmata időszakából származnak.

A legérdekesebb régészeti jelenség a római császárkor szarmata időszakára jellemző körárkos temetkezés volt, amelynek sírja is a feltárt nyomvonalba esett. A bolygatott sírban talált férfi bal oldalára egy kb. egy méteres vaskardot helyeztek. A sírban találtunk még egy fibulát, két vascsatot, egy pénzdarabot, valamint az elhunyt lábainál egy egész edényt.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

44. Balmazújváros, HTVR telep (azonosító szám nélkül) római császárkor (szarmata)

A Magyar Nemzeti Múzeummal mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján 2022. május 23–24. és július 21–29. között elvégeztük a Balmazújváros–HTVR telep régészeti lelőhelyen a 0+127 kmsz-től a 0+953 kmsz-ig a *Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* nevű projekthez kapcsolódó régészeti megfigyelés közbeni bontómunkát. A humuszolt terület 6475 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 2754 m².

A lelőhely Balmazújváros keleti határában a Keleti-főcsatornától keletre, valamint a Balmazújvárosra vezető műúttól északra elterülő

területen helyezkedik el és a *Hajdúhátsági Többcélú Vizsgádzalkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* nevű projekt földmunkáihoz kapcsolódó régészeti megfigyelés során vált ismertté.

A kutatás a lelőhely középső részén, a tervezett beruházás nyomvonalán zajlott. A mezőgazdasági munkákkal bolygatott területen 80–100 cm vastag humuszréteg alatt volt a bolygatatlan altalaj. A 36 feltárt régészeti jelenségben kevés lelet került elő, melyek a római császárkor szarmata időszakából származnak.

A legérdekesebb régészeti jelenség a lelőhelyen egy körkörös sír-árkának részlete volt, a temetkezés azonban a feltárt területen kívül helyezkedett el.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

19. Debrecen, Balmazújvárosi út (37569) neolitikum, római császárkor (szarmata)

A Remon Start Kft.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2022. április 13. – május 23. között elvégeztük a Debrecen–Balmazújvárosi út régészeti lelőhelyen a *4031 Debrecen, Vadvirág utca 11. 17261/30. hrsz-ú ingatlanon létesülő három raktárcsarnok* nevű projekthez kapcsolódó régészeti próbafeltárást és megelőző feltárást.

A lelőhelyen már korábban végzett a Déri Múzeum próba- és megelőző feltárásokat a környéken található beruházásokhoz kapcsolódóan. A vizsgált területen kevésbé intenzíven számítottunk régészeti jelenségek jelenlétére.

A feltáró munka során összesen hat kutatóárkot nyitottunk a létesülő csarnokok tervezett pontalapjaihoz igazodva, amelyek összterülete 611 m² volt, ebből 480 m² régészetiileg érintett. A kitérített szondákban a jelenségek mélyen, 130–140 cm-en váltak láthatóvá, 40–50 cm-rel a kivitelezési mélység alatt. A felső 30–40 cm-es réteg modern feltöltés. A feltárt 31 kisebb és közepes méretű tárológödör többségében a római császárkori szarmatákhoz köthető. Egy gödörből őskori, középső neolitikus leletanyag került elő, valamint néhány jelenség keltezése bizonytalan leletanyag hiányában.

Összefoglalásul megállapítható, hogy a feltárás során a területen elszórtan, közepes intenzitással jelentkeztek a régészeti jelenségek, melyek kis részben a középső neolitikus Alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájához köthetők, nagy többségében a római császárkori szarmatákhoz.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Menyhért Mónika (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

45. Debrecen, Bor-tanya (91101) neolitikum, Árpád-kor, újkor

A Magyar Nemzeti Múzeummal kötött megállapodásunk alapján, 2022. április 27. – augusztus 3. között elvégeztük Debrecen–Bor tanya régészeti lelőhelyen a megelőző feltárást. A kutatást a Debrecen, 0498/7 hrsz. ingatlanon egy járműipari beruházás tette szükségessé. A humusztolt terület 121.877 m² nagyságú volt, ebből régészetiileg feltárt 78.051 m².

A lelőhely Debrecen külterületén, annak déli szélén, a 47. számú főúttól nyugatra, a Déli Ipari Parkban található, ahol 2015-ben Dani János végzett régészeti célú terepbejárást. 2022-ben ugyanitt geofizikai mérés történt. Ezen kutatások során a lelőhelyen neolit és Árpád-kori települést sikerült beazonosítani.

A lelőhelyen április 19-én kezdődött el a gépi humusztolás. Az agyagos sárga altalaj 60–110 cm mélység között jelentkezett a humusztakaró eltávolítása után. A szelvény nyugati és északkeleti szélén vastagabb volt a humusztakaró. A terület sok helyen kifejezetten mély fekvésű, szikfoltos, ezeken a részekben a humusz is vékonyabb volt. Az altalajban a humusztakaró eltávolítása után 430 régészeti jelenség folytja jelentkezett.

A feltárt objektumokból 116 volt neolit. A jelenségek zömét gödrök, vermek, anyagnyerők, kutak alkották, de a településobjektumok között napvilágra került nyolc újkori temetkezés is. A sírokban kerámiaedénytöredékek mellett kagylóból készült gyöngyöket találtunk. Néhány csontvázon okkerfesték nyoma volt látható. A neolit telep objektumaiban gyakoriak voltak a vörös alapon fekete festéssel díszített kerámiaedénytöredékek, amik a középső neolitikum Esztár-csoportjára utalnak.

46 jelenség a bennük talált leletek alapján Árpád-korinak bizonyult. Az élelemtároló gödrök, vermek, árkok és egy kút közelében kilenc veremházat, továbbá két gazdasági épületet is kibontottunk. Az egyik gazdasági épület talán egy veremlő, a másik pedig valamilyen nagyobb műhely lehetett. Utóbbi alapterülete jócskán meghaladta egy szokványos lakóházét, habár szerkezetiileg teljesen megegyezett azokkal. Ez a műhely leégett, aminek köszönhetően a döngölt agyagpadlója is jó-rész kiégett. A beomló tetőszerkezet több nagyméretű edényt, néhány vaseszközt, szalut, sarlót, vödörbronsokat és egy tauszított kengyelt is maga alá temetett. A ház padlóján sok helyen kisebb vasdarabokat, lemezeket találtunk.

A feltárt lelőhelyrészen a kora újkort és újkort 12 jelenség képviselte. Az egyik kora újkori kútban hordóból készült bélést tudunk megfigyelni. A hordódongákat sikerült a víznyerőből kiemelni.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt, Menyhért Mónika (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

46. Debrecen, Ferences kolostor (34992) neolitikum, középkor, újkor

A Debrecen, Dósa nádor téri volt ÁNTSZ ingatlanok régészeti feltárása ERD II. nevű projekt keretében próbafeltárást végeztünk Debrecen–Ferencs kolostor régészeti lelőhelyen 2022. március 21. – május 16. között: a megvizsgált összterület 429 m² volt. A volt ÁNTSZ épület udvarán kb. 350–400 cm vastagságú humuszréteg alatt, a pince járószintjétől kb. 150 cm mélyen jelentkezett a bolygatatlan sárga altalaj.

Az udvaron több rétegben tártuk fel a régészeti jelenségeket. Az altalajba beásva egy neolit település emlékanyagát találtuk meg, valamint egy kora újkori faszkerkezetes kutat. A humuszrétegben az egykori ferences kolostor temető sírjaira bukkantunk, kb. 60 m²-nyi területen 44 sírt bontottunk ki. Ezen kívül egy középkori osszariumot is feltártunk. A kb. 4 × 2 méter alapterületű gödörből nagy mennyiségű embercsontot szedtünk ki. A pincében a bolygatatlan altalajba ásva egy régészeti jelenséget találtunk, aminek pontos korát a leletanyag hiánya miatt nem tudtuk meghatározni. A próbafeltárás alapján egy újkori település és egy középkori templom körüli temető szélső, perifériális része esik a behúzási területre.

Az ásás alatt folytatott kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy az egykori ferences kolostor az Ady Gimnázium épülete helyén állt a középkorban. Így a volt ÁNTSZ épülete és udvara alatt nem várható a ferences kolostorhoz köthető épületmaradványok előkerülése. A kolostor temetőjének viszont újabb sírjai kerülhetnek elő a próbafeltárással nem érintett területeken.

A régészeti jelenségekből kerámiatöredékek, állatcsontok, tégladarabok és nagy mennyiségű embercsont került elő.

Munkatársak: D. Szabó László, Szabó Mariann, Szigeti Anna (régészek), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő).

D. Szabó László

47. Debrecen, Fűzfa-csősház (28103) római császárkor (szarmaták)

Debrecen Vármegyei Jogú Város Önkormányzatával mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2022. november 8–14. között elvégeztük a lelőhelyen a LIFE IP HungAIRy zöldterület C.13. pilot akció 16477/28 hrsz., fásítás és erdőtelepítés nevű projekthez kapcsolódó régészeti próbafeltárást.

Debrecen–Fűzfa-csősház (28103) régészeti lelőhelyen már 1906-ban végzett Zoltai Lajos feltárást, ahol római császárkori szarmata település jelenlétét fedezte fel. Ezt erősítették meg a 2014–2015-ben végzett kutatások is (Cséki Andrea, Buránszki Nóra, Szilágyi Krisztián Antal adatgyűjtése). A vizsgált területen kevésbé intenzíven számítottunk régészeti jelenségek jelenlétére. A lehumuszt terület 424 m², a feltárt terület 244 m² nagyságú volt.

A feltáró munka során összesen hét kutatóárkot nyitottunk az erdő-telepítésre kijelölt, a Tócsóvölgyi lakótelep és a Tócsó-patak által határolt, beépítetlen területen. Az egész környéken változó vastagságú (60–120 cm) feltöltési hulladék réteg található, a humuszréteg többnyire hiányzik. Ennek ellenére 13 régészeti jelenség folytja vált látható nagyon eltérő mélységekben (80–180 cm). Az elsőtörtan elhelyezkedő gödrök feltárása során római császárkori szarmatákhoz köthető leletanyag került elő, mely megerősíti egy kevésbé intenzív település jelenlétét.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

48. Debrecen, Határ út (93035) neolitikum, bronzkor, római császárkor (szarmata)

2022. március 9–28. között elvégeztük a Debrecen–Határ út régészeti lelőhelyen a *Hajdúhátsági Töbpcélú Vizsgázóközpont Rendszer Fejlesztése* nevű projekthez kapcsolódó teljes felületű megelőző feltárást. A humusztolt terület 2214 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 1955 m².

A lelőhelyen 32 objektumot tártunk fel, melyhez 39 stratigráfiai egyiséget rendeltünk. Három korszak objektumainak feltárását végeztük el.

A neolitikumból kisméretű, sekély gödröket datáltunk, amelyekből változó mennyiségű leletanyag került elő.

A bronzkorból egy kemencés műhelygödört, illetve egy nagyméretű objektumot tártunk fel. Ezt a gödört metszette egy kisebb objektum, amelyből omladékréteg került elő. A szintén bronzkorra datálható omladékból jelentős mennyiségű kerámiatöredék, állatcsont és kő látott napvilágot.

A szarmata időszakból több, nagyobb méretű, méhkasos gödört tártunk fel. A feltárás keleti felén egy nagyméretű kemence, illetve egy két kemencés műhelyépület került elő. Az egyik kemence több méteres kürtővel rendelkezett.

A gödrök mellett egy erősen bolygatott, kelet–nyugati tájolású temetkezést tártunk fel, aminek nem volt melléklete.

Mester Péter

49. Debrecen, Középkori mezőváros (Darabos u. 3–7.) (35196) Árpád-kor

2022. január 19-én és február 1-én megelőző feltárást végeztünk a Debrecen, Darabos u. 3–7. szám alatti ingatlanon. A 751 m² területen 15 régészeti jelenséget tártunk fel.

Tíz régészeti jelenség egy kiterjedt árokrendszerhez tartozott, amely több egymást keresztező árokból és egy gyűjtőmedencéből állt. Az árkokat valószínűleg vízelvezetésre használták. Nagyon kevés régészeti lelet került elő az árkokból, korhatározásra alkalmas kerámia csak egy árokban volt: egy Árpád-kori cserépbogrács peremének a töredéke.

Öt kisebb-nagyobb gödört is feltártunk, ezekből azonban nem került elő korhatározásra alkalmas kerámia, csak néhány állatcsont.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs (régészeti technikus), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő).

D. Szabó László

50. Debrecen, Középkori mezőváros (Rákóczi u. 29.) (35196) középkor

2022. március 3–4-én megelőző feltárást végeztünk a Debrecen, Rákóczi u. 29. szám alatti ingatlanon. A 278 m² területen egy árok mellett 13 kisebb-nagyobb gödröt tártunk fel. A legkorábbi leletek a középkorból származnak, egy gödörből I. Ulászló király 1440-ben vert denárja került elő. Egy másik gödör leletanyagát I. Lipót király 1698-ban vert krajcárja keltezte. Több gödörben 19. századi leletanyagot találtunk.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs (régészeti technikus), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő).

D. Szabó László

51. Debrecen, Mács-pusztta III. (99191) ismeretlen kor

52. Debrecen, Mács-pusztta IV. (99193) újkor

53. Debrecen, Mács-pusztta V. (99195) ismeretlen kor

Debrecen Vármegyei Jogú Város Önkormányzatával mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2022. október 20. – november 4. között elvégeztük a Debrecen–Mács-pusztta III. régészeti lelőhelyen a *Debrecen Észak-Nyugati Gazdasági Övezet – kb. 100 ha nagyságú Beszállítói Parkot ellátó belső infrastruktúra, valamint T-2 csapadékvíz-tározó kialakítása ERD II.* nevű projekthez kapcsolódó régészeti próbafeltárást.

A próbafeltárást során összesen 27 kutatóárkot nyitottunk a kivitelezési területen, amelyek összterülete 2718 m² volt, régészetiileg 268 m² érintett. A terület nyugati részén, a Rózsa-dűlő lelőhelyen a kitűzés egy depó miatt nem valósulhatott meg. A 27. és 31. számú szondák az északi elkerülő műút közelsége miatt nem voltak feltárhatóak. A 24–26. szondák északi pontjai lettek „összekötve” 24. szám alatt, mert a déli részükön ezek is egy depóba futottak bele. A lelőhelypoligonokon kívül eső szondák mind negatívak voltak régészeti szempontból.

A Debrecen–Mács-pusztta III., Debrecen–Mács-pusztta IV., Debrecen–Mács-pusztta V. újonnan azonosított lelőhelyek az Észak-Nyugati Gazdasági Övezettől északra, a józsi M35-ös autópálya csomóponttól délre találhatóak.

A Debrecen–Mács-pusztta III. lelőhelyen a lehumuszolt terület 486 m², a feltárt terület 150 m² nagyságú volt. Öt kutatóárkban (10., 11., 28–30.) nyolc régészeti jelenséget azonosítottunk: három körárkot és egy gödröt; koruk leletanyag hiányában nem meghatározható.

A Debrecen–Mács-pusztta IV. lelőhelyet négy kutatóárok (13–16.) érintette 399 m² felületen, amelyben egy régészeti jelenséget azonosítottunk. A feltárt terület 48 m² nagyságú volt. A gödörből előkerült leletanyag alapján újkorra keltezhető.

A Debrecen–Mács-pusztta V. lelőhelyet hat kutatóárok (1–6.) érintette 610 m² felületen, amelyben egy régészeti jelenséget azonosítottunk. A feltárt terület 70 m² nagyságú volt. Az 1. szondában található nagyméretű gödörből korhatározó leletanyag nem került elő.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

54. Debrecen, Németh-tanya, 4. sz. főút négy nyomúsítása (53151) középkor

A KEVIÉP Építőipari és Kereskedelmi Kft.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2022. június 20–21. között elvégeztük a Debrecen–Németh-tanya, 4. sz. főút négy nyomúsítása régészeti lelőhelyen a *Debrecen, MBH bekötő útépítés* című projekthez kapcsolódó régészeti próbafeltárást.

A Debrecen–Németh-tanya, 4. sz. főút négy nyomúsítása lelőhely Debrecen nyugati szélén, közvetlenül a 4. sz. főút bekötő szakaszánál található, és magában foglalja déli irányban a hulladékfeldolgozó felé eső területet. A lelőhelyet Aranyos Annamária azonosította 2005-ben, 2014-ben Cséki Andrea terepbejárást, 2017-ben Szilágyi Krisztián Antal próbafeltárást végzett a lelőhelyen. A 2018. évi D. Szabó László által vezetett ásatás számozását, dokumentációját követtük.

A próbafeltárást során egy kutatóárkot nyitottunk az épülő út mentén, amelyek összterülete 95 m² volt, régészetiileg 52 m² érintett. A jelenségek közel egymás mellett jelentkeztek a szonda déli részén. Az előkerült két gödör kicsi és sekély, és csak az egyikből került elő leletanyag (egy vörös korongolt töredék és egy állatsontszilánk).

Összefoglalásul megállapítható, hogy a próbafeltárást során a feltárt területen elenyésző a régészeti jelenség száma, melyek feltehetően középkorra keltezhetők az egyetlen korongolt töredék alapján.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

55. Debrecen, Rózsa-dűlő (58424) római császárkor (szarmata)

A Magyar Nemzeti Múzeummal mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján 2022. február 23. – április 6. között elvégeztük a Debrecen–Rózsa-dűlő régészeti lelőhelyen a Debrecen, az Észak-Nyugati Gazdasági Övezetben található 0260/1 hrsz-ú ingatlanon ipari fejlesztési terület előkészítése nevű projekthez kapcsolódó teljes felületű megelőző feltárást. A humuszolt terület 42.023 m² nagyságú volt, ebből régészetiileg feltárt 24.136 m².

A lelőhely Debrecentől északnyugatra, Nagymacstól keletre helyezkedik el, egy észak–déli irányú homokháton. A nagy kiterjedésű római császárkori településből és ettől keletre található temetőből álló lelőhelyet Szabó László azonosította 2007-ben Beregdaróc (stratégiai gáztározó) – Algyő MOL földgázszállító vezeték terepbejárása során. A vezeték nyomvonalán D. Szabó László végzett feltárást 2008-ban és 2011-ben. 2019-ben a BMW gyár építése kapcsán tártunk fel több ütemben közel 10 hektárt a lelőhely központi részéből.

A jelenlegi kutatás a lelőhely középső részét érintette. Összesen 230, római császárkori (szarmata) objektumot tártunk fel, melyhez 242 stratigráfiai egységet kapcsolunk. A terület központi részén egy kör alakban elrendezett sűrű településrag feltárását végeztük el, amely különböző méretű, általában méhkasos gödrökből, kutakból és épületekből állt. A központi helyen lévő, félig földbe mélyített épületekhez nem tartoztak kemencék, feltehetőleg ezeket lakás céljából használták. A körbe rendezett objektumok szélein helyezkedtek el a műhelygödörök vagy műhelyépületek kemencékkel. Sőt, egyik esetben egy több mint nyolc méter hosszú füstölőkürtő tartozott egy kemencés műhelyépülethez füstlőgödörrel.

A településrag perifériás részén már gyérebben helyezkedtek el a gödörök, itt több ún. kenderázató gödör, illetve sekély gödörök, árok kerültek elő. Keleten egy nagyméretű, hamus, nagy mennyiségű salakot tartalmazó műhelyépületet bontottunk ki, melyhez két cölöphellyel és előtérrel ellátott ovális kemence tartozott. A lelőhelyen változatos leletanyag került elő, a nagy mennyiségű kerámia- és állatsontanyagon kívül orsógombokat és orsókarikákat, páncéltörő nyílhegyet, fibulatöredékeket tártunk fel.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Domán Szabolcs, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítő, drón). A geodéziai felmérést a Déri Múzeum végezte el.

Deák Rita

56. Debrecen, Újvári-tanya É (91103) neolitikum. római császárkor (szarmata), Árpád-kor, ismeretlen kor

A Magyar Nemzeti Múzeummal kötött megállapodásunk alapján, 2022. szeptember 6–21. között elvégeztük Debrecen–Újvári tanya É régészeti lelőhelyen a megelőző feltárást. A kutatást egy útépités beruházás tette szükségessé. A humusztal terület 11.824 m² nagyságú volt, ebből régészetiileg feltárt 8245 m².

A lelőhely Debrecen külterületén, annak déli szélén, a 47. számú főúttól nyugatra, a Déli Ipari Parkban található, ahol 2015-ben Dani János régészeti célú terepbejárást, 2020-ban Mesterházy Gábor geofizikai mérést, Aranyos Annamária terepbejárást végzett. Ezen kutatások során a lelőhelyen neolitikum, római császárkori (szarmata) és Árpád-kori települést sikerült beazonosítani.

A lelőhelyen augusztus 30-án kezdődött el a gépi humusztalás. Az agyagos sárga altalaj 60–100 cm mélység között jelentkezett a humusztakaró eltávolítása után. A szelvény déli felén vastagabb volt a humusztakaró. A terület déli fele mély fekvésű, szikfoltos volt, a terepszint észak felé enyhén emelkedett. A neolitikum jelenségek a mély fekvésű részen, a szarmaták pedig a magasabb területeken koncentráálódtak. Az altalajban a humusztakaró eltávolítása után 47 régészeti jelenség folyt jelentkezett.

A kézi feltáró munkát szeptember 6–21. között végeztük el.

A feltárt hat neolitikum objektumot leletszegény cserzőgödörök alkották.

11 jelenség a bennük talált leletek alapján római császárkori szarmatának bizonyult. A szarmata objektumok élelemtároló vermek és gödörök voltak.

A középkor időszakából két Árpád-kori jelenséget, egy gödört és egy nagyméretű munkagödörből és három kemencéből álló kemencebokrot találtunk.

28 objektum nem tartalmazott kora meghatározására alkalmas leletanyagot.

A szelvény északi felében második világháborús lövészgödörök, bennük kilőtt és éles kézifegyver löszerekre, aknavető gránátokra, nagy kaliberű páncéltörő lövedékekre bukkantunk. A löszermentesítőt értesítettük és a tűzszerészek a robbanótésteket elszállították.

Munkatársak: Cserpák-Laczi Orsolya, Szolnoki László (régészek), Koroknai Zsolt, Menyhért Mónika (régészeti technikusok), Czírbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

57. Debrecen, Vámraktár utca (78567) őskor

A Debrecen, 11316/4 hrsz-ú ingatlanon J5 jelű raktárcsarnok készítése során próbafeltárást végeztünk a beruházás földmunkái által érintett területen. A jelenleg kutandó terület a lelőhely nyugati szélét érinti.

A 2022. február 14-én végzett régészeti tükörfelület képzés, majd a február 16-án folytatott próbafeltárást során összesen hét kutatóárkot nyitottunk, amelyek összterülete 564 m² volt. A kutatóárkok megnyitását helyenként építési törmelék és a magas talajvízszint akadályozta. A kutatóárkokban 60–100 cm vastagságú humuszréteg alatt jelentkezett a szürkésárga altalaj, melyek közül kettőben kerültek elő régészeti jelenségek. A 6. szondában egy őskori árok és az 5. szondában két másik árok egy-egy rövid szakasza került napvilágra. A három árokszakasz lehet, hogy egyetlen északkelet–délnyugati irányú nagyobb, tagolt fenekű árokhoz tartozik, melyekből őskori kerámialet került elő. A próbafeltárást alapján egy őskori település esik a beruházási területre. A próbafeltárást eredményei alapján nyugati irányban kis mértékben a lelőhely kiterjedése.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt (régészeti technikus).

Szolnoki László

10. Debrecen, Zöldért (91111) neolitikum, bronzkor, Árpád-kor

A Magyar Nemzeti Múzeummal mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján 2022. március 2–18. között elvégeztük a Debrecen–Zöldért régészeti lelőhelyen *Debrecen, G21 projekt 0505/121 hrsz.* nevű projekthez kapcsolódó teljes felületű megelőző feltárást. A humuszolt terület 14.042 m² nagyságú volt, ebből régészetileg feltárt 13.862 m².

A lelőhely Debrecentől délre, a 47. számú főútvonal nyugati oldalán, a Bellegelő és Hosszú-járás határrészek között helyezkedik el; a Debreceni Nemzetközi Repülőtérrel délkeletre, Szepesről keletre található. Délről és keletről mocsaras terület határolja. A lelőhelyet 2015-ben Dani János és Nagy Emese Gyöngyvér azonosította a Déli Ipari Park előkészítéséhez készített örökségvédelmi hatástanulmány elkészítése során. 2020-ban Szolnoki László végzett itt próbafeltárást.

A kutatás a lelőhely középső részét érintette. A lelőhelyen egy sűrű, középső neolitikumra keltezhető településrészlet került elő. Az elmúlt évek során ennek a településnek több részletét is feltártuk a szomszédos telkek beépítése kapcsán.

A megelőző feltárás területébe eső 205 objektum nagy része a középső neolitikumra datálható, az Alföldi vonaldíszes kultúrájának Esztár-csoportjához. Erre a korszakra jellemző, rendkívül változatos méretű objektumok kerültek elő, így az egykori földfelszíni házakra utaló cölöphelyektől, a közepes méretű gödrökön át, az akár 20 méter hosszúságú anyaggyerő gödrökig. A terület nyugati szélén gyéribben fordultak elő objektumok, ennek ellenére ezen a részen is került elő több, ún. kenderáztató gödör, illetve – többek között – egy szinte teljesen ép, díszített hombár és egy zsugorított csontváz is. A keleti részen jellemzőek a nagyméretű, nagy mennyiségű leletanyagot tartalmazó anyaggyerő gödrök. Ezek mellett hosszúkás „szemetesgödröket” is feltártunk, melyek feltehetőleg a földfelszíni házakat kísérték. A házakból csupán néhány cölöphelyet sikerült megfigyelni. A terület déli részén több kút is feltárással került elő.

A bronzkorra csupán néhány objektumot datáltunk, ezek is egy-egy neolitikumra keltezett objektumot vágta, így a leletanyagot nehéz elkülöníteni egymástól. Ennek ellenére sikerült egy mészbetéttel díszített edénytöredéket felfedeznünk.

Az Árpád-korra egyetlen kutat datálhatunk. A kút egy sekély, egyetlen aljú neolit szemetesgödört vágott, így a leletanyag ez esetben is összekeveredett. A kútban, két méter mélységből egy jó állapotú farönk került elő. A fa a radiokarbonos kormeghatározás alapján az Árpád-korra keltezhető.

Munkatársak: Deák Rita, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Domán Szabolcs, Menyhért Mónika, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta), Bacskai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítés, drón).

A HUXA Logisztikai Fejlesztő Kft.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2022. szeptember 28. – október 14. között a lelőhelyen a *Debrecen, ipari csarnok építése 0505/123 hrsz.* nevű projekthez kapcsolódó régészeti próbafeltárást végeztünk.

Ennek során összesen 33 kutatóárkot nyitottunk a kivitelezési területen, amelyek összterülete 2798 m² volt, régészetileg 486 m² érintett. 32 szonda és a jelenségek a Debrecen–Zöldért lelőhely területére esnek (2706 m²). A terület keleti oldalán hat darab, eredetileg betervezett kutatószondát a folyamatban levő kivitelezés miatt nem lehetett megnyitni. Az északi oldalon levőket csak részben tudtuk humuszolni telepített fasor és közművek miatt.

A 32 szonda közül kilencben tártunk fel összesen 15 régészeti jelenséget, melyek a középső neolitikus Alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájához köthetők, azon belül az Esztári-csoporthoz. A jelenségek az északi–északkeleti részen koncentráálódtak, volt köztük egy zsugorított temetkezés, 13 gödör és egy kérdéses korú árok részlete. A szondákban a foltok bizonytalan jellege miatt rábontást nem végeztünk a gépi földmunka során, ezért a gödrök szinte kivétel nélkül csak részlegesen vannak feltárva a szelvényfalhoz igazodva. A feltárás „szárlelete” a 410. obj. számú gödörben talált egyedi, vörösrre festett kerámiatöredék, mely egy szarvasmarha fejlet formál. Feltehetően egy díszedény oldaltöredéke, melynek sajnos több darabja nem került elő.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Menyhért Mónika (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Deák Rita – Mester Péter

58. Debrecen-Bellegelő, Antal-tanya (51180) neolitikum, őskor

A *Debrecen, KKV Park I. üteme megvalósítása érdekében belső feltáró út és ipari infrastruktúra kialakítása (kialakítás alatt álló 0499/22 hrsz.)* nevű projekt keretében próbafeltárást végeztünk a Debrecen-Bellegelő, Antal-tanya régészeti lelőhelytől délre eső területen. A vizsgált terület jelenleg mező.

A 2022. március 9–10-én végzett régészeti tükörfelület-képzés, majd a március 17–18-án folytatott próbafeltárás során összesen 14 kutatóárkot nyitottunk, amelyek összterülete 1651 m² volt. A kutatóárkokban 40–100 cm vastagságú humuszréteg alatt jelentkezett a bolygatatlan sárga altalaj.

A Debrecen-Bellegelő, Antal-tanya régészeti lelőhelyen kinyitott kutatóárkok közül négyben kerültek elő régészeti jelenségek. A 12. szondában egy őskori árkot találtunk. Az egymás mellett 5., 6. és 7. szondákban egy neolit település régészeti jelenségei kerültek napvilágra, valamint egy modern kori gödört is kiástunk. A régészeti jelenségek 60–75 cm mélyen jelentkeztek, melyekből neolit kerámialeletek, állatsontok, paticsdarabok és modern kori téglá került elő. A próbafeltárás alapján egy neolit település szélső, perifériális része esik a beruházási területre.

A próbafeltárás eredményei alapján déli irányban módosult Debrecen-Bellegelő, Antal-tanya régészeti lelőhely kiterjedése.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

59. Debrecen–Bellegelő, Kondoros-mellék, Miklósi-tanya (51138) neolitikum, rézkor, bronzkor, római császárkor (szarmata), Árpád-kor

A *Debrecen, Déli Gazdasági Övezet „Vivaldi A”* nevű projekthez kapcsolódó megelőző feltárást végeztünk a beruházás földmunkái által érintett területen.

A Debrecen–Bellegelő, Kondoros-mellék, Miklósi-tanya lelőhelyen 2022. május 16-án kezdődött el a gépi humuszolás, ami október 11-én fejeződött be. Az agyagos, löszös, sárga altalaj 60–100 cm mélység között jelentkezett a humusztakaró eltávolítása után. A terület korábbi vízmosásokkal szabdalt, így a humusztakaró vastagsága ennek megfelelően változott. Az altalajban a humusz eltávolítása után 1085 régészeti objektum folytja jelentkezett.

A legtöbb feltárt objektum a neolitikumból származott. A neolit település váltakozó intenzitással a teljes feltárási területen végighúzódtott. A 1051 neolit jelenség nagy részét a kenderázató gödrök és a különféle épületekhez tartozó cölöplyukak tették ki. Előkerültek még tárolóvermek, anyagnyerő gödrök, kutak és feltártunk két temetkezést is. A neolit telep objektumaiban gyakoriak voltak a vörös alapon fekete festéssel díszített kerámiaedény-töredékek, amelyek a középső neolitikum Esztár-csoportjára kelteznek a települést.

Feltártunk 12 rézkori (Tiszapolgár-kultúra) objektumot is. Több nagy anyagnyerő gödör, kemence, egy a teljes felszínen végig futó árok és négy sír került elő ebből a korszakból. A sírokban kerámiaedény-töredékek mellett mészkőből készült gyöngyöket találtunk. Néhány csontvázon okkerfesték nyoma volt látható. Az anyagnyerő gödrökből nagy mennyiségű kerámiatöredék került elő.

Az előzetesen várt bronzkori településből mindössze két gödör esett a feltárt területre.

Előkerült egy római császárkori (szarmata) tanyaszerű településrészlet is egy épülettel és néhány kerek, méhkas alakú tárológödörrel.

Az Árpád-kori településnek a déli, laza településszerkezetű része esett a szelvénybe. Összesen hat objektumot tártunk fel. Két földbe mélyített épület, egy kemence és három gödör került elő. A leletek legnagyobb része kerámia és állatcsont volt néhány vas- és ólomtöredék mellett.

Munkatársak: Balázs Ádám, Deák Rita, Szabó László, Szigeti Anna (régészek), Balogh Csaba, Domán Szabolcs, Faur Zoltán, Vetésiné Szabó Nóra (régészeti technikusok).

Szabó László

60. Debrecen–Nyulas, Hangyás utca 25. (37373) bronzkor

2022. december 15-én megelőző feltárást végeztünk a Debrecen, Tücsök u. 6. szám alatti ingatlanon, Debrecen–Nyulas, Hangyás utca 25. nevű régészeti lelőhelyen. A 460 m² területen tíz régészeti jelenséget tártunk fel a késő bronzkor időszakából: közülük kilenc kisebb-nagyobb gödör volt,

melyekben jelentős mennyiségű kerámiatöredéket találtunk. Az egyik gödörből egy nagyon ritka lelet, egy urnafedő töredéke került elő. A gödrök mellett egy északkelet–délnyugati irányú, teknős aljú árok részletét is feltártuk, amelyet egy modern vízvezeték árka metszett.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs (régészeti technikus), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

61. Debrecen–Szepez, Hosszújárás (31760) neolitikum, újkor

Az MVM Zöld Generáció Kft.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2022. február 21. – március 21. között elvégeztük a Debrecen–Szepez–Hosszújárás régészeti lelőhelyen a *Debrecen, 24 MW névleges teljesítményű napelemes kiserőmű létesítése 0493/64 és 0493/65 hrsz-ok. nevű* projekthez kapcsolódó régészeti próbafeltárást.

A próbafeltárás során összesen 25 kutatóárkot nyitottunk a reptér területén, amelyek összterülete 2191 m² volt, régészetiileg 309 m² érintett. Az egész leendő kivitelezési területen hatalmas a bolygatottság mértéke, vastag a feltöltési réteg, amiben rengeteg a hulladék. Ennek ellenére mégis sikerült néhány régészeti jelenség feltárását megfigyelni a humuszolás során. A 13. szondában egy nagyobb méretű gödröt tártunk fel, melyből kerámia nem került elő, csak egy kőeszköz töredéke. A 14. kutatóárkokban egy árkot és két gödröt bontottunk ki. Az egyikből neolit Esztári típusú festett kerámia került elő. A 15. szondában egy kisméretű, kérdéses korú objektumot találtunk. A 18. szondában található 6–10. objektumok feltehetően egy újkori tanya részei lehetnek. A 19. szondában egy kisebb árkot ástunk ki, melyben leletanyagot nem találtunk.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a próbafeltárás során a feltárt területen viszonylag kevés régészeti jelenség került elő, melyek a középső neolitikus Alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájához köthetők.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Menyhért Mónika (régészeti technikus), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

62. Debrecen, 112,6-os magaslat (65352) neolitikum

A Tócsóvölgy Fejlesztő Kft.-vel mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján, 2022. november 18. – november 29. között elvégeztük a Debrecen–112,6-os magaslat régészeti lelőhelyen a *Debrecen, Tócsóvölgyi lakóövezet fejlesztés I. ütem ERD II.* nevű projekthez kapcsolódó régészeti próbafeltárást.

A lelőhely Debrecen nyugati belterületén, a Tócsó patak és a Tócsóvölgyi lakótelep között elterülő beépítetlen területen található. Egy elhordott/megsemmisült halom lehetett itt. A lelőhelyet Aranyos Annamária azonosította 2009-ben.

A próbafeltárás során összesen tíz kutatóárkot nyitottunk a kivitelezési területen, amelyek összterülete 975 m² volt, régészetiileg 267 m² érintett. A régészeti jelenségek a Debrecen–112,6-os magaslat lelőhely területére eső szondákban jelentkeztek.

Humuszréteg a kivitelezési területen gyakorlatilag nem létezett, a feltöltött szemétreteg vastagsága minimum 1–1,2 méter, de a 2 méteres vastagságot is elérte néhány helyen. A terület északi oldala teljesen megsemmisült (1., 2., 3. szonda északi oldala). A 10. szondánál (délnyugati rész) viszont már szinte feltöltés sem volt és minimális bolygatott „humuszréteg” fedte a homokos altalajt. Ezeknek ellenére az altalaj szintjén néhány régészeti jelenség folytja egyértelműen kirajzolódott többnyire 1,7–2 méter mélységben. Összesen nyolc objektum található a területen kissé elszórtan (3–5., 6., 8. szondák). Középső neolit (AVK) korszakra datálható kerámiatöredékeket találtunk és feltételezhetően a leletanyag nélküli jelenségek (1., 2. objektumok, cölöphelyek) is erre a korszakra keltezhetők.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

63. Ebes, Zsong-völgy (41925)

Az AGRO-STOCK DEPO Kft.-vel kötött megállapodásunk alapján, 2022. február 1–3. között elvégeztük Ebes–Zsong-völgy régészeti lelőhelyen a próbafeltárást. A kutatást az Ebes, 625/61 hrsz. ingatlanon eszköztároló építése tette szükségessé. A humuszolt terület 93 m² nagyságú volt, ebből régészetiileg feltárt terület 68 m².

A lelőhely Ebes bel- és külterületén, annak nyugati szélén található, amit 2003-ban terepbejárás során azonosított Aranyos Annamária. 2003–2004-ben Dani János, 2009-ben Szilágyi Krisztián Antal, 2015-ben Laczi Orsolya, 2017-ben Deák Rita végzett itt régészeti feltárást. 2015-ben a lelőhelyen geofizikai mérés történt. Ezen kutatások során a lelőhelyen neolit, bronzkori, vaskori, római császárkori szarmata, avar és Árpád-kori települést és vaskori, szarmata temetőt sikerült beazonosítani és feltárni.

Ebes–Zsong-völgy lelőhelyen 2022. február 1-én kezdődött el a gépi humuszolás. A területen Ebesen, az Alkotmány utca végében található egy mezőgazdasági telep. A humusztakaró eltávolítása után, az agyagos sárga altalaj 100 cm mélységben jelentkezett. A 120 m² nagyságú próbafeltárás során kinyitottuk a tervezett pilléralapozások helyét. A telepen egy könnyűszerkezetes járműtároló-szín készül majd. Az alaptetek kb. 70 m² nagyságú területet fedtek le, így a maradék 50 m² erejéig egy további hosszú szondaárkot készítettünk a tervezett épület hossz tengelyében. Az alapozási mélység és az altalaj jelentkezési szintje szerencsésen ugyanott jelentkezett. A próbaszonda közepén, az északnyugati sarok pillérének a helyén, valamint egy másik északi oldali pillér helyén összesen három kerek vermet találtunk. A vermekből csak állatcsont került elő, de kialakításuk, méhkas formájuk, méretük és a lelőhely jellegzetességei alapján valószínűleg római császárkori, szarmata koriak lehetnek. A feltárás eredményei alapján a lelőhely most megkutatott része gyér vagy

közepes intenzitású. A beruházó további földmunkát az eszköztároló építése során nem fog végezni. Itt korábban is munkagépeket tároltak, ezért már jóval a mostani beruházás előtt az udvar ezen részét 40 cm vastag kavicsos feltöltéssel erősítették meg. A kavicsos feltöltés alatt további 60 cm vastag humuszréteg fedte a régészeti jelenségeket.

Munkatársak: Szabó László, Szolnoki László (régészek), Koroknai Zsolt (régészeti technikus).

Szolnoki László

64. Hajdúböszörmény, Határ-dűlő (98431) római császárkor (szarmata)

A Magyar Nemzeti Múzeummal mint Megbízóval kötött megállapodásunk alapján 2022. július 19–20-án elvégeztük a Hajdúböszörmény–Határ-dűlő régészeti lelőhelyen a 0+113 kmsz-től a 0+416 kmsz-ig a *Hajdúhátsági Többcélú Vizsgádzalkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* nevű projekthez kapcsolódó régészeti megfigyelés közbeni bontómunkát. A feltárt terület 1186 m² nagyságú volt, ebből régészetiileg feltárt 297 m².

A lelőhely Balmazújváros, Debrecen és Hajdúböszörmény határainak találkozásánál, az egykor Hajdúszoboszlót és Hajdúböszörményt összekötő út két oldalán, a Határ-dűlő határrészben helyezkedik el és a *Hajdúhátsági Többcélú Vizsgádzalkodási Rendszer továbbfejlesztése – Civaqua – Tóció* nevű projekt földmunkáihoz kapcsolódó régészeti megfigyelés során vált ismertté.

A kutatás a lelőhely középső részén, a tervezett beruházás nyomvonalán zajlott. A mezőgazdasági munkákkal bolygatott területen 40–60 cm vastag humuszréteg alatt volt a bolygatatlan altalaj. Az öt feltárt régészeti jelenségből négyből került elő kormeghatározásra alkalmas lelet, a római császárkor szarmata időszakából.

Munkatársak: D. Szabó László (régész), Domán Szabolcs, Fehér Csaba (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

D. Szabó László

65. Kaba, Baromfitelep (azonosító szám nélkül) római császárkor (szarmata), avar kor, ismeretlen kor

Kabán, egy baromfitelep korszerűsítése és bővítése kapcsán, a 0474/18 hrsz.-ú ingatlanon próbafeltárást végeztünk a beruházás földmunkái által érintett területen.

A 2022. február 21–23. között végzett régészeti tükörfelület képzés, majd a március 17–25. között folytatott próbafeltárás során összesen hat kutatóárkot nyitottunk, amelyek összterülete 608 m² volt. A kutatóárkok terv szerinti megnyitását a talajban helyenként előforduló régi alapok és közművek módosították. A kutatóárkokban 40–100 cm vastagságú humuszréteg alatt jelentkezett a szürkessárga altalaj.

Öt kutatóárokban kerültek elő régészeti jelenségek. Az 1. szondában egy szarmata árok és gödör, a 2. szondában öt szarmata verem és egy avar gödör, a 3. szondában egy avar ház és verem mellett egy ismeretlen korú gödör és két szarmata verem került elő. A 4. szondában nem találtunk régészeti korú jelenségeket. Az 5. szondában egy gödör és egy árok került napvilágra, de koruk meghatározására alkalmas leletanyagot nem találtunk bennük. A 6. szondában három ismeretlen korú cölöplyukat tártunk fel. A régészeti jelenségekből állatsontok, kerámiatöredékek, malomkődarabok, salaktöredékek, paticsrögök és egy vaskés került napvilágra.

A próbafeltárás alapján egy római császárkori és egy avar település esik a beruházási területre.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt (régészeti technikus).

Szolnoki László

66. Nádudvar, Sőre-hát Nyugat (90957) római császárkor (szarmata)

Nádudvar határában, a Nagysz Zrt. új pulykatelepének kivitelezési munkálatai során régészeti megfigyelést végeztünk. 2022. március 30-án egy 5×5 méteres akna humuszolása során három gödör feltárta vált látható. A jelenségek feltárását a kivitelező által biztosított munkaerő segítségével 2022. április 1–4. között végeztük el. A lelőhely három gödrének betöltéséből római császárkori (szarmata) leletanyag került elő.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Czibik-Gulyás Tímea, (geodéta).

Mester Péter

67. Pocsaj, Árpád utca (59174) ismeretlen kor

2022. november 23-án Pocsaj település jegyzője bejelentette a Déri Múzeum Régészeti Tárának, hogy Pocsajban, az Árpád utcai csapadékvíz elvezető árok készítése közben emberi csontvázat találtak a munkások.

Aznap kimentem a helyszínre és az Árpád utca 61. számú ház előtt a csapadékelvezető árokban, a kapubejárótól közvetlenül nyugatra egy emberi csontvázat észleltem. A vízvezető árok a járda és az úttest között húzódott, közvetlenül az aszfaltozott út szélén, az Árpád utca északi oldalában. A kordonszalaggal gondosan körbekerített emberi maradvány sekély mélységben, 50–60 cm mélyen jelentkezett. A jó megtartású, felnőtt csontváz fejjel nyugatnak feküdt a hátán, nyújtott testtartásban. Karjai enyhén be voltak hajlítva és kezei egykor a medencéjén pihentek. Sekély sírgödör szabályos, téglalap alakú volt. Koporsóra utaló nyomokat nem találtam. Az árokásó munkagép a nyugat–keleti tájolású csontváz lábfejeit és jobb lábszárát, kézcsontjait, valamint a koponyáját erősen bolygatta. Mellékleteket a kidobott földben és a csontváz körül nem észleltem.

November 25-én Hága Tamara és Bacsikai István segítségével folytattuk a munkát. Az árkot kiszélesítettük, a csontvázat kibontottuk, dokumentáltuk, majd felszedtük és elcsomagoltuk. Mellékleteket továbbra sem találtunk. A feltárás során kiderült, hogy a sírgödör két régebbi őskori gödörre volt ráásva. Az egyik őskori gödör a csontváz mellkasa, a másik a lábfeje alatt volt látható. A sír betöltéséből néhány apró, másodlagos helyzetben levő őskori kerámiatöredék került elő.

A környező házakban lakókat kérdezgetve kiderült, hogy a 61. szám alatt épített pince ásásakor már találtak emberi maradványokat, mint ahogy pár évvel korábban a nyugatra levő szomszédos ház előtt is kerültek elő emberi csontok vízvezetéképítés közben a járda és az úttest közötti területen. Az utca túloldalán lakó úriember szintén talált emberi csontokat a portáján ásás közben. Ezek alapján megállapítható, hogy a területen temető található. A katonai felmérések térképlapjai Pocsaj ezen részén nem jelölnék temetőt, azokat már 200 évvel ezelőtt is a jelenlegi helyükön ábrázolták. A környéket bejárva és a térképeket nézegetve jól látható, hogy az Árpád utcának ez a legmagasabb része, itt egy kb. 100–150 méter átmérőjű, észak–déli irányú kisebb dombocskát találhatunk, mely egészen az Ér partjáig húzódik. Az ártérben kiemelkedő földhát talán egy Árpád-kori temető található, de korának pontos meghatározásához további feltárásokra lenne szükség.

Munkatársak: Hága Tamara, Szolnoki László (régészek), Bacsikai István (Pelta Bt., műszeres leletfelderítés).

Szolnoki László

68. Sárrétudvari, Béke-major II. (71149) római császárkor (szarmata)

Egy egyéni vállalkozóval kötött megállapodásunk alapján, 2022. március 30. – április 11. között elvégeztük a Sárrétudvari–Béke-major II. régészeti lelőhelyen a *Sárrétudvari, állattartó telep (szarvasmarha telep) fejlesztése 0116/3 hrsz.* nevű projekthez kapcsolódó régészeti próbafeltárást.

A próbafeltárás során összesen 14 kutatóárkot nyitottunk az állattartó telep területén, amelyek összterülete 1192 m² volt, régészeti szempontból. A megnyitott 14 szondából hét lett pozitív régészeti szempontból. A jelenségek elsősorban jelentkezők, de a 9–11. szondák környékén sűrűbb az elhelyezkedésük.

Az előkerült objektumok túlnyomó többsége a római császárkori szarmaták itt található településéhez köthető. Leletanyag néhány gödörből ugyan nem került elő, de a jellegük közel azonos. A 4. obj. számú, négyzetes alapterületű épület feltárása során öt cölöp helyét is sikerült azonosítanunk. Az objektumok többsége közepesen mély (60–100 cm), méhkasos formájú gödör, kevés, de jellegzetes leletanyaggal.

Munkatársak: Mester Péter (régész), Menyhért Mónika (régészeti technikus), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

69. Tiszacsege, Görbe-föld I. (42006) vaskor

Tiszacsegén, egy új horganyzó üzem építése kapcsán a Déri Múzeum megelőző feltárást végzett 2022. március 29. – április 7. között. A területen 2021-ben egy ERD-hez kapcsolódó régészeti próbafeltárás történt. Ez alapján ismert volt, hogy itt egy vaskori, szkíta település található. A humuszolt terület 1555 m² volt, ebből régészetileg feltárt 1434 m². A szelvényben 40–60 cm vastagságú humuszréteg alatt jelentkezett a sárga, homokos altalaj.

A lelőhelyen három nagyméretű veremház és 14 gödör, verem került napvilágra. A jelenségek egy vaskori szkíta település részét képezték. A nagyobb gödrök és a veremházak rendkívül leletgazdagok voltak.

Rengeteg kerámiatöredék mellett kevés állatsontot, paticsot, sok őrlő- és malomkődarabot találtunk. A nagyon díszes kerámiatöredékek és a faragott csontdarabok mellett a feltárás különlegességét az előkerült gazdag fémanyag adta. Egy aranygyűrű mellett két bronztű, két bronz nyílhegy, egy bronzpityke, egy vízmadár alakú bronzsüngő, vaskések és apró bronzlemezék is előkerültek.

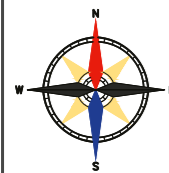
Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt (régészeti technikus).

Szolnoki László

**Emese Gyöngyvér NAGY, Rita DEÁK,
László D. SZABÓ, Tamara HÁGA, Péter
MESTER, Zsófia RÁCZ, László SZABÓ,
Gergely SZENTHE, László SZOLNOKI:
A Déri Múzeum régészeti tevékenysége
2020–2022-ben**

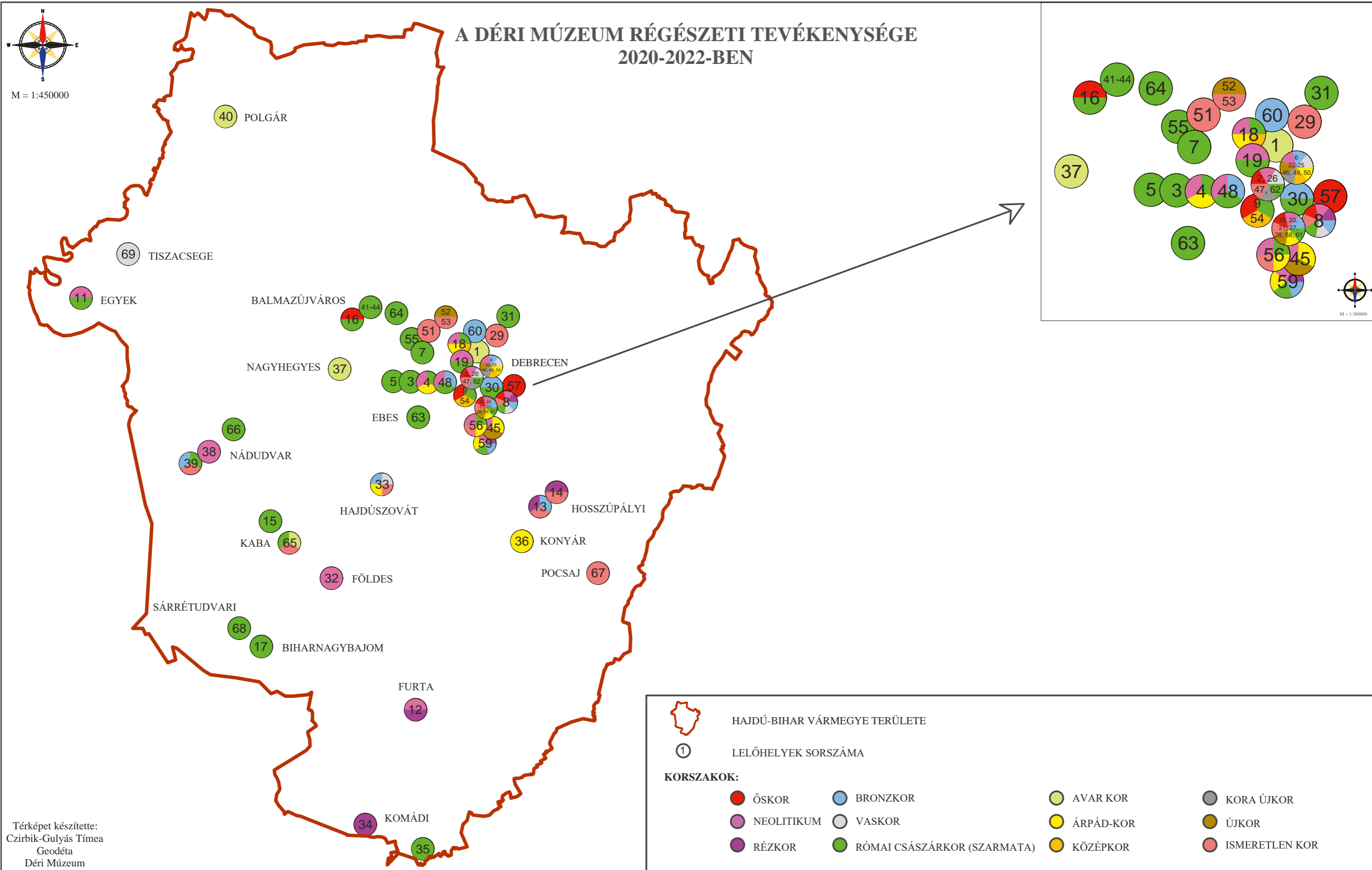
[Activity of the Archaeological Department of Déri Museum in 2020–2022]

This article contains short reports about the excavations, surveys and oversights carried out by the Archaeological department of Déri Museum between 2020–2022.

M = 1:450000

A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE 2020-2022-BEN

Térképet készítette:
Czirbik-Gulyás Tímea
Geodéta
Déri Múzeum

HAJDÚ-BIHAR VÁRMEGYE TERÜLETE

LELŐHELYEK SORSZÁMA

KORSZAKOK:

ŐSKOR	BRONZKOR	AVAR KOR	KORA ÚJKOR
NEOLITIKUM	VASKOR	ÁRPÁD-KOR	ÚJKOR
RÉZKOR	RÓMAI CSÁSZÁRKOR (SZARMATA)	KÖZÉPKOR	ISMERETLEN KOR

TERMÉSZETTUDOMÁNY

MEZŐ SZILVESZTER

HOLT TUDÓSOK TÁRSASÁGA

A Déri Múzeum Természetrjai és Környezetismereti Gyűjteményének szakkönyvtára, térkép- és tablótára

Bevezetés

„Itt vannak ők, várnak és hallgatnak. Nem tolakodnak, nem kiáltanak, nem követelőznek. A fal mellett állnak némán. Mintha aludnának, és mégis mindegyikről egy-egy név tekint rád, mint egy néző szem. [...] A végtelenség apró darabjai, csendesen odasorakoztatva a fal mellé, így álltok szerényen házunkban. De a ház felszabadít benneteket, ha a szív érintkezésbe jut veletek, láthatatlanul felrobbantjátok a munkás napok helyiségeit és mint egy tüzes kocsiban visz el szavatok a szűk korlátok közül az örökkévalóság felé” – írta a Gutenberg-galaxis gyermekeiről az osztrák Stefan Zweig (1881–1942) a *Köszönet a könyveknek* című publicisztikájában. Zweighoz hasonlóan számos szerző vallott érzelmesen és meghatóan a könyvekhez (könyvtárakhoz) fűződő kapcsolatáról. Azt hiszem, hogy az én viszonyom is rendkívül különlegesnek mondható ezekhez a tárgyakhoz. Az otthonomban már olyan sok van belőlük, hogy helyenként alig férek el tőlük. Az idős korára már szinte alig halló híres ornitológus, Herman Ottó (1835–1914) azt írta a *Hallgatag világ* című dolgozatában, hogy inkább a látását veszítette volna el vénségére, mert akkor még hallhatná a madarak énekét. Hermannel ellentétben én biztosan a szemeim ép világát őrizném meg, ha választhatnék (és választanom kellene) a látó, ill. a halló érzékszerveim jövőbeni egészségi állapota között, mert rendszeres olvasás nélkül jelenleg nem tudom elképzelni az életemet.

Lényegében a könyvek iránti szeretet és az értékes írások megalkotására képes szerzők iránti tisztelet indított arra, hogy megszervezzem a Déri Múzeum Természetrjai és Környezetismereti Gyűjteménye szakkönyvtárát. Amikor 2006 tavaszán a múzeumba kerültem, a természettudományi gyűjtemény nem rendelkezett önálló bibliotékával. Volt ugyan egy kisebb, pár polcból álló részleg a múzeumi könyvtárban, ahol főleg naturália-jellegű művek voltak, de a munkám során nagyon sokszor éreztem égető hiányát annak, hogy nincs saját gyűjteményi könyvtárunk. Ezen alapvető okon kívül különféle magán- és intézményi felajánlások is történtek, amelyek szintén indokoltá tették egy külön könyvkollekció kialakítását a gyűjteményen belül. A tényleges alapításra 2015-ben került sor. Ekkor vezettem be ugyanis az első tételt a gyűjteményi szakkönyvtár 2013. november 13-án megnyitott hagyományos leltárkönyvébe. Az 1/2015 lajstromszámon nyilvántartásba vett kötet a Szabó László által szerkesztett *Általános természeti földrajz* című tankönyv volt, ami 1968-ban jelent meg Budapesten. Ezt az első művet azóta további 2544 darab

könyv és folyóirat követte. 2023. december 29-én hivatalosan ennyi kötet volt a gyűjteményi könyvtárunkban.

A természettudományi gyűjtemény könyvtári részlege elsősorban ajándékozással gyarapodik. Volt ugyan arra is példa, hogy időnként megvettünk könyveket, ám a vásárlások aránya egészen elenyésző az adományozásokéhoz képest. Két hazai földtudományi intézmény megérdemli azt, hogy külön is említést tegyek róluk s szíves ajándékaikról, mert vezetőik (ill. illetékes munkatársaik) nagyobb darabszámú duplumanyagot adtak át gyűjteményünknek. Az egyik az érdi Magyar Földrajzi Múzeum, ahol Kubassek János igazgató és Kovács Sándor könyvtáros különösen sokat segítettek nekem a kezdeti időszakban. A másik, nagy hagyományokkal rendelkező geo-intézmény, a budapesti Magyarhoni Földtani Társulat, ami Kecskeméti Tibor célzott ajánlására juttatta el hozzánk értékes könyvadományát. A hivatalos intézményi felajánlások mellett jószándékú magánszemélyek ajándékai is gazdagították gyűjteményi könyvtárunk állományát. Köszönet illeti Korompai Balázs és Lukács Tihamér múzeumi munkatársaimat, akik több alkalommal is megajándékozták a gyűjteményt.

DE Földtudományi Intézet 2023-as donációjának általános bemutatása

2023-ban a korábban megszokottnál jóval nagyobb mértékben gyarapodott a múzeumi naturália-részleg bibliotékája. Ennek az volt az oka, hogy a DE Földtudományi Intézete (Szabó Szilárd intézetigazgató útján) egy kiemelkedően jelentős, ám jelenleg még ismeretlen darabszámú könyvtári duplumanyagot adott át a Déri Múzeum természettudományi gyűjteménye számára. A donációban könyvek, régebbi doktori értekezések, különlenyomatok, gép- és kéziratok, falitérképek és földtudományi szemléltető táblák voltak. A felcsavarható földabroszok és geológiai tablók teljes listáit az 1. és 2. számú táblázatban mutatom be. A könyv- és separatumgyűjteményből eddig 1600 tételt vettem nyilvántartásba, ami elektronikus formában lesz elérhető és kutatható a Déri Múzeum honlapján.

Mivel az írásos anyag csaknem teljes egészében a Földrajzi Intézet egykori könyvtárából való, úgy gondolom, hogy röviden érdemes megemlékezni a tanszéki bibliotéka kialakulásáról, történetéről. A geográfia debreceni egyetemi tanszékének megszervezése, s ezen belül a földrajzi

szakkönyvtár kialakítása Milleker Rezső (1887–1945) nevéhez fűződik. Ő volt az első földrajzprofesszor, aki az óráit kezdetben (1914-ben) még a Református Főgimnázium Péterfia utcai épületében tartotta meg.¹ Az 1915/16-os tanévben az egyszemélyes földrajzi tanszék a Piac utca 24. sz. épület 3. emeletén működött, 1 szobában és egy előszobában.² A geográfiai szakkönyvtár kezdetei is ide, ebbe a bérházba nyúlnak vissza, hiszen Milleker professzor már ekkor elkezdte a nélkülözhetetlen kötetek szisztematikus gyűjtését, beszerzését.³ A könyvek, folyóiratok és más tansegédeszközök leltározását, valamint a teljes adminisztrációt ekkoriban Milleker Rezső végezte. Egyetlen segítsége a szobaleánya volt, aki időnként részt vett a kötetek katalogizálásában.⁴ A tanszéki oktatói kar az 1920-as években jelentősen kibővült. 1923-ban a gazdaságföldrajzos Márton Béla, 1925-ben a hon- és szülőföldismeret tanító Ecsedi István (1885–1935), 1926-ban pedig a geológus Hoffer András (1884–1946) kapcsolódott be a munkába.⁵

A tanszéki „hőskor” 1932 szeptemberében ért véget, amikor a debreceni geográfának ez a kis műhelye (1921/22-től már Földrajzi Intézet) átköltözött az időközben elkészült Tisza István Tudományegyetem központi épületének 4. emeletére. A tanszéki könyvtár a beépített tetőtéri rész ún. manzárdhelyiségébe került, ahová a térképtárból induló keskeny lépcsősoron lehetett feljutni. Jelen sorok szerzője mindig áhítattal lépett be a könyveknek ebbe a kis szentélyébe, s nem kevés időt töltött ott olvasással, tanulással, jegyzeteléssel. Eleinte Milleker Rezső és Mendöl Tibor (1905–1966), később a tanszék más jeles oktatói és professzorai gyarapították nagy lelkesedéssel és hozzáértéssel a könyvtár állományát, ami az 1990-es évekre már párját ritkította egész Magyarországon. A könyvtáron belül külön gyűjteményt képezett a Déchy Mór-könyvtár, aminek az állományát 1917-ben vásárolta meg a tanszék. Később is több hagyatéknak, magánkönyvtárnak került az intézet könyvtárába. Be kell valljam, hogy földrajz szakos egyetemistaként engem valósággal elbűvölt ez a padlástérbe eldugott világ. A régi földrajzi szerzők porlepte alkotásai között értettem meg igazán Diodórosznak, a Krisztus előtti 1. században élt görög történetírónak azt a szállóigévé lett kijelentését, miszerint „*a könyv a lélek orvossága*”. S valóban, ott a „kakasülön”, az ódon kötetekkel padlótól plafonig teletsúfolt bibliotéka félhomályos mélyén, a holt tudósok társaságában találtam meg sokszor az enyhet hozó gyógyírt a lelkeket gyöttrő problémákra, s méríttem az ismeretlen szerzők által erőt az előttem tornyosuló feladatok megoldásához, szakmai terveim megvalósításához. Ott, a könyvespolcok között kialakított intim olvasószobákban döntöttem el magamban, hogy hasonlóan kedvenc szerzőimhez, én is beutazom majd a Földet, legalábbis megpróbálom minél többet megismerni belőle. Már régen végeztem az egyetemen, amikor arról ér-

tesültem, hogy a Földrajzi Intézet, s vele együtt természetesen a könyvtár is átköltözött egy másik épületbe. Egy ideig még oda is be-benéztem, ha az egyetemre vezetett utam, de a régi varázs, amit nekem a manzárd jelentett, elveszett. Nemrég pedig azt tudatták velem az intézetből, hogy a „szent” könyvtárat a régi formájában már nem tudják fenntartani. Haladni kell a korrallal, mert megváltoztak az idők, s vele együtt a tanulási szokások is. A geográfus hallgatók már egyre kevesebbet olvasnak, hagyományos könyvet pedig alig, ami miatt a tanszéki könyvtári kölcsönzések száma drasztikusan visszaesett. Tudomásom szerint már egyáltalán nincs könyvtáros az intézetben, s lényegében megkezdődött a földrajzi bibliotéka felszámolása. Az 1850 előtt kiadott köteteket átadták az Egyetemi és Nemzeti Könyvtárnak, ami pedig utána született, részben megtartották. Az évek óta tartó átalakulási folyamat részeként került hozzánk 2023-ban egy nagy darabszámú állomány, aminek a feldolgozásához, lajstromozásához több évre van szükség. Első lépésben 1600 tételnyi könyvet és különlenyomatot vettem nyilvántartásba. A gyűjteményről szekrénykatasztert készítettem, vagyis egy metaadatokat tartalmazó hosszú táblázatot. Talán ebből a listából is látható, hogy nem kevés szakirodalmi gyöngyszemet rejt a kollektív. A most feldolgozott anyagban kifejezetten sok a szignózott mű, valamint az autográf szerzői ajánlásokat és tulajdonosi ex libriseket, pecsétet tartalmazó példány. Becses értéket jelentenek számunkra azok a dokumentumok, amelyek a tanszék- és könyvtár-alapító, Milleker Rezső személyéhez, debreceni működéséhez köthetők. Nagyon fontosak a helyi kötődésű geográfus egyetemi oktatók dolgozatai: Márton Béla nyírségi vonatkozású gazdaságföldrajzi cikkei, Csinády Gerő (1902–1970) pollenanalitikai, ősföldrajzi és tudománytörténelmi munkái, Kéz Andor (1891–1968) teraszmorfológiai írásai, Kádár László (1908–1989) és Borsy Zoltán (1926–1997) alföldi homoktanulmányai stb. Kiemelkedő tételszámukkal meghatározó részei a gyűjteménynek Réthly Antal (1879–1975) és Berényi Dénes (1900–1971) meteorológusok munkásságának írásos emlékei. Előbbiből 146, utóbbiból 63 tétel van a kollektívban. A gyűjteményben neves botanikusok, zoológusok, biogeográfusok, geológusok, paleontológusok művei is helyet kaptak. Többek között Igmándy József (1897–1950), Boros Ádám (1900–1973), Soó Rezső (1903–1980), Máthé Imre (1911–1993), Udvardy Miklós (1919–1998) és Schafarzik Ferenc (1854–1927) tartoznak ebbe a szerzői csoportba. Ezenkívül megtalálhatók még szakkönyvtárunk múlt évi gyarapodásában a 20. század első felében alkotó jeles vegyészek, fizikusok, kartográfusok, antropológusok, csillagászok, asztrofizikusok, erdő- és vízmérnökök, talaj-, tenger- és légkörkutatók tudományos dolgozatai is. A bibliofil értékek sorát olyan híres utazók, felfedezők és műgyűjtők írásai színesítik, mint Magyar László (1818–1864), Hopp Ferenc (1833–1919), Déchy Mór (1851–1917), Stein Aurél (1862–1943) és gróf Zichy Ágost (1852–1925) beszámolóit. Valódi tudománytörténelmi kuriózumok a báró Friesenhof Gergely (1840–1913) könyvtári hagyatékából hozzánk került német nyelvű (bélyegzővel ellátott) meteorológiai dolgozatok. A gyűjtemény mostaninál részletesebb feldolgozása és statisztikai elemzése a jövőben további érdekességekre is fényt deríthet. A későbbi kutatás megkönnyítéséhez az alábbiakban közreadom azon érdemes személyek

1 Süli-Zakar István: *Milleker Rezső professzor élete és debreceni munkássága*. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetében, Debrecen, 1995. 2.

2 Süli-Zakar: i. m. 4.

3 Uo.

4 Uo.

5 Süli-Zakar: i. m. 7.

listáját, akik a Földtudományi Intézettől ajándékba kapott gyűjteményben egy vagy több írással méltó módon képviselik saját tudományukat.

A gyűjteményben szereplő fontosabb műszaki, orvosi, mérnöki, föld- és élettudományi szerzők⁶

Anderkó Aurél (1869–1940) meteorológus
 Angehrn Tivadar (1872–1952) csillagász
 Arany Sándor (1899–1984) talajkutató
 Augustin Béla (1877–1954) botanikus, gyógynövény-kutató
 Aujezsky László (1903–1978) meteorológus
 Árokszállás Zoltán (1912–1981) biológus
 Ávéd Jákó (1843–1922) meteorológus
 Bacsó Nándor (1904–1974) meteorológus, klimatológus
 Balogh Béla (1890–1947) antropológus
 Balogh Kálmán (1915–1995) geológus
 Ballenegger Róbert (1882–1969) agrogeológus
 Barcsai Tibor (1914–1985) biológia-földrajz szakos tanár
 Barnóthy Jenő (1904–1996) asztrofizikus
 Bartkó Lajos (1911–1988) geológus
 Bartucz Lajos (1885–1966) antropológus
 Bárány Nándor (1899–1977) gépészmérnök
 Bányai János (1886–1971) geológus
 Belák Sándor (1919–1978) mezőgazdász
 Beluszky Pál (1936–2022) geográfus
 Benda (Bendefy) László (1904–1977) geodéta, geológus
 Berecz Ede (1839–1910) meteorológus
 Berényi Dénes (1900–1971) meteorológus
 Bodnár Béla (1900–1980) geográfus, földrajzi szakíró
 Bodor Antal (1878–1955) gazdasági szakíró
 Bogsch László (1906–1986) geológus paleontológus
 Boros Ádám (1900–1973) botanikus
 Borsy Zoltán (1926–1997) geográfus
 Csinády Gerő (1902–1970) geográfus
 Csukás Zoltán (1900–1957) állatorvos, mezőgazdasági szakember
 Dezső Lóránt (1914–2003) csillagász
 Déchy Mór (1851–1917) geográfus, földrajzi utazó
 Duka Tivadar (1825–1908) orvos
 Dworak Lajos (1902–1960) mezőgazdasági szakember, mérnök
 Egyed László (1914–1970) geofizikus
 Enyedi György (1930–2012) geográfus
 Fehér Dániel (1890–1955) mikrobiológus
 Firtás Nándor (1908–1983) geográfus
 Fleischmann Rudolf (1879–1950) mezőgazdasági szakember

Fodor Ferenc (1887–1962) geográfus
 Fröhlich Róbert (1844–1894) archeológus
 Grubich Vilmos (1914–1983) orvos
 Grünwald Mór (1851–1912) orvos, balneológus
 Györkös Erzsébet (1909–1982) geográfus, statisztikus
 Hajósy Ferenc (1906–1988) geográfus, meteorológus
 Haltenberger Mihály (1888–1972) geográfus
 Haraszy Árpád (1907–1987) biológus, botanikus
 Hegyfok Kabos (1847–1919) meteorológiai szakíró
 Hoffer András (1884–1946) geográfus, geológus
 Hollós László (1859–1940) botanikus, mikológus
 Hopp Ferenc (1833–1919) optikus, utazó, műgyűjtő
 Hortobágyi Tibor (1912–1990) botanikus
 Igmándy József (1897–1950) botanikus
 Incze Andor (1911–1986) geográfus, földrajzi szakíró
 Irmédi-Molnár László (1895–1971) térképész
 Ispaits Ferenc (1918–1990) geográfus
 Jablonkay Pál (1911–1984) geográfus
 Jablonkay István (1913–2000) geográfus
 Jugovics Lajos (1887–1975) geológus
 Justyák János (1929–2012) meteorológus
 Kádár László (1908–1989) geográfus
 Keöpeczi Nagy Zoltán (1905–1964) meteorológus
 Kerekes József (1911–1957) geográfus
 Kéri Menyhért (1914–2007) geográfus, meteorológus
 Kéz Andor (1891–1968) geográfus
 Kiss Ferenc (1860–1952) erdőmérnök
 Kogutowicz Károly (1886–1948) geográfus
 Kolbenheyer Tibor (1917–1993) fizikus, geofizikus, csillagász
 Konkoly Thege Miklós (1842–1916) csillagász, meteorológus
 Korányi Sándor báró (1866–1944) orvos
 Kormos Tivadar (1881–1946) geológus, paleontológus
 Kovács Lajos (1908–1978) geológus
 Kreybig Lajos (1879–1956) agrármérnök, talajkutató
 Kriván Pál (1927–1985) geológus
 Kruttschnitt Aurél (1884–1961) geográfus, térképész
 Kulcsár László (1918–1996) geológus
 Kulhay Gyula (1910–1945) geológus
 Kvassay Jenő (1850–1919) mérnök
 Lampl Hugó (1883–1976) mérnök
 Lejtényi Sándor (1858–?) földrajz-termesztudományi szakos tanár
 Lénárt János (1896–1971) geográfus
 Lósy-Schmidt Ede (1879–1948) mérnök
 Mados László (1901–1945) vegyészmérnök
 Magyar László (1818–1864) utazó
 Manninger G. (Gusztáv) Adolf (1910–1982) mezőgazdasági szakember
 Massány Ernő (1878–1946) meteorológus
 Máthé Imre (1911–1993) botanikus
 Mikó Lajos (1933–1977) geológus

6 Azokat a szerzőket, akikről a kézirat lezárásáig nem találtam semmilyen életrajzi adatot, nem tüntettem fel a listán.

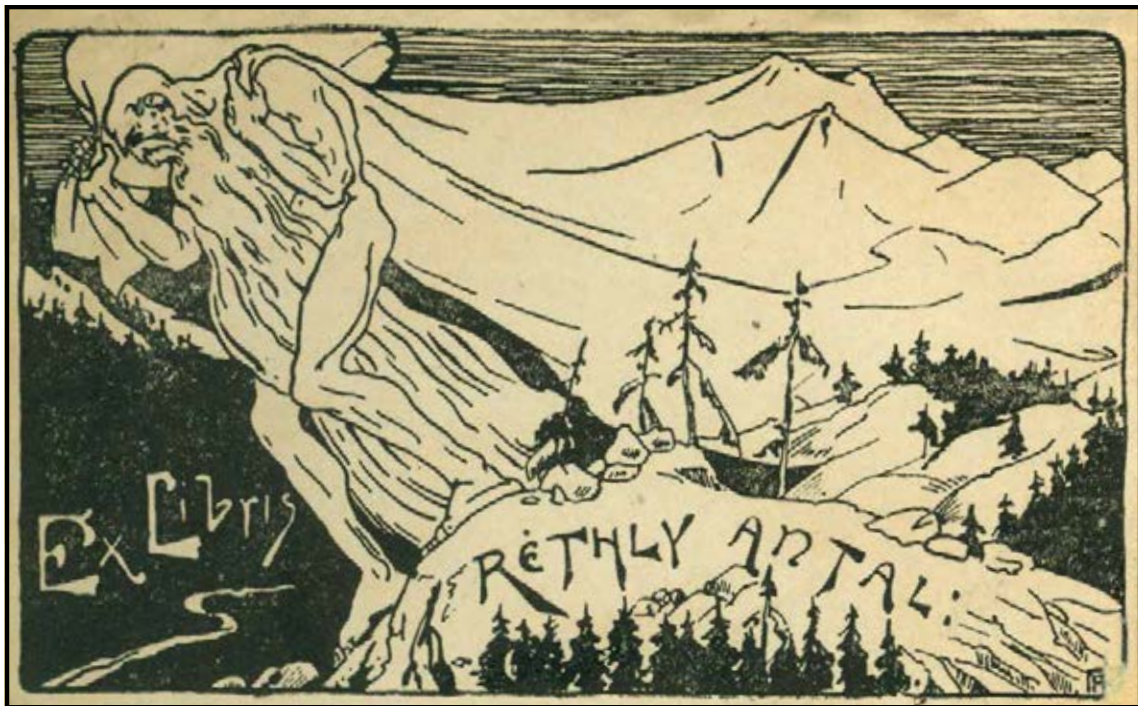
Milleker Rezső (1887–1945) geográfus
 Nagy Jenő (1882–1960) geográfus, természettudós
 Noszky Jenő (1880–1951) geológus, paleontológus
 Oltay Károly (1881–1955) mérnök
 Pantó Gábor (1917–1972) geológus
 Papp Ferenc (1901–1969) hidrogeológus
 Papp Remig (1901–1985) kultúrmérnök
 Pávai Vajna Ferenc (1886–1964) geológus
 Peja Győző (1907–1983) geográfus
 Penyigei M. Dénes (1909–1974) agrártörténész
 Pécsi Albert (1882–1971) geográfus
 Pécsi Márton (1923–2003) geográfus, geomorfológus
 Pinczés Zoltán (1926–2011) geográfus, geomorfológus
 Plichta Soma (1832–1924) orvos
 Prinz Gyula (1882–1973) geográfus, geológus
 Réthly Antal (1879–1975) meteorológus
 Romwalter Alfréd (1890–1954) vegyész
 Róna Zsigmond (1860–1941) meteorológus
 Rónai András (1906–1991) geográfus, geológus
 Sávoly Ferenc (1870–1938) meteorológus
 Schafarzik Ferenc (1854–1927) geológus
 Schenzl Guidó (1823–1890) meteorológus
 Schréter Zoltán (1882–1970) geológus, paleontológus
 Simor Ferenc (1901–1978) klimatológus
 Stein Aurél (1862–1943) utazó, Ázsia-kutató
 Steiner Lajos (1871–1944) geofizikus
 Strausz László (1901–1988) geológus, paleontológus
 Strömpl Gábor (1885–1945) geográfus
 Süli-Zakar István (1945–2017) geográfus
 Szabó István Mihály (1925–2015) mikrobiológus
 Szabó József (1822–1894) geológus
 Szabó Pál Zoltán (1901–1965) geográfus
 Szabó Zoltán (1882–1944) botanikus, biológus
 Szalay Sándor (1909–1987) fizikus
 Szádeczky Elemér (1903–1984) geológus
 Száva-Kovács József (1898–1980) meteorológus
 Szesztay Károly (1925–2013) mérnök
 Székely András (1925–1997) geográfus, vulkanológus
 Székyné Fux Vilma (1916–2006) geológus
 Szőőr Gyula (1940–2007) geológus
 Sztrókay Kálmán (1886–1956) természettudományos szakíró
 Telegdi Roth Károly (1886–1955) geológus, paleontológus
 Thirring Gusztáv (1861–1941) geográfus
 Tóth Géza (1901–1995) meteorológus, geofizikus
 Udvardy Mikós (1919–1998) zoológus, biogeográfus
 Vadász Elemér (1885–1970) geológus
 V. Faragó Mária (1913–?) geológus, palinológus
 Vigh Gusztáv (1920–1984) geológus
 Vécsey Zoltán (1892–1984) geográfus, földrajzi szakíró

Wallner Ernő (1891–1982) geográfus
 Wein György (1912–1976) geológus
 Wodetzky József (1872–1956) csillagász
 Zách Alfréd (1910–2003) geográfus
 Zettl Ágoston (1852–1898) utazó
 Zichy Ágost gróf (1852–1925) utazó
 Zselyonka László (1908–1965) orvos

Bibliográfia

- Márton Béla: *A debreceni egyetem Földrajzi Intézetének története*. Kézirat, KLTE Földrajzi Intézet, Debrecen, 1954. 70 p.
 Stefan Zweig: *Ember, könyvek, városok. Válogatott tanulmányok*. Rózsavölgyi és Társa Kiadása, Budapest, év nélkül
 Süli-Zakar István: *Milleker Rezső professzor élete és debreceni munkássága*. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetében, Debrecen, 1995.
 Szabó József: *A debreceni egyetem Földrajzi Tanszékének működése 1914-től 1945-ig*. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 8. szám, Érd, 1990. 9–14.

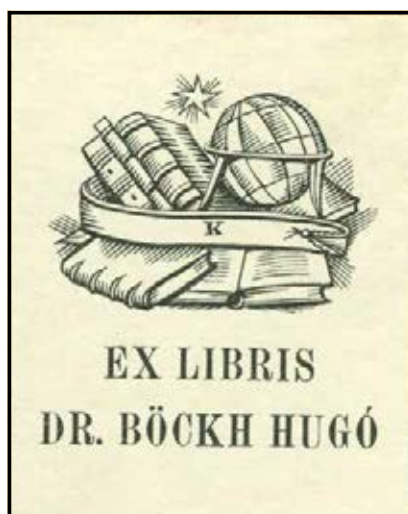
Réthly Antal (1879–1975) szeizmológus, meteorológus könyvjegye

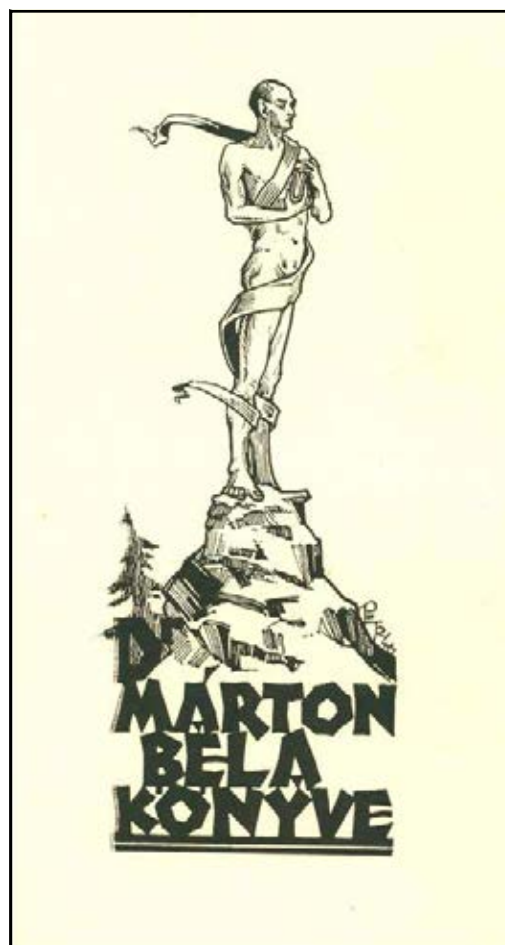
Madzsar Imre (1878–1946) történész könyvjegye

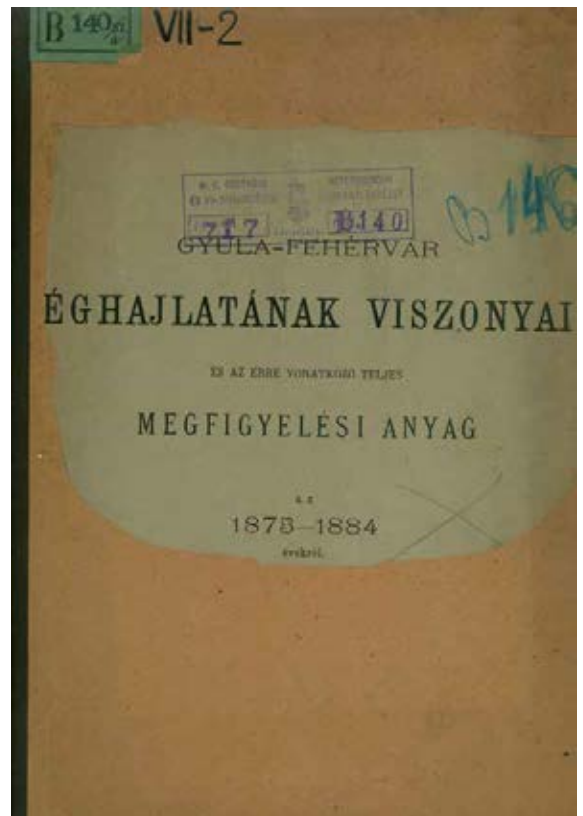
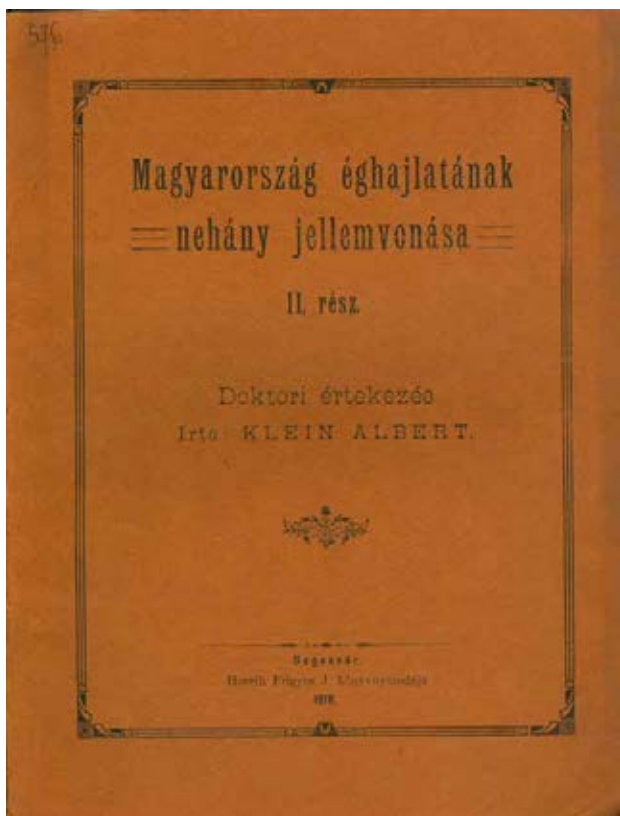
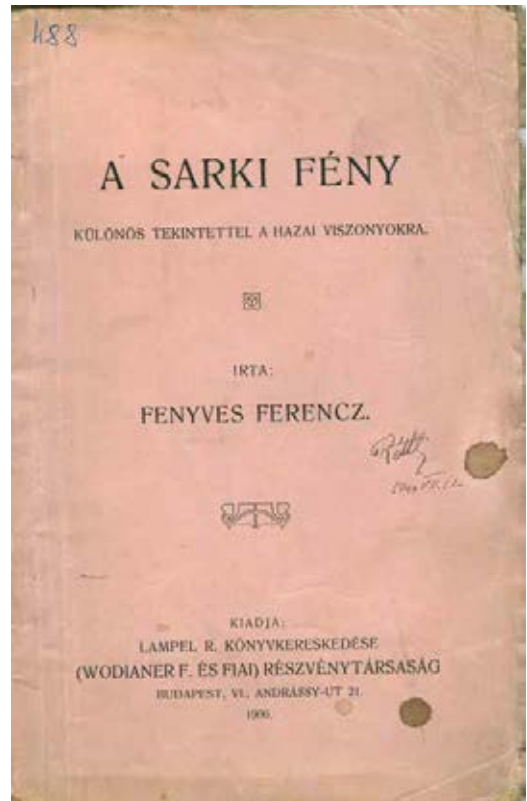
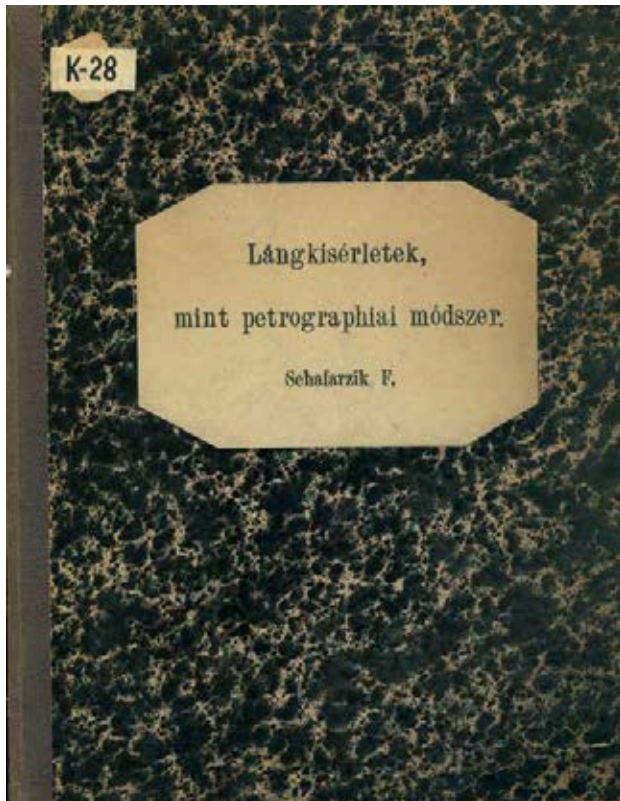
Kádár László (1908–1989) geográfus, geomorfológus, egyetemi tanár könyvjegye

Böckh Hugó (1874–1931) geológus könyvjegye (Kozma Lajos metszete)

Márton Béla (1880–1967) geográfus, címzetes egyetemi tanár könyvjegye (Petry Béla metszete)

VI. évfolyam.

1916, november.

XI. füzet.

A TENGER

TENGERÉSZETI ÉS TUDOMÁNYOS,
KÖZGAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI
KÉPES HAVI FOLYÓIRAT

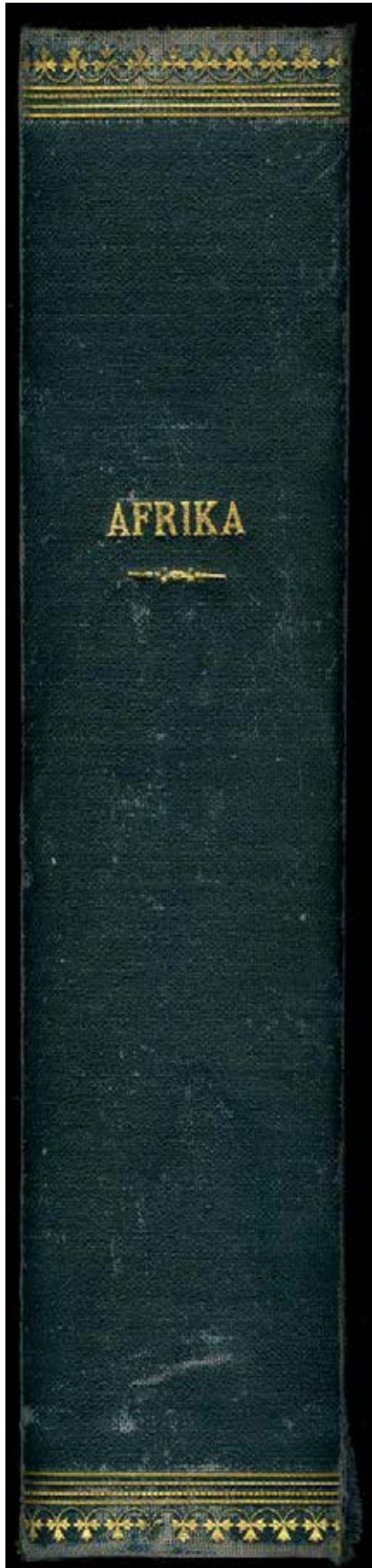
—
A MAGYAR ADRIA EGYESÜLET KÖZLÖNYE
—

Főszerkesztő
GONDA BÉLA
a Magyar Adria Egyesület elnöke

Felelős szerkesztő
LEIDENFROST GYULA
a Magyar Adria Egyesület főtítkára

Kiadja
A MAGYAR ADRIA EGYESÜLET
Budapest, VIII, Múzeum-körút 10

Tagsági illetmény. Nem tagoknak: Előfizetési ára egész évre 12 korona.

Szilveszter MEZŐ:
Holt tudósok társasága

[Dead Scientists Society]
The library and
the map and tableau collection of
the natural historical collection of
Déri Museum.

The natural historical collection of Déri Museum founded its library in 2015. In 2023, the size of the library grew significantly more than expected. The reason for which is that the Institute of Earth Sciences at the University of Debrecen (thanks to institute head Szilárd Szabó) donated an unknown number, but significant amount of duplicate materials to the natural historical collection of Déri Museum. The donation included books, older doctoral theses, special prints, manuscripts (written and typed), wall maps and earth science related visual aids. I have finished the processing of all rolled up earth cloths and geological tableau. From the book and separatum collection, 1600 items have been recorded so far, which can be digitally accessed and researched on the website of Déri Museum.

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

SZENTKULTUSZ PAKISZTÁNBAN, PANDZSÁB ISZLÁM SZENTÉLYEI

E tanulmány az iszlám pakisztáni történetét, az iszlám két legfőbb ágának az országban való együttélését és az ország népi vallásosságára oly jellemző szentkultuszt kívánja elemezni, illetve párhuzamosan egy adott helysín bemutatásával szemléltetni azt. Annak, aki Pakisztán vallástörténetének egy szegmensét kívánja feldolgozni, kutatása nem korlátozódhat az 1947-ben meghúzott határok közötti országra: az északnyugati indiai területek vallási élete szervesen illeszkedik Pandzsáb tartomány kultikus életébe.

Hálás, ám egyben nehéz munka terhét veszi fel az, aki vallástörténeti kutatásra vállalkozik Pakisztán tekintetében, hisz a közvetetten vagy közvetlenül szomszédos államokban tapasztalható síremlékeket és a köréjük szerveződő kultikus szokásokat, kultuszokat többen feldolgozták már. Példaként említem Mahendrarajah Shivan könyvét, aki a Pakisztánnal szomszédos Iránról készített átfogó kutatását publikálta.¹ E mű vallásantropológiai vizsgálata jó felkészülési alapot adott saját munkámhoz, még ha tanulmányom nem is térhet ki egy másik iszlám ország szentkultuszának bemutatására. Természetesen számtalan szerző kiváló munkáját sorolhatnám még fel, ám magyar nyelven, Pakisztán tekintetében eddig csupán kevés tanulmány született.

Az iszlámmal foglalkozó cikkek, könyvek, tanulmányok kevésbé irányulnak Pakisztánra, arra az államra, mely a Közel-Kelet és Közép-Ázsia határán fekszik, holott az ország az 5. legnépesebb ország a világon² és a második legnagyobb, többségében szunnita muzulmán közösséget alkotja.³ A lakosságon belül kimagaslóan magas azon személyek aránya, akik erőteljesen támogatják, hogy az ország hivatalos törvénye a saría legyen. Meglátásom szerint ez nagyban összefügg azzal a ténnyel, hogy Afganisztánban és Irakban jelenleg politikai destabilizálódás figyelhető meg, e két országból pedig korlátok nélkül érkeznek Pakisztánba az Iszlám Állam, az al-Káida és a tálibok követői.

Tahír Wasti, a londoni The Islami College összehasonlító iszlám joggal foglalkozó docense a következő megállapításra jut a muzulmán országok saría-kérdéskörével kapcsolatban: „Az iszlám büntetőjog, a saría nem anakronisztikus jogi kategória. Valójában egyre több muzulmán országban az ítélkezés egyre inkább e jogrendre rendezkedik be és könnyen előfordulhat, hogy a nem túl távoli jövőben a legtöbb muzulmán országban ez válik uralkodó joggá. Tíz muzulmán országot⁴ vizsgálva arra a megállapításra jutottak, hogy ezen országok lakosságának 79%-a támogatja e törvényteljes körű alkalmazását országaikban, míg Libanonban, Törökországban, Iránban, Indonéziában és Marokkóban a lakosság kisebb része látja a saría törvények bevezetését elfogadhatónak országaikban...⁵ Tahír Wasti a szunnákat az iszlám jog másodlagos forrásának tartja,⁶ mely tényt szerintem is teljes mértékben igazolja az, hogy azok a próféta mondásaira, tetteire és az általa jóváhagyott engedélyekre, tiltásokra vonatkoznak. Az általam vizsgált Pakisztánban a saría vonatkozó rendelkezései szerint 2007-ben 135 halálos büntetést szabtak ki és hajtottak végre.⁷

A kutatás földrajzi kiterjedése és a terület etnográfiai bemutatása

Kutatásomat területileg nem egész Pakisztánra kívánom kiterjeszteni, csupán egy részére, Pandzsáb tartományra. A pandzsáb név jelentése: 5 folyó vidéke, értelemszerűen a területen áthaladó 5 folyóra⁸ utal, melyek az Indus mellékfolyói. Az ország hét tartományából Pandzsáb a 2. legnagyobb.⁹ E terület évszázadokon keresztül szerves része volt az indiai szubkontinensnek, s csupán a 20. század közepén, a független Pakisztán kikiáltása¹⁰ után szakadt el az addig gazdaságilag, politikailag

1 Mahendrarajah Shivan, *The Sufi Saint of Jam: History, Religion, and Politics of a Sunni Shrine in Shi'í Iran*, Cambridge, London, 2022

2 2015-ös adat szerint mintegy 200 millió fő. Érdekes adatként szolgál a drasztikus népességnövekedéshez, hogy 1959-ben a népesség létszáma 64.959.000 főre volt tehető. Murray T. Titus: *Islam in India and Pakistan: A Religious History of Islam in India and Pakistan*, Munshiram Manoharlal Publisher Pvt.Ltd.1959, p. 1.

3 A lakosság 96%-a muszlim, ebből mintegy 85% szunnita, 12% síita, 1,5% keresztény és 1,5% hindu. A keresztények vonatkozásában ez a szám Pandzsáb tartományban kissé magasabb, 2007-es adatok alapján mintegy 2,31%, míg Iszlámábádban 4,07%. Theodore Gabriel, *Christian Citizens in an Islamic State*, University of Gloucestershire, UK, 2007, p. 14.

4 Gallup World Poll, "Special Report: Muslim World", The Gallup Organisation, Princeton, 2006

5 Tahír Wasti, *The Application of Islamic Law in Pakistan: Sharia in Practice*, Brill, Leiden, 2009, p. 2.

6 Tahír Wasti, *i.m.*, p. 25.

7 Amnesty International, "Death Sentences and Executions in 2007", AI Index: Act 50/001/2008, London, 2008. A halálos ítéletek számában jelentős változás nem következett be. A 2020-as évek elején is megközelítőleg 120-130 halálos ítéletet hajtanak végre. <https://deathpenaltyinfo.org/policy-issues/international/executions-around-the-world>

8 Jhelum, Chenab, Ravi, Beas és a Sutlej folyó.

9 Balúdzisztán, Khiber Pakhtunkhwá, Pankzsáb, Sind, Iszlámábád szövetségi területe, Azád Kasmír, Gilgit-Baltistán. Pandzsáb területe 202.344 km².

10 Az Indiától és a Brit Birodalomtól való elszakadás felügyeletére az India alkirályi

és vallási téren is szerves egységet képező hatalmas államtól. A felosztás után demarkációs határsávot¹¹ hoztak létre, mely vallási téren is elválasztotta az addig egységes területet.¹² Ezen megosztás azt is eredményezte, hogy emberek milliói voltak kénytelenek a másik állam területére zárandokolni az addigi védőszentként tisztelt személy síremlékéhez. A zárandokok mellett hatalmas menekültáradattal is szembe találta magát a két újonnan létrehozott államalakulat. A területfelosztás – kutatásaim ebben megerősítettek – más negatív következményekkel is járt: az addigi, hagyományosan toleráns közeg, a ki- és bevándorlók következtében megváltozott, vallási tekintetben homogénebb terület jött létre, mely már kevésbé tolerálta a vallási különbözőségeket. Nekünk, Kárpát-medencei magyaroknak túl sok magyarázatra nincs szükségünk annak megértéséhez, hogy egy több évszázados történelmi egységet képező terület erőszakos szétszabdálása milyen társadalmi, kulturális, gazdasági, vallási és szociális katasztrófával jár.

Másik, nem kevésbé negatív következményként a társadalom szöveteinek lazulását, elszakadását kívánom megnevezni. Addig a muszlim, hindu és szikh közösség többé-kevésbé egyként tisztelte a szentnek tekintett, eltávozott szúfit.¹³

Az indiai oldalon egy, a pakisztáninál jóval kisebb terület is a Pandzsáb nevet viseli.¹⁴ Vallási téren fontosnak tartom kiemelni, hogy a hatalmas birodalomtól való függőség után vallás tekintetében homogén állam jött létre, hisz az ország mintegy 96%-a muszlim lett. Az országot két részre szakították: Nyugat-Pakisztánra és Kelet-Pakisztánra. A két országrész közé pedig a hatalmas indiai szubkontinens ékelődött be, ellehetlenítve a két terület valamikori egyesülését. Kelet-Pakisztán végül 1971-ben kikiáltotta függetlenségét és Bangladesi Népi Köztársaság névvel önálló országgá vált. E kettéválás úgy gazdaságilag, mint politikailag megviselte a frissen született országot, hisz addig évszázadokon keresztül a területen nagyhatalmak gyakorolták a közigazgatási feladatokat, önálló gazdasági egységként nagyon nehezen állta meg a helyét, s a mai bajok a volt gyarmati függés negatív hatásaira vezethetők vissza.

Pakisztán Pandzsáb tartományának etnográfiai szerkezetéről elmondható, hogy túlnyomórészt vidéki és főleg mezőgazdasággal foglalkozó népesség lakja. Pandzsáb déli részére a hatalmas föltulajdonnal rendelkező,

szinte feudális társadalmi struktúra jellemző. Muhammad Qasim Zaman megfogalmazása alapján, a déli területek nagybirtokosai főleg a síta felekezet tagjai, akik a függetlenné vált Pakisztánban politikai vezető szerepet kaptak és jelentős befolyással bírtak úgy a helyi, mint az országos politikai életben, holott számarányukat tekintve a síta felekezet az összlakosság csupán 10%-át tette és teszi ki.¹⁵ A hatalmas földbirtokokon dolgozó tömegek a szunnita felekezethez tartoznak. Közép-Pandzsábra a kisbirtok és nagyobb városi ipari körzetek, míg az északi területekre az öntözéses gazdálkodás jellemző, ám a tartomány ezen részén a hadsereg is jelentős munkaadónak számít. Pandzsáb népességét több *biradari*-ra, azaz rétegekre osztják. Ez egy igen erős hierarchikus struktúrát jelent, melynek eredete a hinduizmusra vezethető vissza.¹⁶

A legtöbb szúfi sírhely a déli területeken helyezkedik el.

A szúfizmus szerepe Pakisztán történetében

Pandzsáb vallási kultikus életét a szúfi rendek formálták évszázadokon keresztül. Az *Encyclopaedia Britannica* is megjegyzi a Pandzsáb címszó alatt, hogy a terület az első dél-ázsiai területek egyike volt, ahol megjelentek a szúfi rendek, amelyek rítusai a térség későbbi vallási életére meghatározó jelentőséggel bírtak.¹⁷

Pakisztán területén mintegy 40 monumentális sírkomplexum és több száz kisebb síremlék található. A legfontosabbak a következők: Bába Farid, Bába Bulleh Sháh, Sháh Hussain, Sachal Sarmast, Abdul Latif Bhittai, Khawája Ghulam Farid, Bába-un-Din Zakaria és végül Al-Sheikh Al-Kabir sírkomplexumai.

Az első hat szúfi szent az iszlám vallási költészet és vallásirodalom prominens képviselője, a szélesebb értelemben vett Indus-völgyi népi szúfizmus méltán nagyra becsült alakjai. Költészetük nagyban befolyásolta a sírkultuszoknak a nép körében való vallási elfogadottságát.¹⁸

A szentkultusz a középkor óta mindig is különleges szerepet játszott a pandzsáb területeken. Farina Mir úgy fogalmaz, hogy a 20. századot megelőző évszázadokban a szenttisztelet mint párhuzamos, alternatív spirituális gyakorlatot képezett, mely minden pandzsábi lakos számára elérhető volt.¹⁹ Ami pedig még inkább különlegessé teszi a területet, hogy a különböző vallási tradíciók által meghatározott határok a különböző vallások követői számára átjárhatóak maradtak, s ebben nagy szerepe volt a szúfi értékek határokra is átnyúló összetartó erejének.

címét viselő Lord Louis Mountbattent, Viktória királynő dédunokáját jelölték ki.

11 A határsáv Cyril Radcliffe, a közös határmegállapító bizottság társelnöke után kapta nevét, s lett Radcliffe-vonal a neve.
12 A szétválás másik konfliktussal terhelt része Kasmír kérdése, mely Pakisztán és India vonatkozásában állandó konfliktusforrás és a 2000-es évek elején a két atomhatalom majdnem háborút indított a terület végleges annektálása érdekében. Kasmír 2019. október 31-től India ún. szövetségi területeinek egyik része, ám a helyi muszlim lakosság jelentős része támogatja az Indiától való elszakadást és Pakisztánhoz való csatlakodást.
13 Farina Mir, Genre and Devotion in Punjabi Popular Narratives: Rethinking Cultural and Religious Syncretism, *Comparative Study of Society and History* 48, 3 (2006): 755.
14 Pandzsáb (Pakisztán): 205.344 km², Pandzsáb (India) 50.362 km². A megbízható *Encyclopaedia Britannica* ezzel szemben az indiai területet 99.200 négyzetkilométerre teszi. <https://www.britannica.com/place/Punjab-state-India>, letöltés ideje: 2024. 01. 06. 16:19

15 Muhammad Qasim Zaman, *Islam in Pakistan*, Princeton University Press, Princeton, 2018, p. 181.

16 Muhammad Azam Choudhary, Religious Practices at Sufi Shrines in the Punjab, *Pakistan Journal of History and Culture*, Vol. XXXI, No. 1, 2010, p. 5.

17 <https://www.britannica.com/place/Punjab-province-Pakistan>; Meir Hatina szerint is – összhangban az erre vonatkozó többi kutatással – a szúfik pandzsáb területen a 12. században jelentek meg, s váltak a kultúra és a vallási élet megkerülhetetlen képviselőivé. Hatina, M. Religious culture contested: The Sufi ritual of Dawsa in Nineteenth-Century Cairo. *Die Welt des Islams*, 47 (2007) pp. 33–40.

18 Ifan Moeen Khan, *Re-centering the Sufi Shrine*, De Gruyter, Berlin/Boston, 2023, p. 20.

19 Farina Mir, *i. m.*, p. 755.

Az iszlám az Indus-völgybe igen korán, 711-re jutott el, miután Muhammad bin Qásim hódításával az iszlám világ részévé tette a területet.²⁰ A hódítás végleges dátumaként Kr. u. 1021-et szokták megjelölni, amikor a hódítók Lahor városát is uralmuk alá vették.²¹ A hódítás utáni évszázadokban, a középkor egész ideje alatt a területet Sindh névvel illették. Az elnevezés a szanszkrit Sindhu névből származik, melynek jelentése: folyó. A 8. század folyamán intézményesített szúfi rendek híján csupán szúfi aszkéták telepedtek le a területen és egészen a 12. századig magányos keresőként éltek ott. Közülük a legismertebb Chishtī Mu‘in al-Dīn Ḥasan Sijzi²² és Alí ibn ‘Uthman al-Jullabí al-Hujwirí al-Ghaznawí²³ volt, akit a helyiek Dátá Ganj Baksh néven illelnek.

Nile Green úgy véli, hogy a szúfik e területre²⁴ való érkezése összetett és egyéb gazdasági, politikai események eredményeként történt meg. Elsőként fontosnak tartja megemlíteni, hogy a középkori kereskedelmi útvonalak és kapcsolatok, melyek a mai Irak területét és Multánt kötötték össze, e területen keresztül haladtak. Másodsorban Shihāb ad-Dīn‘ Yahya ibn Habash Suhrawardī 12. századi perzsa filozófus – akinek nevéhez a megvilágosodás filozófiájának tézise kapcsolódik – gondolatai a Pandzsábban élő szúfiknál termékeny lelki talajra lettek. Suhrawardī úgy vélte, hogy a tudás forrásának megtalálása az, mely a megvilágosodást elhozza az azt kereső számára. A következő fontos történelmi esemény, mely nagy számú szúfi menekült megjelenését eredményezte a területen, amikor a mongol hadak feldúlták és a földdel egyenlővé tették Khorászánt²⁵ addig virágzó városait.

Megállapítható tehát, hogy a szúfik Pandzsábban való letelepedése fontos szerepet játszott abban, hogy a területen a szentkultusz elterjedjen, úgy a vidéki, mint a városi térségekben egyaránt. (Bár Nile Green ezen elgondolását alapjaiban kérdőjelezi meg Richard M. Eaton.²⁶) Ha a szúfizmus pakisztáni térnyerését vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a siker legfőbb oka az, hogy úgy a vallásban, mint a világi dolgokban közvetítő szerepet játszott és játszik mind a mai napig az alsóbb társadalmi rétegek, a nincstelenek és a társadalom szélére sodrottak, illetve a vezető, előkelő rétegek közt. Vallási értelemben a szúfik közbenjárókká váltak Allah és a hívők közt, mely teljesen ellentétes az iszlám vallási felfogást képviselő tradicionális nézettel.²⁷ Mégis, a szúfi szentek legfontosabb szerepe ez, azaz az ember és Allah között közvetítőként fellépni. Allah, a Legfelsőbb, aki oly távol áll az emberektől, aki elfoglaltsága miatt elérhetetlen a közemberek számára. Am egy szúfi – véli a népi iszlám – halála után közel kerül a Teremtőhöz, s ezen pozícióban kérheti az Ő áldását a nála, mint közbenjáró szúfínál.

A szúfik kultikus jelentősége a pakisztáni szentkultusz tükrében

A pakisztáni vallási életet teljes mértékben áthatja a szúfi szentek iránti hitbuzgó szeretet, mely a szentek sírjának látogatásában csúcsosodik ki. A sírlátogatás révén lelki kapcsolat²⁸ alakul ki a hívő és a jobb létre szenderült szent közt, mely fundamentuma a pakisztáni, ezen belül a multáni és lahori vallási életnek. Ezek a sírhelyek, sírkomplexumok többfunkciós építmények, többek között vallási, kultikus események helyszínei. Főleg a *dhikr*²⁹ részeként számon tartott samá ünneplését említhetjük, mely az előzőekben említett meditációs imádság része és éneklés, hangszeres zenélés, tánc, koráni szúrák³⁰ recitálása, hadíszok³¹ felolvasása és rituális gyakorlatok összességét jelenti, melyet főként csoportosan végeznek,

- 20 A szakirodalomban a 711-es dátumnál régebbi időponttal is lehet találkozni. Houssain Kettani például az iszlám terjeszkedésének időpontjaként I. Omár kalifa (Mekka, 581 k. – Medina, 644. november 3., az iszlám második ún. rásidún kalifája) uralkodásának utolsó évét, azaz Kr. u. 644-et adja meg és a 711-es időpontot már az iszlám terjeszkedés záró dátumaként jelzi, mely Al-Valid ibn Abd al-Malik, a szunnita iszlám 10. kalifája uralkodásának időpontjára esik. (Damaszkusz, 668. – Damaszkusz, 715. február 23)
- 21 Houssain Kettani, *The World Muslim Population: Spatial and Temporal Analyses*, Jenny Stanford Publishing, Singapore, 2020, p. 171.
- 22 1143–1236, szunnita muszlim hitszónok, aszkéta, filozófus, oktató. Sistan városában, a mai Afganisztán területén született, ám a 13. század elején a mai India területére költözött, ahol a chishtī rend a területen való megerősödésén munkálkodott.
- 23 Ghaznában született perzsa szunnita misztikus, muszlim teológiával foglalkozó polihisztor. Szúfi tudósok mellett folytat tanulmányokat, éveket tölt Baghadban, Nishapurban, Damaszkuszban, majd Lahor-ban telepedik le, ahol tudományos munkával és oktatással tölti életét. Halála után az egyik legjelentősebb szentként kezdik tisztelni Pandzsáb-szerté.
- 24 Pandzsáb, mely magába foglalja a mai indiai pandzsáb és a pakisztáni pandzsáb területeket is, hisz e két terület 1947 előtt is, majd utána is – bár határokkal szabdalva – elválaszthatatlan egységet képez. A két terület nagysága együttesen 255.706 km²-t tesz ki.
- 25 Khorászánt történelmi táj Perzsia északkeleti, Afganisztán északnyugati, Tádzsikisztán nyugati és Türkmenisztán déli részén. Érdekes módon a Khorászánt nevet – melynek perzsa jelentése: ahol a nap kél – még az Iszlám Állam és az al-Kaida is használta. A szó földrajzi és vallási értelemmel is bír. A Khorászánt szó nem található a *Koránban*, azonban a hadíszokban igen, s ezekben egy, a Próféától származó jóvendülés kapcsán arról ír, hogy a Khorászánból jövő fekete zászlós seregben érkezik majd meg a Mahdí. Ez a hadísz-jóvendülés Sahaabi Abu Hurayrah-tól származik, aki mintegy 5374 hádsízt jegyzett le. Khan, Bilal: *The Bilad-e*

Khurasan in Making, grandstrategy.com; letöltés ideje: 2024. 02. 05. 18:19

- 26 Richard M. Eaton, *Sufis of Bijapur 1300–1700; Social Roles of Sufis in Medieval India*, South Asia Books; 1st edition, July 1, 1996.
- 27 Muhammad Azam Choudhary, *Pakistan Journal of History and Culture*, Vol. XXXI, No. 1, 2010, p. 7.
- 28 *ruhani nisbat*, melynek első szava az ar-rūh szóból ered, jelentése: lélek. A szó 21 helyen szerepel a *Koránban*. A szó Isten lelkét is jelöli a *Koránban*, amint Isten Ádámba leheli lelkét, tehát a Teremtő lelkét is ezzel a szóval írják le. A nisbat arab szó, jelentése: lelki hasonlóság, rokonság.
- 29 meditációs ima, szó szerinti jelentése: emlékezés, emlékeztetés.
- 30 Összesen 114 szúra található a *Koránban*. Az első szúra neve: Fátíha vagy al-Fátíha, azaz a megnyitó szúra. A második a leghosszabb, utána a szúrák hosszúsága csökken. Vannak mekkai és medinai szúrák is. Többé-kevésbe elfogadott tény, hogy 86 mekkai és 28 medinai szúra van, ám egyes szúrák esetében későbbi összeillesztést is valószínűsít Simon Róbert professzor, mely a szúrák hovatartozása tekintetében a változás lehetőségét is magában hordozza. Oliver Leaman összefoglaló művében is külön fejezetet szentel a kevert szúrák kérdéskörének: Oliver Leaman, *The Quran – An Encyclopedia*, Routledge, 2006, p. 400.
- 31 Mohamed próféta és kisebb részben a kortársai mondásainak és cselekedeteinek a gyűjteménye, melyeket szájhagyomány útján terjesztettek s hiteles forrásként tekintenek rájuk. Több ezer hitelesített hadísz létezik. Csupán Sahaabi Abu Hurayrah több mint 5000 hadíszot jegyzett le.

ellentétben az individuálisan elvégzendő dhikr-rel.³² Több szerző, köztük Halvor Eifring is, a samát a dhikr egy magasabb, magasztosabb és emelkedettebb formájaként írja le.³³ A résztvevők eksztatikus állapotba próbálnak jutni. Ezen állapot elérése érdekében az indiai jóga légzésgyakorlatait is segítségül hívják. A végcél a saját akarattól való megszabadulás, az éntől való megtisztulás és az egyesülés a Világmindenség Teremtőjével. Több szúfi rend azonban nem akceptálja a samá³⁴ gyakorlatát, a zene és tánc abban betöltött szerepe miatt. Továbbá fontos megemlíteni az *urs*³⁵ szertartást is, mely az elhunyt születésnapja, az a nap, mely Allah kegyéből és irgalmából az eltávozott szúfi mennyei születésnapja. Időpontja a muszlim holdnaptár alapján pontosan meghatározott napon van.³⁶ Az *urs* és *samá* mellett feltétlenül meg kell említeni a *duá* imádságot is, mely könyörgő, illetve kéri imádság. Tipikusan Pakisztánban és Afganisztánban még szokásos a *qawwali* imaforma is, mely vallásos, zenés imádságot jelöl, és egyben fontos részét képezi a misztikus szúfi transzcendens gyakorlatnak.

A népi iszlám fontos szertartása a *dhikr*. A dhikr egy rituális összejövetel, vallásos szertartás, melynek fő célja, hogy az imádkozó elragadtatott állapotban Allahal szellemi kapcsolatba léphessen.³⁷ Ezen állapot elérése céljából *Korán*-idézetekeket recitálnak, illetve ehhez meghatározott testmozgás segítségével extázis közeli állapotba kerülnek. Ez a meditációs extázisgyakorlat főleg a szúfi rendekre igaz, bár a rendeken kívül találkozhatunk vele.

Ennél a releváns pontnál segítségül hívom a valláspszichológiát, és egy rövid kitérő erejéig a misztikus tapasztalat ezen gyakorlatával kapcsolatban a szakterület tudományos megközelítését kívánom bemutatni.

Ezek a misztikus gyakorlatok számos vallásban megtalálhatók és különböző technikákat használnak ezek megtapasztalására. Történelmi tény, hogy már az ókorban is tudták, a test és a lélek egy, s mégis különböző, a kettő közt szoros kapcsolat van. Meghatározott gyakorlatokkal, kontemplatív technikákkal, önszugesztíóval kialakítható olyan lelki állapot, mely a tudatalatti ént hozza felszínre és hipnózisjellegű állapot érhető el. A tudatalatti felszínre hozásánál egy jelentős veszély léphet fel: ha az imádkozó a múltját szeretné feldolgozni és nem az istenkeresés a fő mozgatórugója.³⁸ Különböző meditációs módszerek igénybevételével próbálják elérni az Istenhez vezető utat.

Érdeklődésemet felkeltették ezen muszlim imaformák sajátosságai, az elragadtatott állapot elérésének gyakorlati technikái, ezért az ekszta-

tikus állapot pszichiátriai okaira, magyarázataira is kíváncsi voltam. Főbb vonalakban a következő magyarázatokat kaptam: ennek az állapotnak az eléréséhez fontos, hogy a tudatállapot koncentrátsága megszűnjön, se sok, se kevés inger ne érje az imádkozót. A figyelemnek egy dologra kell összpontosulnia: lehet az egy kép, egy mozdulat vagy akár egy kreált idea. A differenciált mintázat hiánya, a monotonitás segítségére van az imádkozónak, hogy célját könnyebben elérhesse. A szubjektív élmény erősödik, az idő észlelése tompul, a testhatárok pedig megváltoznak. A szakirodalom megjegyzi, hogy a képzelet élénkké válik és megnyílik a lehetőség a tudattalan előtt.³⁹ A módosult tudatállapot különböző technikák segítségével érhető el. Ezek pszichológiai módszerek, melyek közül a lefontosabbak a következők: hipnózis, rítusok, meditáció és a patológiás disszociáció.⁴⁰ Az iszlám misztikusok imával elért eksztatikus állapotát a pszichiátria aktív éber hipnózisnak írja le, mely során az imádkozó sikeresen eljut a tudatalatti állapotba. Ennek az állapotnak az elérésére több konkrét imát is használnak. Leginkább elterjedt a *Korán* első szúrójának, az al-Fátihának a módszeres ismétlése. E misztikus élmény első számú átélőjének Dzsálad ad-Dín Rúmit tartották, aki – ha a legendáknak hihetünk – egy aranyműves ismerőse, Šālāh al-Dīn Zarkūb⁴¹ apró kalapácsütéseinek csengésére körkörös táncba kezdett, majd forgott és végül eksztatikus állapotba került.⁴² Ennek az átélő élménynek a végső célja a végtelenséggel való egyesülés, eggyé válni a világmindenséggel.

A kereszténységben ezt a szemlélődő, misztikában elmerülő imádságban mutatkozik meg, melynek legjelentősebb alakja Avilai Teréz⁴³ volt, ugyanakkor megemlítem Aurelius Augustinus Hipponensist,⁴⁴ akinek fő művében, a *Vallomásokban* számos pont a misztikára utal, vagy Keresztes Jánost,⁴⁵ aki a barokk misztika kiemelkedő spanyol képviselője volt.

32 A Mevlevi Samá ünnep 2008-ban felkerült az UNESCO Világörökségi listájára.

33 Halvor Eifring, *Meditation in Judaism, Christianity and Islam*, Bloomsbury, London, 2013, p. 213.

34 jelentése: hallgatás, fülelés, aki nagyon figyel, hallgat, illetve második jelentése: ég, égbolt

35 szó szerinti jelentés: esküvő, menyegző. A szúfi terminus technicus szerint az adott szent halálának időpontja egyben a mennyei születésnapja, és ezt mint lakodalmat ünneplik, mely az örvendezés ideje.

36 Stephen Wilson, *Saints and Their Cults*, Cambridge University Press, London, 1983, p. 297.

37 A *dhikr* szó szerinti jelentése: megemlékezés. Az ezt végzők neve: *dákira*.

38 Pem László, *Valláspszichológia*, Újsziget-Rota, Szombathely, 2004, p. 216.

39 Bányai Éva–Varga Katalin, *Affektív pszichológia*, Medicina Kiadó, Budapest, 2012, pp. 302–305.

40 A patológiás disszociáció módosult tudatállapotot takar, mely során a tudat beszűkül, az időérzékelés megszűnik. A pszichiátriai leírás szerint ez általában trauma esetén fordul elő, ám megjegyzi, hogy tudatosan is előidézhető ez az állapot. <https://www.pszinapszis.com/menekules-az-itt-es-mostbol-hogyan-alakulhatnak-ki-a-disszociativ-zavarok; letöltés ideje: 2023.10.22. 11:50>; Szabó Csaba, *Utazások az alsó világba*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, p. 11.

41 Leslie Wines, *Rumi: a spiritual biography*, Crossroad Publ., New York, 2000, pp. 132–141.

42 <https://timesofindia.indiatimes.com/edit-page/rumis-eternal-dance-as-the-mystical-seeker/articleshow/1800175.cms; letöltés ideje: 2023.10.06. 17:02>; A történetet a Britannica Enciklopédia is leírja: Šālāh al-Dīn Zarkūb, egy írástudatlan aranyműves műhelye előtt sétálva Rúmi meghallotta, amint a mester kis kalapácsával a nemesfémeket a kívánt formára alakította. E kopácsolás hangjára táncra perdült és önkívületi állapotba került. Mindez Konya városában történt 1244 novemberében.

43 1515. március 28. Ávila – 1582. október 4. Salamanca, apáca, misztikus, a római katolikus egyház szentje és egyháztanítója, a Sarutlan Karmelita Rend megalapítója. 25 éves korától kezdve vallásos látomások, elragadtatások és eksztatikus élmények kísérték életét. Avilai Szent Teréz, *A tökéletesség útja – A belső várkastély*, Sajó Tamás fordítása, Szent István Társulat, 1979

44 Egyházi nevén Szent Ágoston (Thagaste, Észak-Afrika, 354. november 13. – Hippo Regius, 430. augusztus 28.) hippói püspök, egyházatya, filozófus

45 1542. június 24. – 1591. december 14., misztikus, karmelita szerzetes, aki Avilai Szt. Terézszel találkozási választotta a karmelita rendet, s legfőbb célkitűzése

Általánosságban, tudományos értelemben vallásos tapasztalásról akkor beszélhetünk, ha a túlvilági dolgok az élmények közvetlen tárgyai.⁴⁶ Keresztény felfogás szerint Istennel lehetséges közvetlen kapcsolatot fenntartani, a tradicionális iszlám azonban ennél sokkal kevésbé megengedő, a misztikus élményt egyoldalúan az imádkozó félre korlátozza. Lélektani szempontból vizsgálva a vallásos misztikumra való hajlamot Sigmund Freud⁴⁷ vizsgálja elsőként és arra a megállapításra jut, hogy valamiféle lelki baj, pszichiátriai zavar áll a túlzott vallási rajongás, a vallási elragadtatás gyakorlata mögött. Ezzel ellentétben Karl Gustav Jung⁴⁸ éppen azt emeli ki, hogy a vallásosság előfeltétele a lelki egészség, lelki érettség állapota.⁴⁹ A valláspszichológiai kitekintésnél a kötődélméletnek, mint fő mozgatórugónak is fontos szerepe van. Összehasonlítva az európai, szekuláris országok lakosainak vallási gyakorlatát a muszlim országok hívőinek gyakorlatával, egy fontos megállapítást kell tenni: a fent nevezett elmélet választ ad arra, hogy miért jellemzőbb az iszlám hitűekre a valláshoz való erős ragaszkodás, a közösségi minták utánzása. A keresztények kapcsolatként élik meg hitüket, és kevésbé tekintik azt a tantételek elfogadásának vagy a közösséghez való tartozásnak, míg az iszlám közösség, az umma, a világ muszlimjainak közössége a vallások közül a legerősebb kötődést biztosítja az egyén számára a közösség felé.⁵⁰

A 13. századtól kezdve kialakulnak a különböző szúfi rendek, ám egymást nem tekintik konkurenciának, nem jellemző köztük a szektásodás, sokkal inkább az egymás tiszteletére és elismerésére alapuló kölcsönös bizalom épül ki köztük, felekezeti elválásra, szakításra nem kerül sor.

A dhikr imádsággal kapcsolatos ismeretekben az iszlám misztikával foglalkozó kutatónak feltétlenül el kell mélyedni. A muszlim hívők számára az iszlám korai szakaszában megállapították a kötelező imádságokat. Ezek a következők: a *szalát* és a *namáz*.⁵¹ E két szót több helyen is külön-külön használják, holott ugyanaz a jelentésük, csupán arról van szó, hogy az első az ima szó arab megfelelője, míg a második perzsa szó, mely ugyancsak az imára vonatkozik. A dhikr imádság – a zenével és tánccal együtt – magába foglalja a meditációs és szemlélődő imádságot. Ezen imádság létjogosultságát koráni idézetekkel, részekkel kívánják igazolni. Halvor Eifring könyvében hibásan, egy másik koráni részt hoz fel, mint utalást ezen ima létjogosultságára.⁵² A valóságban a *Korán* 33:41

része szól a megemlékezésről, ekképpen: „... *Ti hívők! Emlékezzetek meg gyakorta Alláhról, / és magasztaljátok őt reggel és este...*”⁵³

Egy másik koráni szúra pedig így szól a témáról: „... *Akik hisznek, és akiknek a szívét az Alláhról való megemlékezés nyugalommal tölti el – bizony a szíveket az Alláhról való megemlékezés tölti el nyugalommal*”⁵⁴

Más, 11. századi hadíszra való utalással is találkozhatunk, ám ezek sem adnak egyértelmű, világos választ a dhikr valódi, eredeti értelmére, nem adnak egyértelmű magyarázatot, hogy ez vajon imádságra utal vagy esetleg egy különleges vallási gyakorlat részét képezi.

Egységes dhikr imádságról nem beszélhetünk. A különböző szúfi rendek más-más imamódozat keretében gyakorolják. Egyesek magányosan, mások kollektíven végzik a könyörgést. A shadhili renden⁵⁵ belül például a rítus megkezdése előtt egy hivatalos imaszándék megjelölésével kell kezdeni. Ezt követően az imádkozó törökülésben,⁵⁶ kezeit a térdére helyezve, szemét becsukva, Mekka irányába fordulva, rituálisan tiszta⁵⁷ ruhában imádkozik. A keresztbe tett lábának fontos jelentéshordozó szerepük van: ezzel jelzik az állhatatosságot, a rituális tisztaságot és a belső lelki egyensúly állapotát.⁵⁸ A térdre helyezett tenyereknek is szerepük van: az őszinte és tiszta szándék kifejezése, mely a hívő muszlim számára a két legfontosabb forrás, a *Korán* és a prófétai tradíciók felé fordulást szimbolizálja. A csukott szemek pedig az önmagunkba nézést és az érzékek figyelemelterelő szerepének kiküszöbölését hivatottak teljesíteni.⁵⁹ A legfőbb cél, hogy az imádkozó szíve minden, Allahtól távol tartó világi dologtól megszabadulhasson, csak Rá koncentrálhasson. Ezt követően háromszor el kell citálni a *sahádát*,⁶⁰ ezek után pedig szúfi lelki vezetőjének tanácsait szem előtt tartva elvégezni az imádságot. A muszlim hitvallás a következőképpen hangzik: „... *Asshadu alla iláha illá Alláh wa asshadu anna Mohammadan raszúl Alláh*” azaz „... *Tanúsítom, hogy nincs más isten csak Alláh, és tanúsítom, hogy Mohamed az Ő küldötte*.” Az imádság azon részénél, ahol Allah nevét kimondják, különös hangsúlyt kell a név kimondásakor annak kiejtésére fektetni, ügyelve arra, hogy a szív megtisztuljon minden oda nem illő gondolatától, vágytól.⁶¹

53 *Korán*, Simon Róbert fordítása, Helikon Kiadó, Budapest, 1987, p. 300.

54 13. szúra, 28. ája: A mennydörgés; *Korán*, p. 175.

55 A shadhili rendnek több millió követője és számos „alrendje” található a világon. A fassiyya, a darquwiyya, attasiyah, badawiyya rendek a shadhili rend alá tartozó, mellékágnak tekinthető rendek. Pakisztánban főleg a fassiyya követői találhatók meg. A shadhili rend nevét Shaykh Abu'l-Hassan ash-Shadhili-ről kapta. (1196/1197 – 1258), aki a mai Marokkó Ghumara városában született. Iszlám jogot tanult, majd bejárta a mai Irakot, ahol későbbi lelki vezetőjével, a szúfi Shaykh Wasitival ismerkedett meg. Visszatérve Marokkóban lelki vezetőjének Moulay Abus-Salam Ibn Mashish-t választotta. Járt Hispániában és végül az egyiptomi Alexandriában telepedett le. A shadhili és más szúfi rendekről teljes összefoglaló mű: John Spenser Trimmingham, *The Sufi orders in Islam*, Clarendon Press, Oxford, 1971, pp. 278–279.

56 *tarabbu'*

57 *taharat*, melynek ellentéte a tisztátalanság, a *najása*

58 Halvor Eifring, *i. m.*, p. 191.

59 uo. p. 191.

60 muszlim hitvallás

61 Halvor Eifring, *i. m.*, p. 194.

a rendre eredetileg jellemző szigor visszaállítása volt, ami azonban ellenállást váltott ki, ezért egy toledói rendhözba hurcolták, ahol éveken keresztül szinte rabként tartották, de itt írta meg fő művét. X. Kelemen pápa (1590–1676) 1675. január 25-én boldoggá avatta, majd rá ötven évvel XIII. Benedek pápa (1649–1730) 1726. december 27-én szentté avatta. Keresztes János, *Istenismeret és istenszerelem*, Sursum Kiadó, Gödöllő, 2022

46 Pem László, *i. m.*, p. 213.

47 Příbor, 1856. május 6. – London, 1939. szeptember 23.

48 Kesswil, Thurgau kanton, 1875. július 26. – Künsnacht, Zürich kanton, 1961. június 6.

49 Pem László, *i. m.*, 214.

50 Kirkpatrick, L. A., An Attachment-Theoretical Approach to the Psychology of Religion, *International Journal for the Psychology of Religion*, 2 (1), (2001) 3–28.

51 Mindkettő jelentése: közösségi ima. Az első az arab kifejezés, a második az Iránban használatos szó.

52 Halvor Eifring, *Meditation in Judaism, Christianity and Islam*, Bloomsbury, London, 2013, p. 190.

'Ala' al-Dawla Simnani⁶² perzsa szúfi gondolkodó a dhikr imádságának két fajtáját különbözteti meg: a hallgatós és a csendes elmélkedést. A csendes, kontemplatív imádság, meglátása szerint, alkalmasabb a dhikr céljainak elérésére, ezért a következő ajánlásokat teszi a dhikr imádság helyénvaló elvégzésére.

- Az elvonultságban, magányban történő imádság kizárja a külső érzékeket, melyek negatívan befolyásolják az elmélkedést, biztosítva a belső érzékelés imára való ráhangolását;
- az őszinteség minden vallásos gyakorlat alapjára kell, hogy legyen. A hallható imádkozó pozórként viselkedik, ami megkérdőjelezi az ima őszinteségét;
- a földi vágyak elfojtása elengedhetetlen a sikeres dhikr imádsághoz, melynek során az imádkozó célja a lelki szív elérése;
- a hangos imádság az ész és értelem összezavarását, zavarodottságát idézi elő, míg a lélekre mérgező hatással van;
- az Allahal folytatott bensőséges, bizalmas beszélgetést⁶³ a fennhangon elvégzett imádság negatívan befolyásolja, olyannyira, hogy az ilyen módon végzett imádság a szúfi helytelen magatartásra ösztökéli, és ezért isteni büntetést érdemel, mivel a megemlékező a megemlékezendőről (Allah) méltatlan módon emlékezett meg.

A szúfi út követői számára a dhikr nem az egyedüli meditációs gyakorlat. Az ún. *awrád*⁶⁴ imák szintén az Allahban való elmélyülést, a kontemplatív szemlélődést szolgálták. Egyes szúfi vezetők ún. „egyéni utakat”, azaz *turuq*-okat ajánlottak fel követőiknek, akik *záwija*⁶⁵ helyeken vagy *madrasa* mecsetiskolákban jöttek össze. Az utazásra a *sulúk* szót, egy szúfi egyéni útjára pedig a *sálik* kifejezést használják.

A szúfizmuson kívüli muszlim közösségekben az egyenlőség elve uralkodott, ez a szúfi rendekre nem volt igaz. A rendek és a szúfi vezetők közt ún. „szentség” alapján különbséget tettek. A rendek felépítése is tükrözi a különböző szent struktúrákat: a beavatottak és követő tanítványaik a liturgikus feladatokat látták el, míg a laikusok⁶⁶ a rendek többségét adták.

A szertartás mecsetben zajlik és minden, 12. életévet betöltött fiú, férfi vehet részt rajta. A *szalát*-hoz⁶⁷ hasonlóan csak a rituális tisztasági szabályok elvégzése után kezdhető el. Nők és 12 év alatti gyermekek nem vehettek részt rajtuk, úgy tartották, hogy ők képtelenek a meditációra, innen ered kirekesztésük ezen alkalmakról.

A dhikr alkalmak része volt – főleg vidéken – a különböző szertartások elvégzése, mint a körülmetélés, házasság⁶⁸ vagy szentek

sírhelyeinek felkeresése. Főleg falvakban gyakran ellátogattak egy adott szent sírhelyre, ahol fogadalmat tettek, hogy egy meghatározott kegyért *karámát*⁶⁹, azaz vendéglátást, közös étkezést majd dhikr-t tartanak. A karámá két jelentése miatt itt annak nem ide illő jelentését, a csodát említem meg, mivel az iszlám is ismeri és elismeri annak létét. Az arab nyelvben a csodát, mint jelenséget a *mu'jizah*⁷⁰ szóval írják le.

A szúfi ideológiájuk terjesztése érdekében szoros kapcsolatot ápoltak a terület iparos-kézműves mesterembereivel, és muszlim identitásuk terjesztése céljából menedékházak, síremlékek építésével, misztikus verseket tartalmazó kézművestermékek gyártásával, szúfi szentek portréinak megfestésével bízták meg őket. Itt is jól megfigyelhető a tradicionális iszlámtól való elhajlás, mely szigorúan tiltja a személyek vagy állatok képi ábrázolását. A sírhelyek, emlékhelyek közül több százat találhatunk napjainkban is Multánban, a környező nagyvárosokban és vidéki területeken egyaránt. E sírhelyek olyannyira részét képezték a helyi szellemi és lelki életnek, hogy körüjük ún. sírhelyközösségek szerveződtek.⁷¹ E közösségek gondozták, karbantartották a hozzájuk tartozó kultikus helyeket, élükre felügyelőket, gondnokokat, a látogatóknak pedig zárandokfelügyelőket neveztek ki. Ez számos multáni sírkomplexumban mind a mai napig gyakorlat. Pakisztánban a hívő muszlimokat többé-kevésbé két csoportra lehet osztani: az első csoportot a „mecset emberei”, a másikat pedig a „sírhelyek emberei” címmel illetik. Az első csoportba tartozó hívek az iszlám öt alapjelerének számító előírásokat⁷² betartják, míg a másodikba tartozók nagyobb készséget mutatnak a hit érzelmi megközelítésére és kevésbé hajlanak az ortodoxia követésére. Multánban a muszlim hívők ezrei látogatnak el síremlékekhez a pénteki ima után.

Fontosnak érzem, hogy kitérjek a pénteki imával kapcsolatos előírások, gyakorlatok bemutatására. A pénteki ima jellemzői a következők: az időtartama megegyezik a déli imáéval, a déli imát helyettesíti. Közösségben, imám vezetésével kell imádkozni, egyedül nem lehet elvégezni. A közösségben való elvégzése joga és kötelessége minden muszlimnak. A közösség minimum 3 hívőt és az imámot jelenti. A pénteki imát mecsetben kell tartani, ám végszükség esetén más gyülekezőhelyen is tartható. A pénteki imához tartozik a pénteki beszéd, a *khutba*, ami két részből áll. Az első rész után az imám leül egy rövid szünetet tartva, majd feláll elmondani a második részt. Ezután

62 1261. november, Semnan – 1336. március 6. Semnan, a közép-ázsiai, ezen belül iráni miszticizmus kiemelkedő alakja.

63 *munájt*

64 egyes számban: *wird*

65 kisebb imahelyek

66 *muríd*. A muríd szót a novíciusok megnevezésére is használják, akik egy *murshid*, azaz tanítómester gondjaira bízva lelki útjuk elején járnak.

67 napi rituális imádság

68 A körülmetélés és házassági ünnepek több napig tartottak, egyes helyeken 15 napig

69 A karámá eredeti, a szúfizmusban használt fogalmának jelentése: csoda, azonban régebbi jelentése: vendéglátás.

70 A *mu'jizah* szó az „ajz” szótövből származik, melynek jelentése: képesség hiánya, képtelenség

71 Hussain Ahmad Khan, *Artisans, Sufis and Shrines; Colonial Architecture in Nineteenth-Century Punjab*, London, New York, Bloomsbury Academy, 2015, pp. 24–26.

72 hitvallás (*saháda*), ima (*szalát*), alamizna (*zakát*), böjt (*szau*) és a mekkai zárandoklat (*haddzs*)

a két kötelező raká elvégzése következik, az imám vezetésével, aki hangosan recitálja a *Fatihát* és egy-egy *Korán*-részletet mindkét rakában. A pénteki ima illemszabályai a következők: *ghuszt*, azaz teljes mosakodást végezni, a legszebb ruhában menni a mecsetbe, illatszert használni. Javasolt, hogy minél korábban érjen oda a hívő a mecsetbe és minél többet fohászkozzon: „A pénteki napon van egy óra, melyben, ha egy muszlim szolgálja imájában állva kér valamit Alláhtól, akkor Ő azt neki megadja” (al-Bukhári alapján, aki hiteles hadístudós volt és hadiszgyűjteménye *szahíh*, azaz hiteles). Fontos még megjegyezni, hogy minél több áldást kell kérni Mohamed prófétára, olvasni kell a 18. szúrát és többet adakozni, illetve jó cselekedeteket végezni. Mindezek mellett, ha valaki bemegy a mecsetbe, üljön az utolsó sorba és ne lépkedjen át az emberek között arra törekedve, hogy minél előbbre kerüljön. Ha elkezdődik a pénteki beszéd, akkor a mecsetüdvözlési imán kívül semmilyen imát nem szabad végezni. Mohamed próféta a következőket mondta: „*Ha valamelyikőtök a pénteki imára jön, miközben pénteki beszédet tart az imám, akkor két rakát imádkozzon, és az rövid legyen!*” A pénteki beszédet mindenki csendben hallgassa végig. Ilyenkor tilos beszélni vagy bármi mással foglalkozni. Nem szabad elhanyagolni a pénteki imát. A próféta figyelmeztetett minket, amikor azt mondta: „*aki három pénteki imát közömbösségből elhagyott, annak Allah lepecsételi a szívét*”. A nők részt vehetnek a pénteki imában, de számukra az nem kötelező. Jobb nekik, ha otthon, a pénteki ima helyett déli imát, négy rakát imádkoznak. „... *Ti hívők! Ha elhangzik a hívás a pénteki imára, akkor siessetek Alláh megemlékezésére és hagyjátok a kalmárkodást! Ez jobb nektek – ha tudásotok van...*”⁷³ „*A Nap nem kelt és nem nyugodott le még jobb napon, mint a péntek*” – mondta a próféta.

A sírlátogatás gyakorlata⁷⁴ teljesen bevett Pakisztánban is, ahol a lakosságának mintegy 85%-a a tradicionális szunnita irányzat követője; a szentkultusz, a halottak tisztelete megfér az amúgy szigorú szunnita elvekkel. Egyes nézetek szerint a hagyományos szunnita iszlám nem támogatja, csupán tolerálja a szentek tiszteletét, a szentkultuszt pedig, mely mélyen beleágyazódott a helyi kultúrába – eltűri. (Ez a status quo azonban a növekvő vallási intolerancia miatt a jövőben változhat.) Kissé ellentmond az előző mondatoknak azon állítás, hogy számos szunnita muszlim, akik bár ellenzik a szentek sírjánál kialakult kultikus szentkultuszt, a szentek létét magát nem utasítják el, sőt még a létezésükbe vetett hitet is erősen védik, és az általuk végrehajtott csodás cselekedeteket a szunnita iszlám irányadó részének tekintik. Ugyanezen álláspontot képviselte Ibn Taymiyya,⁷⁵ aki a 14. században fetvát, azaz vallásjogi döntést adott ki, melyben elismerte a szentek csodás cselekedeteinek valóságát. Fontos-

nak tartotta azonban azt is megjegyezni, hogy csupán a csoda léte nem egyértelmű bizonyítéka az adott csodát végrehajtó szentségének.⁷⁶ Saját olvasatomban, szerinte a csoda, bár bekövetkezhet, nem egyértelmű, hogy az valóban a szentnek tartott nevéhez köthető-e. Inkább azt Allah kegyének bizonyítékaként fogja fel.

Pakisztán a síremlékek, mauzóleumok és kultikus helyek országa. A kultikus síremlékek két típusa létezik: az egyik a holttest nélküli szent hely, a másik a szent nyughelyéül szolgáló *turba*.⁷⁷ Az üres síremlékek⁷⁸ – néha az elhunyt szent túlvilági akaratából lettek kijelölve egy „szent ember” álma alapján, melyben a megboldogult kijelölte szentkultuszának pontos helyét. Erősen hisznek abban, hogy a szent lelki ereje belengi az adott helyet. E helyek megnevezései is beszédesek: *mazár*, melynek jelentése: látogatásra szolgáló hely; *ziyárat*, zarándoklat helyszíne; *dargáh*, a hozzáférés, a csodás események, gyógyulások vagy eksztatikus események helye.

Sok esetben a szentkultusz már az adott személy életében megvalósult. Ennek csupán egy előfeltétele volt: még életében a *pír*-nek⁷⁹ vagy a rend tagjának bizonyító erővel kell igazolnia természetfeletti képességét. A szentek tiszteletének két formája létezik: az első, amikor a hívők saját meggyőződésből, hitük szerint tiszteletüket fejezik ki – vélt vagy valós alapon – az isteni kegyelemben részesült személy iránt. A második, a szent alakja körül szerveződő kultusz, mely már jóval szofisztikáltabb, szinte intézményesült formája a tiszteletnek. A szent tiszteletére rendezett ünnepeket időszakos besorolásuk alapján kategorizálhatjuk, illetve a szentkultusz több elemből tevődik össze. Az első a hívő személyes látogatása a sírnál, mely a sír körbejárását, annak megérintését foglalja magába. A második rész során a hívő felajánlást tesz Allahnak, közbenjárást próbálván kieszközölni a szenttől céljai elérése érdekében. A harmadik, mely során a hívő vagy a sírfelügyelő elimádkozza a *Fatihá*-t.

Bizonyos síremlékeknél korlátozzák a nők szentélybe való belépését, ám korlátozás alá főleg azok a sírok tartoznak, melyek az ortodox iszlám követőinek síremlékei.

A muszlim identitás és a szúfi síremlékek kapcsolata a 19. századi Pandzsábbbán

A tartományban a 19. században a szúfik erősítették meg a muszlim tudatot, felhasználva az építészeti eszközt: dekoratív motívumokkal és koráni idézetekkel ékesített épületeket emeltek. Többek között a szúfiknak köszönhető a terület erős iszlamizálódása is.⁸⁰ Több szerző is felhívja a figyelmet, hogy a területen, az iszlám elterjedése előtti

73 62. szúra, 9. ája: A péntek, *Korán*, p. 405.

74 A sírlátogatás arab neve: *ziyárat*

75 1263 Harrán – 1328 Damaszkusz, szunnita muzulmán bíró, tudós, hadíszkutató. Mint a hanbalita jogi iskola jogtudósa, mereven elutasította a szentkultusz és sírlátogatások gyakorlatát, ezért szembekerült kortársaival. Vallási nézetei miatt több alkalommal börtönbe került. Yossef Rapoport – Shahab Ahmed, *Ibn Taymiyya and His Times*, Oxford University Press, Pakistan, 2015

76 Alexandre Coello de la Rosa – Linda G. Jones, *Saints and Sanctity in Judaism, Christianity, and Islam*, London, Routledge, 2020, p. 66.

77 A szó eredeti jelentése a föld, por, melyből Isten az embert alkotta. A turbah egy kis darab föld vagy agyagdarab, melyet a napi imádság helyén szoktak elhelyezni, emlékeztetve az imádkozót, hogy Allah miből alkotta őt.

78 Arabul: *mashhad*, melynek jelentése: ahol a biznyságtétel adatott

79 szúfi lelki vezető, mester

80 Yogesh Snehi, *Spatializing Popular Sufi Shrines in Punjab; Dreams, memories, territoriality*, Routledge, London, 2019, p. 16.

időkben is már gyakorlat volt a sírhelyek, síremlékek tömeges látogatása, hitbéli meggyőződéstől függetlenül. Az emberek a felsőbb hatalomnál való közbenjárás érdekében látogatták ezen helyeket és mindezt vallási hovartartozásuktól függetlenül tehették meg. A középkorban, az iszlám terjeszkedése során a helyi hatalom szemében ezek a sírhelyek az új hit előretolt bástyái lettek, s fontos szerepet játszottak az új hit megerősödésében és terjesztésében. Liebeskind szerint ez úgy történt, hogy e területen sajátos, helyi iszlám arculat alakult ki,⁸¹ a helyi lakosok hitvilágának különleges keveréke, mely a tradicionális iszlám és a népi iszlám egyvelegéből jött létre. Eklatáns példa erre Khwaja Suleman Taunsvi⁸² chishti⁸³ szúfi síremléke, mely Taunzában, Multántól mintegy 80 km távolságra található. Egyes falakon a *Korán*ból vett idézetek találhatók, melyek Allah létezésének allegorikus kifejezésére szolgálnak. A szúfi tradíciókban Allah létének szimbolikus elismerése bevett gyakorlatnak számított, Taunsvi csupán követte e szúfi hagyományt. A síremlék más részein Allah nevei szerepelnek, mivel az azt készítő mesteremberek erősen hittek abban, hogy Allah nevének szerepeltetése áldásos erőt, azaz *barakát* ad a helynek.

A 19. század második felében néhány szúfi imámnak kiáltotta ki magát. Egyes szúfik, felvéve a harcot a szikhekkal vagy a helyi brit hatóságokkal, célként az észak-indiai iszlám állam létrehozását tűzték ki. A szúfik szikhek elleni fellépését egy sor hagiográfiai irodalom támasztja alá, melyek ismertetik azon okokat, melyek következtében az amúgy hagyományosan békés szúfik konfliktusba kerültek a Nának guru⁸⁴ által alapított vallás követőivel: a szikhek muszlim nőket szöktettek meg, szúfi szentélyeket fosztottak ki és szúfikat gyilkoltak meg. A szúfik vallásgyakorlatát korlátozták, vallásuk feladására akarták rávenni őket. Eszközükben nem válogattak: helyi fegyveres összetűzésre több alkalommal került sor.⁸⁵ Válaszul a szúfik – hogy a muszlim hit tisztaságát minél jobban megőrizhessék – blokkolták a gyarmati kereskedelmet, gátolták a keresztény misszionáriusok térségbeli térítő tevékenységét és próbáltak ellenállni az angolok köréből terjedő pozitívizmus gondolatának, mely szerint a tudás csak és kizárólag a tapasztalatból származhat, és csak az létezik, mely érzékelhető. Ez merőben ellentmondott a szufizmus világról alkotott képének. Összességében elmondható, hogy a szúfik bármely külső, akár katonai, akár kulturális, akár gazdasági behatásnak ellenálltak, legyen az szikh, angol vagy más irányból érkező támadás.

81 Claudia Liebeskind, *Piety on its Knees: Three Sufi Traditions in South Asia in Modern Times*, Oxford University Press, Delhi, 1998

82 1770/1789–1850/1851; Közismertebb nevén, Pir Pathan, szúfi szent, a chishti rend prominens képviselője. Beludzsisztán körzet Gargogi nevű kis településen született, élete java részét a mai Pakisztán területén élte le. Sírja Pandzsáb tartomány Taunsa Sharif nevű városában található. Urs ünnepét Safar al-Muzaffar hó 5–7. közt tartják, mely a muszlim naptár 2. hónapja.

83 kiejtése: csistijja

84 Talvandi, 1469. április 15. – Kartarpur, 1539. szeptember 22., a szikh vallás alapítója. Lahor mellett található Nankana Száhib faluban született hindu családban. A tíz szikh guru közül az első, s a hindu hit szerint az őt követő guruk mindnyájan részeseültek Nának guru istenségéből, illetve tekintélyéből.

85 1857, 1859

A szúfik és a gyarmati hatalom közt azonban több esetben konstruktív együttműködés is megfigyelhető volt a 19. század végén, 20. század elején.⁸⁶ Ezen együttműködésre H. Ahmad Khan több példát is felhoz, hangsúlyozva, hogy kölcsönös érdekek mentén ment végbe a kooperáció,⁸⁷ tehát véleményem szerint itt nem megalkuvást, főleg nem kollaborációt kell látni a kapcsolatokban. A szúfik legfőbb célja szerintem az volt, hogy visszakaphassák felügyeleti jogait a kultikus sírhelyek⁸⁸ fölött. Azonban a megszálló brit hatóságokkal való kapcsolat miatt a 19. század végén több, új muszlim mozgalom – élükön az Ahl-e-Hadith⁸⁹ – a szúfik ellen fordult, célként a *Korán* betű szerinti értelmezését és az elmúlt 1300 év vallástudományi eredményeinek semmissé nyilvánítását tűzték ki. Ám e mozgalmak próbálkozásai a területen erős szúfi befolyás miatt meddők maradtak.⁹⁰

Pandzsáb történeti háttére a 20. században

1947. augusztus 14-én jött létre az önálló Pakisztán, addig az indiai szubkontinens része volt. Éppen ezen okból kifolyólag a terület korai iszlám történetének bemutatása során az adott területre mint egységes Indiára (és pakisztáni területre) utalhatunk. Itt azonban még fontosnak tartom megjegyezni, hogy bár elméletileg Pakisztán tényleg elnyerte függetlenségét, egészen 1956-ig a brit hatalom nem adta teljesen át a hatalmat. 1956-ban fogadták el az ország első alkotmányát, mely már gyakorlatban is teljes függetlenséget hozott az országnak.⁹¹

Itt egy, a későbbi vallási életet nagyban meghatározó politikai eseményről feltétlenül szót kell ejteni, mivel meglátásom szerint ezzel a ténnyel egyáltalán nem foglalkoznak sem a hazai, sem a külföldi Pakisztán-kutatók. 1958-ban, államcsínnel hatalomra került Ayúb Khán,⁹² aki erős nyugati függésben álló rezsimet alakított ki, s legfőbb célkitűzése Pakisztán nyugatias gazdasági átalakítása volt, ám ehhez főleg az 1960-as évek második felében sem anyagi erőforrása, sem széles körű támogatottsága a társadalmon belül nem volt. 1959-ben Ayúb Khan tábornok az akkor hozott törvény alapján állami felügyelet alá helyezte a vallási alapítványok kezelésében lévő ingatlanokat, síremlékeket, sírkomplexumokat, mecseteket és oktatási intézményeket.⁹³ E törvény szellemi atyja

86 Hussain Ahmad Khan, *Artisans, Sufis and Shrines; Colonial Architecture in Nineteenth-Century Punjab*, Bloomsbury Academy, London, New York 2015, p. 2.

87 A szerző név szerint is megemlíti több szúfit. Mukhdoom Shah Muhmud társaival együtt tevékeny részt vállalt a britek oldalán a szikhek elleni küzdelemben. Nur Ahmad Chishti lahori szúfi a gyarmati tisztviselőket oktatta és dicsérte az angolokat, mert több, régen szúfi kézben és kezelésben lévő kultikus sírhelyet visszaszolgáltattak a rendnek, rájuk bízva annak további gondozását, felügyeletét. Uo.

88 A sírok arab neve: *qabr*, a szentként tisztelt személyek sírját pedig *mazár*-nak nevezik.

89 Egy másik hasonló mozgalom az Ahl al-Quran volt.

90 Hussain Ahmad Khan, *i. m.*, p. 53.

91 Irfan Moeen Khan, *Re-centering the Sufi Shrine*. De Gruyter, Berlin/Boston, 2023, p. 107.

92 Pakisztán 2. elnöke (1958. október 27. – 1969. március 25.)

93 1959. Nyugat-Pakisztán alapítványi kezelésben lévő ingatlanátruházásáról szóló határozat (West Pakistan Waqf Properties Ordinance of 1959), Irfan Moeen Khan, *i. m.*, pp. 99–100.

Javed Iqbal bíró, a híres filozófus-költő Muhammad 'Allamá Iqbal fia. Javed Iqbal eredeti célja meglátásom szerint az iszlámizmus esetleges erősödésének megakadályozása, anyagi feltételeinek az állam felügyelete alá való helyezése volt. Emellett azonban cél lehetett az állam és a szűfizmus kapcsolatának az állami feltételrendszer szerinti rendezése is, mert egyúttal a szúfi síremlékeket is állami felügyelet és irányítás alá rendelte. Irfan Moeen Khan kölcsönösséget, reciprocitást említ, bár nem fejt ki, hogy e felügyeleti változás milyen pozitív hatással lett volna a szúfi közösségek életére.⁹⁴ Véleményem szerint az állam részéről egyoldalú előnyszerzésről volt csupán szó. Létrehozták az Awqáf Minisztériumot, mely a vallási alapítványok felügyeletét látta el, de a témával foglalkozó szerzők többsége nem tér ki arra a fontos tényre, hogy ez a minisztérium nem csupán pakisztáni sajátosság, hanem az arab világ számos országában megtalálható közigazgatási egység.⁹⁵

Több oka is van annak, hogy a központi hatalom ki akarta terjeszteni hatáskörét a sírokra, a szentkultusz vonatkozásában fontos épületekre. Hivatalos magyarázat szerint meg kívánták szüntetni annak a gyakorlatát, hogy örökletes alapon, apáról fiúra szállva az adott sír felügyelete egy családban maradjon. E tiszttség viselői az áldásos erő, a *baraka* közvetítőiként aposztrofálták magukat, állítva, hogy ők kapcsolják össze a hívők és a tisztelet tárgyát képező sír közt.⁹⁶

Egyes sírkomplexumok eddig kimaradtak a központi hatalom látóköréből. Példaként említhetjük a Lahorban található Bába Sam'ay Sháh sírját. A hatalom be nem avatkozása és a sír felügyeletének el nem vétele tisztán kimutatható a sír ikonográfiáján. A márvány sírlapon nem a hagyományos *Fátiha* található, hanem a *Korán* 2. szúrájának 255. ájaja. „... *Alláh! Nincs Isten csak Ő, az Élő, az Örökkévaló. Nem veszi Őt hatalmába sem szendregés, sem alvás. Övé mi az egeken, s mi a Földön (van). Ki az, ki közben jár Nála, hacsak nem az Ő engedelmével? Ő tudja mi (van) előttük, s mi mögöttük, s nem övezi őket semmi az Ő tudásából, csak az amit Ő akar. Átöleli trónja az egeket és a Földet, s nem meríti ki megőrzésük. Ő a Magasságos, a Hatalmas. ...*”⁹⁷ Ezt a szúrát szokták Allah hatalmaságának, felsőbbrendűségének kijelentésére felhozni. A sírfédél arabeszk ornamentikával készült, epitáfiuma pedig fekete betűkkel ékesített.⁹⁸

Pandzsábban egy tipikus szúfi síremlék négy részből áll: az első a szentként tisztelt elhunyt sírja, a második a díszes síremlék,⁹⁹ melyet a tulajdonképpeni temetkezési hely köré építenek, harmadikként kell említeni a gyakran a sír közelébe épített mecsetet, s végül a szegények

számára létrehozott jótékonyági ételosztó központot, a *langar*-t.¹⁰⁰ A langar létrehozása egyértelműen a chishti renndhez köthető, amely a szunnita iszlámhoz tartozó misztikus szúfi rend egyik alcsoportjához tartozik. Hagyományosan ismert a más vallások irányába való nyitottságáról, toleranciájáról.¹⁰¹ Pandzsábban a chishti szúfi rend követői voltak többségben. A rend alapítása Abu Ishaq Shami nevéhez köthető, aki a mai Afganisztán területén található Herat tartomány legkeletibb körzetében, Chisht-ben született. Születésének pontos időpontja nem ismert, Kr. u. 940 (328) körül halt meg. A rend elterjesztője a 13. században Mu'in-al-dín Chishtí.¹⁰² Támogatóik közé tartozott I. Akbar mogul sah,¹⁰³ aki bőszéges adományokkal segítette a chishti rend későbbi követőit. A sah tisztelete jeléül évente elzarándokolt a szentnek tartott Chishtí Ajmerben található sírjához.

Síremlékek, sírkomplexumok Pandzsábban.

Multán, a szentek városa – Shah Rukn-e-Alam síremléke

A szúfi síremlékek szignifikáns jelentőséggel bírnak Pandzsáb életében, ezen belül legnagyobb városaiban, többek közt Multánban és Lahorban. A követők, sírlátogatók ezeket szent helyeknek tekintik és különféle rituális szertartások keretében teszik tiszteletüket a szentnek tekintett eltávozott előtt.

Shah Rukn-e-Alam síremléke Multán központjában található, amely Pandzsáb tartomány déli részén fekvő, ősi város a Chenab folyó partján, és a 12. századtól kezdve a szűfizmus központjának tekintik, területén számos szúfi szentély jött létre. Az 1998-as népszámlálási adatok alapján lakosainak száma meghaladja a 3,8 millió főt, ezzel Pakisztán hatodik legnépesebb városának számít. Egyes feltételezések szerint a város neve a napisten tiszteletére épített templomban található bálvány nevéből származik, ám más források a név eredetét inkább a mallián néppel hozzák összefüggésbe, akik felvéve a harcot Nagy Sándor hódító seregével, véres ütközetben alulmaradtak.¹⁰⁴ Kr. e. 326-ban Nagy Sándor a birodalmához csatolta a várost, a 8. század-

94 Irfan Moeen Khan, *i. m.*, p. 100.

95 Kuwaitban: Kuwait Ministry of Awqaf and Islamic Affairs; Egyiptomban: The Ministry of Awqaf of Egypt.

96 Irfan Moeen Khan, *i. m.*, pp. 100–101.

97 2. szúra, 255. ája: A tehén, *Korán*, p. 32.

98 Irfan Moeen Khan, *i. m.*, p. 25.

99 *dargah*, perzsa eredetű szó, melynek jelentése: díszes kapu. Mazhar Farid Chishtí a *dargah*-okat a pakisztáni szúfi rend központjainak tartja, melyek vallási, közösségépítő, politikai és kulturális funkciókat töltenek be.

https://www.academia.edu/37725555/Sufi_practices_as_the_cause_of_spiritual_mental_and_physical_healing_at_Chishti_shrines_in_Pakistan; letöltés ideje: 2014. 01. 06. 15:59

100 A *langar*, mint jótékonyági, vallási hovatartozáson felül álló, étel- és italosztó intézmény, mind a mai napig fennmaradt Pandzsábban, ám Pakisztánban a kormány vonakodik működésük engedélyezésétől. Találkozhatunk *langer*, *langer khana* alakokkal is.

101 Anna Suvorova, *Muslim Saints of South Asia*, London, New York, Routledge Curzon, 1999, p. 137.

102 1141–1236, szunnita muszlim prédikátor, aszkéta, filozófus, misztikus. DNY-Afganisztán Sistán nevű régiójából származik, Indiában telepedik le, ahol a szunnita miszticizmus terjesztésében oly fontos chishti rend fő terjesztője, szószólója. A középkori Indiában is elterjedt a muszlimok közt a szunnita szentek tisztelete, szentkultusza.

103 1542–1605, a Mogul Birodalom jelentős uralkodója, aki 1556-tól haláláig expanzív politikát folytatott, ezáltal kiterjesztette a birodalom határait szinte az egész indiai szubkontinensre. Birodalmát központosította, a nem muszlim alattvalóknak adókedvezményeket adott, a tehetséges területi vezetők előtt pedig megnyitotta az utat a polgári vagy katonai felemelkedésre.

104 Ashiq Muhammad Khan Durrani, *History of Multan: from the early period to 1849*, Royal Book Company, Karachi, Pakistan, 2007, p. 122.

ban pedig a terület lakossága az iszlám hitre tért. A város brit fennhatóság alá került 1848-ban, mely egészen az ország függetlenné válásáig tartott.

A Shah Rukn-e-Alam síremlék a szúfi szent, Sheikh Rukn-ud Din Abul Fateh¹⁰⁵ végső nyughelyeként szolgál. A síremlék a város északnyugati részén, a volt Multán erőd mellett helyezkedik el, mely erődöt a britek indiai uralma alatt¹⁰⁶ leromboltak. Shah Rukn-e-Alam megisztelő elnevezését az iszlám terjesztéséért, a prédikálásban betöltött fontos szerepéért kapta a szentként tisztelt szúfi mester. A mauzóleum máig hatalmas zarándoktömegeket vonz évről évre, hívőket és nem hívőket egyaránt, mivel a népi iszlám vélekedése szerint az elhunyt szent még holtában is jótékony hatással, áldásos erővel bír. A szent nagyapja, Baha-ud-din Zakariya¹⁰⁷ is grandiózus mauzóleumot építtetett Multánban, mely építmény évszázadokig a központi vásárok, ünnepek és zarándoklatok célpontjává is szolgált. Zakariya saját síremlékét maga finanszírozta, mely kissé szokatlan volt, hisz általában a helyi uralkodók vagy a szent lelki örökösei vállalták magukra ezt a megisztelő feladatát. Shah Rukn-e-Alam nyughelye a tugluk dinasztia¹⁰⁸ alatti építészeti legrégebb emléke. A történészek megosztottak abban a kérdésben, hogy pontosan ki is építtette az emlékművet. Az egyik nézet szerint Ghazi-ad-din Tughluq¹⁰⁹ utasítására 1320-ban kezdték építeni, akit váratlan halála miatt nem itt, hanem Delhiben temettek el, így az épületre az ő temetkezési helyeként már nem volt szükség.¹¹⁰ Más nézet szerint¹¹¹ Tughluqnak semmi köze sincs a síremlék építéséhez, mert neki nem volt korlátlan hatalma Multán városa felett, s a kor híres utazója, a marokkói iszlám tudós Ibn Battuta¹¹² Multánban tett látogatása során egy szóval sem említette az épületet, holott az annál jóval kisebb mecsetekről is részletes beszámolót készített.

Magáról az iráni síremlékek stílusát utánozó épületről elmondható, hogy a multáni emlékhelyek építészeti csúcspontjának számító látványosság. Három szintje nyolcszögletű alapokon nyugszik. Az első szint belső átmérője 15 méter, a falak vastagsága 1,2 méter, mely biztosítja az épület statikai biztonságát és stabilitását. A külső falak szépségüket a vízszintesen felhelyezett, fahasáb mintázatú tégladíszeknek köszönhetik. A nyolcszögletű épület mindegyik sarkában egy-egy minaret formájú torony kapott helyet. Ezek a felfelé egyre keskenyebb, csúcsban végződő, kis kupolával zárt tornyok nem csupán esztétikai célt szolgálnak, saját

tos vonzerőt kölcsönözve az épületnek, hanem strukturálisan is erősítik azt. A második szint is nyolcszögletű alakot formál, ám az átmérője kisebb, ezen a szinten már nincsenek tornyok. A harmadik szint valójában a mázas cseréppel fedett dómkupola, mely koronaként került az egész felépítmény tetejére. Az épület legmagasabb pontja a kupola csúcscsúszével 35 méter. A mauzóleumot belülről hatalmas, tágas tér jellemzi, melyet árkádkok, oszlopok, támfalak nem szabdalnak. Ez az építészeti megoldás inkább a horászán régióra¹¹³ volt jellemző, itt talán kísérleti jelleggel alkalmazták.¹¹⁴ A legmagasabb pont a mértani közepén található, a kupola teljes magasságáig. Évszázadokkal ezelőtt a belső falakat csempe borította, ám idővel azokat részben bevakolták, részben eltávolították. A 20. század második felére a fehér falakat és a kelet-indiai rózsafából készült belsőépítészeti díszeket az évszázadok alatt elégetett gyertyák korma elszürkítette, így azok cserére, a falak pedig teljes felújításra, festésre szorultak.

A földszinten három bejárat található, melyek északra, délre és keletre néznek. A nyugati oldalon található a névadó sírkamrája, melynek falán a gazdagon díszített mihráb, azaz a Mekka irányába mutató ablakfülke van. Rukn dízsíremléke egy talpazaton helyezkedik el, ahonnan kiindulva egyenes sorban 72 sír található, szimbolikusan a kerbelai mészárlásban mártírhalt 72 áldozat tiszteletére és emlékére. Valójában azonban nem Husszain mártírjai, hanem Shah Rukn-e-Alam családtagjai, tanítványai és legfontosabb követői alusszák ott örök álmukat. A 72 mártírról való szimbolikus megemlékezés azért is fontos gesztus, mivel az erősen szunnita többségű államban e síta hagyomány ápolása a valósi tolerancia jele.

Lahor – Dātā Darbār

Lahor, mely Pandzsáb méltán híres – és építészeti, illetve kultikus szempontból is figyelemre méltó – városa, a híres szúfi szent, Sa'yd Ali bin Uthmān al-Hajwiyri, vagy amint manapság nevezik, Hadrat Dātā Ganj Bukhsh 'Ali Hajwiyri¹¹⁵ szülőhelye is egyben.

A Rámájana szanszkrit epikus ciklus elmondása szerint Ráma egyik fiúgyermeké, Lava alapította a várost.¹¹⁶ Ennél faktikusabb megállapítást közöl Sir Robert Montgomery,¹¹⁷ aki Lahor felemelkedését Kr. u. 2–4. szá-

105 1251–1335, nevének jelentése: a világ tartópillére. A suhrawardiyya szúfi renchez tartozó szent.

106 1858–1947

107 szunnita muszlim tudós; 1161/1181–1262

108 Pandzsáb felett uralkodó dinasztia, mely 1320-tól 1414-ig, a szajjidok felemelkedéséig uralkodott.

109 A tugluk dinasztia első szultánja, aki a Delhi szultánja címet is viselte 1320–1325 közt.

110 Peter Jackson, *The Delhi Sultanate: A Political and Military History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 76.

111 Ahmad Nabi Khan, *Islamic Architecture in South Asia: Pakistan-India-Bangladesh*, Oxford University Press, USA, 2003, p. 122.

112 1304–1369, marokkói berber származású muszlim tudós, felfedező és utazó, aki élete során mintegy 117.000 km utat tett meg és tapasztalatait az *Utazások* című könyvben írta meg.

113 Földrajzi régió, mely a mai Irán, régebben pedig a Perzsa Birodalom északkeleti részén volt található. Horászán jelentése: keleti föld, mely egészen a 13. századig virágzó kereskedelméről volt híres, míg Dzsingisz mongol nagyán seregei fel dúlták.

114 Sheila S. Blair – Jonathan M. Bloom, *The Mirage of Islamic Art: Reflections on the Study of an Unwieldy Field*, *The Arts Bulletin*, 85 (1) 2003, pp. 152–184.

115 1009 Ghazni (Afganisztán) – 1072 Lahor; költő, tudós, moráleteológiával foglalkozó szaktekinetly.

116 Vanamali Gunturu, *The Complete Life of Rama: Based on Valmiki's Ramayana and the Earliest Oral Traditions*, Inner Traditions International Publ., Rochester, USA, 2014, p. 44.

117 Az angol uralom kezdetén Pandzsáb második kormányzója 1859 és 1865 között. Sokat tett annak érdekében, hogy az indiai szipoljázadás ne terjedjen át Pandzsáb területekre, melynek köszönhetően az angol uralkodó még 1857-ben lovagvá ütötte Montgomery főhadnagyot. Unokája, Brian Montgomery szedte kötetbe és adta ki

zadra teszi. Ókori szerzők is foglalkoztak a város alapításával. Leghíresebb közülük Klaudiosz Ptolemaiosz, görög nyelven publikáló, Egyiptomban élt római matematikus, csillagász, költő és történetíró, aki saját évszázadára, azaz a Kr. u. 1. évszázadra teszi a város alapításának idejét. A mogul uralkodók felvirágoztatták a várost s ezáltal a település aranykoraként tartják számon a 15–17. század közti időszakot.

Lahort hagyományosan Pandzsáb fővárosának tekintik, melyet évszázadokon keresztül Észak-India kulturális központjának tartottak, s az intellektuális volta a szétválás után is megmaradt. Az angol gyarmatosítás időszakában épült épületek mind a mai napig nagyban meghatározzák a város arculatát. A Legfelsőbb Bíróság épülete, a viktoriánus korszakban emelt múzeumok, a Nemzeti Képzőművészeti Főiskola, a Pandzsáb Egyetem, a Tartományi közigazgatási hivatal, mind-mind a 19. század második felének építészeti remekművei.

Dātā Darbār egy sírkomplexum, mely több évszázad alatt vált azzá, ami ma látható. Az eredeti helyszínen, még a szent életében, annak utasítására egy kisméretű mecsetet építettek, mely hasonlóan a majd 400 évvel korábbi, még a Próféta idejében épült mecsetekhez, kupola nélküli építmény volt. Ezt az épületet a 19. század 3. évtizedében lebontották, helyére építve a Hadrat Dātā Ganj Bukhsh mecsetet, melyet 1867-ben láttak el kupolával.¹¹⁸ Az építkezés, az eredeti épülethez való további hozzátoldások egészen a 20. század 80-as éveinek végéig¹¹⁹ tartottak. Az építészeti formák és dekorációs technikák a későbbi, lahori mecsetek és kultikus helyszínek építései is hatással voltak. A szentély új formavilága és építészeti megoldásai pedig forradalmian új technikák bevezetését is jelentették, szakítva az addigi, a 19. századi népies építészettel.

Dātā Darbār Lahor egyik lakóövezetének közepén helyezkedik el. A kétszintes, téglalap alapú épületegyüttes két egymástól élesen elkülönülő részből áll: az imádkozás helyéül szolgáló épületrészből, illetve a nyitott, oszlopcsarnokkal övezett udvari részből. A földszint négy helyiségből áll. Az első az imaterem (imaszoba),¹²⁰ melyben a Ramadán hónap utolsó 10 napján éjjel-nappal folyamatos imádságot tartanak. A második hely a szamá,¹²¹ mely az Allah dicsőítésére szolgáló énekek előadására szolgáló terem. A harmadik a közkonyha, mely a szegények és zarándokok el látására szolgál, az utolsó helyiség pedig a rituális tisztálkodás helyszíne. Az imádkozás előtti rituális tisztálkodás céljából épített kutak, mosakodásra alkalmas részek általában a mecsetek belső udvarán kapnak helyet, Dātā Darbār esetében azonban az alagsorban található mosdóhelyiségben lehet az imára való kultikus tisztálkodást elvégezni. Az első emelet köti össze az épületrészt a mecsettel. Ezen a szinten díszes, nyitott belső díszudvarok, Hadrat Dātā Ganj Bukhsh márványlapokkal díszített sírem-

léke és boltozatos oszlopcsarnok található. Az épületegyüttes 9 bejáratral rendelkezik. Ezek közül a legdíszesebb az épület déli szárnyán található Aranykapu, melyen belépve egyenesen a szent sírkamrájába lehet jutni. Ez a szentély, mely építészeti szempontból azért érdemel említést, mert függőleges alátámasztás nélkül épült. A padló világoszöld márványlapokkal van kirakva. Az Aranykapu iráni mestermű, melyet Iszfahánban készítettek.¹²² A kapu két, téglalap alapú, domborműves részből áll, melyet arany- és ezüstlapocskákkal, rózsaszínű, zöld és égszínkék virágmintás tűzzománc lapokkal díszítettek. A kapu mindkét oldalán és felette boltíves ablakok találhatók, melyek tükörmozaik díszítést kaptak.

A földszintről az emeletre vezető 12 külső márványlépcső alsó fokainál a mecset két minaretjének kicsinyített mása található. A mecsetet két, 58 méter magas, impozáns, török stílusú minaret és 12 kis dízminaret ékesíti. (Egy mecset minaret nélkül befejezetlen lenne, ám ezt a gyakorlatot csupán a 4. kalifa¹²³ halála után vezették be.¹²⁴ A minaretek száma egytől hatig terjed.) A minaretek alsó része kobaltkék mozaik csempével díszített, a törzs fehérre meszelt, a kis kiszögellő balkon égszínkék, míg a fedőréssz rozsdamentes acélból, díszként pedig arany színű virágmintás lemezekből áll. A mázas tetőcserepek és mázas csempék készítése több ezer éves hagyománnyal rendelkezik. Pandzsábben ezt a 17. század óta használják mecsetek külső felületére és tetőfedés céljából.¹²⁵ A mihráb és kibla-fal lándzsaalakú boltíves homorú kiképzésű, melyet arany színű festék díszít.

A nők számára fenntartott terem a galérián kapott helyet, melyre két csigalépcsőn keresztül lehet feljutni. Ezek az épület északi és nyugati falán helyezkednek el. A galériák mennyezete faragott fatáblákból áll, melyeken szőlőindás és virágmintás díszítés található.

Összességében a Dātā Darbār mecsetről elmondhatjuk, hogy számos művészettörténeti korszak stíluskeveredésének eredménye. Megtalálható benne a római, bizánci, gót, kora iszlám, a szafavida és oszmán, s végül a Mogul Birodalomra jellemző építészeti forma.

Bābā Farid

A hagyományos népi iszlám, a szentkultusz pakisztáni kutatása nagy hiányt szenvedne, ha nem térne ki a terület egyik, ha nem a legfontosabb muszlim prédikátorára, költőjére, misztikus elmélkedőjére, a 12–13. századi iszlám aranykor prominens alakjára, Bābā Farīdra.¹²⁶ A Multántól mintegy 10 km-re található Kothewal településen született szúfi tudós fiatal éveit Multánban töltötte, ahol alaptanulmányait is folytatta. Még multáni éve alatt találkozott mesterével, későbbi mentorával, Khwaja

nagyapja írásait, történelmi feljegyzéseit és emlékiratait: Brain Montgomery, *Monty's Grandfather: A Life's Service for the Raj*, Blandford Press, London, 1984, p. 88.

118 Gafer Shehzad, "Dātā Darbār Complex" in Urdu, Lahore: Adrak Publication, 2004, p. 18.

119 1989. november 28-án adták át.

120 *itqaf v. itikaf*

121 *sama*

122 Gafer Shehzad, i. m., p. 50.

123 Ali ibn Abi Tálib (656–661), a Próféta unokatestvére és egyben veje.

124 Renata Holod – Hasan-ud-din Khan, *The Mosque and the Modern World*, Thames and Hudson Ltd., London, 1997, p. 5.

125 Ezt a technikát alkalmazták az 1635-ben Lahorban megépült Dai Anga mecsetben, illetve az 1673-ban elkészült Wazir Khan mecsetben is.

126 teljes nevén, Farīduddīn Masūd Ganjshakar (1173/1188. április 4.–1266. május 7.)

Qutuuddin Bakhtiar Kaki-val,¹²⁷ aki Bagdadból Delhibe tartva állt meg rövid időre az akkor már oktatási központnak számító városban. Mesterét követve Delhibe költözött, majd annak halála után végleg letelepedett Pandzsábban, ahol haláláig élt. Sírhelyének helyszíne, a pakisztáni Pakpattan különlegesen fontos a muszlim hívők számára. Személyében a chishti rend legismertebb és legelismertebb személyét ismerhetjük meg, akinek a tiszteletére rendezett urs ünnepséget minden évben Dzu l-Hiddza¹²⁸ hó 25-től Muharram hó 10-ig tartják a városban.

Síremlékén két ajtó található. Az első az ún. Nuri Darwaza¹²⁹ megtisztelő nevet viseli, mely keleti irányba nyílik és egész évben nyitva van a hívek, zarándokok számára, míg a másik északi irányba mutat, mely a Bahishti Darwaza nevet viseli.¹³⁰ A második kapu névválasztása is híven tükrözi a hely fontosságát, a sírnak a kultikus tiszteletben betöltött szerepét.¹³¹ E kapu az urs ünnepek alatt is csupán 5 napon keresztül van nyitva Muharram hó 5. napjától kezdődően.¹³² Az ünnepségeket évente mintegy kétmillió zarándok keresi fel, míg a kapun keresztül – különleges áldásra áhítozva – mintegy 800.000 zarándok halad át. A szent sírhelyét politikuskok és magas rangú kormányzati tisztviselők is előszeretettel látogatják, békességet, vigaszt és isteni megnyilvánulást keresve ott.

A síremlék vagy mauzóleum fehér márvány borítással készült és a sírkamrában két, szinten fehér márványból készült szarkofág található. Ez egyikben a szent, a másikban annak idősebb fia alussza örök álmát. Koporsójukat sötétzöld bársonyterítő fedi, melyen koráni idézetek olvashatók. A sírkamrában – méretéből adódóan – egyszerre csupán pár ember tartózkodhat, nőknek pedig szigorúan tilos belépni. Ettől a tiltástól csak magas rangú női politikuskok esetében tekintenek el.

Hasonlóan a többi, pandzsábi szentsírhoz, itt is üzemeltetnek langart, azaz közkonyhát. A sír napjainkban már sírkomplexumnak nevezhető, mivel kultikus központtá nőtte ki magát az elmúlt évszázadok alatt. A 2010-es évek végén új mecsetet építettek a sírkomplexum területére. A sír felügyeletét a Pandzsáb Auqaf¹³³ és Vallásügyi Minisztérium végzi. A minisztérium saját honlapján a következő okokkal és indokkal magyarázza alapításának szükségességét: „... Az 1959-es nyugat-pakisztáni Waqf¹³⁴ ingatlanvagyon rendezésére szolgáló rendelet hatályba lépett, azon cél lebegett az alapítók szeme előtt, hogy a legfontosabb szúfi sírok, mecsetek és egyéb ingatlanok fenntartására és működtetésére új minisztériumot hozzanak létre. Ennek érdekében 1960-ban létrejött a minisztérium, mely 1972 óta az egyes területek helyi hatáskörébe adta az

érintett intézmények működtetését. . .”¹³⁵ Legfőbb feladatai közé tartozik a jogszabályalkotás, a mecsetiskolák felügyelete, a Data Darbar közkórház és egyéb, lahori egészségügyi intézmények felügyelete, az iszlám tudományok és kutatások támogatása, az iszlám ideológia és hit terjesztése, a Pandzsáb Korán-bizottság irányítása, a Korán-nyomatványok felügyelete, a sírokkal kapcsolatos törvények felügyelete és betartatása.¹³⁶

Sajnálatos tény, hogy a szélsőségesek célpontjává vált a sír, amikor is 2010. október 25-én az északi kapu bejáratánál öngyilkos merényletben legalább öt zarándok vesztette életét.¹³⁷ Csak az említett évben több mint 80 halálos áldozatot követeltek a főleg szúfi síremlékeknél elkövetett robbantások.

Bābā Farīd történetének vonatkozásában feltétlenül említést kell még tennem a Jeruzsálem Óvárosában található Al-Hindi Serájrról, mely egy indiai alapítású és fenntartású menedékház. Az alapító indiai chishti rend szerint a szent a 13. század első éveiben Jeruzsálemben tartózkodott és lakhelye a menedékház területén volt. Farīd egy bő évtizeddel azután érkezett a városba, hogy An-Nászír Szaláh ad-Dín Júszuf ibn Ajjúb, egyszerűsítve Szaladin, egyiptomi hadvezér, Egyiptom és Szíria első szultánja 1187-ben elfoglalta a Szent Várost. Jelenleg a hely az indiai zarándokok szálláshelyéül szolgál.

A szúfi síremlékekben végzett vallási rítusok bemutatása, a szentkultusz gyakorlati megvalósulása – Sial Sharif és Bari Imám szentkultuszain keresztül

Egy vallásról sokat elmondanak annak elhunyt követőivel kapcsolatos nézetek. Elmondható, hogy minden vallás egyfajta tiszteletet tanúsít a jobblétre szenderült lelkek iránt, azonban ezen venerációt más-más módon valósítják meg a gyakorlatban. A vallásos tisztelet népi megjelenése még az azt elméletben tiltó vallásokban is megjelenik. Az iszlámban ez mindennél egyértelműbben mutatkozik. A síremlékeknél végzett gyakorlati szertartások bemutatásánál egy hagyományos helyszínt, Bābā Farīd sírhelyét választottam, ebben a fejezetben pedig két olyan helyszínt választottam ki, melyek a társadalom különböző, merőben eltérő rétegei számára nyújtanak lehetőséget a szent iránti hódolat kifejezésére és közbenjárásának kérésére Allahnál.

Az első, Khawaja Shams-Ud-Din Sialvi¹³⁸ Sial Sharifban¹³⁹ található síremléke, a másik pedig az Iszlámábádban található Bari Imám végső nyughelye.

Pakisztánban a síremlékeknél végzett vallási rítusok, szertartások és gyakorlatok széles skálájával találkozhatunk. E tanulmány keretében

127 1173–1235. A mai Kirgizisztán területén található Osh városában született és a chishti rend alapítójának közvetlen tanítványaként a rend indiai ágának megalapítója lett.

128 a 12. hónap, a zarándoklat hava

129 a fényesség kapuja

130 a mennyország kapuja

131 Bár a katolikus egyház gyakorlatában is különös tiszteletnek örvend számos sír, mégsem találkoztam eddig olyan megnevezéssel vagy gyakorlattal, mely ilyen előkelő mennyei dicsőséggel és tulajdonsággal ruházna fel egy helyiséget.

132 A muszlim kalendárium első hónapja, mely egyben az újév első hónapja is.

133 A sírok felügyeletét, gondozását végző állami szerv Pakisztánban.

134 társadalmi hasznosulásra állami tulajdonba vétel

135 <https://auqaf.punjab.gov.pk/overview>; letöltés ideje: 2023. 11. 19. 13:58

136 A sírok felügyelete olyan marginális kérdéskörre is kiterjed, hogy milyen zenéket játszhatnak az urs ünnepségek alatt. Ezen törvényt még 1942-ben hozták meg. <https://auqaf.punjab.gov.pk/functions>; letöltés ideje: 2023. 11. 19. 14:57

137 <https://www.theguardian.com/world/2010/oct/25/bomb-sufi-shrine-pakistan>; letöltés ideje: 2023. 11. 19. 15:28 (az áldozatok számáról eltérő beszámolók léteznek, egyes sajtóorgánumok hét, mások hat áldozatot említenek)

138 1799–1883, Pandzsábban született, neves hittudós, szentként tisztelt tanító.

139 Lahortól nyugatra, mintegy 150 km-re található település, Sargodha körzetben.

csupán három eltérő gyakorlatot kívánok bemutatni. A rituálé a latin *ritus* szóból származik, mely vallási vagy szekuláris értelemben szabályok szerint és megszabott rend szerinti cselekménysort jelent.

Tagadhatatlan tény, hogy a szúfi szertartások fontos szerepet játszanak a pakisztáni lakosok életében. Mint számos más helyen Pakisztánban, Sialban is tömegek látogatnak tiszteletüket kifejezendő a szúfi szentek sírjához, s ott különböző szertartásokat végeznek el. Ezen látogatások az iszlám holdnaptár 2. hónapjának 22. napjától 24. napjáig tartanak.¹⁴⁰ A hívők kézzel hímtett leplet visznek ajándékként és helyezik azt a szúfi sírjára. Főleg a *Korán* bizonyos részeit hímtetik a textilákra, de találkozhatunk ezeken a lepleken költeményekkel vagy egyes hadiszókból kiragadott részletekkel is. A szentély őrzője¹⁴¹ rózsavízzel hinti meg a szent sírját, majd a sírt körbeállók a Fátíha elmondásával, a *na'at*¹⁴² recitálásával és a Próféta rá kért áldással megkezdik a szertartást. A sikeres zárándoklat érdekében – összhangban a szúfi lelkigyakorlatok szabályaival – a zárándokoknak különböző lelki szinteket kell teljesíteniük. Az első szint a Fana-Fi-Shaikh, melynek legfőbb célja az „én” háttérbe szorítása és a lelki engedelmesség megvalósítása, éppen ezért ez tekintik a legfontosabb szintnek.

A sírlátogatók, hogy látogatásuk célját elérjék, amuletteket¹⁴³ hordanak, melyeket sok esetben a sírfelügyelőtől szereznek be. Ha céljukat, kívánságukat elérik, a sikert az amuletteknek tulajdonítják és hálijuk kifejezésére különböző fogadalmakat tesznek. Ezek közt szerepel a nélkülözőknek felajánlott étel és ital, a kötelező imádságokon felül elmondott könyörgések, díszes sírfedők elkészítése. Abdul Qadir Mushtaq¹⁴⁴ egyik cikkében még egy sőt tartalmazó speciális kaspórol is említést tesz, mint fogadalmi ajándékról, hisz a látogatók a sóra mint a különböző betegségek gyógyítására is alkalmas gyógyírra tekintenek. A tehetősebbek ezeknél értékesebb ajándékokat¹⁴⁵ – jószágot, készpénzt és nemesfémeket, aranyat, ezüstöt – is felajánlanak a szúfi rend kezelésében lévő szentély számára. Ezek az ajándékok a szentély fenntartására, a szentély kezelésében lévő közkonyha¹⁴⁶ kiadásának fedezésére szolgálnak, sőt egyes tehetséges, ám szerény anyagi háttérrel rendelkező diákok vallásos oktatására is fordítják.¹⁴⁷

A látogatók különféle kérésekkel fordulnak a szenthez, esedezve közbenjárásáért: gyermekáldás, gyógyulás, új és jobb munkahely elérése, a mezőgazdasági terméshozam javulása, bírósági ügyek számukra kedvező alakulása, házasság a kiszemelt kedvessel, sőt egyes politikuskos választási sikerük érdekében is a szenthez fordulnak.¹⁴⁸

Nők mezítláb léphetnek be a belső sírkamrába, hajukat gondosan elfedve fejre is teríthető kendővel.¹⁴⁹ A férfiak a tradicionális pakisztáni, *pag*-nak nevezett fejedőt viselik. A sírlátogatás során figyelmüket maximálisan a szent felé fordítják, tartózkodnak minden más cselekménytől. Tiszteletük kifejezéséként a sír előtt fejbólintással tisztelegnek az elhunyt előtt, illetve darood sharif¹⁵⁰ imádságot recitálnak. A sírkamrában a látogatás során egyes hívek megérintik, illetve megcsókolják a sír fedlapját, a sírkamra falát vagy ablakát a baraka reményében. A sírkultusz ellenzői írástudatlansággal, az iszlám tisztaságának beszennyezésével vádolják a gyakorlat követőit, akik azonban a kegyelemszerzés különös eszközeként tekintenek rá. Szintén a különleges tisztelet jeleként, úgy hagyják el a sírt, hogy annak nem fordítanak hátat.

Az urs három napja alatt a szentélyen kívül hatalmas kirakodóvásárokat rendeznek, ahol olcsó árucikkeket, ételeket és italokat, imádságos könyveket és pamfleteket, gyöngyökből készült imaláncokat, fűzéreket¹⁵¹ árúsítanak.

A Sial Sharifhoz közeli Dada Baghban található kutak vizéhez gyógyító erőt társítanak, hasonlóan Lourdes-hoz. Míg a mekkai Zamzam kút vizét gyógyító ereje mellett szent forrásként is számon tartják, a Dada Bagh kútjai esetében a gyógyhatást hangsúlyozzák. Lourdes-dal ellentétben azonban itt nem alakult ki intézményesült, a gyógyulást az isteni közbenjárásban bízóra építő zárándoklat, zárándokhely.¹⁵² Ennek ellenére számos zárándok célja a testi és lelki betegségekből való felgyógyulás. A fizikai és mentális egészség elvesztése miatt számosan esdeklő imádsággal fordulnak a szenthez, könyörögve a földi bajoktól való megszabadulásért.¹⁵³ Az otthon maradtaknak pedig jellemzően szuvenirként – melyet a szentély őrzője a *Korán*-ból származó áldással megáldott – makhanát¹⁵⁴ visznek ajándékként.¹⁵⁵ A lelki megújuláson kívül Sial Sharif gazdasági életében is jelentős szerepet játszik az urs időszaka, hisz a kereskedelemnek, szolgáltatóiparnak jelentős bevétele származik belőle.¹⁵⁶ A transzcendens élmény és vágy találkozik annak ellentétével, az immanenciával,

Indian Economic and Social History Review, 56 (2), pp. 195–226.

149 *shál*

150 a Próféta rá való emlékezés és a rá kért áldásokat tartalmazó imádság

151 *tasbhees*; általában 99 gyöngyszemet tartalmazó imalánc, ám létezik 33, 500 vagy egyes szúfi rendeknél 1000 szemet számláló is

152 Szaud-Arábia Alya településén, a Beer-e-Shifa nevű kút vizének is hasonló kultusza alakult ki, mint a Zamzammak, mely mintegy 1400 éve töretlen népszerűségnek örvend és melynek gyógyító erőt tulajdonítanak. A legenda szerint a víz Mohamed próféta megjelenése előtt ihatatlan, mérgező volt, ám a Próféta belekötött a kútba, mire a víz megtisztult és ásványi összetétele megváltozott, s immáron gyógyító erővel rendelkezik. A víz kalciumban, magnéziumban gazdag. <https://zamzam.com/blog/beer-e-shifa/>, letöltés ideje: 2023. 09. 17. 15:24

153 Deborah C. Glik, Symbolic, ritual and social dynamics of spiritual healing, *Social Science and Medicine*, Volume 27, Issue 11, 1988, p. 1201.

154 Euryale ferox, tuskés tavoróza, más néven rókadió, melynek szárított magva ehető

155 A gazdaság, turizmus áldásos hatását Lourdes esetében is megemlíthetjük, illetve a zárándokok kérésére megáldott ajándékok a francia kegyhelyre is jellemzők.

156 Mohamad Sultan Shah, The Mystics of Sial Sharif as Opponents of the British Rule in India, *South Asian Studies*, 30 (1), pp. 237–252.

140 Safar hó 22–24.

141 *sajada nashin*

142 a Próféta méltatására szolgáló költemény

143 *ta'wiz*

144 Spiritual Rituals at Sufi Shrines in Punjab: A Study of Khawaja Shams-Ud-Din Sialvi, Sial Sharif and Meher Ali Shah of Golra Sharif, *Global Refional Review* (vol. IV, No. 1, Winter, 2019) pp. 209–2014.

145 *nazzrana*

146 *langar*

147 Muhammad Azam Choudhary, Religious practices at Sufi shrines in the Punjab, *Pakistan Journal of History and Culture*, 31 (1), pp. 1–30.

148 Snehi Yogesh, Historiography, fieldwork and popular Sufi shrines in the Punjab, *The*

nem véletlen, hogy egyes kutatók a sial sharif-i gyakorlatra nem mint a zarándokok vallási és spirituális megújulásra, hanem mint a kulturális és világi élvezetekben való elmélyedés lehetőségére utalnak, ahol táncelőadásokkal, jóslási lehetőségekkel és akár drogfogyasztással is találkozhat az oda látogató.¹⁵⁷

A második helyszín, melyet részletesen kívánok bemutatni, az Iszlámábdban található szentély, Barī Imām¹⁵⁸ síremléke. Barī Imām, teljes nevén Syed Abdul Latif Kazmi Qadri Kr. u. 1617-ben született a pakisztánti Karsal faluban. 8 éves, amikor a családjá Iszlámábdbba költözik, ahol 12 éves koráig földműves és állattenyésztő apja mellett dolgozik, majd a mai Pakisztán területén található Attock városában megkezdi tanulmányait, ahol iszlám jogtudománnyal és hádís-tanulmányozással foglalkozik. Egyes források szerint megnősül, leánygyermeké születik, ám gyermeke meghal, majd felesége halála után 24 évig tartó aszketikus magányban él. Majd Noorpur Shahanban¹⁵⁹ telepedik le, ott is hal meg. Halála után a mogul uralkodó, Aurangzeb¹⁶⁰ utasítására kezdték el építeni síremlékét, mely egy, a középkorból fennmaradt temetkezési helyszínre épült. A sírhely felügyeletét 1976 óta az Auqaf látja el.¹⁶¹

Urs ünnepe a Gergely-naptár szerinti májusra vagy júniusra esik, úgy, hogy vasárnap kezdődik az ünnepsorozat és a következő hét csütörtökig tart. A mauzóleum látogatóinak száma évente meghaladja az egymilliót, az urs alkalmával pedig mintegy 60.000 fő. A vasárnapi nyitónapon a megemlékezés rituális tisztálkodással kezdődik, melyhez a pesavari Syed család¹⁶² által szolgáltatott rózsavízet használják. A társadalom minden rétege képviselteti magát ezen az ünnepségen,¹⁶³ mégis a legkülö-

nösebb és első hallásra talán legmeghökentőbb, hogy vándorkoldusok, eunuchok, prostituáltak, jövendőmondók, gyógyító-kuruzslók és a társadalom kitaszítottjai is szerepet kapnak az ünnepek során. A zarándokok többsége kisebb csoportokban, ún. *dali*-kban¹⁶⁴ érkezik és állítják fel a sírkomplexumhoz tartozó területen sátraikat.

A szakirodalom a résztvevők tekintetében különböző osztályokat, csoportokat említ. Az első csoport, melyre *khusreként* utalnak, eunuchnak vagy transzvesztitának fordítanak, ám George Pfeffer felhívja a figyelmet, hogy téves és félrevezető fordításról van szó.¹⁶⁵ Ezek az emberek megélhetésük céljából koldulással, esetleg táncművészetnek nehezen nevezhető előadásokkal, illetve testük áruba bocsátásával jutnak keresethez. A pakisztáni társadalom mély megvetéssel és lenézéssel tekint rájuk és a már a babonaság kategóriájába tartozó *badduuaah*¹⁶⁶ rémétel kísértve tartózkodik tőlük. Magukat olyan férfiaknak tartják, akikben női lélek lakozik.¹⁶⁷ A *khusre* csoportba tartozók fontos szerepet kapnak a Barī Imām ünnepeken, táncval és dallal fejezik ki hódolatuikat a szent felé, hasonló előadást bemutatva, mint amelyeket esküvőkön is előadnak, annyi különbséggel, hogy itt fizetséget nem kérnek érte, hisz a vallási szertartáson vendégként szerepelnek. Úgy tartják, hogy ezt a szerepet magától a szenttől kapták és ez alapján feljogosítva érzik magukat, hogy előadásuk a szertartás részét képezze.¹⁶⁸ Hitük szerint Barī Imām segíteni fogja őket, hogy életvitelük miatti bűneiket Allah megbocsássa. Nézetüket támogatja az a történelmi tény is, hogy az imám még életében a lecsúszott bűnelkövetők közt munkálkodott, azok jó útra térését szorgalmazva.

A *malang* néven nevezett csoportot talán leginkább a koldusok rendjéhez lehet sorolni, akik szintén jelentős csoportot képviselnek Barī Imám sírjánál. Szín pompás ruházatuk feltűnő módon megkülönbözteti őket a többi zarándoktól.¹⁶⁹ A malangokról a téma szakértője, Kathrine Ewing a következőket írja: „Az egyik cselekmény, melyet a pakisztániak a *saría* elleni véteknél gondolnak és a malangokhoz kötik, a *hasis* fogyasztása¹⁷⁰, illetve a *bhang* használata. Ezek használata a tisztességes társadalmi normákon kívül helyezi őket és a muszlim emberekre nem jellemzőkkel ruházza őket fel.”¹⁷¹ Magukra mint Barī Imám szolgáira tekintenek, akitől

157 Charan Iftikhar Ahmed – Banghu Wan – Dewei Yeo, Cultural and Religious Perspective on the Sufi Shrines, *Journal of religion and health*, 57 (3), pp. 1074–1094.; C. I. Ahmed kábítószerként a helyiek által *bhang*-nak nevezett szert említi, mely a Cannabis sativa gyantájából készült, a marihuánánál erősebb hatású bódítószert.

158 1617–1705, 17. századi síta aszkéta, akit a népi iszlám Iszlámábdb védőszentjének tart. Több helyen Barī Sarkār néven találkozhatunk személyével a szakirodalomban.

159 A mai Iszlámábdb egyik kerülete, melyet Barī Imām idejében Chorpurnak neveztek, jelentése: a rablók helyszíne, utalva a hely veszélyességére. Élete végéig ebben a kerületben élt, ahol a bűnösök jó útra térítésén buzgólkodott. Már életében legendák övezték, amelyek szerint Allah különleges képességgel ruházta fel, ezért a nép körében már életében a szentség hírében állt, hisz az addig kétes hírnévnek örvendő kerület az imám jelenlététől és békét, szeretetet kisugárzó személyiségétől megváltozott.

160 Kr. u. 1618–1707, más néven Álamgír, azaz az Univerzum ura, az utolsó nagy tekintélynek örvendő mogul császár.

161 Attiya Batool, Governmental Role at Shrine of Hazrat Bari Imam to Facilitate Shrine Practices, *European Academic Research*, Vol. II, Issue 9, December 2014, p. 3.

162 A család Barī Imām egyenesági leszármazottjának tartja magát. Barī Imām másik kevésbé ismert neve: Syed Abdul Latif Kazmi volt.

163 A témával foglalkozók közt nem alakult ki konszenzus az ünnepségen résztvevők társadalmi státuszával kapcsolatban. Safdar Abbas úgy fogalmaz, hogy a társadalom kivetettjei fogékonyak erre a kultikus ünnepségre. Safdar Abbas, Peoples' Perceptions about Visiting Sufi Shrine in Pakistan, *South Asian Studies, A Research Journal of South Asian Studies*, Vol. 28, No. 2, July–December 2013, p. 371. Ezzel szemben Attiya Batool egyértelműen arra tesz utalást, hogy a pandzsáb társadalom minden szinten képviselteti magát a sírnál rendezett ünnepségen, függetlenül a vallásra, hitre, nemre és a társadalomban elfoglalt pozícióira. Sőt – a muszlim szerzőknél ritka esetként – kitér a transzgender kategóriába tartozó egyénekre is.

164 A *dali* szót használják azokra a fából faragott és ékesen díszített sír formájú tárgyakra is, melyeket vállukon körbehordva hódolatuikat fejezik ki a síremlék szentje előtt.

165 George Pfeffer, Manliness in the Punjab: Male Sexuality and the Khusra, *Sociologist*, Vol. 1. (1995). p. 31.

166 átok

167 A férfi testbe zárt, ám magukat nőnek tartók neve: *Zanāna*. Ennek eredeti jelentése: nőies. P. Bearman, Th. Bianquis, *Encyclopaedia of Islam*, edit.: P. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs, 2012

168 Muhammad Azam Choudhary, Religious practices at Sufi shrines in the Punjab, *Pakistan Journal of History and Culture*, 31, 1, p. 18.

169 M. Azam Choudhary megjegyzi, hogy *hasis* szívnak, *bhangot*, azaz a cannabis leveléből készített ehető vagy iható anyagot fogyasztanak, melyek kábító hatással rendelkeznek.

170 dohánnyal keverve, pipában elfüstölve

171 Kathrine Ewing, *The Malangs of the Punjab: Intoxication or Adab as the Path to God?* University of California, Berkeley, 1984, p. 363.

éjszakánként álmukban utasításokat kapnak. A szúfi szent iránt kifejezett tiszteletük jeléül sírja előtt leborulva homlokukkal a földet érintik, mely imaforma az ortodox muszlim hit szerint csupán Allahot illeti meg, s ez alapján a hivatalos iszlám erre a szokásra *sirk*-ként, azaz bálványimádásként tekint. A témában végzett kutatásaim egyértelművé tették számomra, hogy az előzőekben említett két társadalmi csoport erősen marginalizált a pandzsábi társadalmon belül.

A harmadik a prostituáltakat és homoszexuálisokat, jószokat magába foglaló csoport, akik szintén tiszteletüket teszik Barī Imām urs ünnepén. A többségi társadalom ezt a csoportot tisztátalannak, hitetlennek és erkölcsileg züllöttnek tartja. Egyesek – teljesen alaptalanul, csupán előítélettel vezérelve – kapcsolatba hozzák ezeket az embereket a síitákkal, síita szektaként aposztrofálva őket, mely komoly, a témában jártas kutató számára elfogadhatatlan állítás. Azt azonban a harmadik csoport tagjai is elismerik, hogy minél nagyobb valaki bűne, annál nagyobb szükség van a szent Allahnál való közbenjárására.¹⁷² A legnagyobb bűnösöknek van szükségük a legnagyobb kegyelemre, s Barī Imām síremléke ezen embereknek is lehetőséget nyújt a testi és lelki szenvedés előli – ha csupán rövid ideig is tartó – menekülésre.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a kutatás ezen része – mely a fent említett, lenézett és megvetett társadalmi rétegekkel foglalkozik –különös nehézséget jelent, hisz inkább élnek azzal a lehetőséggel, hogy amiről nem beszélnek, az nem létezik, holott valós és létező tényekről van szó. Az elhallgatás miatt a kutatási lehetőségek beszűkülnek, kevés megbízható és hiteles forrás áll rendelkezésre.¹⁷³ Mindezek mellett azt is meg kell jegyezni, hogy a fenti csoportba tartozók szexuális cselekményeit a pakisztáni büntetőkönyv tíztől egészen életfogytig tartó fegyházbüntetéssel, a saría törvénykezése pedig halálbüntetéssel sújtja.¹⁷⁴

Barī Imām sírjánál a színek is szimbolikus jelentőséget kapnak. Három szín, a vörös, a zöld és a fekete jelenik meg. A zöld a békét és szeretetet szimbolizálja, a vörös az iszlám védelmező szimbóluma, míg a fekete a Próféta iránt érzett szeretet jelképe. Ebből kifolyólag a hívek ezeket a színeket – az imám iránt érzett tiszteletük jeleként – öltözetükben felhasználják. S mivel hitük szerint Barī Imām igen közel áll Allahhoz, könyörgéseiket neki címzik, remélve, hogy az eljut Allah elébe.

172 Muhammad Azam Choudhary, *i. m.*, p. 21.

173 Jól illusztrálja a szemérmes elhallgatást Safdar Abbas cikke is, mely ugyan érintőlegesen érinti a kérdéskört, ám konkrétan hallgat a bizonyos résztvevők nemi irányultságáról. Safdar Abbas, *i. m.*, p. 371.

174 1990. június 1-jén elfogadott büntetőtörvénykönyv alapján. Különbséget tesz az elkövető státusza közt is. Ha muszlim házasságon van szó, a büntetés a legszigorúbb fokozatát kapja, nem muszlim egyedülálló esetén a börtönbüntetés helyett 100 korbácsütéssel büntetik a házasságon kívüli, akár egymenűek közti szexuális cselekményt. *Code of Civil Procedure (Amendment) Ordinance, 1980 (X of. 1980)* A büntetőtörvénykönyv 377. passzusa úgy fogalmaz, hogy a természet törvényeivel ellentétes testi kapcsolat büntetendő, azaz expliciten nem nevezi meg az egymenűek testi kapcsolatát.

Bibliográfia

- Al-Ghazáli, *The Remembrance of Death and the Afterlife, Book XL. The Revival of the Religious Sciences* (Cambridge: Islamic Texts Society, 1989)
- Shahzad Bashir, *Sufi Bodies* (New York, Columbia University Press, 2011)
- Umber Bin Ibad, *Sufi Shrines and the Pakistani State* (London: I.B. Tauris & Co. Ltd., 2019)
- William C. Cittich, *Ibn 'Arabi: Heir to the Prophets* (London, One World Publications, 2007)
- Frederick de Jong (ed.), *Shi'a Islam, Sects and Sufism: Historical Dimensions, Religious Practice and Methodological Considerations* (Utrecht: M.Th. Houtsma Stichting, 1992)
- Alexandre Coello de la Rosa and Linda G. Jones, *Saints and Sanctity in Judaism, Christianity, and Islam* (London, Routledge, 2020)
- Germanus Gyula, *Allah Akbar!* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979)
- Goldzicher Ignác, *Az iszlám kultúrája* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1981)
- Iványi Tamás, *Égi utazás* (Kőrösi Csoma Társaság, Budapest, 2004)
- Iványi Tamás, *Az élet álom* (Kőrösi Csoma Társaság, Budapest, 2002)
- Iványi Tamás, *A szúfi út – tariqa* (Kőrösi Csoma Társaság, Budapest, 2008)
- Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice* (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2013)
- Irfan Moeen Khan, *Re-centering the Sufi Shrine* (Berlin: Walter de Gruyter GmbH, 2023)
- Hussain Ahmad Khan, *Artisans, Sufis and Shrines* (London: Bloomsbury Academic, 2020)
- Scott Kugle, *Sufis and Saints' Bodies; Mysticism, Corporeality, and Sacred Power in Islam* (The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2007)
- Németh Pál, *Az iszlám* (Gondolat Kiadó, Budapest, 2010)
- Fazlur Rahman, *Islam* (Chicago University Press, Chicago, 1979)
- John Renard, *Seven Doors to Islam: Spirituality and Religious Life of Muslims* (London, University of California Press, 1994)
- John Renard, *Friends of God: Islamic Images of Plety, Commitment, and Servanthood* (University of California Press, Berkeley, 2008)
- Korán*, Simon Róbert fordítása (Helikon Kiadó, Budapest, 1987)
- Simon Róbert, *Az iszlám világa* (Helikon Kiadó, Budapest, 1987)
- Simon Róbert, *Etűdök a halálról. Tűvilági utazás a mazdaizmusban és az iszlámban* (Corvina Kiadó, Budapest, 2013)
- Mahendrarajah Shivan, *The Sufi Saint of Jam: History, Religion, and Politics of a Sunni Shrine in Shi'i Iran* (Cambridge, London, 2022)
- Yogesh Snehi, *Spatializing Popular Sufi Shrines in Punjab* (New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2019)
- Anna Suvorova, *Muslim Saints of South Asia* (London, New York, Routledge Curzon, 1999)
- Murray T. Titus, *Islam in India and Pakistan* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1959)

Tahír Wasti, *The Application of Islamic Law in Pakistan: Sharia in Practice* (Brill, Leiden, 2009)

Stephen Wilson, *Saints and Their Cults* (Cambridge University Press, London, 1983)

Zoltán BARTA: Szentkultusz Pakisztánban, Pandzsáb iszlám szentélyei

[Saint Cults in Pakistan, the Holy Sites of Punjabi Islam]

Islam has probably never been more fragmented than before the third decade of the third millennium. To understand this fragmentation, one must have a deeper knowledge of the religious dissent, disagreements and conflicts.

In the past years and decades, there have been a number of articles, books, studies and papers published on the history, culture, denominations and present of Islam, mostly in non-Hungarian, although it is welcome that more and more scholars and historians in Hungary publishing internationally recognized results on the subject.

Islam is far from a unified religion. It is widely recognized that there are three major branches: Sunni, Shia and Kharijites. Throughout history, all three branches had splinter groups establishing their own denominations.

My article is concerned with the saint cults that are found in both Islam and Christianity. Those well-versed in the subject most likely recognize that research must be concerned with the two most important branches and popular Islam. It must be thoroughly examined how the branch in question was established and split up, and how popular Islam contradicts official Islam.

The main focus of this article is on the saint cults in the Islamic religion, with particular emphasis on Pakistan, which, despite following the Sunni branch, is in the forefront of the practice of saint cults and saint worship. Here, followers of the two main branches could live side by side in peace for a long time, however with the appearance of more radical denominations, the number of fatal terror attacks have gone up.

The article is also concerned with the religious traditions of the area, showcasing the religious and social diversity in a country freshly liberated from colonial rule.

A MAGYAR TURANIZMUS A 20. SZÁZAD ELEJÉN

BEVEZETÉS

*Az emberiséget mozgató s annak irányt adó korszakos eszmék között a legújabbak és talán a legjelentősebbek közül való a turáni eszme.*¹ Ezekkel a szavakkal kezdi a magyar turanizmus egyik legfontosabb gondolkodója, Paikert Alajos *A turáni eszme* című művét, melyben kísérletet tesz a turanizmust alkotó számos kisebb-nagyobb elképzelések sokaságából egy könnyen emészthető, a szélesebb érdeklődő közönség számára is befogadható szintézist megalkotni. A rövid füzet igyekszik egyfajta magyarázatot adni a turanizmus definiálására és (a szerző szerint nem is *olyan* távoli) jövőjére, mintha egy jól kiforrott, tudományos irányzat lenne. A turanizmus meghatározása azonban, amennyiben azt egységes egészként akarják láttatni, üres közhelyekbe, túlzó általánosításokba csaphat át: a „fajilag, felfogásban és érdekekben egymásra utalt turáni népektől” kezdve a „testvéri együttműködésen át” a „600 milliós embertömegekig” olyan állítások, melyeket semmi sem látszik alátámasztani. Paikert azért említi ezeket mégis, mert a turanizmus képviselői ezekben legalább többé-kevésbé egyetértettek.

Ablonczy Balázs éleslátóan állapítja meg a turanizmus eszmeiségéről, hogy „a sok elvárás, törekvés és terv alkotta a magyar turanizmus magvát, és az eszmerendszer épp azért lehetett ennyire sikeres, mert mindenki azt képzelte bele, ami az érdeklődése előterében állt”.² A turanizmus tehát közel sem volt egységes, de ez nem is feltétlenül kellett: éppen képlékenysége miatt tudott az első világháború után is sokáig fennmaradni, hol jobban, hol kevésbé kötődve politikai célokhoz.

Tanulmányomban megvizsgálom, miként született meg, milyen előképei voltak a magyar turanizmusnak, s milyen jelentésváltozásokon mentek keresztül az egymás mellett élő a Nagy Háború előtt, alatt és után.

A TURANIZMUS ELŐZMÉNYEI

A magyar turanizmus előzményeit tekintve célszerű nem pusztán egy adott előképről, sokkal inkább *előképekről* beszélnünk. Kialakulásának és megjelenésének folyamata számos tényező együttes jelenlététől függött, melyek alapvetően határozták meg a turanizmus főbb irányvonalait, valamint későbbi társadalmi beágyazottságát és népszerűségét.

A *turán* kifejezés (valamint az Irán és Turán szembenállás) a Kr. u. 3. és 7. század között született Perzsiában, majd ezt foglalta bele a *Sáhnáme* (*Királyok Könyve*) című nagyszabású eposzba a perzsa költő, Firdauszi.³ Az eposz forrása egy krónika lehetett, amely feltehetőleg a szászánida uralom végén keletkezett, s melynek címe szintén *Királyok Könyve* volt.⁴

A *turáni* jelző azonban már Max Müller német származású angol nyelvésztől származott, aki Európa és Ázsia nem indoeurópai és nem sémi nyelveit jelölte ezzel a névvel: a nomád népek nyelvét. A nyelvtudományelméletét hamar megcáfolta, viszont maga a jelző tovább élt a köztudatban az urál-altaji népek összefoglaló megnevezéseként. A kutatók a fogalmat földrajzi megnevezésként használták tovább, mely során a *turáni* a kelet szinonimájává vált, s a magyar kutatásokban a következőket jelölte: „*mely felé őstörténetünk kutatása s a Széchenyi hangzottatta gazdasági, kulturális és politikai irányodásunk szükségégeinek felismerése érdeklődésünket vonzotta és vonzza: a Keleti Balkán, Elő- és Belső-Ázsia, valamint a délorosz síkság.*”⁵

A fent idézett sorok a *Turán* 1918-as számából származnak, s témánk szempontjából egy különösen lényeges aspektusra világítanak rá: nem pusztán a turanizmus céljait igyekeznek visszaadni, hanem kialakulásának, magyarországi felemelkedésének kezdeti mozgatórugóira is utalnak. Nem arról van ugyanis szó, hogy a turanizmus megjelenésével együtt létrejöttek egyes kutatási területek (mint például a fentebb idézett őstörténeti kutatások), hanem a már *meglévő* igényekben talált kedvező talajt a turanista irányzat. Ez a megközelítés többek között arra is magyarázatul szolgálhat, miért is nem lehetett a magyar turanizmus többnyire egységes, miért lehetett esetében elképzelések sokaságáról beszélni. Azoknak a tudományos, társadalmi és politikai igényeknek a kiindulása, melyekre a turanizmus épült, ha egymástól nem is feltétlenül különböztek élesen, más-más irányba vezettek, így aztán az egyes szempontokat követő képviselők mást és mást láthattak fontosnak és követendőnek.

A magyar turanizmus (amint arra már fentebb is utaltam) nem kizárólag magyar gyökerekből fejlődött ki. Kialakulásában különösen fontos szere-

1 Paikert é. n.: 5.

2 Ablonczy 2016: 16.

3 Ablonczy 2016: 23–24.

4 Devecseri 1959

<https://terebeess.hu/keletkultinfo/devceseri.html> (Letöltés dátuma: 2024. 08. 09.)

5 Farkas 2006: 52.

pe volt a 19. században rendkívül fellendülő orientalizmusnak is. Ennek megalapozásában megalapozásában kiemelt jelentősége volt az angol, a francia, a holland, a spanyol, a portugál és az orosz kutatóknak, mely törekvések mögött természetesen a gyarmatosítási szándék húzódtott meg, amiből egy kis késéssel a németek is kivették a részüket.⁶

A keletiség nem pusztán a kutatók szemében tűnt érdekesnek és figyelemfelkeltőnek: az európai közönség is nagyfokú érdeklődést mutatott a keletkutatások, a kultúra és főképpen a keleti emberek iránt. Kiállítások alkalmával a nyugati országok közönségének lehetősége nyílt az ún. egzotikus, vad népek tanulmányozására, kultúrájuk megismerésére. Ezen alkalmak (a korszak szociáldarwinista elképzelése szerint) legitímálták a Nyugat fejlettségét a Kelet civilizálatlanságával szemben, ebből következően tehát inkább a különbségek hangsúlyozása volt a cél.⁷

Ebbe, a mondhatni európai „divatba” szállt be a Monarchia is, távoli-keleti gyarmatok híján a Balkánra terjesztve ki befolyását. 1878-ban okkupálta Bosznia-Hercegovinát, ezzel lépve be a gyarmatosítók sorába. Természetesen az állam minden szinten igyekezett elkerülni a „gyarmatosító” kifejezést, magatartása ettől függetlenül teljesen megfelelt a korszak gyarmatosítási folyamatának és felfogásának. Itt mindenképpen le kell szögezniünk, hogy ebben az időben a Balkánt is a Kelettel azonosították.⁸

A Kelettel való azonosítás egy további (a fentiekből egyenesen következő) megállapítást is magában hordoz: ezek a területek olyan elmaradott, fejlődésre képtelen régiók, melyeknek a fejlett nyugati országok (kvázi a gyarmatosítással) segítenek a haladás útjára lépni. Ez a korabeli felfogás jól azonosítható az osztrák–magyar magatartásban is. Többek között Bosznia-Hercegovina lakosai nem választhattak maguknak önálló parlamentet, a magasabb tisztségviselőket Ausztria-Magyarországról odairányított személyzet alkotta, valamint új, kormányzati célokra szánt impozáns épületei szépen kinyilatkoztatták a civilizációs szándékot.⁹ Kállay Benjámin, aki közös pénzügyminiszterként irányította Bosznia-Hercegovinát, úgy vélekedett a kérdéssel, hogy Magyarország a Kelet és Nyugat határán fekszik, ezért a magyarság a nyugati értékek keleti közvetítésére hivatott. „A Kelet nem maradhat örökké rideg elzárkózottságban. Kiegyenlítődésre van szükség! És miénk a vezető szerep e feladat ellátásában, ha akarjuk.”¹⁰

Bosznia-Hercegovina ezért a civilizációs szándék és az európai keleti „divat” szerint a magyar Ezredéves Kiállításon is részt vett. Ezzel a lépéssel Magyarország (hiszen bár a Monarchia okkupált területe volt Bosznia-Hercegovina, mégis a magyar nemzet addigi legnagyobb történelmi és kulturális reprezentációján vett részt) egyértelműen a magyar szerepet tette döntő fontosságúvá, amely könnyen simulat bele a kiállítás további reprezentációs céljaiba. Ezeket a célokat alaposabban is megvizsgálva a turanizmus kialakulását tekintve két alapvetően fontos elem és korabeli

felfogás jelent meg a kiállításban, amely mint a magyar nemzet apoteózisa, nem is annyira meglepő.¹¹

Az egyik legfontosabb cél a regionális gazdasági erő reprezentálása volt, Magyarország ugyanis valószínűleg a gazdasági fellendülés hatására szerette magát egy lendületesen fejlődő, gazdaságilag erős országnak látni, amely a Duna-völgyi vezető szerep reprezentálása is volt egyben.¹² Ezt az Ezredéves Kiállításban Bosznia-Hercegovina kapcsán, s abban a túlhangsúlyozott magyar hozzájárulással sikerült is látszólag alátámasztani. Ezen a ponton nem szabad azonban elsiklanunk a turanizmusban később jelentős szerepet kapó expanzív megközelítés felett, mely a keleti érdeklődésben elsősorban a gazdasági előnyöket tartotta fontosnak, de erre a későbbiekben még visszatérek.

A magyar turanizmus építőköveinek sorában feltétlenül lényeges szót ejtenünk az őstörténeti kutatásokról is. Ezen kutatások a 19. században szintén a Kelet felé irányították a figyelmet, melyben a tudományos érdeklődésen kívül egyéb mozgatórugókat is felfedezhetünk. A Nyugaton már meglévő keleti divat Magyarországon a 19. században felfutó új nemzeteszmemennyel párosult, melynek gyökerei a 11. századtól nyomon követhetők. A középkori, valamint a kora újkori magyar nemesség identitásának szerves részét képezte a keleti eredettudat, pontosabban a hun–magyar rokonság elmélete. Ezt csak tovább árnyalta a szkíta rokonság, valamint a 16. századtól a Jugria-tan.¹³ A reformkor viszont a polgárosult nemest tekintette eszményképének, ezzel szemben már a századfordulón „az erős konzervatív hagyományokkal rendelkező historizált középnemesi eszmevilág, a dzsentri mentalitás vált a középnemesi karakter uralkodó jellegévé a polgári gondolkodásmóddal szemben, s ez egyben a magyarság keleti voltának igenlését is jelentette a nyugati polgári értékrend ellenében”.¹⁴ Ennek oka természetesen a Világos után sebet kapott nemzeti önértetben is keresendő: a közvélemény dicsó keleti népek rokonságában keresett vigaszt. Erre rímelt az 1848–1849-es szabadságharc menekülteit befogadó Abdulmedzsid szultán gesztusa, aki a honvédség katonáinak lehetőséget adott az oszmán hadseregbe történő belépésre is, s nem utolsósorban másfél évig őrizte Kütahjában Kossuth Lajost.¹⁵

Az őstörténeti kutatások során a dicsó rokon keresése, a nemzeteszmemény, valamint a törökök iránt érzett szimpátia sikeresen találkozott Vámbéry Ármin munkásságában. Kósa László megfogalmazása szerint ő volt az, aki megkereste „az igazi rokont és fogalmazta meg a büszke, keleti, pompakedvelő, uralkodásra termett magyarok és törökök népjelentani hasonlatosságát. Ehhez bizonyítékul a magyar nyelv részben vagy egészben török eredetének tételét csatolta”,¹⁶ amely aztán az ugor–török „háborúba” torkollott. Vámbéry *A magyarok eredete* című munkájának

6 Vásáry 2017: 143–144.

7 Varga 2022(a): 54.

8 Farkas 1993: 861–862., Farkas 2006: 53.

9 Varga 2022(b): 31.

10 Romsics 2004: 139.

11 Az orientalizmus, a nemzeti múltszemlélet és a millenniumi ünnepek összefüggéseire irányítja a figyelmet Csaplár-Degovics Krisztián is. Vö. Csaplár-Degovics 2022: 119.

12 Farkas 1993: 862.

13 Vásáry 2017: 146.

14 Farkas 1993: 862.

15 Fodor 2021: 11.

16 Kósa 2001: 90.

megjelenése után indulatoktólaz indulatoktól sem mentes támadások és ellentámadások egész sora bontakozott ki a folyóiratokban.¹⁷

A vitát bár Vámbéry elvesztette, ez korántsem vezetett ahhoz, hogy a már kialakult sémák megváltozzanak. Ez tulajdonképpen érthető is, hiszen a vita a szélesebb nyilvánosság számára nem pusztán tudományos kérdésként jelent meg. Főleg azért, mert nemzeti ideologikus jelentés, amely esetében a turáni rokonság elmélete továbbra is népszerűbb maradt.

Végül mindenképpen meg kell említenünk egy ugyancsak nem elhanyagolható jelenséget, amely a turanizmus kialakulásában feltétlenül szerepet játszott, ez pedig a magyar gondolkodást jelentősen meghatározó herderi jóslat. Ahogy az ismert, Herder szerint a magyar mint rokonalan nép Európában a környező germán és szláv népektől körülveve el fog tűnni. Ehhez járult még hozzá a Törökországban pántürkizmus néven megjelent mozgalom, amely jelentősen bátorította a turanizmus hazai képviselőit.¹⁸ Ez a védekező magatartás egyértelműen megmagyarázza, miért írta a *Turán* hasábjain Zempléni Árpád, hogy a turanizmus „bizonyos közeledési törekvést jelent az urali, az altaji, finn- és mongolféle népek között. Védekezés az árják elnyomó és beolvasztó törekvése ellen, közművelődési, közgazdasági és politikai összefüggések megalapozásával”,¹⁹ ahogyan érthető az is, mit értett Paikert Alajos azon, hogy a turáni népek között a magyarság most már „nem mondható rokotalannak, elhagyottnak”.

A védekező magatartás természetesen nem merült ki pusztán az úgynevezett rokon népek számbeli sokaságában. A magyar turanizmus célja (és képviselői szerint erőssége) éppen abban állt, hogy ezt a hatalmas embertömeget a turanizmus legnyugatibb népének (tehát a magyaroknak) kell képviselnie, mi több, a vezető szerepet is el kell látnia, melyben a földrajzi elhelyezkedésen kívül szerepe van a már fentebb kifejtett gazdasági növekedésből kifolyó expanzív törekvéseknek is.

A keleti érdeklődésből eredő őstörténeti kutatások és a gazdasági lehetőségek párosulása a turanizmus képlékenységével lehetővé tette, hogy a keleti elképzelések és célok komoly társadalmi érdeklődésre tegyenek szert a 20. század elején, amely elvezetett a turanista intézmények megjelenéséhez.

A TURANIZMUS INTÉZMÉNYESÜLÉSE

A kérdés természetesen itt is az, mit tekintünk *szűkebb* körben a turanizmus intézményének? Alapszabályában feltétlenül le kell-e fektetnie, hogy célja a turanista ideák megvalósítása, esetleg elég az is, ha tevékenységében a turáni célokba illeszkedik?

Ahogy azt fentebb már megnéztük, a 19. században felfutóban volt a Kelet iránti tudományos és gazdasági érdeklődés, ehhez pedig szükség volt a megfelelő számú és képzettségű szakemberek oktatására, illetve elhelyezkedésükben való segítségére.

Ezt a problémát akarta orvosolni a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1891. június 30-án, amikor elrendelte a Keleti Kereskedelmi Tanfolyam megalapítását, amely aztán szeptember 22-én hivatalosan is megnyitotta kapuit. A képzés kétéves felsőfokú tanulmányokat kínált, a cél pedig az volt, hogy a hallgatók a keleti országok nyelvében, történelmében, valamint gazdasági és földrajzi viszonyaiban kellő mértékű jártasságot sajátítsanak el. A képzés elindulásától kezdve sikeresnek volt mondható, és bár nem volt sok hallgatójuk, éppen ez a létszám is hozzájárult ahhoz, hogy a végzetek minél könnyebben találjanak állást, főként keleti országokban. Mivel az intézményre az állandó fejlődés, a minél hatékonyabb működés elérése volt a jellemző, így nem meglepő, hogy a tantestület 1899-ben elkészített egy új szervezeti előterjesztést, melyet aztán Ferenc József az év május 31-én alá is írt, ezáltal a Tanfolyam Keleti Kereskedelmi Akadémia lett. Az új szabályzat hatékonyabbá tette a beiratkozás menetét, valamint részletesebben meghatározta a tandíjfizetési kritériumokat is.²⁰

A keleti érdeklődés nyomán kibontakozó gazdasági és tudományos érdeklődés egyik jelentős állomása volt a Keleti Kereskedelmi Akadémia megalapítása. Noha egyértelmű turanista intézményről ebben az esetben nem beszélhetünk, az nyilvánvaló, hogy az ezekben az években szárnyra kapó turanista gondolat expanzív irányát segítette elő, amelyet a magas politika is (mint arra a fentiekben már utaltam) jelentősen támogatott és előnyösnek vélt.

Amint azt Ablonczy Balázs is megállapítja, a turanizmus történetében az első jelentős mérföldkövet a Turáni Társaság megalapítása jelentette 1910. november 26-án. A *Budapesti Hírlap* a következőként foglalta össze a Társaság alapszabályát: „Célja a társaságnak az ázsiai és velünk rokon európai népek tudományát, művészetét és közgazdaságát tanulmányozni, ismertetni és fejleszteni, egyben a magyar érdekekkel összhangzásba hozni. A társaság tehát, mely Vikár Béla indítványára a Turáni Társaság nevet vette fel, minthogy azokkal a népekkel akar foglalkozni, melyeknek kultúrája turáni eredetű – belga és hollandi mintára Kínában, Indiában, Perzsiában, Törökországban, Közép-Ázsia legnagyobb részében afféle szellemi gyarmatokat igyekszik létesíteni, természetesen a mi viszonyainkhoz képest.”²¹ Amint látható tehát, a Turáni Társaság egy intézményen belül igyekezett biztosítani a Kelet tudományos, kulturális és gazdasági kapcsolatait, melyek főként ösztöndíjakat, külföldi tudományos expedíciókat, nyelvoktatást jelentettek, illetve a nagyközönség számára is tartottak ismeretterjesztő előadásokat a Kelet témájában.

A két intézmény kapcsán felmerülhet a kérdés, mennyiben tekinthető turanista intézménynek az egyik, és mennyiben kizárólag tudományos csoportosulásnak a másik, mellyel egyúttal a korszakban létezett intézmények turanizmusban betöltött helyére is választ keresünk.

Mint arról fentebb már esett szó, a Keleti Kereskedelmi Akadémia, szabályzata szerint nem volt a szó szoros értelmében turanista. Tagadhatatlan viszont, hogy a később már programmá vált turanizmus és a po-

17 Farkas 2007: 34.

18 Farkas 1993: 862.

19 Szendrei 2010: 18.

20 Szögi 2007: 15–21.

21 Ablonczy 2016: 47–48.

litikai vezetés gazdasági céljai, valamint a *Keletre, magyar!* századelőn is létező felszólítása²² nélkül nem nyílt volna lehetőség egy ilyen intézmény életre hívására, ennek ellenére az Akadémia vezetőtestülete (mint az a levéltári iratokból is kiderül) tudatosan kimondottan a szakmai fejlődést, a minél hatékonyabb működést látta elérendő célnak, kevésbé követett ködös ideológiákat.

Ezzel szemben a Turáni Társaságban már az ideologikus szempontok voltak uralkodóak, s a tagok Magyarország keleti szerepével kapcsolatos vágyálmaiknak és megalapozatlan feltevéseiknek köszönhetően a működés sokszor közel sem volt hatékony.

Ennek ellenére a két intézmény között, ha nem is feltétlenül szoros, de létezett szakmai kapcsolat, mely már csak azért is indokoltnak látszik, hiszen a tagok között több átfedés is volt, például az igazgató, Kúnos Ignác is a Turáni Társaság tagjai között szerepelt,²³ valamint mivel a Társaság gazdasági célokat is kitűzött maga elé, s mint arról már volt szó, Magyarország számára a keleti gazdasági behatolás különösen a Balkánt és a Közel–Keletet jelentette, ahová az Akadémia rendszeresen szervezett tanulmányutakat, és erős szakmai kapcsolatokat tartott fenn az ott jelenlévő gazdasági szereplőkkel. A turanizmus tehát a század elején mind tudományos, mind pedig gazdasági expanziós szempontból képviselve volt.

1914. július 28-án az Osztrák–Magyar Monarchia Szerbiának küldött hadüzenetével kitört az I. világháború, melynek hatása a turáni ideológiában is tetten érhető. A politikai vonal még inkább erősödött a háború alatt, melyet jól szemléltet az egyik legfontosabb turanista ideológus, Sassi Nagy Lajos tanulmánya, amit a háború utolsó évében publikált, s amely a politikai erősödés egyik legszembetűnőbb példája. Sassi Nagy szerint a turanizmus „*a finn-ugor, török-tatár, a mongol-mandsu rokon népek, faji eszméjévé nőtt nemzeti öntudata. Reális célja az őt Turánból Európába, Ázsiába szétszakadt népek gazdasági, szellemi kapcsolatának ideája.*”²⁴ Ezt követően a turanizmus világpolitikára remélt, pozitív hatásairól értekezik. Ezek szerint a turanizmus „*kitűnő ellenlábasa lesz a Latin-Szláv-Angol szövetségnek, másfelől átmenetül fog szolgálni a teljes Germán–Turán faji szövetséghez, amikor nem csak az ázsiai nagy turáni nemzetek, hanem a kisebb germán államok is egy táborba kerülnek [. . .]. Oroszország javára is válna, ha a germán-turanai szövetség a hódított területeit visszafoglalná, mivel így a pánszlávizmus a hódító világpolitikára pazarolt pénzt a régi, szárazföldi Oroszország megerősítésére, az orosz nép boldogítására költhetné.*”²⁵

A háború alatti ehhez hasonló gondolatok és elképzelések a harcok menetéről korántsem voltak egyedülállóak. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az az 1915-ben Tisza István részére megküldött memorandum, melynek feladója a Turáni Társaság titkára, Paikert Alajos volt. A fedlapon a Germán–Turán Államszövetség felirat volt olvasható, mely hosszan tárgyalta a Monarchiának győzelem esetén (a hadsereg erejében és a hadászati sikereket illetően kétség sem vetődött fel a szerzőben) az egész

eurázsiai kontinenst domináló szerepét. Az elképzelt hatalmas birodalom (melynek vezetésében természetesen Magyarországnak jelentős szerepet szánt) része lett volna többek között Dalmácia nagyobb része, Észak-Szerbia, román támadás esetén Románia, tagállami szinten pedig Montenegró, Görögország, Bulgária, Albánia, a Török Birodalom, Perzsia, Afganisztán, Kína, Sziám és Japán. Ezen túlmenően az államszövetség német feléhez tartozott volna az Atlanti-óceántól Szentpétervárig eső terület.²⁶

Mint látható, az említett törekvések már túlmutatnak a Kelet és Nyugat közötti hídszerepen. Ezek a tagadhatatlanul imperialista elképzelések messze meghaladják a pusztán kulturális és szellemi közösségen nyugvó, népek és országok közötti együttműködés elősegítése érdekében végzett tudományos és gazdasági kutatásokat. A keleti impériumok, valamint a keleti államokkal való államszövetség (leszámítva persze a német felet, mely szintén kelet felé terjeszkedett volna) inkább magába foglal már egyfajta kizárólagosságot a Kelet felé. A Nyugattól való fokozatos elfordulásnak a kezdete tehát már a háború éveiben tetten érhető, s a kultúrák közötti sajátos magyar közvetítői szerep egyre inkább csak a Kelet irányába fog koncentrálni, amint ez az összeomlás után be is következett.

Trianont követően jelentősen megváltozott a turanizmus fő irányvonala. Az addigi Kelet és Nyugat közötti hídszerep háttérbe került, a fő hangsúly a Nyugattól való elforduláson volt. Magyarországon a közvélemény egy jelentős része úgy vélte, a Nyugat elárulta az országot, a „magunkra maradtunk” érzés kapott tehát ezzel egy újabb löketet. Teljesen nyilvánvaló volt Trianon után, hogy az addig meghirdetett, s elérendő célként különféle vágyálmokból felépített politikai és gazdasági célok egyikének sincs immár a legcsekélyebb esélye sem a kivitelezésre (nem mintha korábban például a Germán–Turán Államszövetségre nagyobb esély nyílt volna). A turanizmus fő irányvonala innentől kezdve a nemzetvédő magatartás lett, a keleti kapcsolatok az ország külpolitikai elszigeteltségének egyik megoldásaként mutatkoztak,²⁷ még annak ellenére is, hogy a magaspolitika teljesen más utakon járt.²⁸

A turanizmusra tehát egy jelentős társadalmi igény mutatkozott, s maga a *turan* kifejezés is a mindennapok részévé vált.²⁹ Mindenképpen lényeges azonban megemlítenünk, hogy a megvert és megalázott magyarságban a nemzetvédés mellett (mint a kor politikai céljai közül a legfontosabb) megjelent a revizionizmus is. A turanizmus fontosabb gondolkodói, többek között Paikert Alajos vagy Pekár Gyula, cikkeikben is beemelik az elérendő célok közé a revizionizmust. Paikert úgy vélte, hogy a turanista államok szövetsége „*oly háttérrel, oly erős támaszt ad nekünk magyaroknak, melynek segítségével nemcsak szavunk súlya a Nemzetek Szövetségében erősen gyarapodik, hanem reményt nyújt arra is hogy ezeréves hazánk a kellő formák között ismét visszanyeri régi nagyságát, hatalmát és erejét.*”³⁰

22 Fodor 2021: 14.

23 Ablonczy 2016: 48.

24 Szendrei 2010: 19.

25 Szendrei 2010: 20.

26 Romsics 2004: 121–122.

27 Farkas 1993: 864.

28 Lásd az olasz kapcsolatok megerősödését.

29 Ablonczy 2016: 92.

30 Szendrei 2010: 29.

Az író és politikus Pekár Gyula szintén úgy érezte, hogy a turanizmusnak muszáj reagálni a „megváltozott helyzetére”. Úgy gondolta, hogy „*a mi turanizmusunk főfeladata az, hogy rokonsági fokozatok és kapcsolatok felderítésével fényt vessünk múltunk homályos századaira, s ezzel emeljük faji öntudatunkat, hazafias buzgalmunkat. [. . .] Itt, kelet és nyugat határán az átadó, kiegyenlítő szerepét játsszuk a két különböző kultúra és világnézet között, s ezáltal előmozdítjuk a szent célt: a nagy, épséges Magyarország feltámasztását*”.³¹

Ahogy egy laza ideológiai keretek között működő intézményben is (jelen esetben a Turáni Társaságban) változnak az értelmezési keretek, úgy jelentek meg az új társulások, melyek a turanizmus fő irányvonalát tekintve eltérő álláspontokat képviseltek. A kutatók egy része megalapította a Kőrösi Csoma Társaságot, amely működésében tisztán tudományos vonalat képviselt, a Turáni Társaság visszatért a konzervatív turanista gyökerekhez, míg a harmadik intézmény a Magyar Turán Szövetség, mely már erősen nyugatellenes retorikájával a szélsőjobboldali irányt képviselte.³² A három társulat között létezett egyfajta munkakapcsolat, melyet egy értekezleten egyeztettek. Ennek értelmében a Turáni Társaság feladata a turáni államokkal való „társadalmi és politikai érintkezés”, a Kőrösi Csoma Társaságé a tudományos munka, végül a Szövetség a közvélemény számára bocsátotta volna rendelkezésre.³³

A közhangulatot jól mutatja, hogy a húszas évek elején úgy tűnt, a Szövetség lesz a legnépszerűbb a három intézmény közül, melyben az elnök, Cholnoky Jenő földrajztudós, egyetemi tanár munkabírása, valamint szenvedélyes írói és előadói stílusa is tagadhatatlanul közrejátszhatott. Programadó írásában, melyben a trianoni megaláztatásra is reagált, így foglalta össze nézeteit: „*Megalázva, meggyalázva nem soká várhat Turán! Élet vagy halál, de a napsugár, a pusztá népe, a korlátlan szabadság hazájának gyermeke nem tűrhet rabláncot és szegyenbélyget. Élet vagy halál, de Turán rabságban nem lehet!*”³⁴

A turanizmus politikát is befolyásoló szerepére reflektálva többek között Klebelsberg Kunó mondta ki, hogy a turanizmusban a társadalom nyugatellenes frusztrációja ölt testet, azonban kiemelte az irányzat reálpolitikai értékét is, amely így egyértelműen jelezte a turanizmus valódi helyét: „*A turanizmus alapérzése Trianon, amely a Nyugatnak a töröktől a keresztény civilizációt védő magyarsággal szembeni igazságtalanságának és kegyetlenségének szimbólumává vált. E hálátlanság miatt kell elfordulnunk a Nyugattól, s ezért kell keresni a keleti orientációt. [. . .] E rokonnépekkel irodalmi és érzelmi kapcsolatokat ápolhatunk, de a magyar reálpolitika szempontjából ezektől a törekvésektől aránylag kevesebbet várhatunk s különösen külpolitikai és kultúrpolitikai orientáció tengelyévé e törekvéseket nem tehetjük*”.³⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABLONCZY Balázs
2016 *Keletre, magyar!* Budapest: Jaffa Kiadó
- DEVECSERI Gábor (ford.)
1959 Devecseri Gábor előszava. In Firdauszi: *Sáhnáme. Királyok könyve*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- FARKAS Ildikó
1993 Turanizmus. *Magyar Tudomány*. 7. 860–868.
2006 A magyar és a török–tatár népek turanizmusa. *Világtörténet*. 52–63.
2007 A magyar turanizmus török kapcsolatai. *Valóság: Társadalomtudományi Közlöny*. 50. 31–48.
- FODOR Gábor
2021 *Magyar tudomány és régészet az Oszmán Birodalomban*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
- KÓSA László
2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Osiris Kiadó
- PAIKERT Alajos
é. n. *A turáni eszme. Turáni múlt, turáni jövő*. Onga: Nemzeti Örökség Kiadó
- ROMSICS Ignác
2004 A magyar birodalmi gondolat. In Romsics Ignác: *Múltról a mának*. Budapest: Osiris Kiadó
- SZENDREI László
2010 *A turanizmus*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor Kiadó
- SZÖGI László
2007 *A Keleti Kereskedelmi Tanfolyam és a Keleti Kereskedelmi Akadémia története 1891–1920*. Budapest: Corvinus Egyetem
- VARGA Bálint
2022a Ausztria Magyarország elfoglalja Bosznia-Hercegovinát. In Laczó Ferenc – Varga Bálint (szerk.): *Magyarország globális története*. Budapest: Corvina Kiadó. 31–34.
2022b Az Ezredéves Kiállítás. In Laczó Ferenc – Varga Bálint (szerk.): *Magyarország globális története*. Budapest: Corvina Kiadó. 54–57.
- VÁSÁRY István
2017 „Nemzeti” és/vagy „nemzetközi”: a magyar orientalisztika dilemmái a 19. században. In Szilágyi Adrienn – Bollók Ádám (szerk.): *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 141–152.

31 Szendrei 2010: 30.

32 Farkas 1993: 864–865.

33 Ablonczy 2016: 95.

34 Ablonczy 2016: 96–97.

35 Szendrei 2010: 60–61.

József CZINEGE: A magyar turanizmus a XX. század elején

[Turanism in Hungary at the beginning of the 20th century]

The Hungarian relationship with eastern economic opportunities, cultures and peoples were of significant social and political interest in the beginning of the last century. This study is therefore concerned with the turanist visions, economic plans with eastern countries and related social and cultural ideas published in the beginning of the 20th century. Studies and theories analyzing eastern cultures and economic geography were a particularly popular way to explore connection points for the Hungarian industry. It was probably Pál Teleki who gave the most straightforward summary of the aims: "to study these people, their traditions, languages, histories; the past and future of their land; to invite them and their young over to get to know and appreciate each other; to draw strength from common past and present interest; to utilize our geographical position to push our industry forward."

The study has two distinct parts. The first part presents the turanist ideology, its creation and motivations, which were primarily concerned with elevating Hungary to the position of the center of the east. The second part analyzes the institutional background of turanism, with special regard to the Turan Society and the Academy of Eastern Trade, and also provide a general overview of the transformation of turanism during and after the First World War.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

BÁSZTET ISTENNŐ FAJANSZ AMULETTJE A DÉRI MÚZEUMBAN

Bevezetés

A Déri Múzeum Egyiptomi Gyűjteménye amulettekben gazdag, amelyek a múzeum névadója, Déri Frigyes hagyatékának részét képezik.¹ Jelen írás tárgya, egy a gyűjteményben található, zöld színű amulett (DF. E. V. 38.), amely kis mérete ellenére aprólékosan kidolgozott, és szemléletes példája az ábrázolt istennő kettős természetének.

Az amulettek olyan tárgyak, amelyeknek apotropaikus, azaz bajelhárító és védelmező erőt is tulajdonítottak. Az egyiptomiak úgy hitték, e tárgyak pozitív tulajdonságokkal bírnak, melyek mágikus úton átvihetők birtoklójukra, viselőjükre: megvédhetik valamilyen bajtól, betegségtől, illetve szerencsét is hozhatnak. Ez a mágikus erő gyakran több elem kombinációjából tevődik össze, úgymint az amulett alakja, anyaga, színe, dekorációja, felirata, vagy azok a szavak, amelyek elhangzottak felette, illetve a vele végrehajtott mágikus cselekvések.² A gyógyító- és védőamulettek zöld színűek, mivel az ókori Egyiptomban a zöld színt az étellel, a termékenységgel és a feltámadással is társították.³

A DF. E. V. 38-as számú tárgy a múzeumhoz kapcsolódó kiadványokban három alkalommal szerepelt. A tárgy első közlése Déri Frigyes *A debreczeni Déri Múzeum gyűjteményének leírása* című katalógusában (1922) található. Az *Egyiptomi gyűjtemény* fejezetben felsorolja az 512 darabból álló leletanyagot. Az amulett az *Istenszobrocskák, kegyeletes tárgyak és szimbólumok* című alfejezetben kerül sorra. Itt feltüntették a nevét (Bastet istennő), az anyagát (zöld fajansz), a méretét (magasság) és a datálását (Saiti-kor), a tárgy részletes ismertetése azonban hiányos.⁴

A Déri Múzeum 1977-ben fennállásának 75. évfordulóját ünnepelte, ez alkalomból új állandó kiállítás nyílt.⁵ Ekkor az intézmény *Vezetőt* (1978) adott ki, ebben Szalay Emőke *Az ősi kultúrák világa* című fejezetben mutatta be az egyiptomi kollektiót, ahol az isteneket és istennőket ábrázoló amulettek között helyezte el ezt a tárgyat. Szalay a következő ismertetőt írja erről: „A macskafejű alak Bászdet a tánc, öröm, szerelem istennője, zöld kőszobrocskája a gyűjtemény egyik legszebb darabja”.

Továbbá egy fekete-fehér fotót is mellékelte az amuletről.⁶ A tárgy a *Vezetőt* második, egyben javított kiadásában (2001) is megjelent. Az amulett leírásában nem történt változás. Az amuletről fekete-fehér fotó készült, de az első kiadástól eltérően itt oldalnézetből látható.⁷

Jelen tanulmány a tárgy átfogó bemutatását célozza meg. Elsőként magát az amulettet kívánom bemutatni, ezt követően annak néhány párhuzamát, amelyek különböző európai és amerikai múzeumokban találhatóak. Majd ismertetem a hozzá fűződő vallási képzeteket.

Leírás

Az embertestű, oroslánfejű álló alak teljes magassága 7,5 cm (talapzattal együtt). Az amulett fajanszból készült. (1–3. ábra) A fajansz egy mesterségesen előállított kerámiaanyag, amelyet a lazúrkő vagy a türkiz helyettesítésére hoztak létre. Hathor, a szerelem, a termékenység és a zene istennője, a „Türkiz úrnője” és a „Fajansz úrnője” címetek is viselte. Éppen ezért az egyiptomiak a fajanszot összekapcsolták a termékenységgel, az újjászületéssel és nem utolsósorban a fényel, a fényes máz miatt. A fajansz homokból vagy zúzott kvarcból áll, amelyhez lúgot (növényi hamut vagy nátriumot), mészt és színezőanyagot adtak. A fajanszból készített tárgyakat (edényeket, ékszereket, amuletteket, embereket és állatokat ábrázoló szobrokat) a társadalom minden rétege használta a predinasztikus kortól egészen a görög–római kor végéig.⁸

A tárgy közel ép állapotú és aprólékos kidolgozottságát mutatja az oroslán sörénye, a paróka és a lábujjak részletessége. A figurán nem látható nagyobb sérülés, csak kisebbek, az oroslán orránál, az alak jobb kezénél. Az istennő homlokán ureusz kígyó töredéke látható, amely elrejt egy fúrt lyukat. Ez az amulett felfüggesztésére szolgált. Ebből arra következtethetünk, hogy a tárgy tulajdonosa valószínűleg medálként hordhatta, amely az amulettek esetében gyakori használati mód volt. Ezeket az amuletteket tulajdonosaik életükben és holtukban is viselték, hogy annak védelmező ereje a túlvilági létben is velük maradjon.⁹ A Koporsósövegek 60. mondása (CT I. 250a–b) szerint Bászdet védelmezi az elhunytat a túlvilágon, amely így hangzik: „Bászdet, Atum lánya, a Mindenség Urának elsőszülöttje, ő a te védelmeződ, amíg a hajnal fel nem virrad, amíg le nem szállsz a nekropoliszba. A Hórusz-szem

1 Déri Frigyes a gyűjteményt az Osztrák–Magyar Monarchia főkonzuljának özevegétől vásárolta meg (Keszthelyi 2007, 60–61.) A gyűjtemény legnagyobb része ásatásokból származik, amelyet Heinrich Brugsch egyiptológus gyűjtött össze. (Déri 1922, 300.)

2 Klasens 1975, 232.

3 Brunner-Traut 1977, 125.

4 Déri 1922, 308.

5 Dankó 1978, 3.

6 Szalay 1978, 142.; Szalay 1978, 140. 2. kép

7 Szalay 2001, 20. 7. kép

8 Friedman 1998, 15.; Andrews 1994, 100.

9 Andrews 1994, 6.

az, aki fényt vet neked. Ő veled van a nekropoliszban.” (bAsth sA.t itm sA.t irp tpr nyt Nb-r-Dr jw.s m sA.k r HD.t-tA r hAt.k r Xr.t-nTr ir.t-Hr (m) st.t n.k jw.s Hna.k r Hr.t-ntr). Továbbá a mondás az istennőt a Hóruszszemmel azonosítja.¹⁰

Az oroszlánfej kivitelezése aprólékos, így élethű mása egy vadon élő oroszlánénak. Érdekessége, hogy ez egy istennőt ábrázoló szobor, mégis a fejet oroszlánsörény veszi körül, amely csak a hím oroszlánok jellegzetessége. Ezzel akarták kifejezni az istennő védelmező, erőszakos mivoltát. Az istennő bokáig érő, szűk ruhát és nyakában gallért visel, háromsztatú, harántcsikós parókája a melléig ér. Testének formája nőies: keblei teltek, dereka és csípője széles. A hasán, a bal keze alatt kerek köldöklük található. A jobb karját a test mellett leengedve tartja. A bal karját behajlítja, kezében négyszögletű, udzsat-szemet (wAd.t) ábrázoló táblácskát tart.

Az udzsat-szem nem más, mint az éppé tett szem. A bal Hórusz szem (jr.t Hr), míg a jobb szem Ré napistenhez (jr.t Ra) kapcsolódik. A bal szem a Hold, a jobb a Nap. Hórusz szeme a Széth elleni küzdelem során sérült meg, amelyet később Thot meggyógyított, éppé tett. Az udzsat-szem a teljesség és az egészség szimbóluma.¹¹

A figura hátpilléréen (4–5. ábra) függőleges olvasatú hieroglif felirat található: Dd mdw jn BAsth dj sanx, „Mondás, amit Bászdetet mond: adas-sék, hogy életben maradjon.” A felirat az oroszlánfejű istennőt Bászdetként azonosítja, akit eredetileg oroszlánfejű ábrázoltak.¹²

Az istennő egész megjelenése parancsoló, tekintete nem barátságos, inkább zord és dühös, jóindulatát elnyerni nem könnyű. Magatartása sugallja hatalmas erejét, amely viselője védelmezésére irányulhat, ugyanakkor ellenségei elpusztítására is. E kettősség jellemzi Bászdetet istennő szerepét.

A tárgy párhuzamai

A tárgynak számos analógiája maradt fenn, amelyek különböző európai, amerikai múzeumok egyiptomi gyűjteményében találhatók (lásd Táblázat).¹³

A British Museumban található EA60235 számú amulett hasonló a DF. E. V. 38 számú amulettel. Az előbbi tárgyon Jaromir Malek szerint

az istennőt macskafejjel ábrázolták.¹⁴ Itt a harcos oroszlánnal ellentétben a macska szelíd természetét kívánták hangsúlyozni.

Az amulett másik párhuzama Bolognában található (Museo Civico Archeologico Bologna MCA-EGI-EG_0868). A zöld színű fajansz amulett szintén Bászdet istennőt ábrázolja kezében az udzsat-szemmel, de a többitől eltérően a figura trónon ülve jeleníti meg az istennőt.¹⁵ A fent jelzett táblázatban két további hasonló, ülő helyzetben ábrázolt figura látható (Petrie Museum of Egyptian Archaeology UC62332, UC62334).

A Lachish nevű településről (mai Izrael) származó Bászdet amulettet a 223-as számú sírban találták (1935–1936).¹⁶ Az amulett sárga színű, kompozitanyagból készült és Kr. e. 10–9. századra datálható. Az amulett egy oroszlánfejű istennőt ábrázol bal kezében az udzsat-szemmel, azonban a lábai hiányoznak. Tufnell, Murray és Diringier Szakhmet istennőként azonosította, Christian Hermann szerint Szakhmet vagy Bászdet.¹⁷ Ennek nyomán láthatjuk, hogy a levantei–főníciai kolóniákban is ápolták az istennő kultuszát anyai és védelmező szerepe miatt.

A Glencairn Museumban található tárgy nem amulett, hanem egy 26. dinasztia idején készült bronzszobor. Ikonográfiai szempontból nem tér el a korábbi példától: oroszlánfejű istennő sörénnyel, háromsztatú parókát és szűk ruhát visel. Az istennő a trónján ül, jobb keze a térdén nyugszik, bal karja behajlítva, kezében az udzsat-szem. Ez a 45 cm magas szobor valószínűleg egy votív ajándék az istennő számára.

A táblázatban felsorolt amulettek mindegyike meglehetősen kis méretű. Ezek közül a legnagyobb amulett 12 cm magas (MMA 30.8.267), míg a legkisebb közülük 3,2 cm (Petrie Museum UC6232). Az amulettek átlagos magassága 6,62 cm. Néhány kivételtől eltekintve zöld vagy kék színű fajanszból készültek, valószínűleg az istennő kultusközpontjában, Bubasztiszban.

Kommentár

A Harmadik Átmenti Korban nagy mennyiségben jelentek meg a sörénnyel ábrázolt, oroszlánfejű istennő amulettek. Ezek ülő vagy álló-sétáló helyzetben ábrázolják az istennőt, sok esetben jelvényt (szisztrumot, papirusz jogart, udzsat-szemet, menatot vagy aegiszt) tartanak a kezükben. Az amulettek általában fajanszból készültek, alkalmanként fémből, lazúrkőből vagy ún. sardból (a karneol egy változata).¹⁸ A felirattal ellátott tárgyak többségében Bászdetet, Szakhmet és Mut istennő vagy ezen istennők kombinációit azonosíthatjuk.¹⁹

Bászdetet istennő a Kora Dinasztikus Kor és az Óbirodalom idejétől ismert, legkorábbi ábrázolása a 2. és a 3. dinasztia idejéből, kőből készült

10 Darnell 1997, 41.; Gardiner, A. H. – Buck, A. de. (1935) *The Egyptian Coffin Texts. Vol. I. Texts of Spells 1–75*. Chicago. Többek között Amenemhat külső koporsóján (CG 28092, Cairo) is látható ez a felirat, amely a B10Cc jellel ellátott oszlop. (Gardiner-Buck 1935, XVII.)

11 Müller-Winkler 1986, 824–826.; Andrews 1994, 43.

12 Otto 1975: 628. Bászdet istennőt csak a késő korban, kb. Kr. e. 1. évezred idején (22. dinasztia) társították a házi macskákhoz, amikor a líbiai származású uralkodók Bubasztisz városát tették meg székhelyüknek. (Lesko 1999, 151.) Bubasztisz (Tell Basta) romjai a mai el-Zaqaziq település szélén találhatók. Bászdet istennő egykori kultusközpontja (BAst vagy Pr BAst) a Delta keleti részén fekszik. (Habachi 1958, 1, 117.) A Bászdet istennő ikonográfiájában történt változás kérdésével foglalkozott dr. Liptay Éva *Oroszlánból macska: Bászdet kultusza a líbiai korban* című írásában az *Ókor* folyóiratban (2014).

13 Ezen tárgyak összegyűjtése a múzeumok online adatbázisából történt a teljesség igénye nélkül.

14 Malek 1994, 108. 79. kép

15 Bővebben: Langton, N. – Langton, B. (1940) *The Cat of Ancient Egypt*. Cambridge. No. 297, 299.

16 Hermann 1994, 24.

17 Tufnell – Murray – Diringier 1953, Pl. 35: 36.; Hermann 1994, 157. Kat. 76.

18 Andrews 1994, 33, 102.

19 Quack 2022, 236.

edényeken látható, melyeket Szakkara és Gíza területén tártak fel. Az istennőt oroslánfejű nőként ábrázolták: homlokán ureusszal, egyik kezében was-jogart tart, a másikban az ankh-jelet.²⁰

Az Óbirodalom és a Középbirodalom idején a királyideológiához kapcsolódott anyai és harcos szerepe miatt. Bászdet istennőt Alsó-Egyiptomban égistennőként tartották számon, míg Felső-Egyiptomban Hathor istennő töltötte be ezt a szerepet. Továbbá a király anyja és dajkája szerepét töltötte be, amelyről képi és szöveges források is tanúskodnak.²¹

Niuszerré (5. dinasztia) abu-szíri halotti templomában az egyik dom-borművön egy oroslánfejű, papiruszszárat formázó jogart tartó istennő látható. A szöveg az istennőt Bászdetnek, Ankh-tawy úrnőjének (Memp-hisz egyik kerülete), valamint Szakhmetnek, azaz Hatalmasnak nevezi. Egy másik ábrázoláson, Niuszerrét egy oroslánfejű istennő átkarolja és szoptatja. A jelenethez kapcsolódó felirat töredékes, így az istennő nem azonosítható, de valószínűleg Bászdet istennőt ábrázolja.²²

A Piramisszövegekben is hivatkoznak Bászdet istennő anyja és dajka szerepére. I. Pepi (6. dinasztia) dél-szakkarai piramisában található az alábbi felirat: „*Táplálta őt az anyja, Bászdet.*” (Sdjj n sw mwt.f BAsT; PT 1111a). Hasonlóképpen a király anyja szerepét más, oroslánfejű istennők is betölthették, ahogyan az Unisz (5. dinasztia) észak-szakkarai piramisában olvasható: „*Fogva lett Unisz Szakhmet által. Shezmetet, aki által szülve lett Unisz.*” (jwr Wnjs xsm.t jn szmt.t msw.t Wnjs; PT262b). Bászdet, Szakhmet és Shezmetet oroslánfejű istennők és azonos szerepet töltenek be, mint a király anyja és dajkája.

A későbbi Középbirodalom idejéből is ismerünk utalást Bászdet és Szakhmet istennő közötti kapcsolatra. Szehotepibré mészkö sztléje (CG 20538, Cairo Museum) III. Amenemhat uralkodása (12. dinasztia) idején készült.²³ A sztlén olvasható szöveg szembeállítja egymással Bászdet és Szakhmet istennő különböző természetét, továbbá a királyhoz társítja ezen attitűdöket:

„*Ő (király) Bászdet, aki védelmezi a Két Országot.* (BAstt pw r xwj tAwy)
Aki őt dicséri, az karjának oltalmába kerül. (jw dwA sw r nhw a.f)
Ő (király) Szakhmet annak, aki szembeszegül parancsával. (sxmt pw r thi wDt.f)
Akit ő gyűlöli, az nyomorúsággal sújtott. (jw sfA.f Xr Smsw)”²⁴

Bászdet és Szakhmet istennő egymás ellentétpárja, a két istennő egyazon erő két megnyilvánulási formája: Bászdet a békeszerető istennő, aki a Nap életadó erejét szimbolizálta; míg Szakhmet az erőszakos, kegyetlen pusztító.²⁵

Bászdet istennőt számos más istennővel azonosították: a héliopoliszi Tefnuttal, a memphiszi Szakhmettel, a denderai Hathorral, a thébai

Muttal és a butói Uadzsettel. Ezekben az azonosulásokban többnyire Bászdet gyengédebb oldala került előtérbe.²⁶ Bászdet Ré lánya, így Ré szemeként tekintettek rá. Az istennő az Égi tehén mítoszához és később a Távoli istennő mítoszhoz is kapcsolódott. A Távoli istennő mítoszában Tefnut, Ré szeme. A Napszem Ré lánya, egy különálló entitás, aki betegséget, halált és pusztulást hoz Ré és a kozmikus rend (maat) ellenségeire. A Napszem istennő természete dühös és bosszúálló.²⁷

A Távoli istennő mítoszában²⁸ Rének szüksége van a Napszem istennőre (Tefnut), aki megküzdene ellenségeivel, de az istennő dühösen délre távozott. A sivatagban vad oroslánlányként vagy macskaként váltakozva jelent meg, ahogyan kedélyállapota diktálta. Thot és Shu (vagy Ozirisz) a napisten parancsára a Napszem istennő visszahozására indult. Zenével, táncsal megbékíti az istennőt és a Napszemnek templomot ígérnek, ahol naponta részesül bor- és húsdíszletben. A Napszem úgy dönt, hazatér Egyiptomba atyjához, az útja kilenc napig tart. Útja során mindenhol kiköt a hajója, ahol ünnepi fogadtatásban részesül. Rével való találkozása során a megbékített istennő a jóindulatú Hathorrá változik vissza.²⁹ A phillae-i templom egyik szövege így jellemzi Hathor-Tefnut istennő viselkedését: „*dühös, mint Szakhmet, és barátságos, mint Bászdet.*”³⁰ Szembeállítja egymással Szakhmet vadságát és Bászdet nyugodt, kedves természetét. Ugyanakkor tudjuk, hogy a házi macska háziassított státusza ellenére is szabad, öntörvényű állat, amely visszavadulni is képes.

A mítoszban beszélgetés folyik a világról és számos teológiai kérdés is szóba kerül, többek között a papiruszból és a zöldkőből készült amulettek szerepéről a Napszem megbékítésében.³¹

A mítosz értelmezése sokféle, de a többség egyetért abban, hogy egy természeti jelenség magyarázatának jött létre. A legkorábbi értelmezés szerint a hold növekedéséhez és a holdfogyatkozáshoz kötődik, mások a visszatérő áradással hozták összefüggésbe vagy a Napot eltakaró sötét felhők eloszlásának értelmezik. Az újabb értelmezések szerint a Nap mozgásához és a Szíriusz (Szóthisz) héliákus felkeléséhez kapcsolódik.³²

A Napszem megbékítése és kilencnapos útja kapcsolódik az újév ünnepléséhez. Az újévet az áradás várható érkezése előtti időpontban ünnepelték.

Az egyiptomiak ezekre a napokra feszülten tekintettek, ha az árvíz túl alacsony, rossz lesz a termés és sokan éhen halnak. Ha túl magas a víz

20 Raffaele 2005, 42–46.

21 Cwiek 2003, 309–310.

22 Otto 1975, 628.; Cwiek 2003, 165–166.

23 Leprohon 2009, 278.

24 Leprohon 2009, 282.

25 Capel – Markoe 1996, 140.

26 Scott 1958, 5.; Otto 1975, 628–630.

27 Lesko 1999, 144.

28 Quack e helyett „A Hazatérő Istennő” elnevezés mellett érvel, mivel a mítosz a Napszem istennő visszatéréséről szól. (Quack 2002, 285.) A mítosz legteljesebb verzióját a démotikus Liedén I. 384 papirusz tartalmazza. (Quack 2002, 285.)

29 Pinch 1982, 145. Junker 1911, 5–9., Quack 2002, 285–287.

30 Joseph 2018, 37.; Junker 1911, 7–8.

31 Quack 2022, 33, 25.

32 Quack 2002, 285–286. Bővebben: Junker, H. (1911) Der Auszug der Hathor-Tefnut aus Nubien. Abhandlungen der Preussischen Akademie des Wissenschaften. Berlin. Sethe, K. (1912) Zur ägyptischen Sage von Sonnenaugen, das in der Fremde war, Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Ägyptens 5/3. Hildesheim. Spiegelberg, W. C. (1917) Der ägyptischen Mythos vom Sonnenaugen: (Der Papyrus der Tierfabeln „Kufi”) nach dem Leidener demotischen Papyrus J 384. Berlin.

állása, akkor pestis és más fertőző betegségek fenyegethetik az emberi létezését, a vízbefulladás veszélye mellett. Az egyiptomiak úgy tekintettek erre az időszakra, mintha a mindenség teljes megújulása vagy megsemmisülése lenne a tét. Az öt ún. *epagomenális napot*³³ a démonok napjainak nevezték. Ebben az időszakban az emberek egymásnak amuletteket ajándékoztak, amelyek az oroszlánfejű Szakhmetet és a macskafejű Bászttetet ábrázolták. Az istennő megbékítése kulcsfontosságú volt, hiszen a dühös istennő betegségdémonokat küldhet, amelyek járványt, éhínséget okozhattak.³⁴

Konklúzió

Bászttet istennő nagy erejű védelmező, aki termékenységről is ismert. Ábrázolták oroszlánfejű vad, védelmező természetét hangsúlyozva, vagy macskafejű, az istennő békés, szelíd oldalát kidomborítva. Az oroszlán ereje és vadsága miatt könnyen a védelem szimbólumává válhatott. Közismert a nőtény oroszlánok termékenysége (egyszerre több utódot hoznak világra) és hozzájuk kapcsolható a gondos anya szerepe is, hiszen kicsinyeiket védőn óvják. A Napszem istennő békés szerepe kulcsfontosságú volt az egyiptomiak szerint, mivel ennek nyomán bőség és jólét fakadhatott. Az újévet megelőző epagomenális napokon Bászttet istennő kevésbé szelíd, barátságos oldala került előtérbe, amely megtizedelheti az emberiséget, ha az istennő kiengesztelése nem történt meg.

Az amulett lelő- és készítési helye ismeretlen, de valószínűsíthető, hogy az alsó-egyiptomi Bubasztisz városában, Bászttet istennő kultusközpontjában készült a Késő kor idején (Kr. e. 664–332).

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a segítséget a Déri Múzeum munkatársainak: dr. Kovács József Dénesnek, Mózsi Anitának és Ormosi Viktóriának. Köszönöm szíves segítségét a debreceni Ásvány- és Földtani Intézet munkatársainak, köztük dr. Buday Tamásnak a tárgy anyagának meghatározásában. Továbbá mindenkinek köszönöm a támogatását, a segítségét és értékes javaslatait, amivel a tanulmány elkészüléséhez hozzájárultak.

Felhasznált irodalom

Andrews, C. (1994) *Amulets of Ancient Egypt*. London.

Brunner-Traut, E. (1977) Farben, In *Lexikon der Ägyptologie II*. Wiesbaden. 117–128.

Capel, A. K. – Markoe, G. (1996) *Mistress of the House. Mistress of Heaven: women in Ancient Egypt*. Hudson Hills.

33 Az ókori Egyiptomban a polgári naptár tizenkét 30 napos hónapból és öt ún. epagomenális nappól állt. Az öt epagomenális nap Ozirisz, Hórusz, Széth, Izisz és Nephthisz születésnapja. (Poethke 1975, 1231–1232.)

34 Pinch 1994, 38–39.

Conte, G. M. (2022) Two „Amuletic Formulas” Against Demons. The xr wAD sxm.t and sA HA Formulas. *Egitto e Vicino Oriente* 45, 19–36.

Cwiek A. (2003) *Relief Decoration in the Royal Funerary Complexes of the Old Kingdom. Studies in the Development, Scene Content and Iconography*. Institute of Archaeology, Faculty of History, Warsaw University. Warsaw.

Dankó, I. (1978) A Déri Múzeum. In Módy, Gy. – Dankó, I. (szerk.) *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz*. Debrecen. 3–10.

Darnell, J. C. (1997) The Apotropaic Goddess in the Eye. *Studien zur Altägyptischen Kultur* 24, 35–48.

Déri, F. (1922) *A Debreczeni Déri Múzeum gyűjteményének leírása*. Debrecen.

Friedmann, E. D. (1998) Faience: the brilliance of eternity. In Friedmann, E. D. (szerk.) *Gifts of the Nile: ancient Egyptian faience*. New York. 15–21.

Gardiner, A. H. – Buck, A. de. (1935) *The Egyptian Coffin Texts. Vol. I. Texts of Spells 1–75*. Chicago.

Germond, P. (1981) *Sekhmet et la protection du monde*. Aegyptiaca Helvetica IX. Geneva.

Habachi, L. (1957) *Tell Basta*. Supplément aux Annales du Service des antiquités de l'Égypte, Cahier no. 22. Cairo.

Hermann, C. (1994) *Ägyptische Amulette aus Palestina / Israel. Mit einem Ausblick auf ihre Rezeption durch das Alte Testament*. Frizbourg-Göttingen.

Joseph, A. (2018) Wrath in Ancient Egypt. *Études et Travaux* 31, 27–65.

Junker, H. (1911) *Der Auszug der Hathor-Tefnut aus Nubien*. Abhandlungen der Preussischen Akademie des Wissenschaften. Berlin.

Keszthelyi, Á. (2007) Déri Frigyes gyűjteményének létrejötte. In Magyari, M. (szerk.) *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2006*. Debrecen. 59–68.

Klasens, A. (1975) Amulett. In *Lexikon der Ägyptologie I*. Wiesbaden. 232–236.

Langton, N. – Langton, B. (1940) *The Cat of Ancient Egypt*. Cambridge.

Leprohon, R. (2009) The Stela of Sehetepibre (CG 20538). Borrowings and Innovation. In: Silverman, D. P. – Simpson, W. K. – Wegner, J. (szerk.) *Archaism and Innovation: Studies in the Culture of Middle Kingdom Egypt*. New Haven – Philadelphia. 277–282.

Lesko, B. (1999) *The Great Goddesses of Egypt*. Norman.

Liptay, É. (2014) Oroszlánból macska: Bászttet kultusza a líbiai korban. *Ókor* 13(3) 3–11.

Malek, J. (2006) *The Cat in Ancient Egypt*. London.

Müller-Winkler, C. (1986) Udjatauge. In *Lexikon der Ägyptologie VI*. Wiesbaden. 824–826.

Otto, E. (1975) Bastet. In *Lexikon der Ägyptologie I*. Wiesbaden. 628–630.

Pinch, G. (1982) Offerings to Hathor. *Folklore* 93(3) 138–150.

Pinch, G. (1994) *Magic in Ancient Egypt*. London.

Poethke, G. (1975) Epogomenen. In *Lexikon der Ägyptologie I*. Wiesbaden. 1231–1232.

- Quack, J. F. (2002) A Goddess Rising 10.000 Cubits into the Air. . . Or Only One Cubit, One Finger? In Steele, J. M. – Imhaus, A. (szerk.) *Under One Sky: Astronomy and Mathematics in Ancient Near East*. Münster. 285–287.
- Quack, J. F. (2022) *Altägyptische Amulette und ihre Handhablung*. Orientalische Religion in der Antike XXXI. Tübingen.
- Raffaëlle, F. (2005) An unpublished Early Dynastic stone vessel fragment with incised inscription naming the goddess Bastet. *Cahiers Caribéens d’Égyptologie* 7–8, 27–46.
- Scott, N. E. (1958) The Cat of Bastet. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 17(1), 1–7.
- Sethe, K. (1912) *Zur ägyptischen Sage von Sonnenaugen, das in der Fremde war, Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Ägyptens* 5/3. Hildesheim.
- Spiegelberg, W. C. (1917) *Der ägyptischen Mythos vom Sonnenauge: (Der Papyrus der Tierfabeln „Kufi“) nach dem Leidener demotischen Papyrus J 384*. Berlin.
- Szalay, E. (1978) Az ősi kultúrák világa. In Módy, Gy. – Dankó, I. (szerk.) *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz*. Debrecen. 137–158.
- Szalay, E. (2001) Az ősi kultúrák világa. In Dankó, I. – Ferenczy, L. – P. Szalay, E. *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz II. A Déri gyűjtemények. 2. javított kiadás*. Debrecen. 17–27.
- Tufnell, O. – Murray, M. A. – Diringier, D. (1953) *Lachish III. (Tell Ed-Duweir). The Iron Age*. London.

Sára Virág SÁNTHA: Báztet istennő fajansz amulettje a Déri Múzeumban

[Faience Amulet of Bastet in Déri Museum]

The Egyptological Collection of the Déri Museum is rich with amulets that are originally from the collection of Frigyes Déri, the founder of the museum. The subject of this article is a small, green amulet from the collection. Despite its small size, its elaborate design is an expressive example of the dual nature of the goddess Bastet.

1. Báasztet istennő, kezében az udzsat-szem
/ (DF. E. V. 38.) / Lukács Tihamér felvétele

2-3. Bástet istennő, kezében az udzsat-szem / (DF. E. V. 38.) / Lukács Tihamér felvétele

4. Báasztet istennő szobrának hátlapja, hieroglif felirattal / (DF. E. V. 38.) / Lukács Tihamér felvétele

MÚZEUM	LELTÁRI SZÁM	VÁROS	MAGASSÁG	ANYAG
Déri Múzeum	DF. E.V. 38.	Debrecen	7,5	fajansz
British Museum	EA60235	London	7,6	fajansz
Louvre Museum	E19421	Párizs	7,9	fajansz
Louvre Museum	E19424	Párizs	3,6	fajansz
Louvre Museum	N3828	Párizs	7,5	fajansz
Louvre Museum	E24620	Párizs	6,4	fajansz
Louvre Museum	E1320	Párizs	7	fajansz
Louvre Museum	E26896	Párizs		fajansz
Musée d'Art et d'Histoire	A2004-0131	Genf	7,7	kerámia
Musée de Caire	CG39055	Cairo	8	fajansz
Oriental Institute Museum	E10053	Chicago	6,9	fajansz
Brooklyn Museum	16.580.47	Brooklyn	7,6	fajansz
Brooklyn Museum	37.981E	Brooklyn	7	fajansz
Brooklyn Museum	37.983E	Brooklyn	3,6	fajansz
Brooklyn Museum	37.985E	Brooklyn	4,4	fajansz
Metropolitan of Fine Arts	MMA 30.8.267	New York	12	fajansz
Museum of Fine Arts	21.12097	Boston	7,6	fajansz
Museum of Fine Arts	11.104	Boston	3,4	fajansz
Petrie Museum of Egyptian Archaeology	UC62331	London	7,5	fajansz
Petrie Museum of Egyptian Archaeology	UC62332	London	3,2	fajansz
Petrie Museum of Egyptian Archaeology	UC62334	London	3,7	fajansz
Musée royal de Mariemont	B.450	Mariemont	8	fajansz
Museo Civico Archeologico Bologna	MCA-EGI-EG_0868	Bologna	7,2	fajansz
Museo Egizio	S28	Torinó	7,3	fajansz
Lachish Tomb 223	ismeretlen	ismeretlen	4,8	kompozit anyag

5. A Báasztet istennő szobrán olvasható felirat részlete / (DF. E. V. 38.) / Sántha Sára Virág felvétele

6. Báasztet istennő, kezében az udzsat-szem / (DF. E. V. 38.) / Ősz Attila felvétele

MUZEOLÓGIA

FODOR ÉVA IRÉN, KOROMPAI BALÁZS, LAKNER LAJOS, MAGYARI MÁRTA, NOVÁK ÁDÁM,
ORMOSI VIKTÓRIA, SZABÓ ANNA VIOLA, VÁRADI KATALIN

CÍVISEK VILÁGA – REFLEXIÓK AZ ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSRA

2023. június 21-én a Magyar Génius Program támogatásával új helytörténeti kiállítást nyitottunk a Déri Múzeumban, a régi állandó kiállítás egy részének helyén. Új kiállításunknak Balogh István alapvető város-történeti munkáját követve, a *Cívisek világa* címet adtuk, tematikáját a debreceni civis életformáját és identitását meghatározó fogalmak köré szerveztük, amelyeket a következőkben határoztunk meg: föld, vallás, művészet, szabadság, polgárság, városiasodás. Az életforma szabályozója a földművelés, az identitás alapja a földtulajdon: a városi házzal attól elválaszthatatlan, határbeli föld is jár, amit művelni kell, de ez a feltétele a polgárjognak is. A reformáció felvétele meghatározza a gondolkodást, az igényeket, a világhoz való viszonyt, a város önállóságának megvédése pedig magával vonja a hatalmasokkal való küzdelmet és megalkuvást – legyen az ellenség katolikus, görög vagy muszlim. Kőfal híján a város külső védelmét biztosítani lehet adófizetéssel, a saját lakosság ellen azonban ez nem elég: a sűrűn épített, tapasztott falú házak könnyen lángra kapnak, s a tűz nem egyszer pusztítja el Debrecent. A hamuból való, mindig

megújuló feltámadás tapasztalata azonban csak az identitást erősíti. Az egyre tartósabb anyagokból újjáépülő város parasztpolgárai e fejlődéssel párhuzamosan szorulnak vissza, ahogy az újat akaró, máshonnan érkező, modern polgárság átveszi a helyüket: a 19. század végén kezdődő városiasodás azért olyan lassú, mert a civisek nem adják könnyen megszerzett jogaikat. Mégis kitermeli e korszak a hőseit: Debrecen bajnokai ők, akiknek a polgárosodásban játszott szerepét emléktáblák örökítik meg a kiállításban. A városiasodás alapvető tényezője a művészetekhez és a tudományokhoz való viszony változása: a kiállításban ezek megjelölt helyei a kollégiumi Rajzoskola és az Arany Egyszarvú patika.

Az új kiállítás általános bemutatása helyett azonos kérdések mentén egyenként interjút készítettünk kollégáinkkal, a tematikus egységek kurátoraival, tapasztalataikról az ötlettől a megvalósításig: a következőkben e beszélgetések általuk folyó szöveggel szerkesztett változatát közöljük.

Lakner Lajos – Szabó Anna Viola

Szép mesterségek

Projektvezető: Novák Ádám

Szakmai vezető: Lakner Lajos

Kurátorok:

Föld: Magyarai Márta

A megmaradás városa – A szabadság ára: Váradi Katalin

Debrecen bajnoka, Rakovszky Dániel: Ormosi Viktória

Arany Egyszarvú patika: Korompai Balázs

Szép mesterségek: Fodor Éva Irén

Lassú városiasodás: Lakner Lajos, Szabó Anna Viola

Magyarai Márta

Az állandó kiállításokról általában

Nagyon régóta foglalkoztat ez a kérdés, hogy mi is az állandó kiállítás? Amikor az 1990-es évek elején beleszóppentem a hajdúböszörményi múzeum állandó kiállításának rendezésébe, akkor kezdtem gondolkodni, hogy mi értelme van ennek az egésznek és hogyan lehetne jól csinálni? Akkor volt egy olyan elképzelésem, hogy a helytörténeti állandó kiállításban azt kellene kidomborítani, ami igazán helyi sajátosság. Tehát, hogy ne olyan tárgyakat állítsunk ki, amelyeket bárhol lehet látni egy ilyen kiállításon, meg ne a szinte kötelező tárgyköröket mutassuk be, hanem azt, ami tényleg specifikus, jellemző az adott területre, településre. Ez a kiállításrendezés volt számomra az első tapasztalat az állandó kiállításról, ami egy kicsit fiasco is volt, mert igazából nem sikerült azt megcsinálni, amit terveztem.

Annak idején ifjonti hevülettel a Fiala Néprajzkutatók Találkozóján tartottam is egy vitaindítót *Miért unalmasak a helytörténeti kiállítások?* címmel, ezekből a tapasztalatokból kiindulva, később ennek a szövege meg is jelent *A Herman Ottó Múzeum Közleményeiben*.

Alapvetően azt nem látom gondnak, hogy az állandó kiállítások hosszú ideig, sokszor évtizedekig változatlanul állnak, s a visszatérő látogató mindig ugyanazt látja. Azt gondolom, az újbóli találkozás is lehet élmény. Irodalmi példával élve, egy verset elolvassunk százsor is újra, de egy regényt is előveszünk újból, ha arra vágyunk, s ezek az ismételt találkozások mindig tartogathatnak felfedezni valókat.

Ezzel kapcsolatban jutott eszembe egy élményem. Egyik évben, már jó sok évvel azután, hogy megnyílt a Hajdúsági Múzeum állandó kiállítása, a Múzeumok Éjszakáján Petrovics Ildikóval kint voltunk Hajdúböszörményben. A böszörményi kollégákkal közösen rendeztünk egy időszaki kiállítást és ennek a megnyitója volt délután. Mindenféle érdekes programok voltak a múzeum udvarán, főzés és egyebek, és meg volt hirdetve, hogy este 8-kor vagy 9-kor, amikor már sötét van, kinyitják az állandó kiállítást, ami addig zárva volt. Én magamban gondoltam, hogy minek ez, kit érdekel ez? Kíváncsiságból mégis odamentem, s láttam, hogy ott várakoznak az emberek, hogy fölmelessenek az állandó kiállításba. Felmentem én is és egy csomó olyan jelenetet láttam, amikor

nagymamák magyaráztak az unokáknak, hogy nekünk is ilyen volt, meg ezt én is használtam. A családok így együtt végigjárták a kiállítást, és az élményeiket megosztották. Számomra ez nagyon érdekes és tanulságos volt, mert én magam azt gondoltam, hogy azon az éjszakán az állandó kiállítás biztosan nem érdekel senkit, de tévedtem, mert a böszörményiek felmentek és újra birtokba vették.

Úgyhogy szerintem az nem olyan nagy baj, hogyha a múzeumban, a kiállításokban van „állandóság”, hogyha vissza lehet térni és ugyanazt újra meg újra megnézni.

Emellett viszont el tudnám képzelni azt is, hogy egy-egy részlete az állandó kiállításnak időről-időre megújuljon. Egyszer volt egy olyan terv is, még a Déry György-kiállításnak egy korábbi verziójában, miszerint lett volna egy alapkiallítás állandó jelleggel és ennek egy részlete mindig, mondjuk fél évente változott volna. Ebben a változó egységben *Közelítések* főcímmel egy-egy részterületet bontottunk volna ki a maga teljességében.

Azt általánosságban nehéz lenne megmondani, hogy időben mennyi az ideális, amíg egy állandó kiállítás áll, hogy hogyan, meddig tud jól működni. A 2015. decemberében elkészült állandó kiállítás bemutatására szerveztünk egy szakmai megnyitót, amire az összes régi kollégát elhívtuk. Akkor készítettem egy vetíthető összeállítást hozzá *Változó állandóság* címmel, próbáltam a képeket összegyűjteni a kiállításokról az 1930-ban megnyílt állandótól 2015-ig. Állandó volt a helyszín – a kiállítótér –, meg a tematika – várostörténet –, de kiderült az is, hogy vannak olyan hangsúlyos tárgyak, amiket egyszerűen nem lehet kihagyni egy helytörténeti állandó kiállításból. Van, ami még nem csak az 1930-as években, de a századelő kiállításában is benne volt, még a Hatvan utcán és most is.

Föld – a gazdálkodó civisek

Az új kiállítási egység tervezésénél a legfőbb törekvésem az volt, hogy érzékeltessük a civis gazdálkodás működését, a több lábbon állást, a pusztai legettetést, az erdős pusztáknak a használatát, a szántóföldi művelést, a tanyákat, a tanyák benépesülését és még a szőlőművelést és a kertkultúrát is. Tehát, hogy gazdálkodásuk komplexitása valahogy érzékelhető legyen, és világossá váljon, hogy nemcsak annyi a civis gazdálkodás, hogy túrja a földet, hanem ez egy bonyolult, komplex tevékenység.

A másik, amit hangsúlyoztunk, hogy a civis gazdaság üzemközpontja mindig a debreceni ház volt. Azért is gondoltam arra, hogy azt a különleges, 1776-os datálású lécvázis, trónusszerű széket helyezzük középre, ami a civisség tekintélyét, rangját jelzi, s egyben a civis gazda szimbolikus megjelenítője is.

A kiállításrendezőkkal a tervezési szakasztól kezdve nagyon jól tudtam együtt dolgozni. A kiállítási egységbe kitalált „szigetek” szintén az összetettség gondolatát közvetítik, a térszervezés szempontjából is nagyon jól működnek, s nem utolsósorban szépek, esztétikusak.

Amikor a kiállításra készülve olvastam, sok esetben újraolvastam a történeti, gazdaságtörténeti szakirodalmat, akkor nagyon megragadott

Szép mesterségek

az, hogy a cívisek világában minden olyan nagy volt, a kapuk is, a használati tárgyak (kulacsok, ételesek stb.) is. És talán ezért is van ez a mozdulatlanság, mert nem sarkallta semmi a cíviseket az újtásra, innovációra. A kiválasztott extrém nagy méretű tárgyakkal elsősorban ezt szerettem volna érzékeltetni.

Eredetileg nem gondoltam arra, amit a megvalósult kiállításban érezni lehet. Egy sajátos és különös feszültséget: a hatalmas méretű tárgyak mellett a jellegzetes közlekedési eszközök alaptípusai makettek formájában, miniatűr méretben vannak jelen.

Két olyan műtárgy van, amit nagyon sajnálok, hogy az eredeti tervek ellenére helyhiány miatt ki kellett hagyni a kiállításból. Az egyik a gubás szövőszék, amely a kezdetektől mindig része volt a Déri Múzeum állandó kiállításainak. Ezt a szövőszéket sokáig szerettem volna kiállítani, 1812-es évszám van az egyik gerendájába belevésve, s tulajdonképpen 100 éven keresztül folyamatosan használták. A gazdaság nehézkességét, mozdulatlanságát jeleníti meg számomra, ez lett volna az üzenete, ha sikerül a kiállításba beemelni. A másik tárgy, amit sajnálok, de szintén helyhiány miatt kellett lemondani róla, egy impozáns középtengelyes szőlőprés, ami egy debreceni cívis családtól került a múzeumba és valószínűleg a város körüli valamelyik kertségben volt használatban.

A szövegekről

Nagyon távol van már a mai emberektől, a mai látogatóktól az a világ, amit a *Föld* című kiállítási egység megjelenít. Ezért is tartottam fontosnak, hogy ne csak a tárgynak a neve legyen kiírva. A precíz muzeológiai meghatározás – megnevezés, kor, származási hely – mellett egy rövidebb szövegben vagy egy-két bővített mondatban próbáltam megfogalmazni, hogy mi is az, hogyan, mire használták. Először akkor próbálkoztam ezzel, amikor az *Agrárörökségünk* című kiállítást csináltuk az Agrártudományi Egyetem kiállítótermében. Éreztem, hogy az nem elég, ha kiírjuk, például, hogy tövisborona, hanem szükséges a magyarázat is, mert sok egyetemista is megnézte a kiállítást, órákat is tartottak ott nekik. Azt nem tudom persze, hogy hányan olvassák el, de ha valakinek felkelti az érdeklődését a kiállított tárgy, akkor talán veszi a fáradságot, hogy ezeket a rövid szövegeket elolvassa. Ha csak elsétál mellettük, akkor nem valószínű.

A kiállításrendezésről, kurátorságról

A kiállítás alapvetően látvány, s ha ennek nincs vonzereje, akkor lehet akármilyen kidolgozott, magasröptű a (tudományos) tartalom, mégsem fog működni. A tervezés során, ha nem is konkrét képek, de formák mindig megjelennek a fejemben. Egy kurátornak meg kell látnia a tárgyban

a lehetőséget. Majd a tárgyak egymáshoz kapcsolódását megtalálni is fontos és izgalmas feladat. Szerintem nagyon lényeges, hogy a kiállítás rendezője tudjon kiemelni, és tudjon elhagyni is. Régi bölcsesség, hogy a kevesebb sokszor több. Hajdúböszörményben dolgoztam együtt Bánkúti Albin látványtervezővel, nagyon sokat tanultam tőle. Az igényességet, meg azt, hogy hogyan lehet valamit elrendezni úgy, hogy az harmóniában legyen, egyensúlyban legyen. Ahhoz, hogy egy kompozíció egyensúlyát megtaláljuk, mozgatni kell a tárgyakat, és sokszor, ha az ember egyet kivesz, attól rögtön elrendeződik a többi. Tehát – megismétlem – szerintem az, hogy merjen az ember kiemelni meg elhagyni, elengedhetetlen ahhoz, hogy a kiállítás által létrejöjjön egy új minőség.

Váradai Katalin

Az állandó kiállításokról

Ha az állandó kiállítás jelentőségét röviden akarjuk meghatározni, talán a múzeumi arculattal írható le találón. Minél több és változatos állandó kiállítással rendelkezik egy múzeum, annál színesebb az adott intézmény arculata. Ez jól illik a Déri Múzeumra. Az átlagos látogató, a turista, egy-egy helyi múzeumot életében valószínűleg egyszer tekint meg, így ha mégis visszatér, az azt jelenti, hogy olyan benyomást tett rá az állandó kiállítás, melyet ismét át akar élni, illetve megosztani másokkal. Az újbóli látogatás pedig új élményekkel és részletekkel örvendeztetheti meg.

Bár a Déri Múzeumba legtöbbször a Munkácsy trilógia miatt érkeznek, a visszajelzések alapján sokan elcsodálkoznak, hogy a kívülről nem túl nagy tűnő intézmény mennyi más érdekességet kínál az érdeklődőknek, amelyek alapos megnézése több órás időtöltést jelent. A visszajelzések szerint a látogatók többsége pozitív tapasztalatokkal, élményekkel távozik a múzeumból.

Noha napjainkban az állandó kiállítások fennállási ideje egyre rövidebb, mégis sokszor felmerül a kérdés, mennyi az ideális időtartam? Mennyire kell alkalmazkodni a múzeumoknak napjaink felgyorsult világához, a folyamatos változáshoz, milyen gyakran kell új impulzusokat kínálniuk? Amennyiben az időszakosan erre járó, átlagos turista felől nézzük, erre akár a tíz év is megfelelőnek tűnhet. Ha a helyi lakosokra és a régió rendszeres látogatóira gondolunk, akkor ennél jóval rövidebb idő (3–5 év) lehet a válasz. A helybeliek vissza-visszacsalogatásában így nagy szerepe van az állandó tárlatokhoz kapcsolódó programok szervezésének. Az elmúlt időszak benyomásai szerint a klasszikus tárlatvezetés már kevésbé tűnik vonzóknak, a többség igényel valami pluszt. Már egy előadás, kerekasztal-beszélgetés hagyományos eseményét is vonzóvá teheti egy-egy érdekes téma, egy izgalmas előadó, mint arra számos alkalommal volt példa. Az előadók saját közönségéből pedig akár új múzeumlátogató kerülhet ki. Ugyancsak jó gyakorlatként említhető a *Cívisek világa* témáját kiegészítő kamarakiállítás-sorozat. A *Megmaradás városa – A szabadság ára* egységhez két ilyen tárlat kapcsolódott: az „Egy az Úr, egy a hit” című kiállítás a reformátusok és a katolikusok

együttélésének első évszázadát mutatta be a Kistemplom és a Szent Anna-templom építés- és művészettörténetén keresztül; az alkalmi tárlat egy része ráadásul magában az állandó kiállítás terében valósult meg. A *Merre forog a süvegforgó? – Egy virág két élete. Képes beszámoló egy rekeszománc tárgy születéséről* című kiállításon Gyöngy Enikő zománc- és ötvösművész, népi iparművész mutatta be egy múzeumi tárgynak, a debreceni ötvösmesterség kora újkori (16–17. század) remekének, egy aranyozott ezüstofforgó egykori rekeszománc díszítésének mai eljárással készített rekonstrukcióját és annak munkafolyamatát. A sort lehetne még folytatni, például a Déri Múzeum emeleti, általános művelődéstörténeti tárlatai esetében a popkulturális termékek adhatnak jó kapcsolódási pontot, tehetik élővé azokat, gondoljunk csak az elmúlt időszak egyik népszerű sorozatára, a *sógunra*, amelyet a *Szamorúj udvarházhoz* lehet hozzárendelni. Szintén némi mozgalmasságot hozhat, ha időközönként a lehetőségekhez képest megújul az állandó kiállítás – egy-egy tárgycsoport kicserélésével vagy átrendezésével (akár a fókusz áthelyezésével), az interaktív tartalom frissítésével. A *Megmaradás városa – A szabadság ára* egységben a terveknek megfelelően az egyik céhes vitrin tartalmát két–három évente megújítanánk, mindig egy-egy céhet, illetve mesterseget középpontba állítva.

Nemcsak múzeumi keretben lehet azonban gondolkodni, a kiállítást át lehet helyezni más térbe, akár magába a városba. Egy tematikus város-történeti séta tulajdonképpen szintén tekinthető kiállításnak, ahol az állomások jelentik a vitrineket és a bemutatandó tárgyakat, amelyeket a sétavezető mint egy kurátor állít össze s válogat ki. A séta kötetlen formájában a kiállítás témájáról, valós környezetükben megmutatva a tárgyakat, mindig újabb információkkal szolgálhat a muzeológus. A kötetlenség oda-vissza érvényes, a tapasztalatok alapján a résztvevők ezen alkalmakkor bátran kérdeznek, reflektálnak, megosztják saját ismereteiket, ha nem a nagy nyilvánosság előtt, akkor két állomás között haladva, közvetlenül a sétavezetővel beszélgetve. Emellett a múzeum számára kiváló reklám is a séta, amely kedvet csinálhat az ismételt látogatáshoz, a múzeumi programokon való részvételhez.

A Cívisek világáról

A *Cívisek világa*, a megújult helytörténeti állandó kiállítás több egységen keresztül próbál választ adni arra, ki és mi a civis, hogyan vált a debreceni lakosból civispolgár, milyen hatások érték a történelem során. Megkísérli ugyan az átfogó bemutatást különböző témákon keresztül, mégis a fogalom és a mentalitás alakulásának története kevésbé adható át direkt módon csak a tárgyak és a hozzájuk tartozó, magyarázó szövegek segítségével. Ehhez történetek kellene, amelyek leginkább a *Lassú városiasodás* egységben található, a többi helyen egy-egy tárgyhöz kötődnek. Az adott kiállítási egységek igyekeznek a megadott témán belül átadni az információkat és a benyomásokat, viszont nem biztos, hogy a látogató össze tudja kötni az egyes egységeket, felfedezni magától az összefüggéseket, kapcsolódásokat. Noha a tárlat elején szerepel

egy bevezető szöveg, amely megmagyarázza a témaválasztást, ez, még ha el is olvassák, elveszhet az egyre újabb tárgyak, szövegek és installációk, interaktív elemek benyomásai között. Talán ez az egyik hiányossága a megújult helytörténeti kiállításnak, hogy az egyes egységek és tárgyak között hiányoznak az összekötő részek, az összefüggések megvilágítása. Ezekkel esetleg értelmezhetőbbé s egységesebbé válhatna a *Cívisek világa*. Mit értek ez alatt? Azokra a tárgyakra és személyekre gondolok, amelyek több ponton is megjelennek az egész kiállításon belül. Ilyen például Beregszászi Pál alakja, akinek a térképe, amelyet hites földmérőként készített, megjelenik a *Föld* című egységben. Máskor meg, mint a debreceni „rajzskola” tanára tűnik fel a *Szép mesterségek* mesterrajzainál. Az összekötő részek megmutathatják azt a kettőséget, amely a debreceni civisség történetében megjelenik: a civisekhez hozzárendelt, ma már negatívnak ható jelzők, toposzok kezdetben ugyanis pozitív tartalommal bírtak. A makacsságuk, szívósságuk, sajátos gondolkodásuk például nagyban segített nekik abban, hogy a legnagyobb megpróbáltatások közepette, a 16–17. században tulajdonképpen viszonylagos jólétben élhettek, a város ön- és közigazgatási szabadsággal bírt. A 18. századi események és fordulatok, bár elhozták a hön áhított szabad királyi városi címet, paradox módon a mozgástér beszűkülését jelentették a civisek számára – mind politikai, mind közigazgatási, mind gazdasági-kereskedelmi, mind cselekvési szabadságot tekintve. Ezek ellen a korábban ismert és bevált módszerrel, mentalitással próbált védekezni a debreceni civis, amely idővel anakronisztikussá vált, s nem volt összeegyeztethető a lassan meginduló polgári, társadalmi folyamatokkal. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ez nemcsak debreceni sajátosság, tulajdonképpen az egész magyar történelemben megfigyelhető ez a jelenség.

Ami esetleg még többet adhatna a kiállításához, az a 19–20. század erőteljesebb jelenléte – noha a *Lassú városiasodás* ezt a korszakot képviseli – ugyanis sok esetben, amit jellegzetesen civisként ismerünk, leginkább ebből a korszakból való. Vagyis ezek lehetnének azok a pontok, azok a történetek, azok a tárgyak, amelyekkel tudna azonosulni a látogató, ismeretei révén vagy azért, mert látott-hallott hasonlót.

A megmaradás városa – A szabadság ára című egységről

A *Cívisek világán* belül talán az egyik legkomplexebb egység *A megmaradás városa – A szabadság ára* című kiállítási rész, amely tulajdonképpen két témát foglal magába. Az összevonásra, amely utólag jó döntésnek bizonyult, eredetileg az egyik témafelelős kolléganő más jellegű feladatai, anyai szerepköre miatt került sor. A két téma egymást erősíti, együttes bemutatásuk által az esetleges átfedéseket meg lehetett oldani, az ismétlődéseket el lehetett kerülni. A komplexitás több téren is megmutatkozik. Egyrészt közel 300 év történéseit meséli el a reformáció megjelenésétől kezdve a 18. század végéig számos várostörténeti adalékkal. Másrészt több hatás, részlet jelenik meg itt: *A megmaradás városa* ugyanis arra a kérdésre keresi a választ, minek köszönhette Debrecen a megmaradását a három részre szakadt Magyarország idején, amikor számos támadás,

természeti csapás érte és súlyos adókat kellett fizetnie többfelé. Mégis, ez az időszak a város aranykoraként vonult be a történelembé. Ilyen megtartó erőnek bizonyult a vallás, a reformáció ereje, a főbírók és egyéb városi előjárók szerepe, valamint a gazdaság, amelynek alapját a céhipar jelentette. *A szabadság ára* a fentebb taglalt megváltozott körülményeket mutatja be, amelyek közül az egyik legjelentősebb változást a katolikusok visszafogadása jelentette.

A megvalósítást egyszerre nehezítette és könnyítette, hogy az új koncepció szerint kevesebb tárgyat állíthattunk ki – ugyanakkor ennél az egységnél hagyatkoztunk leginkább az előző kiállítások tárgyi anyagára. Így is akadnak olyan tárgyak, melyeket a látogatók hiányolnak, keresnek, főként a céhes anyagokat és a hóhérpallost. Az újdonságot ebben a részben a katolikus tárgyak megjelenése jelenti, amelyek részben Déri Frigyes gyűjteményéből származnak, részben egy alapos raktári felmérés eredményeként kerültek elő. Másfelől, bizonyos tárgyak esetében azok kontextusba helyezésével próbáltunk újszerű megközelítést, bemutatási módot alkalmazni, ami például a céhláda és tartozékainak installálásánál, a régi múzeumi kollégák visszajelzése szerint, jól sikerült. Korábban a céhláda zárt állapotban, egy-egy mesterséghez kötődően, illetve mint a debreceni bútorművesség reprezentatív példánya jelent meg. Ezúttal hangsúlyosabb szerephez jutott nyitott állapotával – hiszen a tárgy magát a céhet jelképezte saját korában, a kinyitásával jelezték a céhgyűléseket, a különleges eseményeket, valamint ide helyezték el a céh életének és vagyonának értékes tárgyait, jelképeit, dokumentumait. Így feltáruhlatható a látogatók előtt a láda rejtett fiókja is.

A téma összetettsége és a tér – az idő haladtával egyre szűkülő – nagysága miatt vitrines és szigetyszerű elhelyezésekben kellett gondolkodni. Ennek elképzelése és kivitelezése a látványtervező és kiállítárendező kollégák érdeme, az elrendezés az ő terveik és ötleteik alapján alakult ki. Az installációs elemek egyúttal megteremtik az összekapcsolásokat, mint például a református és a katolikus liturgikus tárgyakat bemutató vitrineknél a templomboltozatot imitáló áthidaló elem. Ez azért is bizonyult jó megoldásnak, mert a kezdetektől fogva törekedtünk arra, hogy a református–katolikus együttélés bemutatása során ne csak a feszültségeket és az ellentéteket domborítsuk ki, hanem a közös gyökerekre és a párhuzamokra is felhívjuk a figyelmet. (Az „*Egy az Úr, egy a hit*” minitárlat mindezt nagyon jól bemutatta.) Az elképzelés mögött a személyes attitűdön túl az is meghúzódott, hogy a feszültségek az együttélés első évtizedeire voltak inkább jellemzők, melyek nemcsak vallási ellentéteket jelentettek, hanem politikai, társadalmi és helyi, személyes konfliktusokat is. Ismételten fontos megjegyezni, ez nemcsak Debrecenre és környékére volt jellemző, hanem a korszakban minden olyan településen megfigyelhető volt, ahol a korábban domináns református közösségnek külső nyomásra, kényszerűségből ismét be kellett fogadni a katolikusokat, s biztosítani számukra helyet a közösség területén, életében és vezetésében. Az ellentétek idővel enyhültek, elég ha a vegyes házasságokra gondolunk vagy a rendszerint katolikus, ún. „német céhekre”, amelyek az új, polgári igény kiszolgálóivá váltak. Sőt arra is számos példa akadt, hogy a kezdetben idegen (katolikus

Az Arany Egyszarvú patika

és német) család miként vált két-három generációval később cívissé, sajátította el szokásait, követte életmódjukat. Az egyik legismertebb történet a Rickl családé, ezt lehetőségünk nyílt egy tablókiallításon bemutatni az egykori Rickl-féle kereskedőházban a Piac utcán, ahol ma a Wellington Coffee & Pie nevű kávézó működik.¹

A téma bemutatása során számos segítséget kaptunk; egyaránt meg kell említeni a kollégák észrevételeit, szerencsés megjegyzéseit – ennek köszönhető például a vetési varjú és a dolmányos varjú preparátumának kiállítása, amely a református–katolikus ellentét szimbólumaként jelenik meg, utalva a népies elnevezéseikre (pápista és kálomista varjú). Emellett mindenképp kiemelendők, s szeretnénk megköszönni a debreceni katolikus gyűjtemény munkatársainak tanácsait, kiegészítéseit is.²

Reflexiók

Az állandó helytörténeti kiállítás megújítása szép feladatot, ugyanakkor nagy kihívást jelentett számunkra. Napi teendőik mellett, folyamatosan változó tényezők közepette, sokszor versenyt futva az idővel (és az inflációval), igazodva a pályázati feltételekhez, bő egy-másfél év alatt készült el. Bár nem volt zökkenőmentes ez az időszak, akadtak súrlódások, s maradtak parlagon ötletek, alapvetően megújult a helytörténeti kiállítás az előzőhöz képest: tágas terek, kísérszövegek, körbejárható és könnyebben megtekinthető tárgyak – például az *Arany Egyszarvú patikában* –, kifejezőbb installációs elemek, valamint interaktív szigetek várják a látogatókat. Számos jó megoldás született – mint például a Rakovszky főbíró bemutató játékosan informatív fali egység vagy a *Lassú városiasodás* történeteit elmesélő rövid animációs filmek –, megmutatkozhatnak olyan tárgyak, amelyek eddig rejtve voltak a raktárakban. A színek használata és a főbb alapanyagok viszonylagos egységet kölcsönöznek a térnek, amellett hogy az egyes témák sajátos arculattal és hangulattal rendelkeznek – némiképp tükrözve a kurátor kollégák egyéniségét, valamint a cívisek történetének sokszínűségét, változatosságát.

1 A Török császár Debrecenben, <https://helyiartek.derimuzeum.hu/?p=1689>
2 Dr. Krakomperger Zoltán plébános (Szent Anna Főplébánia), Somogyi Péter, Gyarmati Barnáné Gyöngyi (Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegyei Könyv- és Levéltár)

Ami a szövegeket illeti, eredményként könyvelhető el, hogy mind-egyik egységben található magyar és angol nyelvű tablószoveg, készültek fogalommagyarázók, valamint egyes tárgyakhoz érdekes történeteket tartalmazó leírások születtek. Ez utóbbiak megírásában (többé-kevésbé) segített egy interpretív írás tréning elvégzése, ahol az információk rövid terjedelmű, kreatív átadását sajátíthattuk el. A tapasztalatok alapján ezeket gyakrabban elolvassák a látogatók, mint a tablószovegeket.

Nem tagadható, hogy néhány megvalósítási mód kényszerűségből fakadt, illetve akadnak hiányosságok (például a fentebb említett összekötő elemek vagy a református–katolikus ellentét érzékeltetésnél a politikai vetület megjelenítése, egy-egy tárgy vagy interaktív installációs elem formájában) – ezek talán orvosolhatók majd, amennyiben rendelkezésre állnak megfelelő erőforrások.

Az eddigi tapasztalatok és visszajelzések alapján a látogatók alapvetően pozitív véleménnyel vannak a *Cívisek világáról* – számos új benyomás éri őket, míg végigsétálnak a kiállításban. Noha nem olvassák végig a szövegeket, s az interaktív elemek használata sok esetben inkább tesztlésre s céltalan lapozgatásra szolgál, talán többen vannak azok, akik minőségi időt töltenek a tárlatban. Viszont tagadhatatlan, hogy a legtöbb ismeretet és az átfogó kép kialakulását a tárlatvezetések (legyenek azok akár tárgyakra koncentráltak, akár történeti kontextusba helyezettek), a különböző programok, valamint a teremőr kollégák válaszaik adják meg a látogatók számára.

Ormosi Viktória

Az állandó kiállításokról

Az elmúlt évtizedekben jóval hosszabb időre készültek a múzeumok állandó kiállításai, mint manapság. Elég csak a Déri Múzeum 1970-es évekbeli helytörténeti kiállítására gondolni. Az akkori koncepció és a kiállított tárgyak egészen napjainkig egyfajta kiindulási pontként funkcionálnak. Gondolom, hogy a kollégák most is a kezükbe vették az 1978-as Vezetőt, amihez viszonyítva gondolhatták újra a Déri Múzeum helytörténeti kiállítását. Szintén a hetvenes években készült az az állandó kiállítás, ami kisebb változtatásokkal ma is látható: a Debreceni Református Kollégium Egyházművészeti tárlata, aminek koncepcióját Takács Béla készítette el. Olyan összetettségében mutatja be az egyházművészetet, mint előtte és utána máig senki más. Ám nem közhely, hogy felgyorsult a világunk. Óhatatlan, hogy a látogatói igények is megváltoznak. Megújuló módszereket várnak a múzeumoktól is. Úgy gondolom, napjainkban körülbelül tíz évig érdemes egy állandó kiállítást fenntartani, azt ugyanis az érdeklődés megtartásához egyre érdekesebbé, vonzóbbá kell tenni és a kor befogadói magatartásához kell folyamatosan igazítani, mind a látvány, mind a tartalom tekintetében. Az online tér egyre intenzívebb használatától megváltozik a hagyományos kiállítótér használata is, s be kell kalkulálni az új befogadásmódokat. Az általános vagy középiskolás korosztály már teljesen másként fogyaszt minden tartalmat.

A muzeológusok bizonyos értelemben nyomás alatt vannak, hogy az új korosztályok számára is befogadhatóvá, élvezhetővé tegyék a kiállításokat. Erre jó példa lehet a Rakovszky Dániel (1761–1843) főbíró bemutató, új kiállítási egység.

Miért Rakovszky Dániel?

Rakovszky Dánielről 2017. április 2-án tettem közzé egy ismeretterjesztő írást a *Hajdú-Bihar Napló*ban, az *Értékeink nyomában* című sorozatban, akkor még a Református Kollégium Gyűjteményeinek munkatársaként, *Életeket mentett a debreceni főbíró* címmel. Néhány évvel később a Méliusz Juhász Péter Könyvtár helytörténeti részlege *Debreceni anekdoták* sorozatában egy kisfilmet készített írásomból. Emiatt 2021-ben sem volt kérdés számomra, hogy az új kiállítást lehetővé tevő pályázat azon feltételének megfelelően, amely hősies alakok, kiemelkedő teljesítmények bemutatását várta: a magam hősiének én Rakovszky Dánielt választom, akinek hétköznapi bátorsága másnak is példa lehet.

2022 nyarán, a tervezés során Orbázi Zoltán kiállítárendező és Ondraschek Péter látványtervező tetszését elsőként elnyerte az a gondolat, hogy egy idővonal segítségével mutassuk meg Rakovszky Dániel életét és tetteit, úgy, hogy minden műtárgy, installáció, audiovizuális eszköz kizárólag a 18 négyzetméternyi, de látványossá tett falon helyezkedne el, anélkül azonban, hogy a látogató kevesebb információt és élményt kapna ezáltal, mintha egy nagyobb, bejárható kiállítótérben látna installált tárgyakat. Az idővonal a Déri Múzeum *Polgári sikk* című kiállításánál nagyszerűen bevált, és ezúttal is kézenfekvő alapnak tűnt.

Az idővonalat először nyolc egységre osztottam: a főbíró születése, családja, hivatali tevékenysége, az árvíz, a kolerajárvány, felesége halála, városi építkezések és a főbíró halála. Az egységekhez tablószovegeket írtam és műtárgyakat választottam, így 2022 őszére a falra kerülő műtárgyak listája csaknem véglegesnek volt tekinthető. A szóban forgó tárgyak eddig még nem voltak kiállítva, így restaurálásukra volt szükség, ami 2023 tavaszára be is fejeződött, így a lehető legjobb állapotukban fényképezhettük, digitalizálhattuk azokat, mielőtt beépítettük a kiállításba. Az egység így nemcsak a téma és a megjelenítés, de a kiállított tárgyak újdonságával is kecsegtetett. A tárgyak jelentős része az iparművészeti osztályról került ki (nagyszerű, a családhoz köthető műtárgyakat vásárolt a múzeum 1916-ban, báró Josinczy Miklósné Rakovszky Lujza hagyatékából), a helytörténeti, néprajzi és irodalmi gyűjteményből származó papír alapú dokumentumok információinak befogadhatóságát pedig audiovizuális eszközökkel interpretálva könnyítjük meg.

A tervezés során a bemutatandó egységek száma először hat, majd öt egységre szűkült, a tartalmi mondanivaló és a tárgyak csökkentése nélkül. 2023 tavaszára elkészült az idővonal végleges változata, az alábbiak szerint.

1761 – Születés, család

A Borsod megyei Bócs községben született 1761-ben. Apja Rakovszky Sámuel tudós lelkész, anyja Bessenyei Julianna. Ő a híres író, a magyar felvilágosodás irodalma meghatározó egyéniségének, Bessenyei Györgynek a testvére. Felesége Lévy Zsófia. Gyermekük közül sajnos többen nem éltek meg a felnőtt kort. Zsuzsanna és Zsófia lányai igen. Zsuzsanna magas művészi érzékkel készített úrasztali terítőket. Legismertebb remekműve 1824–1827 között jött létre. A munka minden fázisát dokumentálta naplójában, amely fennmaradt az utókor számára. Hasznos tanácsokat adott ebben a terítő esetleges javításához és a használaton kívüli szakszerű tárolásához, szállításához. Ő tekinthető az első magyar textilrestaurátornak.

Ennél az egységénél a családi vonatkozású tárgyakat mutatjuk be. Különösen érdekes egy skófiummal, aranyszállal hímzett, iparművészeti remeknek is beillő névnapi köszöntő, amellyel Zsófia lánya köszöntötte apját. Egy ezüst szelence pedig Rakovszky Zsuzsannáé volt.

1828 – A főbírói székben

Rakovszky Debrecenben a közéleti ranglétrát sikeresen végigjárta. Így megismerve a város és lakói életét és az őket foglalkoztató gondokat, jutott el 1828-ban a főbíróisághoz. E tisztséget haláláig, 1843-ig betöltötte. Több mint két évtizedig volt a Református Kollégium főgondnoka, többször országgyűlési követként képviselte a város érdekeit. Míg a város első embere volt, számos fontos esemény történt Debrecenben. Csokonainak 1836-ban állították fel a költő géniuszát méltóképpen kifejező síremléket az egykori Hatvan utcai temetőben. Ez ma a Csokonai hőséről elnevezett Dorottya utcán van. Az 19. század eleji nagy tűzvészben (1802) elpusztult városháza helyett az idő tájt, 1840–1842 között építettek újat Povolny Ferenc tervei alapján.

Ennél a résznél egy könyv a legfontosabb tárgy. A néprajzi osztályról került a kiállítási egységbe a főbírói foglalkoztató gondolatok, versek, bejegyzések gyűjteménye. A kötetet dr. Ferenczy László egyetemi tanár adományozta a Déri Múzeumnak 1925-ben. A naplóként is aposztrofálható könyv hosszabb, részletesebb tanulmányozást igényel. A Rakovszkyt foglalkoztató gondolatok, a műveltsége is jobban megismerhető általa. Feltett szándékunk a könyv feldolgozása.

1830 – Árvíz

1830 tavaszán az olvadó hó megárasztotta a folyókat. A Tisza és a Hortobágy folyó is kilépett a medréből és ritka jelenségként árvízet idézett elő a hortobágyi pusztán. A kilenclyukú híd teteje alig látszott ki az áradatból. A tomboló folyam áldozatokat is követelt. Az ár hirtelen vette körül a pusztai vízimalmot, és az ott dolgozó tizenegy ember már nem tudott elmenekülni, a padlásra szorultak. Senki nem mert arra vállalkozni, hogy

megkísérelje a szerencsétlenül jártakat kimenteni. Akkoriban egyébként is kevesen tudtak úszni. Egyedül Rakovszky főbíró volt bátor, hogy elinduljon segítséget nyújtani. Nem volt idegen számára a nehéz feladat. Nagyapja még fiatal korában megtanította úszni, evezni, vízből menteni. Korábban is már kimentett két embert a vízből. Öccse alatt pedig egyszer beszakadt a jég és Dániel a jégen kúszva húzta ki és mentette meg őt. Most sem télenkedett. Amikor a folyóhoz ért, evezve közelített a malomhoz. Annak ellenére, hogy csónakja felborult és csaknem hetvenéves volt már ekkor, sikerült a vízi járművet megfordítania. Végül elérte a malmot, és kimentve a bajba jutottakat, a partra evezett velük. A bátor cselekedetnek országos híre kelt, sőt eljutott Bécsbe is. I. Ferenc császár aranyláncon függő polgári elsőrendű nagy arany érdemrenddel tüntette ki.

A legérdekesebb, leglényegesebb, úgymond központi kiállítási részünknél az animáció dominál, rajzokkal mesélve el a történetet. Emellett két tárgy van interpretálva: a *Magyar Kurír* korabeli újságcikke, ami beszámol Rakovszky kitüntetéséről, illetve az ebből az alkalomból a kollégium diákok által a főbírói tiszteletére írt örmversek, az irodalmi gyűjteményből.

1831 – Kolerajárvány

1831-ben kolerajárvány ütötte fel a fejét. A debreceni magisztrátus a vész elhárítására városi szenátorokból és orvosokból álló bizottságot hozott létre. Ennek vezetője Rakovszky lett. A legszigorúbb intézkedések sem tudták azonban megakadályozni az akkor gyilkos kór óriási pusztítását: a 25 ezer fős lakosságból 2152 áldozatot szedett.

Ebben az egységben nem műtárgyak, hanem audiovizuális eszközök segítik a megértést.

1843 – Halál

Rakovszky Dánielné halála 1834-ben következett be. A hős főbíró 1843-ban hunyt el, 82 éves korában, 55 hivatalban töltött év után. Az epitáfiumából idézve: „*Itt nyugszik néhai Tekintetes, Nemes és vitézlett Nagy-Rákói és Kelemenfalvi Rakovszky Dániel ur, nemes szabad királyi Debreczen városának, a közhivatalok pályáján fokról-fokra hágva, elébb több évtizedeken tanácsnoka, nem egyszer országgyűlési követe, a közelebb lefolyt 15 évben főbírája: a helybeli ref. egyház és főiskola gondnoka: több tek. vármegyék és a debreczeni n.t. Egyházvidék táblabírája. . . Érdemeit polgártársai hozzá fogytig hű ragaszkodással, a kegyelmesen uralkodó felség polgári, nagy arany érdempénnzel jutalmazták.*”

Rakovszky Dánielné halálát gyászjelentése illusztrálja, a főbíróét pedig az idézett sorok és animáció.

2023 tavaszán az idővonalat, új ötlettel, izgalmas kontöbse burkoltuk. Az épülő helytörténeti kiállítás látványvilága olyan lehetőségeket biztosított, hogy egyik ötlet könnyen jött a másik után. A jól átgondolt, megalapozott kiállítási téma teret adott a kísérletezésnek, megengedte, hogy az építés során alakítsuk ki a látvány végleges formáját. Ondraschek Péter és Orbázi Zoltán korábban sok közös munkában vett részt a Csokonai Színházban, ami a kísérletezés során végig lényegesnek bizonyult.

CÍVISEK VILÁGA

MDCCCXXVIII - No. 87

1828

Minden jog fenntartva!

Főbíró 1828

Rakovszky Debrecenben a közéleti ranglétrákat sikeresen végigjárta. Így megismerve a város és lakói életét és az őket foglalkoztató gondokat, jutott el 1828-ban a főbírói székig. Ezt haláláig, 1843-ig töltötte be.

Több mint két évtizedig volt a Református Kollégium főgondnoka

Többször országgyűlési követként képviselte a város érdekeit

Míg a város első embere volt, számos fontos esemény történt Debrecenben

Csokonainak 1836-ban állították fel a költő géniuszt méltóképpen kifejező síremléket az egykori Hatvan utcai temetőben. Ez ma stílszerűen a Csokonai háseről elnevezett Dorottya utcán van

A 19. század eleji nagy tűzvészben (1802) elpusztult városháza helyett az idő tájt, 1840-1842 között építettek újat Povolny Ferenc tervei alapján.

CÍVISEK VILÁGA

MDCCLXI - No. 55

1761

Minden jog fenntartva!

Születése 1761, családja

Rakovszky Sámuel
tudós lelkes

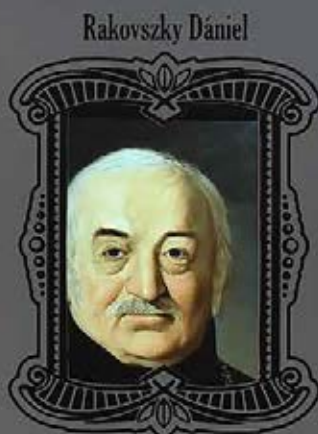

Bessenyei Julianna

Bessenyei Júlia testvére

Bessenyei György. Ő a híres író,
a magyar felvilágosodás irodalmának
meghatározó egyénisége

a Borsod megyei
Bócs községben született 1761-ben

Gyermekeik közül sajnos többen nem éltek meg a felnőtt kort.
Zsuzsanna és Zsófia lányai igen

Zsuzsanna külön említést érdemel. Magas művészi érzékkel készített úrasztali terítőket. Legismertebb remekműve 1824-1827 között jött létre. A munka minden fázisát dokumentálta naplójában, amely terümaradt az utókor számára. Hasznos tanácsokat adott ebben a terítő esetleges javításához és a használaton kívüli szakszerű tárolásához, szállításához. Ő tekinthető az első magyar textilrestaurátornak.

Közös döntésünk alapján végül az idővonal egységeit egy fiktív, *Civisek világa* című debreceni újság lapjaként prezentáljuk, a cikkeknek megfelelő ablakokba helyezve az információforrásokat, legyenek azok tárgyak, képernyők vagy diorámák. Az interpretáció módja egyszerre teátrális és játékos, látványos és informatív, ötvözve az álló- és mozgóképet, a fény- és árnyékhatást, s tükrözve a színházi és múzeumi szemlélet kreatív együttműködését. Bízunk benne, hogy közösen sikeresen eljuttatjuk az élmény alapú tudást a látogatókhoz.

Ami a technikai és installációs elemeket illeti, a két kreatív szakember friss megoldásokkal élt a tényleges megvalósítás fázisában is. Eredeti műtárgyat a kezdeti tervhez képest végül jóval kevesebbet állítottunk ki, de ez nem a tárgyak, csak a hagyományos bemutatási forma elhagyását jelenti. Érdekes, hogy bizonyos tárgyak kizárólag digitális megjelenési módja néhány évtizede még elképzelhetetlennek tűnhetett a múzeumi kiállításokban, manapság azonban semmit nem von le egy tárgy jelentőségéből, ha csak így látható, inkább vonzza a figyelmet. A tematikus tárlatvezetések és a kiállítással egyszerre induló internetes helytörténeti platform, a Helyi Érték blog pedig teret ad a tárgyak részletes bemutatásának is.

Rakovszky Dánielről kevés életrajzi adat áll rendelkezésre, gyermekeiről, feleségéről nincsen megfelelő, hiteles ábrázolás. Ennek kiváltására az újság képeiként tíz darab kis árnyék-dioráma készült (a papírlapocskák szabásában és ragasztásában számos muzeológuskolléga segített), ilyenek jelenítik meg a főbíró családtagjait, a regnálása alatti építkezéseket, s az élete fontos eseményeinek helyszíneit is. Világítással háromdimenziós hatást keltve, látványosabban adja vissza a kifejezni kívántakat, mint bármilyen hagyományos ábrázolási forma. Nagyszerű technikai megoldás Kiss Bálint remekbe szabott Rakovszky-portréfestményének elektronikusan megmozgatott megjelenítési módja, olyan hatást keltve, mintha a hős főbíró napjainkban is rajtunk tartaná tekintetét. Az árvíz és a mentés a leghangsúlyosabb mind hősünk feljegyzett tettei között, mind a kiállítási egységben. A mentés eseményeit epizódokra bontó, vetített, animált rajzocskák minden korosztály számára emlékezetesebbé és könnyebben emészthetővé teszik a szöveget. A kolerajárvány passzusnál a csuklyás koleradoktor apró bábja jelenik meg a diorámában. A hazai kolerajárványokkal kapcsolatban is rendkívül kevés kép maradt ránk: a füstölőt a kezében tartó koleraorvos egyedi és figyelemfelkeltő elem. Rakovszky Dániel halálát az epitáfiumából történő idézetten kívül modern animációval is érzékeltettük. Alkotója az esőre gondolt, én pedig a kész animációt látván, az univerzumra. A *Debreczeni Képes Kalendáriom* 1904-es számában S. Szabó József írt tanulmányt Rakovszky Dánielről. Berzsényi Dániel Felsőbüki Nagy Pálhoz írt sorait idézte a főbíró halála kapcsán: „A derek nem fél az idők mohától, / A koporsóból kitör és eget kér, / Érdemét a jók, nemesek s jövőndő / Századok áldják.”

Fodor Éva Irén

Debrecen kulturális életére a felvilágosodás korában különös kettősség volt a jellemző. A kultúra bölcsőjeként működő Református Kollégium az ismeretek átadásakor a legmodernebb oktatási módszereket alkalmazta. A közvetítésre kerülő tananyag megértését modern szemléltető eszközök alkalmazásával segítette. Kezdetben ezek külföldi tanulmányi útjuk során a növendékek által beszerzett segédeszközök voltak. Később az iskola könyvtárában őrzött művek alapján, saját tapasztalataikat felhasználva, a rézmetsző diákok készítette térképeket, könyvillusztrációkat, mértani ábrákat és földgömböt alkalmaztak. Az 1796. évi kollégiumi törvényekben, a „non togati”-nak nevezett, világi pályára készülő tanulóokra vonatkozó szabályok sorában találkozunk azzal a paragrafussal, amely szerint „a festésnek és zenélésnek üres órákon való tanulása és gyakorlása nemcsak hogy ne tiltassék, de ajánltassék is azoknak, akik a természetből ilyen ajándékot nyertek.” Ez a szabályzat lehetővé tette a világi oktatásban részesülő ifjak bizonyos fokú esztétikai és művészeti nevelését. Különös jelentőséget ad ennek, hogy a Ratio Educationes 1772-ben eltörölte a kötelező rajzoktatást a gimnáziumokban. A Református Egyház, így az általa működtetett Református Kollégium a törvényt nem fogadta el. Sárvári Pál, az intézmény híres professzora, az általa tehetségesnek ítélt növendékek rajzoktatásának fontosságára hívta fel a figyelmet és eljárt a növendékek anyagi támogatása ügyében is. Ilyen lépések után természetesnek vélhetnénk, hogy ezt követően az életbe kikerülő diákok által a művészet pártolásához fog vezetni az út. Nem így történt. A civis polgárok nehezen fogadták el az önálló művészeti alkotásokat. Ahhoz is idő kellett, hogy magukról portrét készíttessenek. Ezt a kettősséget kívántam érzékeltetni a kiállítás során. Azt, hogy hogyan is alakult ez a kettősség, kiválóan példázza Kiss Sámuel élete és művészete, amelynek bemutatását kiemelt jelentőségűnek szántam.

A téma napjainkban is visszatérő problémát jár körül. A rajzoktatás és a vizuális nevelés kérdése, kétszáz év elteltével is a 21. század elejének egyik jelentős problémája. Egyre kevesebb hangsúlyt kap a képzésben a művészeti oktatás. A zene, a rajz és a művészet további területeinek megismertetése egyre kevesebb órászámmal jelenik meg a tantervekben. Pedig a rajzolás, mint tevékenység, magas rendű érzéki és értelmi folyamat, lehetőség a látható valóság megismerésére és kifejezésére. Így erről beszélni kell a muzeológusnak az általa gyűjtött, feldolgozott és bemutatott tárgyi emlékek kiállításával.

A Református Kollégium Rajzoskolájának két korszakát Sárvári Pál (1765–1849) és Beregszászi Pál (1790–1865) neve fémjelzi. Sárvári 1795-ben tért vissza Göttingenből, ahol architektúrát is tanult. 1798-tól rábízták a rajzoktatást és tankönyvírást a Kollégiumban. 1804-ben kiadta *A rajzolás mesterségének kezdete – A rajzolásban gyönyörködő tanuló ifjak és gyermekek kedvéért* című tankönyvét. A kötet antik művek grafikai ábrázolásainak felhasználásával és a hozzáfűzött magyarázó szöveggel fejti ki a szépség fogalmát. Az oktatást és a könyv megjelenését nagy érdeklődés kísérte, Kazinczy is olvasta, s szorgalmazta, hogy a Kollégium

könyvtára szerezzon be további szakirodalmat, maga is ajánlott olvasásra, kölcsönzésre könyveket.

Sárvári érdeme volt, hogy a jó rajzolókat kiemelte és taníttatta. Mikolai József, Kármán János és Kiss Sámuel 1801-ben dicséretet és jutalmat kapott a tanári kartól. Kiss Sámuel 1803 tavaszán Nagyszebenbe küldték, ahol az építészeti ismeretekbe Péchy Mihály mérnökkari őrnagy és Neuhauser Ferenc, a Normál főiskola rajztanára vezette be. Gyakorlati célja is volt ottlétének: Péchy Mihály Debrecenbe szánt terveit másolta. 1806-ban Kisst Bécsbe küldték, ahol két évig volt Hubert Mauer növénydeke, akitől alakrajzot tanult, majd a Franz Ceuer vezette festőakadémiára járt. Bécsben ismerkedett meg Kazinczy Ferencsel, aki később a Rajzskolában is felkereste őt. Mert hisz Kiss Sámuel képzését praktikus okokból kezdeményezte a Kollégium vezetősége és Sárvári Pál: tanárt kellett állítaniuk a mesterlegények oktatására, ami nem művészképzés, hanem gyakorlati ismeretátadás. Sárvári professzor már 1804-ben kiadott könyvének bevezetőjében utalt a rajzoktatás szükségességére: „*Tagadhatatlan dolog, hogy számos kézi mesterségek minéműek a Kőművesség, Ácság, Asztalosság, sőt, hogy többet ne említsek, még a szép varrás is, a rajzolás mesterségének tudása nélkül kevésbé mehetnek.*”

Kiss Sámuel 1812-től, hét éven át, egészen haláláig volt a városi Rajzskola és a Kollégium rajztanára, amely a mesterlegények tanítására létesült, de fogadta a rajzolni vágyó református és piarista diákokat is. Kazinczy Ferenc 1814-ben látogatta meg Kiss Sámuel: „*Látni akartam, mint terjeszti Debrecenben a Szép érzését. Panaszkodik, hogy nincs dolga. Professzor, fizetik, de hogy van e haszna az ő ott létének, arra gondja senkinek sincs.*” Egyetlen elismerést kapott Kiss, amit a *Tudományos Gyűjtemény* is említett: a Debrecenbe látogató Ferdinánd császár tetszését fejezte ki a rajzskola munkája, az ott látható gazdag szemléltető anyag láttán. Tíz év múlva, amikor a Beregszászi Pál vezette iskolát ismét meglátogatta Kazinczy, így írt: „*Debrecenek ezen iskolára nagy szüksége van, s bár minden tehetőes szülék gyermekeik járnának fel itt, hogy ha valaha építeni fognak tudják, mit nem szabad tenniük.*”

Beregszászi Pál 37 éves pedagógiai tevékenysége különösen eredményesnek mondható, mert bár voltak az órákra be nem járó, vagy rajzaikat mással készített mesterlegények is Debrecenben, a hozzá járó iparosok jó része (különösen az asztalosok) kitűnően rajzoltak. Ezt nemcsak fennmaradt lapjaik, de épület- és bútorterveik is reprezentálják. A rajziskolába járók művelését szolgálták Beregszászi építészeti szakkönyvei, amelyeket ábrákkal illusztrált. Már Kiss Sámuel is írt egy köznépi számára való architektúrát, amely kéziratban maradt fent, majd elkallódott. Beregszászi első könyve, *Az építés tudománya*, 1819-ben jelent meg nyomtatásban. Ezt is méltányolva fogadta el a város Beregszászi pályázatát a rajziskola vezetésére. 1822-ben tanítványai számára írta *A szabad kézzel való rajzolás tudományának kezdete* című munkáját, majd a 40-es és 50-es években több könyvét. Műveinek módszertani felépítése, az építés tudományának rendszerezése, saját kézzel rajzolt és metszett lapjai könyveinek nemcsak gyakorlati értékét, de esztétikai szépségét is biztosították. Beregszászi volt az utolsó nagy alakja annak a rézmetsző műhelynek,

mely a századfordulón oly ígéretesen indult, majd lehanyatlott, s Beregszászi könyveinek réztáblái emelték ismét művészi magaslatra. Balogh István, aki összefoglalta a rajziskola két nagy korszakát, így vélekedett annak tevékenységéről, jelentőségéről. „*A XIX. század első felének képzőművészeti életében jelentős szerepet nem vitt, de építészeti és iparművészeti vonatkozásban ízlésformáló hatása túlnőtt Debrecen határain.*”

A téma bemutatásához rendelkezésünkre állnak rézmetsző lemezek, nyomtatványok, rajzok, az említett könyvek, Kiss Sámuel és más festők portréképei: ezeket terveztük kiállítani. A festő XIX. század eleji, Nagykőröst, Debrecent, Nagyszebent, Bécset érintő, majd Debrecenbe visszatérő útjának korabeli metszetek segítségével való felidézésével szeretnénk volna bemutatni azt a folyamatot, amely során egy művészi ambícióval rendelkező növendék a korabeli szokásoknak megfelelő képzésben részesül, majd azt, hogy miként törekszik, küzd és próbálkozik, hogy egy praktikumot szolgáló alkalmazott műfajtól eljusson az önálló művészet elfogadatásáig.

A kiállításon sokféle ok miatt végül csak a műveket állítottuk ki: bekeretezett tankönyvi lapokat és a rajziskolai diákok mesterrajzait, illetve a gazdag debreceni polgárság tagjainak Kiss Sámuel és kortársai által festett portréképeit. Az infopulton számos ki nem állított műtárgy, illetve a sokszorosító grafikai eljárások folyamatát bemutató kisfilmek is megtekinthetők.

Korompai Balázs

Az állandó kiállításokról

Meggyőződésem, hogy függetlenül a múzeumok besorolásától, nagyságától, az állandó kiállításokra szükség van. Kellenek olyan kiállítások, amelyeket akár az iskolákkal való kapcsolatépítésben is évekre biztos alapot adnak. Ez független attól, hogy egy vidéki kis múzeumról vagy valamelyik speciális gyűjtőkörű múzeumról beszélünk. Van létjogosultsága, szükséges, nem hiszem, hogy ezen túl kellene lépni vagy más megoldásokban kellene gondolkodni. Mostanra rendkívül erős lett a virtuális tér, annak használata és kihasználása arra, hogy a múzeumot még közelebb vihessük az emberekhez, erre óriási törekvések vannak, de én sokkal jobban örülök annak, amikor a látogató személyesen megy el a múzeumba és a helyszínen nézi meg az adott műtárgyakat, mintha otthon, a karoszekékben kattintgatva ugrik el Aucklandbe múzeumot nézni. Ezt én nem tartom ugyanolyan kulturális élménynek, ezért gondolom fontosnak és szükségesnek, hogy legyenek a múzeumoknak hosszan álló kiállításai, amelyek lehetővé teszik az alapos megismerést. E mellett kell olyan időszaki kiállításokat is rendezni, amelyek fenntartják a látogatói forgalmat, felélikítik az érdeklődést.

A mi múzeumunknak is voltak fennállása óta mindig állandó kiállításai, ha más-más szempontúak is. A speciális szakmúzeumok kivételével, a helyi kötődésű múzeumok feladata, hogy állandó kiállításukban

Föld

a település életének, történetének, ha nem is az egészét, mert azt lehetetlen, de adott időpillanatait felvillantva, bemutassák a kulcsfontosságúakat. Lehet módosítani, fejleszteni, mert egy állandó kiállítás sem örök életű, napjainkra már egyre rövidebb ideig áll. Érzésem szerint, mindig az előzőre támaszkodva, azt gazdagítva lehet előbbre lépni. Még emlékszem, amikor több mint tíz évig is állt egy-egy kiállítás. Mostanra talán az öt éves ciklusokra lehetne beállni, s nem radikálisan változtatni, hanem új látványelemek beépítésével, eddig be nem mutatott műtárgyak beemelésével alakítani. Egy teljes megújulás, mind installációban, mind technikailag, nagyon hosszú folyamat lehet. Arról nem is beszélve, hogy egy ilyen jellegű beruházásnak nagyon komoly finansziális hátteret kell teremteni. Ezt viszont öt évente szinte biztos, hogy nem lehet előállítani, hozzárendelni!

A Cívisek világáról

A most elkészült új állandó kiállításunk témája a cívisek világa. Hogy mennyire szerencsés témaválasztás? Az előző inkább történeti szempontú kiállítás volt, ez inkább főbb témákat, csomópontokat jelöl ki.

Információkat, adatokat önállóan is tud szerezni a látogató, de a nagyobb összefüggések meglátásához más is kell. Megszerezheti, ha kér és kap egy tárlatvezetést. Ha végigjárja a kiállítási egységeinket, abból érdekességeket megjegyezhet. De ha nincs vezetés hozzá, akkor a meglévő szövegek alapján, amit egyébként a tapasztalataink szerint nem olvasnak el a látogatók, csak benyomásaik, érzeteik lehetnek. Nagy szükség van a szóban hozzáadott információkra. Nem lehet mindent megjeleníteni tárgyakkal és leírt történetekkel. A többletinformációkat sokszor csak elmesélni lehet.

A látogatói viselkedés többféle. Van, aki mindent végignéz, végigolvasson, órákig böngészgeti a kiállítási egységeinket. Van, aki csak végigsétál és kipipálja a múzeumlátogatást. Bármelyik esetben, a kiállításunk megtekintése után, merésznek tartanám azt a látogatót, aki arra a következtetésre jutna, hogy mindent megtudott a cívisekről. Nem vagyok meggyőződve, hogy olyan kielégítő mennyiségű információ birtokába kerülhetne, amelyeket ne egészíthetne ki néhány szakkönyv. Az elgondolás kifejezetten jó, hogy a cívisek világát bemutassuk. Hiszen Debrecen erről nevezetes, híres, ez vonzhatja a látogatókat. De feltételezi a további érdeklődést is a látogató részéről, hiszen mindent megmutatni, elmondani, bemutatni nem lehet semmilyen kiállítás keretében. Ha a vendég

elhagyja a helytörténeti kiállítást, az alapinformációkkal lett vagy lehetne bölcsebb, felillantottunk a civis világ gazdagságából pillanatokat számára. A *Civisek világa* inkább inspirációt ad az érdeklődőknek. A kiállítással elérhetjük, hogy ha valóban érdekli a téma, akkor kezdjen el kutakodni! Ha mást nem, legalább vásárolja meg és olvassa el a vezetőt, amit ehhez a kiállításhoz már biztosan el kell készítenünk, és amit nemcsak nyomtatásban kell elérhetővé tennünk, hiszen az emberek hozzászóltak az információk szinte azonnali megkapásához. A vezetőknek millió fajtáját el lehet képzelni. Nem feltétlenül kellene egy kötetben kiadni, lehetne gyűjtőmappa, füzetek, hogy elég legyen csak annak az egységnek megvenni a vezetőjét, amelyik kiemelten érdekli a látogatót. Ha egy kötet, akkor viszont nyomdatechnikailag is olyanok kell lennie, ami méltó a Déri Múzeumhoz. Ebben sem kellene feltétlenül mindennek szerepelni, hanem a virtuális világot segítségül hívva, útvonalakat ajánlhatna a nagy felbontású képekhez, hanganyagokhoz, dokumentumokhoz. Jobb esetben a vezetőnek a megnyitással egy időben kellene megjelennie, hiszen gyakran, mire elkészülne, addigra ismét változik a kiállítás.

A patika és patikusa

A tervezéskor sok téma és javaslat volt a kiállítás egységeire vonatkozóan, köztük volt a Patika is. De kiemelkedően értékes gyűjteményeink vannak továbbra is raktárakban és nincs semmi megmutatva belőlük. Ilyenek a Dériek további gyűjteményei, Szomolányi Elemér kincstára, vagy a numizmatika. Első körben arra gondoltam, ugorjunk ki az állandó kiállításnak abból a kényszeréből, hogy annak a helytörténetet kell szolgálnia, részben azért, mert akkor összeget, mint amit a Magyar Géniusz segítségével kapott a múzeum, többet nem fogunk kapni, s ezt inkább fordítsuk olyan régen látott tárgyak látványos bemutatására, amelyek nagy látogatói forgalmat generálnának és a szakma elismerését is kiváltanák. Ez az ötlet nem kapott kellő pártolást, mivel a megújulásnak a helyi géniuszköré kellett rendeződnie a központi elvárás szerint, ezért maradt az állandó kiállítás helytörténeti vonalhoz igazodó, benne a géniuszokat bemutató elgondolása.

Ebben nekem továbbra is az Arany Egyszarvú patika új szemléletű bemutatása maradt. Ezt az egységet már harmadik alkalommal rendeztem be. Az eddigiektől teljesen eltérő látványt szerettem volna elérni, de a tervek csak tervek maradtak. Tulajdonképpen semmi sem úgy valósult meg, ahogy kitaláltam. Esetleg a patikus elképzelt könyvtárát bemutató vitrin lett olyan, amilyenek az egészet elvártam volna. Sikertelenül nagyon sok olyan tárgyat elhelyezni, amelyek az eddigi patikai tárlatokon nem szerepeltek és ez jó. Megvalósult a tárgyakhoz való jobb hozzáférés is, azaz nem távoli polcokon szemlélhetők, hanem közelről elolvashatók a régi feliratok. De összehatásában, a kivitelezés módja és minősége miatt ez már nem az én kiállításom, mert az eredeti elképzelésekkel nincs összhangban. Ezt nagyon-nagyon sajnálom, elszalasztott lehetőségnek tartom, mert nem hiszem, hogy még egyszer kapnánk ilyen nagyságrendű támogatást kiállításépítésre. Tárlatvezetéssel lehet kicsit kompenzálni,

mert erre már volt példa és jó közönség is. De nem lehet minden látogatót tárlatvezetéssel végigkísérni a kiállításokon.

Azért is sajnálom nagyon, hogy így alakult ez az egység, mert személyes indítatásom is van a patika témájához. Nem az Arany Egyszarvúhoz, hanem egy régi böszörményi patikához, az Isteni Gondviseléshez, amelynek a 19. század végén, a 20. elején élt tulajdonosa, Schuk József, a felmenőm volt. A mostani kiállításrendezésre való felkészülés során szembesültem azzal, hogy a debreceni Numizmatikai Egyesület adományából évtizedekkel ezelőtt nagyon sok könyv került a múzeum könyvtárába Schuk József névbeírásával, ajándékozási soraival. Erről a családnak sem tudott. Ez a könyvanyag képezte egy részét az újonnan kialakított vitrinnek, amiben egy patikus elképzelt könyvtárát igyekeztem létrehozni. Valóban különleges darabokat sikerült bemutatni, de ezek is csak egy tárlatvezetés során tárják fel titkaikat, csakúgy, mint a patikus íróasztaláról készített csendélet. A látogató egy festményt lát, íróasztal-könyveszobor-toll-földgömb és egyebek, de azt nem tudhatja, hogy e tárgyak nem a művész kitalációi, hanem valódi, létező darabok. A festményen ábrázolt földgömb például egy komoly ritkaság. A kutatók eddig nyolc ilyet találtak, képi megjelenésében ez a kilencedik.

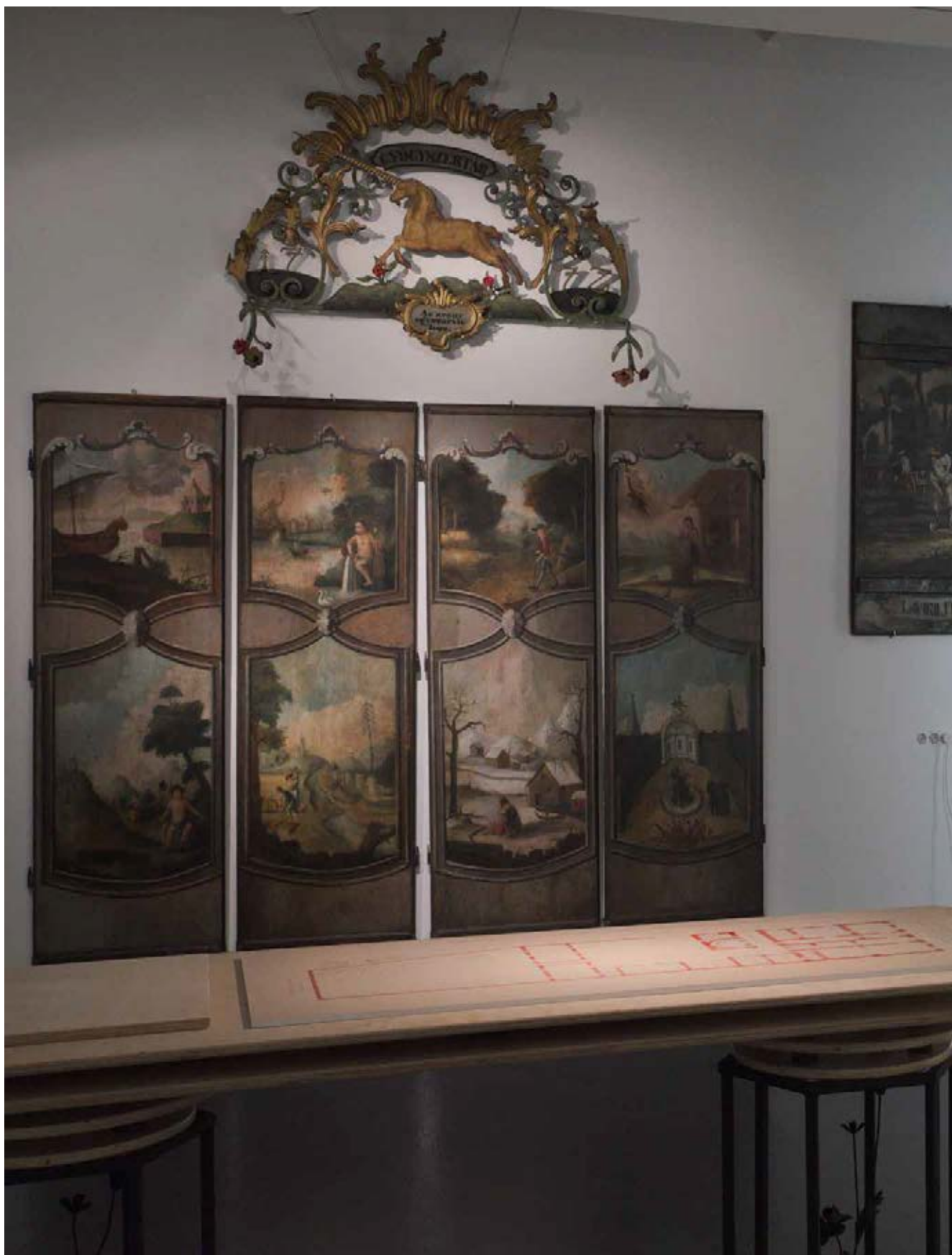
A feliratos, tároló üvegek, amelyekben múmiaport és bezoárkövet egyaránt találhatunk, szintén magyarázatot igényelnek, hiszen a látogatói viselkedésbe nem fér bele, hogy órákat töltsön el egy-egy vitrin alapos tanulmányozásával. A patikával kapcsolatban az is nagyon fontos, hogy eddig mindenki csak patikatörténet szempontjából vizsgálta és születettek róla jó bemutatások, de hiányzik a szakmai, a gyógyszerészeti, a gyógyszer-történeti feltárása.

Lakner Lajos – Szabó Anna Viola

Az állandó kiállításról

Az állandó helytörténeti kiállítás elengedhetetlen az olyan típusú múzeumoknál, mint amelyen a Déri Múzeum. A Debrecenbe látogatóknak is érdemes fogódzókot adni ahhoz, hogy megérezzenek valamit a hely szelleméből, hogy megértsék, miért épp ilyen a város szerkezete és karaktere, miért nincsenek középkori emlékek, s milyen életforma lennyomatai az itt-ott még látható civisházak. E kiállítások, ha jól csináljuk, kapuk lehetnek a város lelkéhez. A lelkeség az alakítója a történeti eseményeknek, az életmódnak, a kultúrának is – aminek rekvizitumait és működését bemutatni nemcsak az idegeneknek, hanem a saját múltjukra és a jelen ettől nem független jelenségeire rákérdezní akaró helybelieknek is szükséges immár. A múzeum az egyre inkább virtuális világban kivételesen, a valóságos tárgyakra bízhatja a történetmesélést – a mi feladatunk az, hogy segítsünk a tárgyaknak megszólalni, vagyis minél találékonyabb módokon lehetővé tenni a párbeszédet a mai látogató és a múltbeli tárgy között.

A régi városi múzeumban a közvetlen múlt, a 18–19. századi várostörténet képi és tárgyi dokumentumait bemutató szobának „A városi

Az Arany Egyszarvú patika

A megmaradás városa

Lassú városiasodás

emlékezet terme” volt a neve: a látogatónak elég volt körülnézni s a tárgyak saját emlékeit idézték meg, hiszen a társadalom szerves fejlődése idején a városlakó még benne állt a hagyományban: a város története polgárainak személyes, családi története, az ismeretátadáshoz nem kell külső közvetítő – s nemcsak itt, hanem a céhemlékek, a háztartás vagy a pásztorélet tárgyai között sem. A társadalmi fejlődésbe való mesterséges beavatkozás, a kulturális hagyomány felszámolására tett kísérlet felgyorsította a tárgyak muzealizálódásának, a használaton kívüliséggel összefüggő felejtésnek a folyamatát, amely egyre inkább szükségessé tette a kiállított tárgyak értelmező kontextusba állítását: a városi emlékezetet nem m. gidéznie, hanem létrehoznia kell a múzeumi kiállításnak. Ennek során vissza kell állítania a tárgyak személyes vonatkozásait, megkeresni vagy megteremteni azok készítéséhez és használatához, készítőikhez és használóikhoz, egykorú és utólagos értelmezéséhez, szimbolikájához fűződő történeteket, hiszen ezek a személyes történetek segíthetnek visszatárlni a múltba és eligazodni benne. A kérdés

csak az, hogy milyen prezentációs módot válasszunk e párhuzamos múlttörténetek leghatékonyabb közvetítéséhez – illetve mit tegyünk, ha tárgyunk nincs, csak történetünk?

A témáról

A kiállítási egység címe, a *Lassú városiasodás* a 19. század második felében zajló társadalmi, életmódbeli és városképi változásokra utal, hiszen bár Debrecen jogi értelemben a feudalizmus idején is város volt, lakosai pedig polgárok, városias jelleget csak ebben az időszakban kezdett kapni. A városiasodás folyamatát városszépítési törekvések megerősödése, középületek emelése, közvilágítás, vízvezeték és úthálózat kiépítése, valamint közösségi terek kialakítása jelzi. Ez utóbbi annak is jele, hogy megnövekedett a nyilvános terek jelentősége a polgárok életében, s az egyének társadalmi kapcsolatai is kiszélesedtek.

Föld

A 19. században mindenhol máshol is lezajló modern polgárosodás folyamatát Debrecenben a megmerevedett társadalmi berendezkedés, a város régi polgárainak, a civiseknek szokásjoga igencsak lelassította. A múzeum eddigi kiállításain e korszak meglehetősen sematikus, a fejlődés időszakaként jelent meg, pedig sokkal inkább a két társadalmi réteg küzdelmeként írható le, dinamikus, hullámzó folyamatként, amelyben a hagyományos társadalom állt vesztesre.

A modernizáció legfőbb támogatói az új típusú, feltörekvő, mobilis, innovatív és vállalkozó szellemű polgárság képviselői voltak, akiknek gazdasági és társadalmi jelentősége egyre inkább erősödött. Növekvő térfoglalásukat a régi gazdálkodási formákhoz ragaszkodó, így egyre inkább elszegényedő civisek legalább a városi törvényhatóságban még megőrzött szavazati jogok érvényesítésével igyekeztek mérsékelni.

Az új polgárság nagyon aktív volt a gazdaság, a pénzügyek, a kultúra és a városszépítés terén. Nekik köszönhető, hogy lassanként minden akadály ellenére is megváltozott a városkép, ami az életforma megváltozásával párhuzamosan zajlott, s a belterjes, csak a saját világra, főleg a családra fókuszáló szemléletmód mellett megjelent a világra való nyitottság, a nyugat-európai gazdasági-pénzügyi gondolkodás és a kultúra szerepének felértékelődése.

A civis réteg ugyanakkor sérelemként élte meg az újat akarók föllépését és kezdeményezéseit. Ezen az sem változtatott, hogy a modern polgárok közül felemelkedő legnagyobb vállalkozók sok tekintetben beilleszkedtek az itteni hagyományba, s maguk is földvásárlásba fektették a vagyonukat, mintegy szimbolikus is kifejezve, hogy be kívának illeszkedni. A civisek ellenérzésének oka főleg az volt, hogy a modernizációt és az ezt szolgáló gazdasági rendelkezéseket, szabályozásokat saját elszegényedésük okának és szabadságuk megcsönkítésának értelmezték. A hagyományok, melyek megszabták életmódjukat és gazdálkodásukat, egyre inkább akadállyá váltak. Voltak ugyan köztük tehető civis családok, amelyek még az 1900-as évek első felében is gyarapították vagyonukat, s nemcsak iskolába, hanem magántanárokhoz is jártatták gyermekeiket, nyelveket beszéltek, zenéltek, olvastak, a többség kollektív élménye azonban az elszegényedés és kiszorulás volt. Ennek következménye, hogy a korábnál még kevésbé érdeklődtek a közügyek iránt, nem ragadták magukkal őket a nagy társadalmi célok, a boldogságot a család körében keresték és a műveltségük is csak a családon belül hasznosult.

A kiállításról

A kiállítás tervezése során szembesültünk azzal, hogy e korszakból szinte alig maradt fenn gyűjteményeinkben olyan jellegzetes és szimbolikusnak tekinthető tárgy, amelyek segítségével ez a drámai folyamat megjeleníthető lenne. Iparművészeti vagy akár néprajzi, használati tárgyak még egymással párhuzamba állítva is ritkán alkalmasak olyan sűrű leírásra, amellyel egy társadalmi változás önmagában érzékeltethető lehetne.

Részben ez az oka annak, hogy szakítanunk kellett a bemutatási móddal, hogy tárgyak rendszere révén idézzünk meg egy letűnt világot: csak történeteink gyűltek, de nem bizonyos tárgyakhoz köthető történetek. Maga a múzeumi előjog, a tárgyakkal való elbeszélhetőség került tehát veszélybe. Miután azonban olyan történeteket gyűjtöttünk össze, amelyekről úgy éreztük, jól reprezentálják a bemutatandó korszak mindennapi vagy művelődési életének egy-egy szegmensét, fordítva közelítettünk: a már meglévő, s jórészt múzeumi forrásokból, kéziratokból, dokumentumokból és a korabeli sajtóból származó, általunk stilizált, szerkesztett vagy dramatisztált történetekhez kapcsoltuk hozzá a kiválogatott tárgyakat, mintegy korjelző, illusztratív szerepben.

A kiállítási egység így 18 jelképes tárgy és egy-egy kapcsolódó kisfilm életképei segítségével mutatja be a különböző világokat, amelyek mégis együttesen alakították a város társadalomtörténetét. A filmre, mint prezentációs formára azért esett a választásunk, mert ma ez az egyik legfontosabb médium, amin keresztül ismereteket szerzünk, ráadásul sokan maguk is kisebb-nagyobb filmekben keresztül mutatják meg magukat a közösségi médiában, így feltehető volt annak vonzereje a látogatóra. A filmbe emellett bele lehetett sűríteni sok olyan dokumentumot és azok információtartalmát, amelyek önmagukban nem látványosak, de egymással összefűzve személyesebbé, konkrétábbá tehetnek egy esetleírást. Nem dokumentumfilmek készültek, hanem 2-3 perces, digitálisan mozgatott papírkivágásos animációs filmek, Tóth Róbert ehhez készült rajzaiból, fényképekből és dokumentumokból, Orbázi Zoltán szerkesztésében, azonos főcímmel, színészek hangalámondásával. A kiállítótér hosszas küzdelem után (felmerült ötlet volt a labirintus, a városi utca, az absztrakt városi tér, házak ablakain való bepillantás, sövénykerítés, hangszigetelt füle stb.) végül egy három boxra osztott, debreceni sziluettekkel benépesített, semleges vetítőtér lett, amelyben minden gombnyomásra működik: a látogató maga választhatja ki és indíthatja el a fekete dobozba rejtett tárgyak meséit. A megnyitó után egy évvel a kisfilmek fele készült el, és csaknem két év múlva még mindig hiányzik néhány, így tapasztalatot csak részlegesen vonhatunk le: a boxonként jelenleg három választható téma, pusztán e lehetőség miatt is türelmetlenséget vált ki, s két perc túl hosszú idő az újabb ingerig.

A filmekről

A kisfilmekben elmesélt történetek alapján egy olyan társadalom képződik meg előttünk, amelynek tagjai a város középpontjában elhelyezkedő Református Kollégium fennállását polgáröntudatuk szimbolikus alapjának is tekintették, hírét-nevét, diákjai jóllétét szívükön viselték. Ezzel összefüggésben a Kollégium legnagyobb, mégis eltaszított fia, Csokonai Vitéz Mihály legendás alakja a néphagyomány mágikus erővel felruházott garabonciásává alakult, akinek poéta-mivolta is emberfelettségére utalt (*Nem ember, hanem poéta* – Beregszászi Pál síremléktervével). A városszépítés egyik első eredményeként a Kollégium és a Nagytemplom között kialakított Emlékkertben, a felállítandó szobrok lehetséges

Céhemlékek A szabadság ára egységben

modelljei közül éppen e miatt az erősen élő hagyomány miatt esett a választás Csokonaira, kiegyenlítést remélve a helyi és a nemzeti irodalmi emlékezet között. Az 1866-ban a kaszinóban kiállított szobormodellt erősen meg is bírálták a cívisek, akiknek büszkesége nem tűrte, hogy a város poétafia éhenkórász soványségában nézzen szembe a Kollégiummal. Pénzt adományozni nem is igen akartak rá, így Izsó Miklós szobra csak 1872-re készült el, akkorra viszont erősen át is alakult, a cívisek kedvére (*Csokonai haja* – Izsó Miklós szobormintájával). Az Emlékkertbe tervezett másik szobor ötlete egyértelmű közös eszményen alapult: a szabadságharc 1849. augusztus 2-án Debrecen alatt elvesztett utolsó csatájának emlékezetét megörökítő emlékmű valóban közadakozásból készülhetett el 1860-ban, ám felállítására ezután hét évig, a kiegyezésig kellett várni, s addig elrejtésére konspirálni (*A bujdosó kóroszlán* – a luzerni emlékmű korabeli szuvenirjével). Az Emlékkert körüli harcok mellett e küzdelem vezéralakja, Csanak József kereskedő, az István gőzmalom igazgatója (*A malom díjat kap* – árjegyzékkel), a polgári puritanizmus és a bölcs ökonómia képviselőjeként jelenik meg egy fiának írt, takarékosra intő levelében (*Két éven át egy öltözettel* – írókészlettel), s ez a tulajdonság párhuzamot von közte és a cívisek Jókai Mór által lefestett méltóságteljes, egyszerű megjelenése és magatartása között (*Milyen a debreceni cívis?* – átfestett fényképekkel). Kár, hogy ezt a lelki rokonságot ők maguk nem vették észre. Az eszmények közössége az ifjúság körében a közös tanulmányok és szórakozások révén könnyebben kialakul, hiszen a korzózó és bálozó leányok ugyanazokban az üzletekben vásárolják a szalagot és a topánt (*Szükséges dolgok* – női holmikkal), ugyanazt a divatot követik (*Új bál, új ruha* – hurkatöltővel), a legények ugyanabba a lövészegyesületbe és polgári körbe járnak, akárkik is a szülei (*Hogyan szórakoztak a cívis családok?*, *A 12 ing* – könyvekkel, reklámcedulákkal). A kiegyezés utáni években egyre több civil egyesület alakul Debrecenben is, a szórakozás s a közösségi szellem erősítése mellett a tagok által fontosnak érzett célok saját eszközökkel való megvalósításának szándékával. Példaként a nőegylet (*Árvaház perselyből* – korabeli pénzérmekkel) és a korcsolyaegylet szervezésébe pillanthatunk be (*Korcsolyázás és népelelmzés* – vadászpuskával). Minden rendbeli polgár közös szórakozása a színházlátogatás is, amely nagy helyi múltat tekint ugyan vissza, de az új, állandó színház, amelynek már felépítését is virtusnak tekintették a debreceniek az abszolutizmus alatt (*Hogyan lett színháza Debrecennek?* – látcsővel), új viselkedési formákat kívánt meg az ideiglenes játszóhelyek ácsolt karzatainak megszokotthoz képest (*Debreceniek a színházban* – csikóbőrös kulaccsal). A közönség erre is egymást nevelte, ahogy meg kellett tanulni a házi körből kilépő vendéglátás szabályait is, bár a gazdaközönség az éttermeket (*Diáksegély a Kispipában* – feliratos étkészlettel) és kávéházakat (*Kofák kávéháza* – bögrékkel) is saját képére formálta. Ha pedig egy korszerűsítést nagy nehezen elfogadott, még ha nem is használta, mint a Nagyerdőre közlekedő kisvonatot (*A Piac utcai kávépörkölő masina* – kávépörkölő masinával) vagy az erdei fürdőt (*Fürdőház kádak nélkül* – mosdótállal, kancsóval), ahhoz addig ragaszkodott, amíg az végképp idejét nem múlta.

Novák Ádám

Egy szubjektív értékelés

2022 nyarán projektvezetői feladatra kaptam megbízást a *Cívisek világa* című állandó helytörténeti kiállítás építési munkálatainak elején. A Magyar Génius Program keretében a Nemzeti Kulturális Alaptól nyert rá a múzeum pályázati támogatást, hogy a város és a régió helytörténetét mutassuk be egy tárlaton keresztül, különös tekintettel a kiemelkedő, nagyot alkotó helyi „génuszok” tevékenységére. A pályázat megírásába csupán ötletelő muzeológusként kapcsolódtam be, ezért sem a végleges koncepció, sem a költségvetési terv kialakításában nem vettem részt. Épp ezért a projekt során elsősorban a megvalósítást tartottam szem előtt, a tartalmi elemek jelentős részének kialakításában nem foglaltam állást.³ A munka folyamán azonban határozott véleményt alakítottam ki magamban több szakmai kérdéstről is.

A feladatot – a képességeim tesztelését szolgáló kihívás mellett – elsősorban azért vállaltam el, mert nagyon ritkán jut lehetőséghez egy ekkora vidéki múzeum is, hogy ilyen nagyszabású projektet valósítson meg. A debreceni Déri Múzeumnak pedig kötelessége, hogy egy modern, a kor befogadói igényeire is reflektáló állandó kiállítás keretében mutassa be az ország második legnagyobb városának, az egyik legnagyobb felsőoktatási centrumnak, a 2000-es évek legdinamikusabban fejlődő régióközpontjának a történetét, hagyományát, egykori és mai lakosainak mentalitását. Ez véleményem szerint minden helytörténeti gyűjteménnyel rendelkező múzeum egyik legfontosabb feladata. A pályázati támogatás erre ritka lehetőséget teremtett.

Felmerülhet a kérdés, hogy érdemes-e állandó kiállítást építeni a mai nagyon gyorsan változó világban, amikor a múzeumok is – joggal – rákényszerülnek, hogy gyorsan reagáljanak mindennapjaink történéseire. Ha egy témában van létjogosultsága állandó kiállítás szervezésének, az a helytörténet. A helyi lakosok és az ideérkező, hosszabb-rövidebb időt itt töltő látogatók joggal lehetnek bármikor kíváncsiak a város történetére, olyan tárgyakon keresztül bemutatva azt, melyek egyedülállóak, és javarészt csak a mi gyűjteményünkben található meg. Emellett joggal lehet a Déri Múzeum büszke olyan tárgyra, mint az egyedi céhes artikulusok, a jellemző földművelő eszközök, sajátos 18. századi képzőművészeti alkotások, egykori nagyjaihoz fűződő értékes tárgyai. Érheti vád az állandó kiállítást, hogy túl nagy területet foglal el, túl sok információ található benne. Ugyanakkor éppen állandó jellegéből fakadóan a lehetőség mindig rendelkezésére áll annak az érdeklődőnek, aki szeretne több órát is eltölteni a kiállításban, vagy akár egy-egy egységet tüzetesen megnézni, vissza-visszatérve. Természetesen egy ma átadott állandó kiállításnak – figyelmen kívül hagyva annak sikerét, minőségét – van szavatossági ideje. Technikailag és tar-

3 A *szabadság ára* egységben a Numizmatikai gyűjteményért felelős muzeológusként Novák Ádám Váradi Katalinnal közös munkája annak a tárlónak a megvalósítása, amely a gyűjteményben található közép- és újkori érmék sorát a városi és a világtörténelmi események párhuzamában mutatja be. (A szerk.)

Lassú városiasodás

talmilag is elévül 8–10 év alatt, így szerintem 5 éves fennállás után érdemes elkezdni az újragondolást.

Vonatkoztható ez minden állandó kiállításra, nemcsak a helytörténetire. A múzeumok gyűjteményének töredéke tekinthető meg nyilvános tárlatokon, s persze nem minden műtárgy érdemes bemutatásra, de a rendkívüli, egyedi darabok közül is kerül a nagyközönség elé. Ezért a tematikus, gyűjteményi vezérfonalú állandó kiállításoknak a „szavatossági idejük” jóval rövidebb, mint ahogy a gyakorlatban tapasztaljuk. A Déri Múzeumban is található számos olyan állandó kiállítási egység, mely egy-egy gyűjteményre koncentrál, s közel egy évtizede áll – persze mindig lesz olyan látogató, akire újdonságként hat –, de valójában 1–2 év alatt újratervezendőnek kellene lennie. Nyilvánvalóan a nehéz gazdasági keretek között működő kulturális intézmények nem engedhetik meg maguknak, hogy új látványterveket gyártsanak több száz négyzetméter kiállítóterre évente, de egy állandó kiállítóhely megtervezhető úgy, hogy abban a vezérfonal, a mondanivaló, a tárgyak, a kísérszövegek csereszabatosak legyenek. Erre volt törekvés a *Cívisek világa* állandó kiállítás épí-

tése során is, végül azonban csak egyetlen vitrin esetében lett elfogadott, és valósulhat meg a jövőben (*A megmaradás városa – A szabadság ára*). A kiállítóter átalakítása révén azonban tágasabb terek jöttek létre, melyek alkalmasak lehetnek a kiállítás időszakos kiegészítésére. Ezt az „*Egy az Úr, egy a Hit*” című ökumenikus kamarakiállítás bizonyította.

Emellett is lehet új tartalmat elhelyezni az állandó kiállításban, hiszen számos digitális eszköz került beépítésre (monitorok, projektorok, érintőképernyők, médialejátszók, miniszámítógépek, hangrendszerek, kiterjesztett valóság stb.), melyekre bármikor kitalálható új, a környezetéhez illő tartalom. Ezzel nemcsak újat lehet mondani, hanem a muzeológus, a kiállításpítő aktuális érdeklődésének is teret lehet adni, egyúttal figyelemfelkeltő, hírértékű attrakciókat lehet vonzóvá tenni. Ha készül egy rövid animáció, interaktív játék, kvíz, fotógaléria, netán új szöveg Komáromi Csipkés Györgyről, akkor van rá eszköz, hogy ez bemutatható legyen. Meggyőződésem, hogy a digitális eszközöket és tartalmakat a múzeumok még ma is rosszul használják. Tévedés, hogy a csak a kiállítóterben elérhető látványos és játékos attrakciók elveszik

a figyelmet a tárgyról, a szövegekről. Ezeknek online közzétételével lehetne bevonítani a látogatót, hogy a képen, filmen, animációban, „Times New Roman karakterben” látott tárgyat eredetiben, fizikai valóságában is meg akarja nézni.

Felvetődhet, hogy ez alapján mi különbözteti meg az időszakos kiállítást az állandó kiállítástól? Meglátásom szerint az időszakos kiállítások exkluzív, rendkívül aktuális, kisebb témát körbejáró, látványos, sokszor nem saját múzeumi tárggyal operáló attrakciók, melyek pár hónapig állnak. Egy maximum 2 éven át álló állandó kiállítás viszont saját tárgyra épít, egy nem feltétlenül aktuális témára, de frissen reagál, és nem elsődleges ismérve a magával ragadó, meghökentető látvány. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a fenti sorok írója múzeumi dolgozóként éveken át akár nap mint nap találkozott ugyanazokkal a tárlatokkal, melyek ezen a szemüvegen keresztül hathatnak avíttanak, unalmasnak, szemben egy ritkán a múzeumba vetődő látogató véleményével.

A megvalósult új kiállítás nagy előnye, hogy jobban bejárható, tágasabb és közvetlenebb teret biztosít a látogatóknak. Egy több mint száz-

éves elvárások alapján tervezett kiállítóteret sikerült modernné tennünk. Különösen szembeötlő a változás az előző helytörténeti tárlathoz képest, ahol egy szűk folyosóról, sokszor ablaknyílásokon keresztül tekinthetett be a látogató egy-egy kis helyiségben berendezett kiállítási egységbe, s csak messziről vehette szemügyre a tárgyakat. Ezzel szemben például most a *Föld* című egységben a mezőgazdasági eszközök testközelből vizsgálhatók, akár meg is érinthetők.

Érheti vád az új kiállítást, hogy viszonylag nagy alapterületen (több mint 300 m²) sok gyűjtemény kapott teret, így kevés tárgy látható. Megjegyzendő, hogy talán az új CATL gyár csarnokai biztosítanának elegendő teret arra, hogy a múzeum majdnem minden tárgyát kiállíthassuk. Talán, ha megépültek a gyárak, és elkezdenek üzemelni, utána épülnek új múzeumi kiállítóterek is (de ha lehet kérni, először látványraktárak épüljenek). Addig is az adott térrel kell gazdálkodnunk, és itt a tervezés során a kollégák többsége „a kevesebb több” álláspontjára helyezkedett – bár elárulhatom, hogy az építés során az egyes kurátorok így is több tárgyat csempészték a kiállítóterbe, mint ami az eredeti tervben szerepelt. Így is kijelenthető, hogy több száz tárgy kapott helyett a kiállításban, köztük olyanok is, melyek mindig láthatók voltak (az Arany Egyszarvú patika festett táblái), és olyanok is, melyek még sosem (pénzért, egyházi kellékek).

A kiállítás hívószava – ahogy a címéből is kiderül – a cívis fogalom volt. Vitathatatlan, hogy kevés olyan jelző van, ami erősebben társult Debrecenhez, mint a cívis. Amellett, hogy esszenciálisan tartalmazza azt a történeti fejlődési ívet, amin ez a város a középkortól a 20. század hajnaláig átment, egyfajta mentalitási sajátosság is. Vagy legalábbis a mai lakók egy bizonyos részének ma is az. Vita tárgyat képezheti, hogy ez a részarány mekkora hányadot tesz ki, de tagadhatatlan, hogy a néhány évtizede a városba került emberek is fel-felvesznek ebből a mentalitásból néhány elemet. Kár volna eltagadni, hogy a pályázat írása során felvetődtek teljesen más vezérfonalak, melyek legalább annyira jó – ha nem jobb – kiállítást eredményeztek volna, mint ami végül megvalósult. Ilyen volt az utazás módjának, eszközeinek fejlődése segítségével bemutatandó várostörténet, a turisztikai fő csomópontok köré szervezett történetek elmesélése, vagy a tragédiák, kulcsmomentumok kihegyezésével kronológiai időrendre felfűzött régiótörténet. Meggyőződésem, hogy a cívis témakör megkerülhetetlen egy debreceni helytörténeti kiállításon, de akarva-akaratlan a régmúlt elmesélésehez illik jobban, mint a 20–21. századi eseményekéhez. Fájó, hogy az elkészült kiállítás nem mutatja be a 20. századi Debrecen történetét. A ma emberének – ha egyáltalán – a közelmúlt eseményeihez van inkább kapcsolódása. Az első világháborút követő román megszálláshoz, az 1944-es bombázáshoz, a szocialista korszak városfejlesztéséhez – utóbbi kettő alapjaiban rajzolta át Debrecen térszerkezetét – vagy a rendszerváltáshoz, ami új társadalmi változásokat eredményezett. Ezekhez a témákhoz kézenfekvő okokból kötődése van a látogatóknak, mindenki közlekedik, mindenki azokat az utcákat járja, amik ezen események során alakultak ki, s jelentős számban azokban az épületekben laknak, amik ennek következményeként épültek. Ezek megtárgyalása mind-mind kimaradt az új kiállításból, aminek okát

koncepcionális hibákban, és az anyagi korlátokban találjuk. Örvendetes ugyanakkor, hogy 2024-ben az 1944-es bombázás történetét, hatásait egy időszaki tárlaton bemutatta a múzeum.

A cívis hívószó azonban legalább három nagy erényét eredményezte a kiállításnak. Az egyik igen közel áll a szívemhez. Ez az az interjúsorozat, melyet korunk meghatározó, közéleti „cívis” polgáraival készítettünk. Többek között az egyetemi rektorhelyettes, a rockzenész, a fotóriporter, a múzeumigazgató, a püspök és persze a polgármester arról beszél a kiállításban teljes egészében megtekinthető, majd egy-órás interjúfilmben, hogy mit jelent számára a debreceniség. Amellett, hogy értékes gondolatok hangzanak el benne, és képileg is minőségi munka, történészként tudom, hogy kis túlzással kordokumentumot hoztunk létre, ami száz év múlva – már ha lesz min és hol lejátszani – fontos alapanyag lesz majd egy másik helytörténeti kiállítás építése során. Megjegyzendő, hogy ez sem a terveknek megfelelően valósult meg, hiszen hangot és teret akartunk adni az egyszerű debreceni polgárnak, az utca emberének, a múzeum látogatójának, a Nagytemplomba betérő turistának is, ő is mondja el, mit jelent számára a cívis Debrecen. Hogy ez nem valósult meg, az egyértelműen a készítőik döntése volt, ami az eredeti koncepciót teljesen átfirta ugyan, de az elkészült anyag minőségét ez nem vonja kétségbe.

A másik erény a Debrecen bajnokainak, vagyis a város kiemelkedő alakjainak bemutatása. A 19 személy között találunk teológusokat, gondolkodókat, gazdálkodókat, városvezetőket, művészeket és iparosokat is, akik tényleg cívis példaképnek tekinthetők. Az ő kiemelésük a pályázati kiírásnak megfelelően történt meg, de egyértelműen előnyt kovácsoltunk belőle. Bár kétségtelen, hogy a megvalósítás itt sem az eredeti elképzeléseket követte, és a látogatók kapcsolódása részben emiatt sem könnyű a személyekhez. Például nem irányítottuk rá a látogató figyelmét arra, hogy az, hogy az adott személy nevével az 5-ös troli megállójában találkozhatunk, a róla elnevezett úton tötyörög nap mint nap a reggeli dugóban, vagy az ő szobrával találkozhat, ha az Egyetem téri parkban sétál. Ennek ellenére jómagam fontos elemként tekintek ezekre a kis portrékra, annál is inkább, mert készült egy torzóban maradt terv egy „kerékpáros bajnoktúrára”, ahol egy mindenki által teljesíthető túraútvonalon kereshették volna fel a bajnokok mementóit.

Ez azonban egy újabb kérdéskört vet fel: határt szabnak-e a kiállításnak a múzeum falai? A helytörténeti témakör ugyanis nem szorítható be a múzeumba, a múzeumnak a hatását ki kell terjesztenie a falakon kívülre is. Ilyenek a városséták, a „cívis kerékpártúrák”, a helytörténeti konferenciák, helytörténeti kiadványok támogatása anyagilag vagy szakmailag. Nem könnyű ugyanakkor a szűkös emberi és anyagi erőforrásokat olyan projektekre pazarolni, melyek nem segítik elő közvetlenül a látogatószám emelkedését, de ettől még fontosak. Ezek közül kettőt mindenképp érdemes kiemelni. Váradi Katalin történész által koordinálva a Wellington Pie étteremben megvalósult egy helytörténeti témájú installáció, valamint elindult a szintén az ő keze nyomát viselő Helyi Érték portál. Ez utóbbi egy a múzeumi aldomainen működő helytörténeti blog, mely elsősorban a kiállításból kimaradt 20–21. századi témákról szóló írásokat fogad. Az

elsődleges, egyelőre távlati cél, hogy a nem múzeumi dolgozók írásainak is teret adjon, sőt, a hozzászólásokkal lehetőséget biztosítson eszmecserékre és vitákra is.

A cívis fogalom körüljárásától eredeztethető harmadik erénye a kiállításnak, a *Lassú városiasodás* egységbe készült animációs kisfilmek, és a hozzájuk kapcsolódó tárgyak bemutatása. Véleményem szerint ezek audiovizuális megjelenítése, a történetek frappánsága ténylegesen segíti a látogatót, hogy megláthassa, milyen volt a 19. századi debreceni cívis világ. Fontos tanulság azonban ennek kapcsán az, hogy ezeket a mozgóképeket nemcsak a kiállítóterben kellene használnunk, hanem a közösségi médiafelületeken, videómegosztókon a különböző részleteket tervszerűen el kellene szórni, ezzel figyelmet és hírverést generálni a múzeum és a kiállítás számára. Idővel pedig természetesen mindenki számára elérhetővé kell tenni, hiszen olyan produktum, mely nem lehet csak a múzeum sajátja (nem műtárgy), hanem az adófizetők pénzéből létrejött kulturális tartalom.

A kiállításépítési projekt során a legnagyobb kihívással véleményem szerint akkor szembesültünk, amikor a muzeológus tárgyi tudását próbáltuk meg átadni úgy a látogatóknak, hogy az mozaikjaiban is érthető legyen, teljes egészébe álljon össze, valamint tárlatvezetés nélkül is élvezhető legyen a kiállítás. Az elkészült kiállítás több egysége is olyan, ami kevésbé érthető élőszavas tárlatvezetés nélkül. Ez hiba, és a jövőben javítandó. Gyorsan hozzátehetjük, hogy sokszor emlegetett tény, hogy a látogatói szokások megváltoztak az utóbbi évtizedekben, nem feltétlenül állnak meg minden tárgy előtt, és olvassák el a feliratokat, szövegeket, értelmezik a látottakat önállóan. Nem is várható ez el egy olyan múzeumban, ahol ezer műtárgy látható egy időben, és a két szintet betöltő kiállítások felfedezésére a legtöbb látogató legfeljebb két órát szán. Ezért fontos az interpretálás átgondolása, mely nem mindig valósult meg sikeresen.

Összegzésül projektvezetőként elmondhatom, hogy egy sikeres munkát zártunk le a kiállítás megnyitásával és az azt követő kiegészítéseivel. A városhoz, a múzeumhoz méltó helytörténeti kiállítás jött létre, s maradandó infrastrukturális fejlesztéseket is megvalósítottunk. Számos keserűség és gond mellett egy izgalmas, közösségkovácsoló munkafolyamat zajlott több mint másfél év alatt. Sikerült új törekvéseknek helyet adni, sikerült a kollegák kreativitásának, vágyainak teret adni. A fentiekből kiderül, hogy számos elemére – mind koncepcionális, mind tartalmi tekintetben – büszke vagyok. Kiemelve még egyszer az eddig nem látott tárgyakat – például a vetési és a dolmányos varjú preparátumát, és szimbólumként egymással szembe állítását –, az interjúfilmet, a debreceni bajnokokat, a cívis animációkat, a digitális tartalmakat, a Helyi Érték blogot, a kiállítás térszerkezetét. Legnagyobb hatásom az informatikai fejlesztésekre volt, melyekre jó szívvel tekintek vissza. Ezek azok a kiállítást támogató digitális rendszerek, melyek modern külsőt kaptak, mechanikájukban újítóak. Készültek minijátékok, amik játékos formában adnak át tudást.

Meggyőződésem ugyanakkor, hogy egy ilyen rövid időintervallumú, nagy költségvetésű és nagy felelősségű, intenzív projektre rendszerszinten alkalmatlan a meglévő múzeumi struktúra és a humán erőforrás.

Éppen ezért fontos eredményemnek tartom, hogy projektvezetőként a múzeumban eddig nem létező működési folyamatot, rendszert igyekeztem megvalósítani, mely elsősorban a nyílt és következetes kommunikációra épült, a követhetőségre, a dokumentálására, a számonkérhetőségre. Úgy érzem, a lehetőséget megteremttem arra, hogy a projekten dolgozók egymást segítve valósítsák meg a terveket, az egyes hiányosságok pedig egyértelműen felismerhetők legyenek. Arra, hogy mindennek ellenére a hiányokat senki nem kérte számon, azokkal nem számoltatt el, ami személyi súrlódásokhoz és az egymás melletti elbeszéléshez vezetett, sajnos nem lehetett ráhatásom. A munka során szerzett tapasztalataim végül oda vezettek, hogy elhagyjam a múzeum kötelékét, de a nehéz, küzdelmes kiállításépítés tagadhatatlan eredménye a megvalósult, *Cívisek világa* című állandó helytörténeti kiállítás, amely ma is, s néhány évig még megtekinthető.

A megmaradás városa – A szabadság ára

A megmaradás városa – A szabadság ára

Föld

MÚZEUMPEDAGÓGIA

SAJTOS ANNA

A HARMADIK OLDAL

Múzeumpedagógiai foglalkozások a Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményéhez kapcsolódóan

„Az éremnek mindig két oldala van.” Ezt a közmondást szoktuk használni, amikor arra próbálunk utalni, hogy a dolgokat nemcsak egy nézőpontból érdemes megvizsgálni, hanem lehetőség szerint minden aspektust igyekezzünk figyelembe venni egy adott döntés meghozatala vagy egy állítás kijelentése előtt. Aki azonban jártas a numizmatikában, tehát a pénzzel és pénztörténettel foglalkozó történeti segédtudományban, vagy csak fizikai értelemben vett tárgyként gondol egy érmére, az tudja: az éremnek bizony három oldala van. Az érmék pereme, palástja a harmadik oldal.¹

Írásomban a Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményéhez kapcsolódó programokat, foglalkozásokat szeretném bemutatni egy, talán a témát tekintve kevésbé szokványos szemszögből, a pedagógia oldaláról.

Az intézmény múzeumpedagógiai repertoárjában jelenleg két olyan óra van, mely kifejezetten a pénztörténettel foglalkozik, ám ez nem azt jelenti, hogy másalkalmakkornem kerül elő a téma. Az *1848 emlékezete* kiállításban például tárgymásolatok segítségével megismerkednek a diákok krajcárból átalakított spionpénzekkel, Kossuth-bankókkal, kincstári utalványokkal, a *Csillagos ég lakói* kiállítási egység honfoglalás kori leleteket bemutató részében pedig szó esik a honfoglaló magyarok pénzhasználatáról is, arról, miként olvasztották be a nyugat-európai denárokat és bizánci solidusokat, hogy tarsolylemezként vagy más ötvöstermekként szülessenek újjá, vagy hogyan fúrták át őket és használták lószerszámaik, ruháik díszítőelemeként. Múzeumpedagógiai óráim során, ahol lehet, igyekszem beépíteni numizmatikai vonatkozást is. A téma több szempontból is hatással volt rám. Egyrészt a képzőművészeti oldala fogott meg a numizmatikának: a vizuális tartalom, a jelképek, a sok esetben művészi megmunkálása egy-egy érmének, verőtőnek. Másrészt, minél több témában tartottam órákat, egyre inkább azt tapasztaltam, hogy szinte nincs olyan eset, ahol ne lehetne megemlíteni a pénzt vagy a pénztörténetet, az adott korszak fizetőeszközeit vagy épp a pénzverés, pénznyomtatás körülményeit. Valaminek a megszerzése, valaminek az értéke, a vagyon – legyen az nemesfémbe, sóban, értékes kövekben vagy akár már vert pénzben meghatározva – átszötte a letűnt korok mindennapjait is, s a ma emberének is meghatározhatja életvitelét. Fel-

Hunyadi János kormányzói aranyforintja

ismerve a téma sokszínűségét és a szinte mindenhez kapcsolhatóságát, egyre inkább elmélyültem benne, s – bár talán közhelyesen hangzik – egyszer csak azt vettem észre, hogy a pénz beszél. Nem is akármiről és nem is akárhogyan. Én magam pedig azóta, a pedagógia különböző módszereinek alkalmazásával igyekszem a diákokkal megismertetni ezt a különleges tudományágat.

A már említett két numizmatikai foglalkozás egy kiállításához tartozik, de több korosztályt szólít meg. A Déri Múzeum Régi képtárában 2020 őszétől numizmatikai miniatúra látható, mely hat éreminstallációt foglal magába. A kiállított érmék az ott található festményekhez kapcsolódnak,

1 I. József (1705–1711) uralkodásának utolsó éveiben Körmöcbányán vertek először olyan magyar pénzt, melynek peremirata volt. Tallérjének palástján a HINC DECUS ET TUTAMEN felirat volt olvasható, mely jelentése: díszítés és védelem. Tehát amellet, hogy motívumként szolgált, a hamisítást is megnehezítte, ellehetetlenítette. A peremiratot nemcsak nehezen lehetett utánozni, de léte a pénzhamisítás középkor óta ismert módját, a körülnyírással történő súlycsökkentést is megakadályozta.

Hunyadi János kormányzói aranyforintja éremképpen Szent László alakjával / DFNGY364

a bemutatónak ez a fő szervezője. Benjamin Block Eszterházy Pálról készült festménye mellett Eszterházy „Fényes” Miklós ezüsttallérját láthatjuk, Munkácsy Mihály *Búsuló betyár* című festményéhez Rónay Attila iparművész 2004-es tombak plakettje társul. Kovács Mihály Botond vitézt ábrázoló képe mellett VII. Konstantin császár aransolidusát tekintethetik meg a látogatók. Madarász Viktor Mátyás királyról készült képéhez Hunyadi János kormányzói aranyforintja kapcsolódik, Székely Bertalan *Zrínyi kirohanása* című képének előterében pedig II. Szelim oszmán szultán aranszultánija látható. Madarász Viktor az ónodi országgyűlést ábrázoló festményéhez Bocskai István egykor feltehetően talizmánként hordott, fülezzel ellátott, tízszeres aranyforintja került. Az éreminstallációk az élményalapú tudásátadás jegyében készültek, így megjelenésükben vizuális többletinformációkat is hordoznak, utalnak az érmékhez kapcsolt leírások szövegére és az ott kibontakozó történeti elemekre. A kiállítás kurátora Novák Ádám, a Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményéért felelős történész-muzeológus volt, az installációk tervezését és kivitelezését Orbázi Zoltán kiállításrendező végezte.

A kiállítás pályázati forrásból, a *Dénártól a Bitcoinig. Kiállítás és rendezvénysorozat a pénzhasznalet változásairól* elnevezésű projekt keretében valósulhatott meg 2020-ban. A fő cél egy olyan komplex programsorozat megvalósítása volt, mely a fiatalabb korosztályt is képes megszólítani. A programok és előadások mellett különféle fejlesztések eredményei a mai napig szerves részét képezik a múzeum program-, illetve a múzeumi boltban megvásárolható termékínálatának. Ez utóbbi egy 28 lapból álló *nu-*

mizmatikai kártyajáték, mely a régi autós-kártyák felépítéséből kiindulva, az érmeket a 11. századi Árpád-házi szent királyok ezüstdenáraitól kezdve az erdélyi fejedelmek aranydukátjain át a ma is forgalomban lévő bi-metál 100 forintosig mutatja be kor, súly, átmérő és anyag tekintetében. A forma lehetőséget ad arra, hogy minél több pénzt gyűjtsön a játékos kártyák formájában, illetve szórakozva, kötetlenül juthat pénztörténeti információkhoz. A kártyajáték alkalmas arra is, hogy családi rendezvényeken vagy kitelepüléseken játszassanak vele az érdeklődők.

A középiskolás korosztálynak múzeumpedagógiai, a felnőttek számára múzeumandragógiai foglalkozásként egy *élszereplős pénztörténeti társasjáték* igényelhető a kiállításához kapcsolódóan, mely szintén a fent említett pályázat részeként valósult meg. A játék koncepciója, szakmai tartalma és feladványainak megalkotása Novák Ádám történész-muzeológusnak köszönhető, aki a munkafolyamatban együttműködött az intézmény múzeumpedagógusaival. Az élszereplős kifejezés arra utal, hogy nem asztali táblajátékról van szó. Egy nagy méretű, lesüllyesztett szélű, molinó anyagból készült pályán, maguk a résztvevők lépnek meg, tehát ők a bábuk. Ez a módszer leginkább akkor működőképes, ha csapatok versengenek egymással. Egyéni játék esetén, mivel egy játékosnak több feladatot is el kell látnia, a pályán haladást különböző történelmi korszakokból származó fejedők másolataival végzik el, azokkal jelölik, éppen hol állnak. A foglalkozás célja, hogy játékos módon ismertesse meg a résztvevőket a magyar pénztörténettel, a fizetőeszközök fejlődésével.

Hunyadi Mátyás Máriás éremképű aranyforintja / DFNGY 431

A játékosoknak több nevesített feladata van. A csapatban valaki bábu-ként funkcionál, van, aki a nagy méretű, szivacs dobókockával dob, illetve egy személy a játék elején kapott indulótőkét kezeli. A társasjátékban felmerülő kérdések megválaszolásában és a feladatok megoldásában azonban az egész csapat részt vesz, titulustól függetlenül. Minden tárgyi tudást igénylő feladvány a középiskolai történelem tananyagra épül, így minden érettségi előtt álló diák vagy már az érettségén túl lévő felnőtt nagy eséllyel meg tudja válaszolni a feltett kérdéseket. A játék elején 30 db játékpénzt kap minden csapat és ezt kell öt pénztörténelmi korszakon keresztül átmenteniük úgy, hogy a végén minél több pénz álljon rendelkezésükre. Kezdetben Szent István denárjait használják, ezután II. András új denárjára váltanak, majd Károly Róbert aranyforintjára, ez

Élőszereplős pénztörténelmi társasjáték

a/ Szent István denárja / DFNGY 9

b/ II. András-kori új denár / DFNGY 109

követően Mátyás király Máriás² éremképű aranyforintjára, végül Mária Terézia papírpénze, a gulden zárja a játékot. A pénzváltó mezők lehetőséget adnak arra, hogy az uralkodókhoz tartozó különböző adózási formákat is megismerjék a résztvevők, hiszen a pénzváltás adózás ellenében lehetséges, mely ötodadó formájában kerül kifizetésre. Lehetőségük van azonban arra, hogy egy-egy játékos feladat vállalásával és helyes megoldásával elkerüljék az adózást, így ugyanolyan mennyiségben, de már az új pénztípussal haladjon tovább a csapat. A régi denárról új denárra történő váltásnál a 13. században a királyi kincstár fő bevételeit jelentő kamarahaszna³ pénzváltó mezőhöz érkeznek a csapatok. Megvesztegethetik a játékosok a pénzváltót, ha egy activity játék keretében elmutogatnak egy történelmi vonatkozású fogalmat vagy eseményt. Amennyiben sikerül a csapatnak kitalálni, amit társuk mutogat, úgy jutalompenzt kapnak (1 régi denárt) és az adózás alól is mentesülnek. A mutogatásra 2 perc áll rendelkezésre, ezután a többi csapat rabolhat. (Példák: lovagi torna, keresztes hadjárat, gyóntatás, koronázás stb.) A következő pénztörténelmi korszak lezárása Károly Róberthez kötődik, aki a 14. században értékálló pénzt veretett és nem nyúlt többé a pénzrontás eszközehez. A hozzá kapcsolódó kapuadó⁴ pénzváltó mezőnél a játékosok aranyforint-ra válthatják denárjaikat. Az adózás elkerülésére itt is lehetséges, illetve alkalom nyílik arra, hogy egy másik történelmi fogalmat tisztázzunk vagy

- 2 Mátyás király 1467-es pénzügyi reformja során megváltozott az aranyforint éremképe: az előlapi címerábrázolást felváltotta a Madonna, azaz Szűz Mária, akit kezdetben fátyollal, később koronával a fején és a kis Jézussal a karján jelenítettek meg. Ezután évszázadokon keresztül a magyar pénzek sajátos éremképi eleme lett a Patrona Hungariae ábrázolás.
- 3 A régi, jobb minőségű, több nemesfémot tartalmazó pénz helyett, azonos névértékű, de kevesebb nemesfémot tartalmazó pénzt bocsátott ki a kincstár. A régi denárokat minden évben kötelező volt beváltani, és a király beváltási illetéket szedett. A pénzüjtés tehát egyben pénzrontás is volt. Bár könnyű és gyors bevételnek ígérkezett a kincstár számára ez a fajta jövedelem, néhány év alatt a denár válságát, elértéktelenedését okozta.
- 4 A királyi kamara haszna a pénzrontás lezárása után jobbágyporták után szedett adó volt. Egy jobbágyporta után, melynek a kapuján egy szénásszekér átfért, tizenyolc denár volt fizetendő.

Élőszereplős pénztörténeti társasjáték

elevenítsünk fel a játékosokkal. Az urbura⁵ adózási forma, azaz bányabér megfizetését eljásztva, a szerencsére bízva magukat, a játékosoknak egy kalapból kell kibányászniuk három játékpénz közül az aranyat. Ha ez sikerül, szintén elkerülük az adózást, csak pénzt kell váltaniuk, jutalompenz viszont ez esetben nincs. A harmadik pénzváltó mező az I. Mátyáshoz köthető füstadó⁶ nevét viseli. A bónusz játék, amellyel lehetőség van több pénzt megtartani, egy helyszínelismerő játék. Képkártyákat húznak a játékosok és megpróbálják kitalálni, hogy hol készült a kép. Itt középkori kővárak, földvárak, templomok, székesegyházak kerülnek elő. (Például: Füzér vára, a kőszegi Jurisics-vár, az esztergomi Bazilika.) A helyszínek a történelemkönyvekből, illetve egy-egy osztálykirándulásról is ismerősek lehetnek a diákoknak. Sikeres tipp esetén elkerülük az adózást és egy aktuális fizetőeszközt kapnak jutalmul, ha nem sikerül, a többi csapat rabolhat. Az utolsó pénzváltó mező Mária Terézia urbárium⁷ rendeletéhez kapcsolódik. Itt egyik csapat sem kerülheti el az adózást, még játékkal sem. Lehetőségük van azonban egy tippjáték keretében, párbaj során, a kihívott csapattól pénzt rabolni. A játék közben szó szerint is kockára

- 5 I. Károly a bányászat fellendítésére elrendelte, hogy ha magánföldesúri birtokon bányát tárnak fel, a föld maradjon a régi tulajdonosé, valamint a királynak járó adó (urbura) egyharmadát is a földbirtokos kapja meg. A korábbi gyakorlattal szemben, ahol az uralkodó kisajátíthatta a bányát és cserebirtokot adományozhatott helyette, ez a megoldás népszerűbb volt a korszakban és jótékony hatást gyakorolt a magyarországi bányászatra.
- 6 Hunyadi Mátyás pénzreformja során az aranyforintok előlapi képe mellett az adózási formát is megváltoztatta: kapuadó helyett a füstadót vezette be. Eszerint nem jobbágyportánként, hanem jobbágycsaládonként szedték be az éves adót.
- 7 Az urbárium a jobbágnak földesura iránti kötelezettségeit rögzítő tételes szabályrendszer volt. Tartalmazta többek között a jobbágyok kötelezettségeit, állatállományát, eszközeit, szerszámait, telkének nagyságát és milyenségét. A szabályozás, célja a jobbágyok jobb állami adóképeségének biztosítása volt.

Gulden / 49.PGY.13.14.B.

teszik a pénzüket, hiszen az elején mindkét csapat 3–3 db pénzt tesz ki a nagy dobókockára. A játék kártyáin mindig olyan kérdés szerepel, amelyre egy szám vagy mennyiség a válasz. A csapatok ezt tippelik meg és az nyeri a párbajt, akinek válasza közelebb áll a helyes megfejtéshez. (Példák: Hány éves korában halt meg Szilágyi Erzsébet, Mátyás anyja? Hány évig volt erdélyi fejedelem I. Apafi Mihály?) Az utolsó pénztörténeti korszakban papírpénzt kapnak a játékosok: I. Mátyás aranyforintját guldenre⁸ váltják át. A célvonalat átlépve is tudnak még pénzt szerezni. A beérkezés sorrendje is számít: az elsőnek beérkező 3, a másodiknak beérkező 2, míg a harmadiknak beérkező csapat 1 guldenet kap. Ha ennél több csapat játszik, akkor a többiek már nem kapnak jutalmat. A játékpálya mezőinek száma korlátozott, a lépések száma nem sok, így nem annyit lépnek sohasem, mint amennyit a dobókockával dobnak. Ha 1-et vagy 2-t dobnak egyet léphetnek, ha 3-at vagy 4-et, akkor két mezőt

- 8 Az első bankjegyeket a Habsburg Birodalomban Mária Terézia bocsátotta ki, a Wiener Stadt Banco közreműködésével.

haladhatnak, ha 5-öt vagy 6-ot dobnak, akkor három mezőt mehetnek előre. Amennyiben a lépések közben áthaladnak egy pénzváltó mezőn és nem pontosan arra érkeznek, akkor is kötelező a pénzváltás és az esetleges játék vagy adózás. Árnyalják a játékot még más típusú mezők is. Vannak úgynevezett szerencsemezők és hozzátartozó kártyák. Amennyiben ilyenre lép az adott csapat bábuja, egy kártyát húznak a korszakhoz tartozó pakliból. Lehet kérdés, melyre négy megadott válaszlehetőségből kell választani, lehet eseménykártya, mely okozhat a csapatnak balszerencsét (pénzvesztés), de van olyan is, amely jószerencsét tartogat (pénzjutalom). Ha a feltett kérdésre jól válaszol a csapat, pénzjutalom jár az aktuális, korszaknak megfelelő fizetőeszközből, ha azonban nem jó a megoldásuk, szankció, tehát pénzvesztés nincs, remélve, hogy a tudásszerzés így is sikeres és megjegyzik a jó választ. (Például: Filoxéra járványban elpusztult az összes szőlő, veszteséged 3 gulden. A fekete seregben harcoltál az elmúlt hónapokban, kapsz 2 máriást.)

Szerencsemező
17-19. század

Képzők is találhatóak a játékpályán. Ezek a jelenlegi játékforma szerint csak akkor válnak aktívvá, csak akkor tartozik hozzájuk feladat vagy kérdés, ha három bábu egyszerre tartózkodik rajtuk. Általában egy, a képen szereplő érméhez, helyszínhez, tárgyhoz kapcsolódó kérdés hangzik el, de a későbbiekben ez bármikor változtatható, bővíthető. Kerülhetnek a molinóra QR-kódok, melyek beolvasásával valamilyen feladványt kell megoldani vagy valamilyen cselekvés, ügyességi feladat elvégzésére ösztönözhet a mezőre lépés. A mostani játékforma és szabályrendszer behatárolhatóvá teszi a játék időtartamát is: kb. 1 óra alatt szokták teljesíteni a pénztörténeti társasjátékot a résztvevők. Minden változtatással valószínűleg növekszik a játékidő is, de a programhoz kapcsolódó korosztály esetében valószínűleg ez nem jelentene problémát. A játék lebonyolításához két emberre van szükség. A kulcsembert a játékmester, aki majdnem minden szálát a kezében tart. Figyel a sorrendre, s a korszakokhoz tartozó kártyák húzása, kérdések felolvasása, a magyarázat és a válaszra rávezetés is az ő feladata. A bónuszjátékok levezénylése is rá hárul. Az adóztatáshoz és a csapatonkénti pénznemváltáshoz, a kincstár kezeléséhez ezért szükség van egy másik személyre.

Képző 1-2.

A játék 2020 óta szerepel az intézmény múzeumpedagógiai programkínálatában, s bár akkor én magam még nem dolgoztam a Déri Múzeumban, a játékban azóta megvalósult változtatásokban és finomhangolásokban már részt vettem. Aktív felhasználóként, több csapatot megfigyelve úgy látom, a középiskolai korosztály számára jó választás volt a társasjáték módszere, amely az egymással való versengés révén növeli az élményszerűséget. Fontos, hogy bár a történelmi tárgyi tudás előre tudja lendíteni, a játékot nem csak ezáltal lehet megnyerni. A jó taktika és a szerencsefaktor mind-mind hozzájárulnak a sikerhez. Tudásszerzésre és a már meglévő információk felfrissítésére egyaránt alkalmas ez a múzeumpedagógiai foglalkozás. A játék helyszíne a Déri Múzeum Régi képtára. Ez nemcsak a hely mérete miatt indokolt, hanem mert a játékban szerepelnek olyan kérdések, melyek a kiállított érmékhez és történelmi festményekhez kapcsolódnak. Az ezekre vonatkozó kártyákat azonban kivéve a pakliból, a játék bárhol játszható, és viszonylag kis helyigénnyel bárhová szállítható. Erre volt is példa 2022-ben a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének szakhetén, ahol az érdeklődő hallgatók az egyetem főépületében próbálhatták ki a játékot. Múzeumpedagógiai

Tanácskozás egy képező felett

foglalkozásként ebben az élőszereplős formában tud eredményesen működni a játék, de a későbbiekben, amennyiben lesz lehetőség a fejlesztésre, produktív koncepció lehetne a társasjáték asztali verziójának elkészítése, melyet családok otthonaikban, vagy az ország bármely pontján tanuló osztályközösségek a tanóráikon használhatnának.

3D-érmékhez vezető QR-kód

A múzeum minden évben Déri-napot tart névadónk és alapítónk, Déri Frigyes születésnapján. A 2023-as évben a *Minden szempontból PÉNZ* címet viselte a rendezvény és tematikájában valóban minden elem a pénzhez és a pénztörténethez kapcsolódott. Az előadások mellett a fiatalabb korosztálynak és kisgyermekes családoknak készült egy vezetőfeladatlap a már említett képtári kiállításhoz, illetve kézműves foglalkozás során lehetőség nyílt levegőre száradó gyurmából saját mintázatú érmék készítésére is, melyek leginkább a poncolt érmék mintázatát juttathatják eszünkbe, s melyek elkészítéséhez egyszerű, hétköznapi eszközöket használtak a gyerekek, mint például imbuszkulcs, biztosítótű vagy parafadugóba nyomott szög. Ezt kiegészítette még a numizmatikai gyűjteményhez kapcsolódó Sketchfab oldalon található 3D szkennelt érmék felhasználásával készült interaktív monitoron megtekinthető tartalom, mellyel a gyűjteményben található néhány állatos éremképű pénz ismerhettek meg jobban az érdeklődő gyerekek és felnőttek. A QR-kód beolvasásával elérhető a fent említett tartalom. Ekkor fogalmazódott meg bennem, hogy a feladatlaphoz készült feladványokat felhasználva és más elemekkel kiegészítve készüljön múzeumpedagógiai foglalkozás

Mindenképp éremkép foglalkozás pillanatképe

Diákok feladatmegoldás közben

a numizmatikai minitárlathoz. A foglalkozás felső tagozatos diákok részére készült, s a *Mindenképp éremkép, Pénzverési eljárások az ókortól az újkorig* címet kapta. A hat installált érméből ötöt ismerhetnek meg az órán a diákok. Munkácsy tombak emléklapok nem kerültek be a válogatásba, mert típusát, anyagát és formáját tekintve, akár egy külön órát is szentelhettem volna a témának. A későbbiekben el tudom képzelni egy pusztán emlékérméken alapuló foglalkozás kidolgozását is.

A kiállításban található másik öt érme között is nehéz kapcsolódási pontot találni, hiszen korszakban, súlyban, anyagban, látványban, hozzájuk köthető uralkodók között sincs szoros összefüggés, mivel, ahogyan már fentebb is említettem, a kiállítás létrejötténél a fő szervezőelem a képtári festményekhez való kapcsolódás volt. Így én koncepcionálisan mellett döntöttem, hogy maga a pénzverés és annak különböző módjai adják az óra alapját, és erre lehetnek majd példák a feladatok megol-

dása közben a kiállított érmek. Amellett, hogy hogyan verték a pénzt, hogyan alakították ki a verőtöveken található negatív éremképet különböző módszerekkel és különböző korszakokban, az érmék megfigyelésekor ikonográfiai és heraldikai elemeket is vizsgálunk és azok jelentését is tisztázzuk. Egy frontálisabb, előadászerűbb bevezető után csapatokra osztom az adott osztályt, akik csapatjelölőként textilből készült mellényeket – vagy akár mellvérteteket – kapnak, más-más uralkodók címeivel (Hunyadi Mátyás, V. László, I. Ulászló, Szapolyai János, Károly Róbert). A rajtuk található heraldikai elemek közül az állatok beazonosítása merül fel első feladatként (Szapolyai farkas, dalmát leopárdfő, morva és lengyel sas, litván lovas, cseh oroszlán), ezekről beszélgetünk, majd minden csapat kap egy sorrend-kártyát, ami megmutatja mikor, melyik vitrinhez kell menniük, így elkerülhető a csoporttorlódás az érmek körül. Kis létszámú csoportokban nagyobb esély van arra, hogy valóban szem-

Szulejmán türbéje és a szultáni érme

ügyre tudják venni az érméket, mintha egyszerre harmincan állnák körül az installációkat. A posztamenseken többszörös nagyításban láthatók az érmék, de a játékoság és a minél alaposabb vizsgálat érdekében, a csapatok nagyítót is használnak a feladatok megoldása során. A feladatok az éremképek vizsgálatára, a köriratolvasásra és az egyes képi elemek beazonosítására szolgálnak. A feladatok ellenőrzésénél kapnak szerepet a korszak és az adott uralkodóhoz kapcsolódó események, és az iskolai tananyagban is visszaköszönő ismeretek áttekintése. Szó esik például arról, hogy Hunyadi Jánost szolgálatai végeztével, érdemei elismeréseként beszercei örökös ispánságra emelte V. László, valamint a tőle kapott címerbővítést és a megjelenő új elemek jelentését is tisztázzuk. Mindezek előtt pedig természetesen azt, hogy miért is volt szükség kormányzóra abban az időszakban. A szultáni érme és a teremben hozzá kapcsolódó, *Zrínyi kirohanása* című festmény lehetőséget ad arra, hogy kitérjünk Szigetvár ostromára és Szulejmán halálának, temetésének körülményeire is, valamint pénztörténeti szempontból érintsük a hódoltság területén működő pénzverdéket és azok jelentőségét a hadsereg bevételének szempontjából. Megbeszéljük, mi a különbség az akce és a szultáni pénz között és azok korabeli értékét is latba vetjük. Eszterházy „Fényes” Miklós tallérján többféle rendjelzés látható, mint például az Aranygyapjas-rend láncja vagy a Mária Terézia-lovagrend keresztje. Ezeket is megismerhetik a diákok, valamint a heraldikai szempontból igen összetett címert is megvizsgáljuk a talléron. Ez a típusú érme lehetővé teszi, hogy beszéljünk a pénzverés monopóliumáról, és hogy miért különleges kiváltság a hercegi pénzverés, és miben más, mint az uralkodói. A kiállításban megjelenített Bocskai tízszeres arany egy kuruc sírjából került elő, melyet feltehetően talizmánként hordott, mert az érme fülezzel ellátott. Ennek mentén megkísérlünk kapcsolódási pontot találni Bocskai hajdú és II. Rákóczi Ferenc kurucai között. Összehasonlítjuk a Rákóczi nevelőapja, Thököly Imre pénzén szereplő köriratokat a Bocskai pénzén látható szövegezéssel, mivel bizonyos tekintetben itt is hasonlóság fedezhető fel: mindkettőben fellelhető a vallási érzület és a hazaszeretet. A bizánci aransolidus éremképén megjelenik a császári öltözet egyik jellegzetes eleme, az ékkövekkel díszített loros, az örök császári győzelem jelképe, amelynek viselőjét Krisztus földi helytartójának tartották. Ennél az érménél a császári attribútumok mellett a bizánci birodalom működéséről, a társcsászárságról és az adószedő hadjáratokról beszélgetünk. Nem fejtettem ki teljes részletességgel az óra szakmai tartalmát, a benne megjelenő történeti vonatkozásokat, de talán a fentebb leírtakból is kellőképpen érzékelhető, hogy egy igen sok témát és korszakot érintő foglalkozásról van szó, amely akár megelőzi, akár átismételteti a diákokkal az iskolai tanulmányokat, korosztálytól függően, a foglalkozásra érkező történelemtanárok véleménye szerint is hasznosan egészíti ki a tananyagot. A megtartott alkalmak során azt tapasztalom, hogy az alkalmazott munkaformák és módszerek hatékonyak, a gyerekek élvezettel végzik a kapott feladatokat és jól tudnak együttműködni. A pedagógusok örülnek, hogy ebben a témában is kérhető nálunk foglalkozás, hiszen a tanórákon bár érintik a pénztörténet bizonyos vonatkozásait, kevesebb idő jut rá, mint amennyit véleményük szerint ez a téma érdemelne.

Egy kihelyezett múzeumi óra keretében azonban mélyebben is beleáshatják magukat a diákok a numizmatika rejtelmeibe. Mindettől függetlenül úgy érzem, az óra még formálható, más korosztályokra is alakítható, és még több élményszerű elemmel bővíthető. Ha például lennének hiteles másolatok az érmékről, lehetne különböző mérési feladatokat is végezni (súly, átmérő, peremmagasság), esetleg lejegyezni az érmén látottakat a szakszerű heraldikai és numizmatikai szóhasználattal, hogy még inkább megérthessék, mit jelent a szív-pajzs, s hogy ami nekik balra néz, fut, lép, az nem biztos, hogy heraldikai szempontból balra van. Úgy gondolom, az óra amellett, hogy témáját tekintve az iskolai történelemórákhoz kapcsolódhat kiegészítő tananyagként, szolgálhat pályorientációs célokat is. Elindíthatja az érdeklődést a tudományág iránt, vagy felkeltheti a fiatalok éremgyűjtés iránti vágyát.

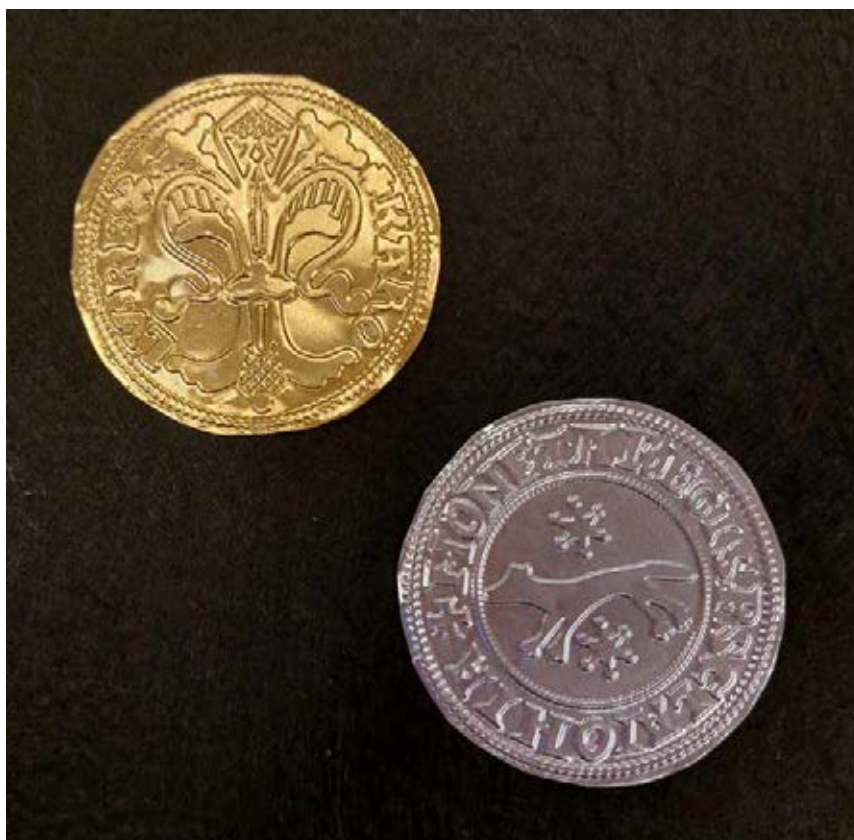
A *Petőfi Kulturális Program* keretében több település is igényelhetett kihelyezett múzeumpedagógiai foglalkozást a 2024-es évben. A *Mindenképp éremkép* foglalkozás külső helyszínen is megvalósítható, azzal a vizuális deficittel, hogy másolatok híján sajnos csak képeken lehet vizsgálni az érméket. A múzeumban is és a tantermekbe kihelyezett múzeumpedagógiai foglalkozásokon is minden esetben kézműves tevékenység zárja az órát, melynek során éremmásolatokat alkotnak a résztvevők. A kezdeti fázisban én készítettem néhány érmehez linómetszéssel negatív éremképeket és abba nyomtam gyurmát, de ma már levegőre száradó gyurma és pecsénymó, valamint puha fémlemez és szárazpecsét alkalmazásával készíthetnek másolatokat. Károly Róbert aranyforintjának Anjou-liliomos oldalát, egy szlavón báni denár nyestet ábrázoló oldalát, valamint Szent István első pénzének a Lancea Regisnek azon oldalát, ahol a felhőkől egy szárnyas, lándzsát tartó kéz emelkedik ki. Ez a repertoár bővíthető és vannak is a másolatkészítésre vonatkozó további terveim az érdeklődő gyerekek számára.

Lancea Regis másolata gyurmából

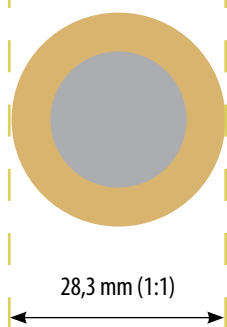
Aranyforint másolata gyurmából

Dombornyomóval készült lemezpénzek

I. Ferenc tallérjának másolata a méret érzékeltetése miatt egy mai 200 forintos érme mellett

Galiba gyermekfesztivál

A kézműves tevékenység lehetővé teszi, hogy akár fesztiválokon is megjelenjünk. Erre volt példa a 2023-as évben a debreceni Galiba Gyermekfesztivál, ahol augusztus 20-án alkalmából főleg Szent Istvánhoz kapcsolódó numizmatikai érdekességeket tudhattak meg a Déri Múzeum standjához érkezők, illetve lehetőségük nyílt Lancia Regis másolat készítésére is. Más érmék felhasználásával készült egy játék, mellyel tevékenykedhettek addig, míg várták a festék száradását, vagy csak az érdekesség és szórakozás kedvéért. A kisebbeknek általam készített éremképek rajzaiból készült színező. Itt a tudásátadás írásban, kihelyezett ismertető formájában, illetve szóban, beszélgetés útján történt. A 2024-es Múzeumok Éjszakája egyik múzeumpedagógiai programja is a pénztörténethez kötődött, ahol szintén az előbb említett ismeretátadási módszerek érvényesültek a rendezvény fesztiválszerű hangulata miatt. Ekkor puha lemezből készíthettek éremmásolatokat az érdeklődők dombornyomó eszköz segítségével.

Cívisek világa címmel nyílt meg 2023-ban a Déri Múzeum új állandó, helytörténeti kiállítása, melyben *A szabadság ára* és *A megmaradás városa* című egységek közös installációs eleme egy éremfal, ahol az érmeiket idővonalra helyezve, hely- és világtörténeti eseményekkel párhuzamba állítva láthatjuk. A falon szereplő érmék közül hat darabhoz készültek kétszeres nagyításban 3D nyomtatással hiteles másolatok, melyek múzeumpedagógiai foglalkozások során, illetve a tárlatvezetések alkalmával is használhatók, valamint látássérült személyek esetében is hasznosnak bizonyulnak, hiszen kitapinthatóvá válik az érmék körirata és további

I. Lipót tízszeres aranydukátjának másolata

éremképi elemeik is. A következő érmékről készültek másolatok: I. Rákóczi György erdélyi fejedelem tízszeres aranyforintja (1631), Bocskai István hatgaras veretű négyszeres aranyforintja (1606), I. Lipót tízszeres aranydukátja (1688), Mária Terézia tízszeres dukátja (1759), Bethlen Gábor tízszeres aranyforintja (1616), I. Ferenc tallérja (1821).

A 2025-ös évben szeretnék létrehozni egy olyan utaztatható múzeumpedagógiai tárlatot, mely a Déri Múzeum gyűjteményi darabjain keresztül mutatja be a magyar aranyforint történetét a kezdetektől, 1325-től a 17. századig, a városunknak szabad királyi városi rangot adó I. Lipót uralkodásáig és pénzveréséig. A kiállítás különböző mobil panelekből állna össze, melynek installálása is a diákokra hárulna, majd az elkészült tárlatban tevékenykedve gazdagodhatnak ismeretekkel. A fő cél az élményalapú tudásátadás és az interaktivitásra ösztönző módszerek alkalmazása, melyben éremmásolatok és digitális eszközök is segítséget nyújtanak majd. Bízom benne, hogy a következő évkönyvben ennek a projektnek a tapasztalatairól számolhatok majd be.

Felhasznált irodalom

- Gyöngyössy Márton (2012): *Magyar pénztörténet 1000–1540*. Martin Opitz Kiadó, Budapest
- Pallos Lajos, Torbágyi Melinda, Tóth Csaba (2012): *A magyar pénz története kezdetektől napjainkig*. Kossuth Kiadó, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Soós Ferenc (2014): *Magyar fém pénzek feliratai és címerei*. Argumentum Kiadó és Nyomda Kft., Budapest

Anna SAJTOS:
A harmadik oldal

[The Third Side]
Museum pedagogy exercises concerning
the Numismatic Collection of Déri
Museum.

This article aims to showcase the programs and exercises in connection with the Numismatic Collection of the Déri Museum from a pedagogical viewpoint.

SÁNDOR ZITA

MÚZEUMPEDAGÓGIA, A TUDÁSÁTADÁSSAL KAPCSOLATOS PROGRAMOK BÖLCSŐJE

A múzeumi munkakörök csak látszólag különülnek el világosan egymástól. Egy-egy pozíció igencsak sokrétű feladatokat takar, akár olyan tevékenységeket is, amivel talán még a kollégák sincsenek tisztában. Ez valójában nem meglepő, hiszen a műtárgyakkal kapcsolatos munka rendkívül komplex, s az egyes részfeladatok mind kapcsolódnak egymáshoz, tehát csakis sokféle tudás kölcsönös módon történő áramlásának, társulásának lehet eredménye a működő múzeum. Vagyis szinte törvényszerű, hogy az elméletben jól elkülönített feladatkörök a gyakorlatban sokszor egymásba csúsznak, módosulnak, átíródnak, osztoznak vagy sokszorozódnak. A felelőségek és feladatkörök egymáshoz való komplex viszonyulását Vásárhelyi Tamás még 2009-ben foglalta össze tömören: „A tudós hozza a szakértelmet, a muzeológus (vagy gyűjteménykezelő) ismeri a múzeum gyűjteményeit, a rendező álmodja meg a kiállítás mondanivalójának vezérfonalát, a designer ért ahhoz, hogyan lehet a kérdéses tárgyakat a kérdéses mondanivalónak megfelelően kiállítani (bútorzat, színek, fények, elrendezés), a múzeumpedagógus ismeri legjobban a közönséget, és képviseli annak szempontjait (a szövegek érthetősége, a csoportok áthaladási lehetősége, pihenőhelyek stb.), a marketinges pedig arra törekszik, hogy a kiállítás címe és reklámja vonzó, tartalma a megcélzott közönségnek megfelelő legyen. Néha ezek a funkciók még tovább szűkülnek, például világítási szakembert vonnak be, máskor kettő vagy több funkció is egyvalaki kezében fut össze, így a muzeológus egyben szakértője is a kiállítási témának, a múzeumpedagógus egyben marketinges is.”¹ Mivel a múzeumok nem bővelkednek anyagi forrásokban, ezért sok, sőt, egyre több esetben fordul elő, hogy egy személynek több, fent körvonalazott funkciót is el kell látnia. A múzeumpedagógusok munkája eleve igen összetett. „Hol rendezvényt kell tervezniük és szervezniük (a meghívótól az elszámolásig, a közreműködők megtalálásától a közönség biztosításáig bármit takarhatnak ezek a feladatok), hol készülniük kell saját gyermekfoglalkozásuk, tárlatvezetésük szakmai színvonalának megteremtése vagy növelése érdekében (hiszen ők nem feltétlenül tanultak művészettörténetet, történelmet, néprajzot, biológiát, technikátörténetet), hol pedig ténylegesen a közönséggel találkoznak (a csoportok fogadása, kezelése sem megy mindenkinek ösztönösen).”² Ebből az igen izgalmas és változatos tevékenységportfólióból jelen írásban – kivételesen – nem azt fogom kiemelni, hogy milyen nagy fontossággal bír az a kutatómunka,

mely egy-egy múzeumpedagógiai foglalkozás hitelét és a múzeumi tartalmakhoz kapcsolódó szakmai minőségét hivatott biztosítani, hanem egy másik, „technikai” oldalt fogok kidomborítani. A 2023-as évben ugyanis több olyan projekt is megvalósult, melyre ritkán adódik lehetőség, s nem feltétlenül simul bele a napi rutinba, ezért érdemes dokumentálni.

Petőfi 200

Az Országgyűlés 2020-ban a 2022–2023-as évet Petőfi Sándor-émlékévvé nyilvánította a költő születésének (1823. január 1.) kétszázadik évfordulója alkalmából. Az ünnepségsorozathoz számos intézmény és esemény kapcsolódott (a kulturális szférában dolgozóknak az volt az érzése, hogy szinte valóra válik LIL G raszövegeinek egy sora, miszerint „Itt már mindenki Petőfi Sándor”), én egyetlen projektet szeretnék részletesen bemutatni, mely a Déri Múzeum múzeumpedagógiai különítményének közreműködésével valósult meg, a Petőfi-émlékév keretén belül, az NKA Petőfi 200 Ideiglenes Kollégium támogatásával.

Az új generációk megszólítása fontos küldetés. Lényeges szempont nemzeti irodalmunk egyik pillérének méltó interpretálása, nemkülönben az ifjúságnak a múzeum világába való bevezetése pozitív tapasztalat útján, s ugyanilyen sarkalatos a kortárs képzőművészek stílusjegyeinek megfelelő környezetben történő ismertetése. A *János vitéz*ben hatványozottan jelenik meg mindaz, ami a népi irodalom legjava: a népdal, a népdalok hatása, a népnyelv kifejező gazdagsága, a népmese változatosága. Mindezeket végiggondolva, a Csokonai Nemzeti Színház színészeivel, Vranycz Artúrral egyeztetve döntöttünk úgy, hogy pályázunk a *János vitéz* egy egyedi, sajátos bemutatási formájának létrehozására. Az kifejezetten az emlékévre létrehozott kollégiumhoz beadott terv célja egy előadássorozat megvalósítása volt e kötelező olvasmányként a Nemzeti alaptantervben is szereplő műből, általános iskolák 4. és 5. osztályosainak számára.

Nagy szerencsénkre a pályázat támogatást kapott, így a tervezetthez nagyban hasonló előadás született – természetesen, mint minden előadói produkció esetében, a kezdeti elképzeléseket kisebb (vagy nagyobb) mértékben átírja a gyakorlat, a valóságos körülmények és lehetőségek. Az előadás verbális és muzikális interpretációja a hagyományos vásári képmutató előadások mintájára épült. Két zenész – egy ritmikus és egy szóló hangszeres (Papp László és Takács Dániel) – teremtette meg az akusztikai háttérét és a zenei atmoszférát. Egy mesélő (Vranycz Artúr)

1 Vásárhelyi Tamás (2009): *A nyitott múzeum*, Múzeumi iránytű 2., Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ, Szentendre, 39.

2 Vásárhelyi (2009) i. m. 40.

- Zenészek
- A homokanimátor
- A mesélő és a homokanimátor

vezette végig a nézőket az epikus részekben: ő szólaltatta meg a szereplőket a dialógusokban és narrátorként ő határozta meg az előadás dinamikáját. Az előadás teljes időtartamában vetített kép volt látható. A vetítés jelentős részében egy homokanimátor (Kustár Gábor) a történettel azonos időben, élő szereplőként alkotott képsorait lehetett látni, melyek az interpretált szövegnek megfelelően, azzal együtt folyamatosan változtak. A homokanimáció olyan mozgókép, mely egyszerre szüntelenül változik

és módosul, ugyanakkor elég teret hagy ahhoz, hogy a diákok a saját képzeletüket is használják, hogy a saját történetüket is felépítsék. Ezt a folyamatot váltották fel időnként a felkért kortárs (debreceni kötődésű) képzőművészek egy-egy jelenethez készített, videomontázsba szerkesztett illusztrációi és alakjai, melyek különböző alkotói technikákkal készültek (az illusztrációkat megalkotó művészek: Grela Alexandra, L. Ritók Nóra, Subicziné Palotai Erzsébet, Tamus István, Vincze László).

Rendhagyó
irodalomóra

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen módon vesz részt ennek a produkciónak a létrehozásában és életben tartásában a múzeum (illetve a múzeumpedagógus). Egyrészt az előadás nagyszerű alkalmat nyújt arra, hogy a megcélzott korosztály (és a tapasztalatok azt mutatják, hogy nem csak az ő) számára bemutassa a Petőfi korabeli, azaz a 19. század eleji életmódnak egy kisebb (de lényeges), a szövegben is szóba hozott szeletét. Ez egy bő 10 perces, játékos, interaktív szakasszal, rendhagyó irodalomóra és múzeumpedagógiai foglalkozás mintájára készült bevezetéssel tűnt megoldhatónak. A rám bízott felvezető bemelegítő, hangulatteremtő funkcióval rendelkezett, illetve a múzeum és az irodalom kapcsolatát hangsúlyozta és mutatta be élményszerűen a diákoknak. Nulladik lépésként a Petőfi személyével kapcsolatos ismereteket igyekeztem tisztázni az előadásra érkezett diákokkal, ám erről a tervről az első próbálkozás alkalmával kiderült, hogy nem a legmegfelelőbb – túl hosszú időt vett el és a Díszteremben egyszerre összegyűlt 100–120 főnyi diák számára a frontális módszer sem tűnt eléggé izgalmasnak.³

3 Pedig nagyon érdekes és messzire vezető (ugyanakkor az iskolában valószínűleg nem kap nagy hangsúlyt), hogy Petőfi édesanyja (Hrúz Mária) és édesapja (Petrovics István) szlovák anyanyelvű volt, s előbbi nem is ejtette „tisztán” a magyart. Apja magyarnak tartotta magát (s ez Petőfi számára is fontos), tehát nem genetikailag értelmezte a nemzeti hovatartozást, hanem az oktatás és a kultúra csatornáin keresztül öröklődőnek és megszerezhetőnek, vagyis választhatónak. Petrovics Sándor 19 éves korában, 1842-ben használta először a Petőfi Sándor művésznévet – sok-sok álnév kipróbálása után aztán ez vált maradandóvá. „A Petrovics a délszláv nyelvekben »Péter fia« jelentéssel bír. Akkoriban a Péter egyik becézett alakja Pető volt – mint ahogy a Benedeknek a Benő. Józan László huszti református lelképásztor közlése szerint így lett Péter, azaz Pető fiából Petőfi.” (Lásd: <https://www.petofii200.hu/component/content/article/84-hirek/366-mikor->

Helyette aztán első lépésként a *János vitéz* nyitóképet elevenítettük fel közösen. Mindig voltak olyan osztályok a közönség soraiban, akik már ismerték a történetet, velük együtt beszéljük meg a mű elején feltűnő szereplők személyével kapcsolatos ismereteket (nevük jelentése, élethelyzetük, foglalkozásuk, árvaság jelensége). Ezt követően a versben megjelenített tevékenységeket képzeltük el múzeumi tárgymásolatok, viseletrekonstrukciók segítségével. „*Faluvégen nyája mig szerte legelész, / Ő addig subáján a fűben heverész.*”⁴ Mindig jelentkezett néhány vállalkozó kedvű fiú, hogy felpróbálja a subát és bemutassa, milyen benne heverészni, vele betakarózni. Ilyenkor megfigyeltük és megbeszéltük e gyapjas juhbőrből készült, hosszú, ujjatlan ruhadarab jellemzőit, használatának módjait, a hozzá kapcsolódó szokásokat, közmondásokat. Így került szóba a helytörténeti jelentőséggel bíró guba is („*suba subával, guba gubával*”), a fűrtök megtapintása, a viselet felpróbálása közben ki lehetett térni annak készítésére, a debreceniek számára oly ismerős Csapó utca és a gubacsapók kapcsolatára. S habár a suba akkor jó, ha *mosatlan*, mégis áttértünk a mosásra, hiszen a költemény első szakaszában Iluska „*szoknyája térdig föl van hajtva, / Mivelhogy ruhákat mos a fris patakba*”⁵. A patakban való mosásnak elhagyhatatlan kelléke volt a mosósulyok; a sulykol szó eredetének és jelentésének tisztázása

lett-petrovicsbol-petofi?Itemid=437 (Utolsó letöltés: 2024. 08. 23.)

4 Petőfi Sándor: *János vitéz* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/petofi-sandor-DFB2/1844-E2C7/janos-vitez-E62B/> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 23.)

5 Petőfi Sándor: *János vitéz* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/petofi-sandor-DFB2/1844-E2C7/janos-vitez-E62B/> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 23.)

Tárgymásolatok használatban

mellett sorra vettük a korabeli mosás lépéseit a szennyeződések lúggal való eltávolításától a mángorló és nyújtófa segítségével történő kisimításig. Ha időnk engedte, a mosással kapcsolatos hiedelmek említése sem maradt el. A kézbe vehető tárgymásolatok gazdagon faragottak és évszámmal is ellátottak, ennek megfigyelésével terelődött a szó újra a történetben szereplő két fiatal egymás iránti érzelmeire, hiszen a díszes sulyok és mángorló sok esetben lakodalmi ajándékként készült, akár maga az ifjú férj készíthette. Így, miután mindenki számára világgossá vált a múzeumi tárgyak jelentősége, szerepe és használati módja, illetve a történetben elfoglalt pozíciója, oldott hangulatban elkezdődhetett a Vranycz Artúr rendezte előadás.

Visszatérve a Déri Múzeum szerepvállalására a programsorozatban, az előadás múzeumpedagógiai szakaszának megvalósításán kívül a szervezés és lebonyolítás is az intézményre, pontosabban a múzeumpedagógusra hárult. Ez a többféle érzékszervre egyszerre ható produkció több olyan művész közös előadásán alapult, akik különböző intézmények

kötelékében munkálkodnak. Éppen ezért a közös fellépések koordinálása igencsak nehéz feladatnak bizonyult, hiszen mind a zenészek, mind a színészek, mind a homokanimátorok, mind a felvezetőt tartó irodalmi animátor más-más időbeosztással és helyszínen dolgozik – és természetesen az iskolai osztályok sem tudnak bármilyen időpontban egyszerre megjelenni, az utaztatott előadások esetében pedig a múzeumi autó igencsak elfoglalt sofőrjével is egyeztetésre volt szükség. Ráadásul volt olyan fogadó intézmény, ahol a pályázat beadása és annak megvalósítási ideje között fenntartóváltás történt, s az új vezetőség terveibe a korábban lefixált események már nem illettek bele; a rugalmasabb befogadóhelyek segítségével ezt a problémát is sikerült megoldani. Szerencsére az NKA Petőfi 200 Ideiglenes Kollégiuma elfogadta és támogatta változtatási kérelmünket, így a téli járványhullám nehézségeit is leküzdve (több, már megszervezett és elviekben tartott házaspár előadást kellett kénytelenül elhalasztani), a tervezettnél kicsit később, 2024 februárjának végére sikeresen teljesítettük a pályázatban vállaltakat.

A produkció 9 alkalommal volt látható a Déri Múzeum Dísztermében, így 1120 gyermek és pedagógus nézhette meg ingyenesen. Az előadás olyan településekre is eljutott, ahol nagy számban élnek hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű diákok: Nagykerekin, Komádiban, Biharke- resztesen és Miskolcon összesen 500 fő diák és őket kísérő pedagógus látta a *János vitéz*. Azaz mindösszesen 1620-an tekintették meg az előadást.

A pontos időpontok és helyszínek:

A PROGRAM MEGNEVEZÉSE	HELYSZÍN	IDŐPONT
János vitéz előadás	Déri Múzeum	2023.11.29.
János vitéz előadás 2x	Déri Múzeum	2023.11.30.
János vitéz előadás	Déri Múzeum	2024.01.08.
János vitéz előadás	Déri Múzeum	2024.01.09.
János vitéz előadás	Déri Múzeum	2024.01.11.
János vitéz előadás	Déri Múzeum	2024.01.18.
János vitéz előadás 2x	Déri Múzeum	2024.01.31.
János vitéz előadás	Nagykereki, Bocskai Várkastély	2024.01.30.
János vitéz előadás	Komádi, Községi Ház és Városi Könyvtár	2024.01.12.
János vitéz előadás	Igazgyöngy Alapítvány – Biharke- resztes, Városi Művelődési Ház és Könyvtár	2024.02.09.
János vitéz előadás 2x	Miskolci Galéria	2024.02.22.

A pályázat megvalósítása, az előadás helyben játszása és utaztatása során egyaránt kapcsolatba kerültem olyan közösségekkel, akik nagyon ritkán vagy szinte soha nem jutnak el színházba vagy múzeumba. Így számos (becslésem szerint körülbelül 650-re tehető ez a szám) olyan személy láthatta a produkciót, akik hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetben, vagy valamilyen (testi, illetve enyhe szellemi) fogyatékkal élnek. Így e nemzeti kulturális identitás szempontjából fontos alkotás elérhetővé, érthetővé vált számukra is. Az érdeklődő gyermekek az előadások után a homokanimátor különleges asztala köré gyűltek és maguk is kipróbálhatták egy kicsit a homokképek készítését – így közelebb kerülhettek ehhez a kevésbé ismert művészeti ághoz, maguk is megtapasztalhatták és megértették annak működését és jellegzetességeit. Két olyan helyszín is volt, ahol teljes vagy közel teljes iskolák számára tettük lehe-

tővé ezt a kulturális élményt: Nagykereki és Komádi. Biharke- resztesen is olyan osztályok jelentek meg, ahol nehéz helyzetben élő diákok tanulnak, Miskolcon fele-fele volt az arány. A Nagykerekiben és a Déri Múzeumban tartott előadásokra a helyieken kívül érkeztek diákok Jósásáról, Létavér- tesről, Nyírmártonfalváról és Pocsajról is. Az utóbbi három településen élők esetében fontos szempont volt, hogy az utazási költség megfizetése mellett nem kellett még belépőjegyre is költeni.

▲▲ Község Komádiban

▲ Előadás Nagykerekin

▲▲ Ismerkedés a homokanimációval Biharkeresztesen

▲ Előadás Miskolcon

A szervezés során szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy tanmenet-hoz kapcsolódó, színvonalas művészeti programra nagyon szívesen jönnek a diákok és pedagógusok is. A 2023/24-es tanévben olyan projektet sikerült életre keltenünk és nagy sikerrel végrehajtanunk, mely a Déri Múzeum kivételes adottságait kihasználva (gondolok itt a tágas és tetszetős előadóteremre, a műtárgymásolatok készletére) képviselte a múzeumi értékeket, a tudásátadás egy izgalmas és színvonalas formáját valósította meg, és lehetővé tette a művészekkel való együttműködést.

Megélt mesék

A 2024 elején befejezett másik projekt a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődés Kollégiumának támogatásával valósult meg. A kollégium cigány közösségeket és kultúráját érintő nyílt felhívására egy olyan, tudásátadásra alkalmas könyv létrehozásával pályáztunk, amely a cigányság kultúrájának és hagyományainak sajátosságait kortárs kultúránk szerves részének tekinti, s ezek át- és továbbadásával, illetve integrációjának kérdéseivel és gyakorlati problémáival foglalkozik. Ez a komplexitás roma eredetmondák segítségével tűnt megvalósíthatónak: muzeológiai ismeretek, történeti tudás és pedagógiai tapasztalatok segítségével, illetve a mondákhoz kapcsolódó illusztrációk változatos megjelenítésének eszközeivel. A pályázat pozitív elbírálásának köszönhetően jelent meg az Igazgyöngy Alapítvány közreműködésével, a Déri Múzeum gondozásában a *Megélt mesék* című könyv, mely egyszerre művészeti album, népmesekönyv és tanulmánygyűjtemény (szerkesztők: Lakner Lajos, L. Ritók Nóra és Sándor Zita).

A kiadvány első felében olyan eredetmondák kaptak helyet, melyek a cigányság egyik alapvető kérdését, a származást és a vándorlást járják körbe. Ilyen típusú gyűjteményről nincs tudomásunk, ugyanakkor ez a téma nagy jelentőséggel bír a romák számára a kulturális identitásuk keresése során, illetve a nem romákat is segíti abban, hogy a cigányság kultúráját, szokásait és hiedelmvilágát jobban megértsék. Ezt szem előtt tartva népmesei eredetű és műmeseként létrejött, azaz szájhagyomány útján terjedő és roma szerző tollából született mondák egyaránt olvashatók az album szakaszban.

A mondákhoz olyan gyerekrajzokat gyűjtöttünk, amiket a könyvben olvasható történetek ihlettek: az Igazgyöngy Alapítvány dolgozói a hátrányos helyzetű gyerekeknek tartott órák és foglalkozások során használják ezeket az eredetmondákat, s egyéni vagy közösségi alkotások készítése által dolgozzák fel őket. A kötet szerkesztése közben azonban rájöttünk, hogy ezekkel a már meglévő, de az eredettörténetekhez szorosan nem kapcsolódó képzőművészeti alkotásokkal nem tudjuk hitelesen és következetesen illusztrálni a szövegeket, ezért úgy döntöttünk, hogy felkérünk egy roma származású képzőművészt, Bogdán Jánost (művésznevén „amigó”-t), hogy a saját vizuális stílusát beleszőve, a gyerekek rajzait felhasználva és azok látásmódját is szem előtt tartva készítsen izgalmas grafikai megoldásokat. Így illusztrációkként a „naiv” módon rajzoló cigány gyerekek és a tanult, cigány képzőművész alkotásainak „közös metszéspontjai” láthatók (utóbbi kifejezés a képzőművész megfogalma-

zása). Úgy gondoljuk, hogy ez az eljárás egy olyan könyvet eredményezett, mely egyszerre mediátori szerepet (az intézmény felől indulva közelít a roma fiatalokhoz az Igazgyöngy Alapítvány segítségével) és translétóri szerepet (roma származású képzőművész közreműködésével adhat át valamit a romáknak és nem romáknak egyaránt) is be tud tölteni.

Megélt mesék – illusztráció

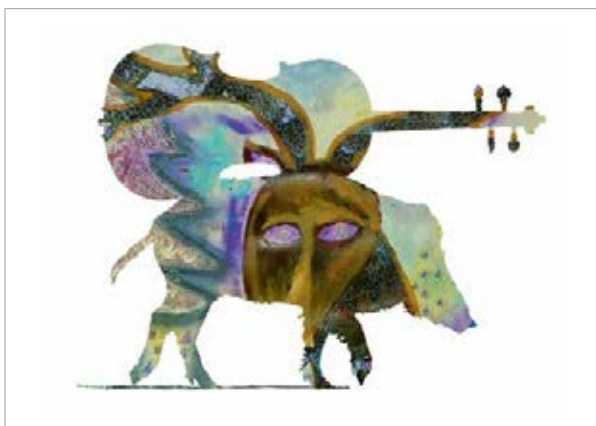
A kötet több pontján, több szerző is megerősíti annak fontosságát, hogy a múzeumi szakembereknek mindenképpen érdemes kooperációban végeznie a hátrányos helyzetű és/vagy roma származású gyermekekkel kapcsolatos projekteket. Ennek oka elsősorban a társadalmi–szociális egyenlőtlenségekkel adódó nehézségekkel ered, más szavakkal élve a társadalmi javakhoz való hozzáférés egyenlőtlensége miatt. A jelenséget legjobban talán az 1960-as, 70-es években, Amerikában kidolgozott elméleti rendszer, a „bikulturális szocializáció” írja le.⁶ Az elgondolás lényege, hogy figyelmet fordít a családi (elsődleges) és az intézményes (másodlagos) térben történő szocializáció párhuzamos hatásrendszerére. E szerint az intézményekben elért eredményesség, későbbiekben pedig a társadalmi integráció sikeressége elsősorban attól függ, hogy a két szocializációs tér (családi és intézményes) között mekkora az átfedés.⁷ A többségi társadalomba bele nem férő csoportok, a hátrányos helyzetűek esetében e két tér lényegi eltéréseiről kell beszélnünk. Az elmélet fontos eleme – és ebből következik gyakorlati hasznossága –, hogy a családi (elsődleges)

6 Adler elméletéről: Forray R. Katalin – Hegedűs T. András (1998): *Cigány gyermekek szocializációja*. Aula Kiadó, Budapest, 391.

7 „Az azonosságok és különbségek mibenlétét a terek kulturális összetevőiben lehet fellelni. Ez esetben a kultúra magában foglalja az adott térre jellemző és állandónak tekinthető értékeket, normákat, szabályokat, mindezek objektívizálódott tárgyait, valamint az átörökítésük során használt szocializációs, nyelvi szocializációs formákat, valamint a büntetési és jutalmazási rendszert.” Varga Aranka (2015): Az inklúzió szemlélete és gyakorlata. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlilocki Henrik szakkollégium, Pécs, 32. (Az iskolai környezetben jelen levő bikulturális szocializáció részletes ismertetésével.) E viszonyrendszerben gondolkodva talán nem meglepő, hogy az elmélet szerint vannak olyan családi szocializációk, melyek kulturális tartalma kis átfedést mutat az intézményi – a mi esetünkben a múzeumi – kulturális térrel.

Megélt mesék

Megélt mesék – illusztrációk

és az intézményi (másodlagos) terek átfedését igyekeznek szélesíteni. Ebben a folyamatban az intézményt képviselő pedagógusok és az intézménybe járó gyermekek mellé több résztvevőt is beemel. Az egyik fontos szereplő egy olyan személy – a mediátor – aki otthonosan mozog az intézményi térben, ugyanakkor az a feladata, hogy az elsődleges szocializációs tereket megismerve (bizalmi, közvetlen kapcsolatot alakítva ki a hátrányos helyzetű gyermekkel és annak családjával), abból igyekeznek minél több elemet beemelni az intézményi szocializációs térbe (ezt a funkciót leginkább *mentorok* látják el). Az átfedést szélesítő másik segítő a *transzlektor*, „aki az iskolától eltérő kultúrájú elsődleges szocializációs terekből érkező már sikereket ért el a másodlagos (intézményi) szocializációs térben, és közössége számára képes kulturális elemeket közvetíteni az intézményi terekből”.⁸ Az intézmény felőli és a hátrányos helyzetben élő közösségek oldaláról érkező közvetítőknek fontos szerep jut, hiszen ők azok, akik hatékonyan tudják segíteni az egymástól távol lévő terek közelítését. Ez a felállás az iskolában üdvös megoldás lehet, a múzeumokra pedig hatványozottan igaz, s a szóban forgó kötetben is ezt a közvetítő szerepet igyekeztünk tudatosítani és hatékonyabbá tenni.

A könyv második felében többek között a fenti problémát is több oldalról megvilágító tanulmányok olvashatók. A cigánysághoz kapcsolódó művészeti témájú szövegek – roma eredetmondák és hozzájuk kapcsolódó művészeti alkotások elemzését közlő esszé (Szuhay Péter), illetve művészetpedagógiai tapasztalatokat ismertető tanulmány (L. Ritók Nóra) – mellett a múzeumhoz és múzeumpedagógiához szorosan kapcsolódó írások olvashatók a kötetben. Lakner Lajos a múzeumok társadalmi felelősségvállalásának lehetőségeit taglaló esszéjét követően a hátrányos helyzetben élő gyermekcsoportok számára tartott múzeumpedagógiai foglalkozások tanulságairól írt szövegem kapott helyet. A kötet végére, a *Függelékbe* olyan eredetmondák kerültek, melyek negatív kicsengésűek, ezért nem készültek hozzájuk illusztrációk, de téma és a körbejárni kívánt kérdéskör szempontjából nem elhanyagolhatók. Végezetül Bogdán János képzőművész gondolatai olvashatók a projektről, a roma eredetmondák illusztrációjával kapcsolatos munkájáról.

Ez a hármas forma (mesekönyv, album és tanulmánygyűjtemény) egy olyan könyvet eredményezett, mely tudásátadásra alkalmas, magas művészeti értékkel bír, eltérő generációk és művészeti technikák találkozásait mutatja be, s elméleti fogódzót is nyújt a felmerülő kérdésekkel kapcsolatban. A könyv megjelenése megerősíti és az olvasók számára láthatóvá teszi azt a gondolatot – a napi múzeumpedagógiai munka során szem előtt tartott elvet –, hogy a múzeum egy olyan platform, mely lehetővé teszi a múltbéli és jelenbéli értékek feltárását, megismerését, és a különböző generációk számára történő továbbörökítését. Így a kötet egy olyan tudásátadási rendszerbe tagozódik be, mely a múzeumi látogatókat és a múzeumpedagógiai foglalkozásokra érkezőket, az iskolai és iskolán kívüli kulturális nevelésben részesülőket egyaránt magába foglalja.

Mérleg

Mindkét fent taglalt projekt pályázati forrásból valósult meg. Ez arra ösztönöz, hogy a továbbiakban is igyekezzünk ilyen irányban is tájékozódni, kell és érdemes terveket szőni, pályázatokat írni. Remélem, hogy az előttünk álló időszakban is lesz lehetőségünk színvonalas múzeumpedagógiai programokat és kiadványokat létrehozni, s hogy a szakmai felkészültségünket úgy tudjuk gyarapítani, hogy az a múzeumnak és a múzeumpedagógiai foglalkozásokat látogatóknak is közvetlen hasznára válik.

Zita SÁNDOR: Múzeumpedagógia, a tudásátadással kapcsolatos programok bölcsője

[Museum Pedagogy, the cradle of knowledge transfer programs]

The different positions within a museum have a lot of overlap. Certain positions require a wide range of tasks, some of which may not even be apparent to even the colleagues. This is not at all surprising, as work with art pieces is very complicated and require interconnected tasks, thus a museum can only be functional when the transfer of knowledge and collaboration of various disciplines are facilitated. From this wide portfolio of tasks, this article will not focus on the importance of research to assure the quality and authenticity of museum pedagogical exercises, but rather on a more technical aspect. In 2023, there were a number of projects that not often come along and do not really fit the daily routine, these are therefore worthy to document.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2024

LAKNER LAJOS

KÖLCSEY FERENC EDDIG ISMERETLEN TÁRGYAIRÓL

Kölcsey Ferenc tolltartója

A kétezres évek elején jutott a tudomásomra, hogy egy Debrecenben élő Kölcsey leszármazott birtokában vannak Kölcsey Ferenc tárgyai: tolltartója és szekretere. Felkerestem a családot, de nem akarták eladni azokat. Azóta igyekeztem folyamatosan figyelemmel kísérni a tárgyak sorsát. Semmiképp sem szerettem volna ugyanis, hogy elkerüljenek Debrecenből. Nem akármilyen relikviákról van szó. *A tolltartó szimbolikus tárgy*, jelképezi Kölcsey irodalmi munkásságát, a biedermeier szekreternek, az íróasztallá alakítható fiókos komódnak pedig szintén közvetlen kapcsolata van Kölcsey írói létével.

A tolltartó egyedi készítésű munka. Kölcseynek diákkorától egy tolltartója lehetett, amiben az íráshoz használt lúdtollakat tárolta (a családi emlékezet szerint ezeket kidobták, amikor megmolyosodtak). Minden bizonnyal ebben őrizte azt is, amivel a *Himnusz*t írta. A család tagjai által elmondott történet szerint Kölcsey Ferenc első unokatestvére, Kölcsey Mihály Kölcsey Ferenc halála után ezt a két tárgyat választotta a költő hagyatékából. A családfán végig követhető a tárgyak leszármazása, tulajdonosainak sora. Mihály egyik lánya volt az eladó ük-ükanyja, Kölcsey Karolin, aki 1827-ben született. Hitelesnek tekinthetjük tehát azokat a családi történeteket, melyek a tolltartó hozzájuk kerüléséről szólnak.

Emellett találhatunk egy másik egyértelmű bizonyítékot is. Vahot Imre 1853 nyarán járt Szatmárcsekén egy Varsányi János nevű grafikkussal, aki lerajzolta Kölcsey házáat és könyvtárszobáját. Vahot így számol be a látottakról: „*Legelső gondom volt a ház csendes magányából*

már 15 évvel ezelőtt elköltözött Kölcsey Ferencnek dolgozó szobáját megtekinteni. [...] Másnap reggel Varsányi egész pietással rajzolá le Kölcsey dolgozó szobáját az udvarra néző ablaktól fölveve. . . Egyszerű e szoba, de csinos és rendes, mint a nagy férfiúnak egész élete, minden külfény és keresett pompa nélkül. A szoba egyik oldalát egészen a nyílt könyvtár foglalja el, mely nagyobb részint válogatott remekművekből áll, melynek minden darbjáról egykori tulajdonosának búvárkodó lelke sugárzik elő. Más, talán hiúbb vagy gazdagabb író üveges és fényezett szekrénybe zárandá a kedves, drága kincseket. A szoba közepén áll feynyőfából készült fehérre festett íróasztala, mely hihetőleg azért nyert oly nagy alakot, hogy egyszersmind sok könyv is elférhessen reá.” A rajzon az íróasztalon látható a tolltartó.

A szekreter biedermeier stílusban készült asztalosmunka. Az 1840-es évekből több hasonló bútor maradt fel. Egyediségét a tulajdonosa adja.

Kölcsey sok szállal kötődik Debrecenhez: a Református Kollégium tanulója volt, ahol széles műveltségét megszerezte, diákveit a Kollégium melletti kis házban töltötte. Ismeretes Csokonaihoz és költészetéhez fűződő ellentmondásos viszonya. 1805-ben, Csokonai Vitéz Mihály temetésén ismerkedett meg Kazinczy Ferencsel, akinek barátsága nagy hatással volt gondolkodására. 1817-ben éles kritikát írt Csokonai életművéről. 1815-ig a Debrecentől nem messze található Álmosdon élt a családi kúriában.

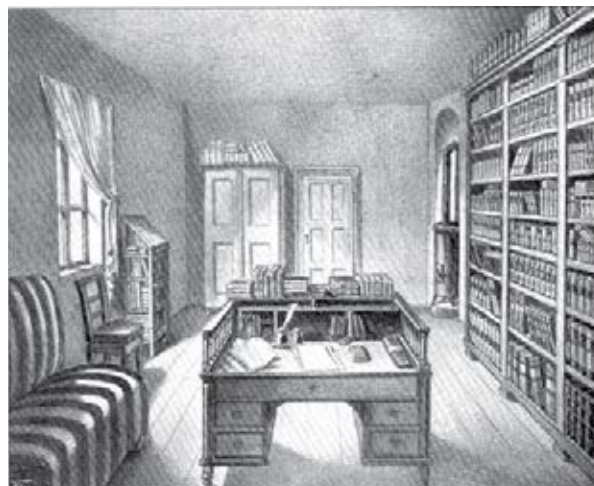

Kölcsey Ferenc szekretere

A reformkor egyik legjelentősebb költőjétől, a *Himnusz* szerzőjétől rendkívül kevés tárgy maradt fenn. A Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye rendelkezik több Kölcseytől származó kézirattal (köztük végrendeletével) és egy eddig beazonosítatlan funkciójú fatárggyal Álmosdról. Ezen kívül csak Szatmárcsekén, a Debreceni Református Kollégium Múzeumában (a szatmárcsekei kúria két asztala és a költő hímmzett halotti leple) és a Petőfi Irodalmi Múzeumban (füles karosszék) található tárgyak. Ezért szinte a csodával határos, hogy e két tárgy megőrződött, rájuk találhatunk, s most a Déri Múzeum Irodalmi tárába kerülhettek.

A tárgyak jelentőségét a ritkaságon túl az adja, hogy ún. irodalmi relikviákról van szó, amelyek – bár a múzeumi kiállítások jelentős átalakuláson mentek/mennek keresztül – ma is komoly érdeklődést váltanak ki. Amikor az eredetiségnek mint értéknek a kopását tapasztaljuk, a szépíróktól ránk maradt tárgyak még mindig hatnak, mintha idevarázsolnák, elérhetővé tennék az elmúltat.

A tolltartót és a szekretert a Vállalkozók Országos Szövetsége, Debrecen Megyei Jogú Város és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával sikerült megvásárolnunk. Ünnepeles átadásukra a Magyar Kultúra Napján, a *Himnusz* születésnapján került sor 2024-ben.

Kölcsey Ferenc csekei dolgozószobája

▲▲ Lakner Lajos a Magyar Kultúra Napján, az ünnepélyes átadáskor

▲ Kölcsey Ferenc leszármazottai és Debrecen polgármestere az ünnepélyes átadáskor

Kölcsey Ferenc leszármazottai és Debrecen polgármestere az ünnepélyes átadáskor

Kölcsey Ferenc szekretere a leszámazottaknál, használatban

Kölcsey tolltartója, a bevésett családnévvel

MEZŐ SZILVESZTER

DEBRECEN ANNO...

A város egy muzeológus optikáján keresztül

A fényképek készítője önmagáról

1971-ben születtem a Terra nevű bolygó 510 milliárd km²-es felszínének azon apró pontocskáján, amit a kortárs földrajzi atlaszok 8 darab littera egyedi betűkombinációjával (értsd: Debrecen) és egy kis fekete (ritkábban piros) karikával szoktak jelölni. A sötét és fagyos űrben irdatlan sebességgel száguldó kék planétánk azóta már több mint 52 alkalommal szorgalmasan végigjárta ősi rutinnal megrajzolt „körpályáját” kozmikus csillag-fogvatartója, a Nap körül, amikor én (vagyis az e sorokat perszonál komputerbe gépelő jelentéktelen organizmus) még mindig parányi alföldi szülőhelyem magnetikus bűvkörében élek. Miként az égitestek hűsége szattelit-vándorait nehézségi erővonalak kusza és bonyolult hálózatai kapcsolják láthatatlanul egymáshoz, úgy láncol engem is magához titokzatos gravitációs kötelékével a nyolcbetűs Város. És nem ereszt...

A digitális fényképgyűjteményről

A város digitális képmélekeit tartalmazó kis múzeumi fototékám elnevezését (Debrecen Anno...) a Corvina Kiadó gondozásában 1981-ben megjelent könyv címe (Budapest Anno...) ihlette, amiben a mű szerzője-szerkesztője (Seenger Ervin) a régi Budapest egyes meghatározó fotóit mutatta be olvasóinak. Ellentétben az idézett munkával, az én szerény kollekciómban nem Debrecen kódos régmúltja, hanem a jelen, illetve a közeli múlt szimpla pillanatfelvételei kaptak helyet.

Nem vagyok sem művész, sem képzett fényképész. A fotográfálást soha nem tanultam iskolában vagy tanfolyamon. Amit tudok erről a szép szakmáról, azt kizárólag jeles fényképészek és híres fotóművészek könyveiből, valamint a saját élményeim, tapasztalataim révén ismertem meg. Laikus autodidaktaként exponált fotóimat egyszerű dokumentum-jellegű képeknek tartom, amelyek az adott időpillanatban rögzítik a dinamikus változó városkép, egy-egy utca és tér, valamint a település „támasztó”, „kötő” és „szállító” szövetrendszereit alkotó sejtek (épületek, házak, utak, járdák) aktuális állapotát. Mivel szinte minden esemény, jelenség érdekel, ami Debrecenben történik, ami itt jön létre vagy itt hal el, a gyűjteményemben olyan felvételek is vannak, amiket leginkább életképeknek tudnék nevezni.

A nyitott kollekció jelenlegi darabszáma: 6 ezer. Ebből a rendkívül vegyes összetételű és a fotósi tapasztalatlanságom miatt sajnos még meglehetősen változó minőségű képtömegből állítottam össze az alábbi

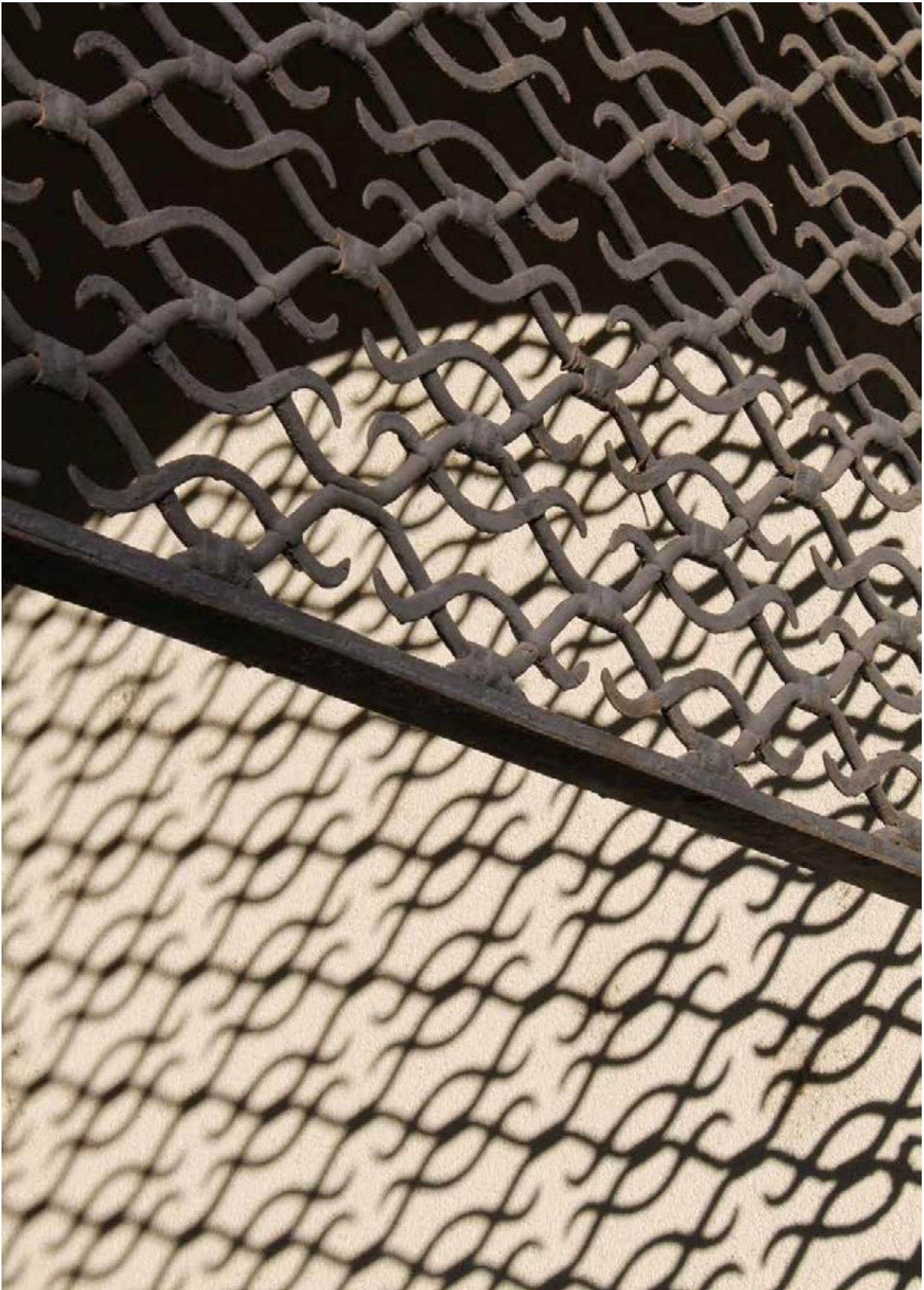
válogatást, ami talán megfelelőképpen reprezentálja a kollekció tartalmát. A felvételeket egy ajándékba kaptam, professzionális Canon Eos Rebel T3 típusú digitális fényképezőgéppel készítettem. Az alapgéphez 2 darab Canon objektívet is kaptam. Az egyik 18–55 mm-es, a másik pedig egy 75–300-as teleobjektív. Korábban mindig Minolta típusú gépekkel fényképeztem, leginkább diára. Mivel ez utóbbi technika mára elavult, ráadásul az entrópiának kitett gépeim sorra elromlottak, hosszú ideig nem tudtam hódolni a fotózás szenvedélyének. A holtpontról az önzetlen testvéri ajándék lendített ki, s indított el újra azon az úton, hogy ismét elkezdtem fényképezni.

A Déri Múzeumban dolgozó muzeológusként az utóbbi időben sokkal közelebb került hozzám Debrecen különleges világa. Sokat olvastam, tanultam, hallottam városunk gazdag múltjáról, sajátos kultúrájáról, nemes hagyományairól. A növekvő településen járva-keelve mindig szomorúan láttam, ha valami, amit én még értéknek és megmentésre érdemesnek láttam vagy gondoltam, a pusztulás, az enyészet, a felejtés sorsára jutott. Nemegyszer keserűen kellett szembesülnöm azzal, hogy azok a kedves óvárosi utcák és zugok, ahol gyermek- és ifjúkoromban gondolataimba merülve sétáltam hazafelé csapókeri otthonunkba, sorra megváltoztak, s fokozatosan veszítettek sajátos helyi jellegükből, ezáltal a varázsukból is. Hiába a dicső múlt, a harciasan felbőgő buldózerek és a zajos bontókalapácsok nem kímélték a régi cívisek elnéptelenedett házait. Az elárvult, romos épületek – mint kihúzásra ítélt odvas fogak – ma is idegenül éktelenkednek az újonnan emelt lakóházak és modern irodaépületek sorában, s csak idő kérdése, hogy mikor semmisülnek meg, s merülnek el örökre a múlandóság mocsarában. A példátlanul gyorsan változó debreceni élet-tér-idő személyes megtapasztalása volt az, ami pár évvel ezelőtt arra készítetett, hogy újra a nyakamba akasszam a „bűvös masinát”, s elinduljak vele képmélekeket gyűjteni „Holnemeváros” utcáin.

www.helyiertek.derimuzeum.hu/?page_id=3999

Darabos utca

Attila tér

Faragó utca

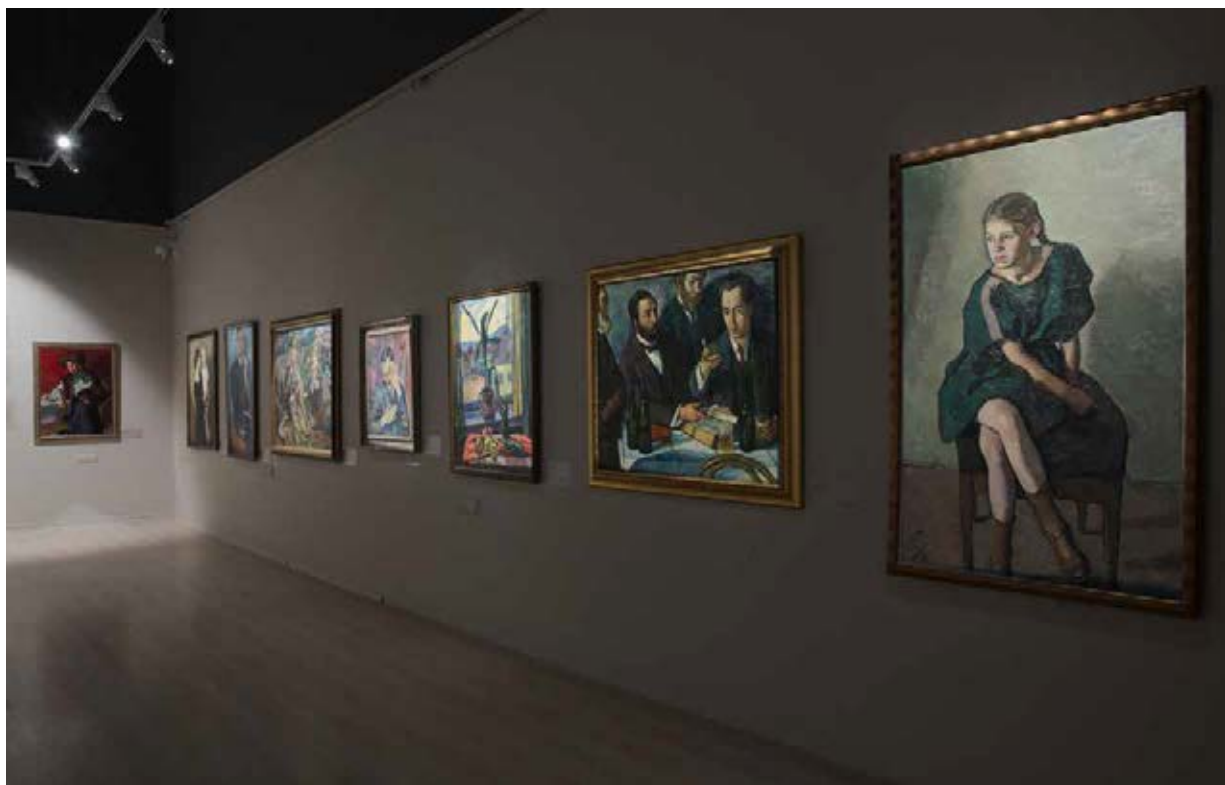
KIÁLLÍTÁSOK 2024

BOROS JUDIT

ERDÉLYI FESTÉSZET A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A Böhm-gyűjtemény Nagyváradon

Szász festők képei a kiállításban, elől Fritz Kimm és Ernst Honigberger képei

Helyszín: Déri Múzeum, Zoltai terem és galéria

Időpont: 2023. augusztus 19 – 2024. január 21.

Kurátor: Boros Judit művészettörténész

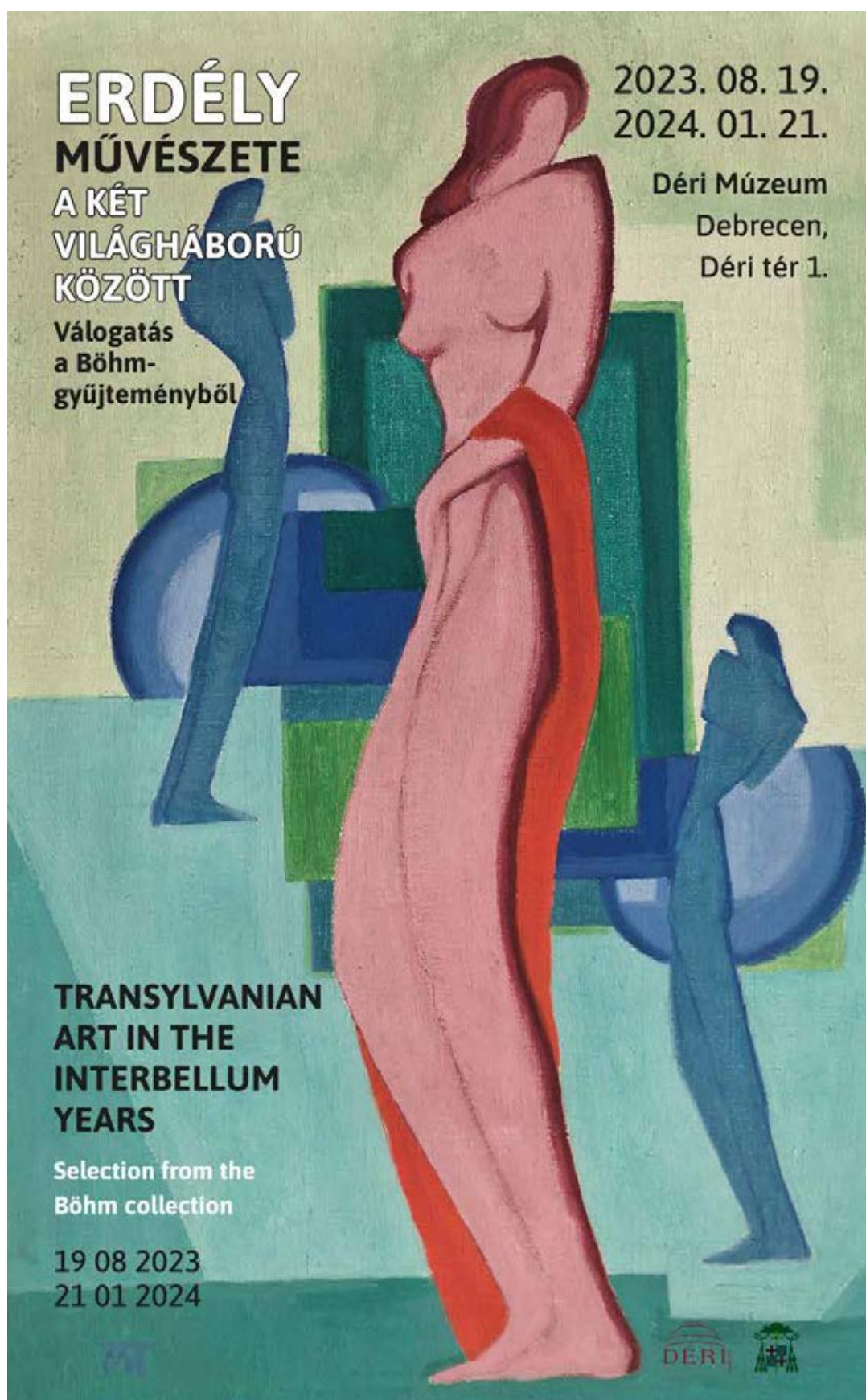
Installáció: Orbázi Zoltán látványtervező

Fotó: Lukács Tihamér

Felbecsülhetetlen értékű, immár közkinccsé lett kollekcióba invitáljuk a látogatót, ifj. dr. Böhm József nagyváradai születésű orvos-gyűjtő és ugyancsak medikus édesapja, néhai id. Böhm József két generáción át gyarapított magángyűjteményébe. A közép-európai léptékkel is méretes, mintegy 250 műtárgyat számláló modern és kortárs művészeti anyag az egyik legjelentősebb magyar gyűjtővé avatja a németországi Freibergben élő családot, amely az 1960-as évektől egy reprezentatív „erdélyi galéria” kialakításán fáradozott, hogy a perifériaként kezelt transzszilván művészet az öt megillető helyre kerüljön Európa 20. századi palettáján. Ebből

a különös gonddal válogatott gyűjteményből kínálunk egy csokornyit, négy jelentős festészeti központ, Nagybánya, Kolozsvár, Brassó-Szeben és Nagyvárad, mintegy 25 mester 65 alkotásának bemutatásával.

A 19-20. század fordulóján, illetve a két világháború között, Nyugat-Európához hasonlóan, az erdélyi képzőművészet is búcsút mondott az akadémizmus sablonos értékítéletének, felfedezvén a színeket és azon újszerű festési technikákat, amelyek lázba hozták a kontinens jelentős művészeti központjait, Párizst, München, Berlint... Történetünk az Osztrák-Magyar Monarchiában veszi kezdetét és az első világháború végén időlegesen felszabadult és felszabdalt Európában, illetve a két világháború közötti Romániában folytatódik 1918 után, ahol a képzőművészet nyitott szellemisége könnyen egymás mellé-felé tereli Erdély három nagy nemzetiségét, olyannyira, hogy 1921-ben már közös kiállításon mutatják be művészetüket a Kolozsváron megrendezett Collegium Artificum Transylvanicorum, azaz az első Erdélyi Szalon kiállításán.

**ERDÉLY
MŰVÉSZETE
A KÉT
VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTT**

Válogatás
a Böhm-
gyűjteményből

2023. 08. 19.
2024. 01. 21.

Déri Múzeum
Debrecen,
Déri tér 1.

**TRANSYLVANIAN
ART IN THE
INTERBELLUM
YEARS**

Selection from the
Böhm collection

19 08 2023
21 01 2024

DÉRI

A kolozsvári iskola képei a kiállításon, elöl Nagy Albert *Fiatalság* és *Júdás* című képei, illetve Szervátiusz Jenő *Madonna*-szobra

A régióban születő festő- és rajztehetségek sorsa ebben az időszakban hasonló: Budapesten, majd Münchenben, Berlinben vagy Párizsban végzik akadémiai, de főleg akadémiaán kívüli tanulmányaikat, majd Itália és a mediterrán sziporkázó kultúrája és ege termékenyíti kerek egészé azokat. Lényegében Erdély bármely szegmenséből kikerülő ifjú titánnak alkalmá nyílik a legnagyobbaktól tanulni, akár Matisse, Braque vagy Paul Klee tanítványa is lehet, így pár esztendőnyi különbséggel a kor divatos „izmusai” is gyökeret verhetnek a Kárpát-koszorúban. A modern tehetség gondozás erdélyi fészke, a 19. század végétől Kelet-Közép-Európa legnagyobb művészkolóniája, a müncheni Hollósy Simon teremtette

Nagybányai Szabad Festőiskola, amely a zárt szász vidékeket kivéve egész Erdélyre megtermékenyítőleg hat. Sorra nyílnak a szabadiskolák, majd Kolozsváron a főiskola, ehhez adódik a művészetnek sajátos erdélyi ízt adó, a sok nemzetiség megtartó együttélésében hívó Kós Károly-i transzszilván gondolat, Erdély couleur localját épp ez, a tájak, a városok és a bennük élő emberek sokszínűsége adja.

A Déri Múzeum válogatása apró lépés kíván lenni a két világháború közötti „ezerarcú” erdélyi művészet népszerűsítésében, hiszen „Varietas delectat” – a változatosság gyönyörködtet!

Szász festők, Fritz Kimm, Grete Csaky-Copony, Felix Albrecht Harta, Hans Eder képei

Balogh István és Mattis Teutsch János képei a galérián

A gyűjtő tárlatvezetése a nagybányai képek között

Balra Krizsán János portréja Elekesné Widder Erzsébetről, szemben Fülöp Antal Andor képei

A nagybányai iskola tájképei a kiállításon

Szemben Tibor Ernő *Macalik festő műterme Nagyváradon* című képe

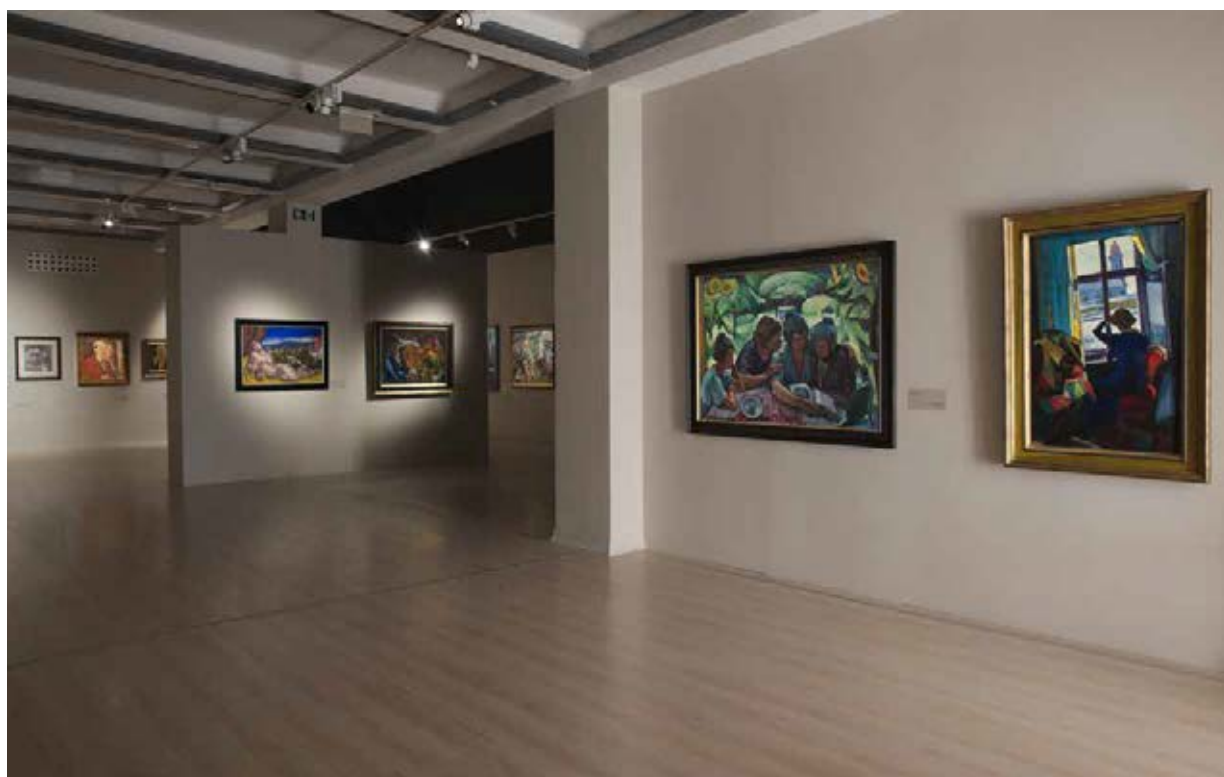
Böhm József magángyűjtő, Vincze Máté helyettes államtitkár és Böcskei László, a Nagyvárdi Római Katolikus Egyházmegye püspöke a megnyitón

Böhm József tárlatvezetése a finisszázon

Böhm József magángyűjtő, Boros Judit kurátor, Hausmann Cecília művészettörténész és Zuh Deodáth filozófus beszélgetése a finisszázson

Ziffer Sándor *Olvasó nők* és Käthe Backhaus *a nagybányai templommal* című képei

KOROMPAI BALÁZS

175 ÉV – 175 TÁRGY

1849 – huszárok, a szabadság katonái

Kiállítás helye: Déri Múzeum, Kupolaterem és a Zoltai Terem galériája

Ideje: 2024. április 10. – június 30.

Kurátor: Korompai Balázs tárvezető, főmuzeológus

Látvány: Orbázi Zoltán kiállításrendező

2023–2024-ben emlékeztünk az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc 175. évfordulójára. A 2024-es év egyúttal több olyan esemény kerek évfordulója is volt, amely közvetve vagy közvetlenül kapcsolódik a szabadságharcához. 175 évvel ezelőtt történt meg Debrecenben a Habsburg-ház trónfosztása és a Függetlenségi Nyilatkozat kikiáltása. 130 évvel ezelőtt, 1894. március 20-án halt meg Torinóban Kossuth Lajos. 180. éve, 1844. február 20-án született Munkácsy Mihály, akinek több művét ihlette a szabadságharc tragédiája. Kiállításunk az emlékezés mellett tiszteletadás volt mindezen események előtt.

Debrecen számára az 1849-es év kiemelkedő fontosságú volt. Ekkor vált az ország fővárosává és a magyar politikatörténet igen fontos történései zajlottak az Oratóriumban és Nagytemplomban. A Habsburg-ház trónfosztása, a Függetlenségi Nyilatkozat végleges megszövegezése és kihirdetése, Kossuth kormányzóelnökké választása mind debreceni vonatkozású történelmi esemény. Számunkra, debreceniek számára a szabadságharc köthető egyik legfontosabb mondat is Kossuthtól származik, hiszen a Debreczen, 1849. január 6. keltezésű kiáltványában olvashatjuk a következőt: *„Debreczen népe! Ime, én a nemzet nevében Debreczen városát a magyar szabadság őrvárosának nyilatkoztatom s az országgyűlést és kormányt a debreczeniek becsületézésének rendíthetetlen sziklájára helyezem.”*

A szabadságharc katonai helyzete szükségessé tette, hogy 1848. decemberében döntés születessen a kormány Pestről Debrecenbe költöztetéséről. A Debrecenbe utazás érzékletes leírását Gyurits Antal 1850-ben megjelent *Menekvés Debrecenbe az 1849. év kezdetén* című írásában olvashatjuk. Gyurits volt az országgyűlés hivatalos gyorsírója. Az utazás viszontagságait jól érzékelteti, hogy 1849-ben a vasút még csak Szolnokig készült el, onnan a farkasordító hidegben szekereken lehetett tovább utazni.

Kossuth Lajos, családja és kísérete öt hónapig lakott Debrecenben. Eleinte a Városháza lakosztályát használták, a mai polgármesteri szobákat. Azonban néhány hét után átköltöztek Könyves Tóth Mihály Péterfia utcai házába, s ott laktak a kormányzat visszaköltözéséig, május vége–június elejéig. Az országgyűlés május 31-ig tartotta üléseit Debrecenben, az utolsó ülésen döntöttek a visszaköltözésről és arról is, hogy június 8-án már Pesten fognak ülésezni.

A Déri Múzeum Kupolatermében és galériáján időszaki kiállítással emlékeztünk meg a 175 éve történekről, egyúttal a legendás magyar fegyvernem, a huszárság történetébe is bepillantást adva. Igyekeztünk a legkorábbi könnyűlovassági hadi eszközökből, fegyverekből is válogatni, hogy a huszársághoz a közgondolkodás ne csak az 1848–1849-es hadi cselekményeket kösse. Az 1703-as huszárbrázolásokhoz kapcsolódva ezért láthattunk pallosokat, vagy a még korábbi időszakból láncingeket, nyakvértet, karvasakat. De hegyestőr és csákányfokos is látható volt a huszárság korai fegyverei közül. A legkülönlegesebb viszont egy tárcsapajzs Déri Frigyes gyűjteményéből. Ezzel a tárggyal egyben fejet hajtottunk és tisztelegtünk Déri Frigyes emléke előtt is, halálának 100. évfordulóján.

A huszárság jellegzetesen magyar fegyvernem, amelyet magyar mintára és magyarok közreműködésével rendszeresítettek akár a francia, akár az amerikai hadseregben. Ezek közül is kiemelkedik az az 1720-ban, Berccsényi Miklós által létrehozott francia huszáralakulat, amely napjainkban is létezik, *Első huszár ejtőernyős ezred* néven. A külföldi hadseregek huszáralakulataiban a kiképzés, a viselet, a felszerelés mellett még a bajusz is hasonló volt a magyarokéhoz. Ezt szemléltető mutattunk be külföldi huszár-anyagot is: porosz szablyát, francia pisztolyt, olasz patrontás-kát. A huszárság felszerelési tárgyai között találhatunk olyat is, amelynek első említése az 1600-as évek elejére visz vissza: ez a huszártarsoly. Ebből a tárgytipusból Debrecenben még soha ennyit nem mutattak be, mint kiállításunkban! Az 1800-as évek első harmadából származó, két csodálatos magyar darab mellett angol, svéd, francia, porosz tarsolyokat is megcsodálhattak látogatóink. Ezekért is hálás köszönet Máday Norbert magángyűjtőnek, aki sok egyéb kiemelkedő tárgy mellett a gyűjteményében található tarsolyok közül 10 darabot átengedett bemutatásra az időszaki kiállítás időtartamára!

A galérián helyeztük el azt a gazdag képi anyagot, metszeteket, litográfiákat, festményeket, melyek a legkorábbi könnyűlovas ábrázolásoktól egészen a huszárság II. világháborúban betöltött szerepéig követte végig történetüket. Különlegesség volt egy angol szablyaélező gép, mely a Békessy Béla Vívóklubtól érkezett kiállításunkba.

1816-ban, a *Magyar Kurír* 32. számában így írtak Simonyi öbesterrel (1771–1832): *„Maga is a’ ditső tettekre való törekedés, és szolgálatbeli buzgóság által lelkesítettén tudta a’ Katonát szoros fenyegetékben tartani, de egyszer’smint a’ Katonának szükségéről atyáskodva gondoskodván, s minden esetekben bátor maga feláldozásával annak élő példát adván, meg tudta nyerni a’ Katonának tiszteletét, szeretetét, s önként való kész*

Huszártiszt portréja bőrtokban

engedelmeskedését. Ezen köteleknél fogva vezette ő Vitézeit a' ditsőség útjára. Büszke örömmel mutatja őket a' bátor Vitéz, mint a' személyes intézkedésben mindenkori Vezér-Tsillagját, és szerentséjének tartja, hogy oly Fő alatt lehet, kit egyedül személyes érdemei emeltek azon díszes méltóságra, mellyben most tündöklök másoknak is serkentő példájára." Ebben a néhány elismerő mondatban a huszárság lényegét is megismerhetjük: dicső tettekre törekedés, buzgóság, fegyelem, gondoskodás, példaadás, tisztelet és szeretet, engedelmeskedés. Ezek a kifejezések végigkísérték a huszárság több évszázados történetét.

Mi, magyarok, ha a huszár kifejezést halljuk, Petőfi Sándor *János vitézére* gondolunk, az ő alakja jelenik meg előttünk. Ez az alak vagy az 1940-ben megjelent kötetből, Magyarkuti Béla rajzairól, vagy Jankovics Marcell 1973-as rajzfilmjéből lép eléink. Pedig a huszárság története sok-

kal korábbiól indul. Első, írásbeli említését Mátyás királyhoz kötik, akinek egy 1481-ben kelt levelében ez olvasható: „*könnyű fegyverzetű lovasok, akiket huszároknak nevezünk*”. A kezdet azonban még korábbi, hiszen honfoglaló őseink is könnyűlovasok voltak. Így elmondható, hogy a magyarság hadtörténetében a honfoglalástól napjaink díszelgő könnyűlovas alakulatáig, a ló és lovasa, a huszár kiemelkedő szerepet tölt be.

A huszárság fegyvereinek bemutatásával arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az mennyit változott az évszázadok során, amíg a tárcsapajzstól eljutott a karabélyig. De ugyanilyen változáson ment keresztül a huszárság katonai erejének felhasználása is. Többek közt a könnyűlovas rohamok, a felderítés, a csapatmozgások biztosításának fontos feladatai mellett elképzelni sem lehetett volna, hogy a huszár gyalog harcoljon. Aztán az első világháború elhozta a gyalogos huszárok korát is. Az utolsó

A kiállítás enteriője a galérián

magyar huszároham a II. világháború poklában történt 1941. augusztus 16-án Nyikolajevnél. A rohamot a 4. huszárezred hajtotta végre Mikecz Kálmán őrnagy harccsoportjának részeként. Erre így emlékezett vissza egy német katona 1948-ban: „Ismét harcban álltunk a kétségbeesetten védekező ellenséggel, amely egy magas vasúti töltés mellett ásta be magát. Már négyszer rohamoztunk, és mind a négyszer visszavertek bennünket. Ekkor tüzéségi támogatás helyett, amit számtalanszor kértünk, egy magyar huszárezred jelent meg a színen. Nevettünk. Mi az ördögöt akarnak ezek itt kecses, elegáns lovaikkal? Egyszerre megdermedtünk: a magyarok megbolondultak! Lovasszázad lovasszázad után közeledett. Parancsszó harsant. A bronzbamára sült, karcsú lovasok szinte odanőttek a nyereghez. Fénylő aranyparolis ezredesük kirántotta kardját. Négy-öt könnyű páncélkocsi vágódott ki a szárnyakra, az ezred pedig a délutáni napban, villogó kardokkal, végigvágta a széles síkságon. Minden óvatosságról megfeledkezve kimásztunk az állásainkból. Olyan volt az egész, mint egy nagyszerű lovasfilm. Eldördültek az első lövések, aztán mind ritkábbak lettek. Kimeredő szemmel, hitetlenkedve néztük, ahogy a szovjet ezred, amely eddig elkeseredett elszántsággal verte vissza támadásainkat, most megfordult, és pánik-szerűen elhagyja állásait. A diadalmas magyarok pedig maguk előtt üzték az oroszot, és csillogó szabályjikkal aprították őket. A huszárkard, úgy látszik, egy kicsit sok volt az orosz muzsik idegeinek! Most az egyszer az ősi fegyver győzedelmeskedett a modern felszerelésen.”

Magyarországon 1954-ben szüntették meg a huszárságot mint katonai egységet. Napjainkban díszelgő alakulatként ismét tagjai a Magyar Honvédségnek.

Kiemelt műtárgyak a kiállításról

„... mert tűzben, vérben, virtusában égve,
ezer csatából egyenest az égbe
szárguldott egykor a magyar huszár!”

Manno Miltiades (1879–1935)

Munkácsy Mihály: Isaszegi csatater. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Munkácsy Mihály születésének 180. évfordulójára is emlékeztetett kiállításunkban az *Isaszegi csatater* című festménye, amely most először volt látható Debrecenben.

A *Közlöny* 1849. április 10-én megjelent, 75. száma az alábbiakban számol be az isaszegi csatáról. „Főhadiszállás Dány april 7. 1849. Tegnap vitéz seregeink az ellenségnek Windischgraetz és Jellasich személyes vezérletök alatti egyesült seregét Isaszegh vidékének irtózatosságióiból tökéletesen kiverték, magát Isaszeghet elfoglalták, s az ellenséget minden ponton tökéletesen megverték. Windischgraetz már proclamatioikat bocsájt a pesti lakossághoz, hogy csak azért retirál, miszerént minden erejét Pesten egyesítve, minket egy csapással tönkre tehessen; minden ember érti ezen vallomást, mit tesz a retirádának nyilvános bevallása egy olly ember szájából, ki a szemtelen hazugságot annyira viszi, hogy még Erdélyben is az osztrák fegyverek győzelmét, Bem altábornagynak Oláhországba tett menekülését, és erdélyi győzelmek seregeinknek le-

fegyverzését meri hirdetni ép' akkor, midőn Bem az osztrák és orosz se-regetek utolsó emberig kiveri Erdélyből. A' folytonos harc és események rohama nem enged a' vezéreknél időt az ütközet egyes részleteit egybe-foglalva felmutathatni a' nemzetnek, majd leszen erre is idő. Most csak annyit írok, hogy győztünk, győztünk határozottan, tökéletesen, s hogy Görgey fővezér előtt tisztelettel kell meghajolni minden hazafinak, mert nem hiszem, hogy a' história példát mutathasson fel, miként egy fővezér, a' vezérnek nagy kötelességeit 's a' minden veszélyes pontoni jelenlétet, a' rettenthetlen közkatona kötelességével nagyobb mértékben teljesíthet-tek volna, mint Görgey a' tegnapi napon."

Hatvan, Tápióbecskény, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Komárom. 1849. április végére az ország területének legnagyobb része felszabadult. A dicsősé- ges tavaszi hadjárat helyszínei ezek, melyek közül figyelmünket most Isaszegre fordítjuk. Több oka is van ennek. 175 évvel ezelőtt, április 6-án, Nagypénteken zajlott le az összecsapás, melyet változó hadiszerezence jellemzett. Ezt részben a hadtestek közti nem megfelelő hírmozgás is okozta. Volt, aki tartotta magát az eredeti tervekhez és ezért nem moz- dult. Volt, aki visszavonta csapatait, hogy rendezhesse a sorokat. Azonban Görgey Arthur megjelenése újra visszaadta a megfáradt és sok esetben már az összes lőszert ellőtt katonák hitét. A megújult rohamok az osztrák csapatokat kiűzték állásaikból és visszavonultak. Az esti órákra vált biztossá a magyar győzelem. Ennek azonban nagy ára volt, a csapatok komoly veszteségeket szenvedtek. De a lakosság is megszenvedte a győ- zelmet, hiszen Isaszeg település teljesen leégett, mindenüket elvesztet- ték az ottaniak.

1868-ban jelent meg a *Honvédalbum*, Szokoly Viktor szerkesztésé- ben. Ehhez a könyvhöz kérték fel többek közt Benczúr Gyulát, Szinyei Merse Pált és Munkácsy Mihályt is illusztrációk készítésére. Munkácsy választása Isaszegre esett. Azt gondolhatnánk, hogy a komoly győzel- met, a heroikus küzdelmet láthatjuk viszont az alkotásán. Azonban Munkácsy egy teljesen új nézőpontból mutatta be a Tavaszi hadjárat egyik fényes győzelmét. A címválasztás is ezt jelzi: *Isaszegi csatátér!* Már beesteledett, vége a katonai összecsapásoknak. Az előtérben egy magányosan álló katona alakja, aki a puskájára támaszkodva néz kör- be. Mellette egy szétroncsolt szekér darabjai a pusztulás és pusztítás nagyságát vetíti elének. Azonban nem ő van a központban, hanem a ka- tonatársai, akik segítik a sebesülteket, kötözik őket. Jobbra, a háttérben az égő Isaszeg vörös fényei látszanak. Komor képi világgal szembesü- lünk. Munkácsy itt is az emberi tragédiára, annak bemutatására helyezi a hangsúlyt. Ami a haza számára rendkívül fontos győzelem, hiszen megmutatta a seregnek, hogy az osztrák csapatokat meg tudják verni, győzhetnek felettük, az az egyén számára, a részt vevő katonának vagy a falubelieknek szörnyű tragédiák sorozata. Halál, súlyos sebesülés, kiégett házak! Nem Hősöket akar teremteni vagy ábrázolni, hanem azokat a hősöket, akik Emberek! Az ő sorscsapásai, szenvedésük, tragédiájuk művészi ábrázolása a célja. Ennek az akaratnak gyönyörű példája az *Isaszegi csatátér* című alkotása is.

G. Hirsch: Skultéti László, a legöregebb huszár, litográfia, 1825

Skultéti László, a legöregebb és egyben leghosszabb ideig szolgáló magyar huszár Hegyesmajtényban (Felvidék, ma Szlovákia) született 1738. június 27-én és Újaradon (ma Románia) halt meg 1831. augusztus 19-én, 93 éves korában, 81 esztendei katonai szolgálat után. A visszaemlékezések szerint már 1750-től ezredfiú volt, de a katonai nyilvántartásokban csak 1756-tól található meg a neve. Művelt, több nyelven beszélő katona, anyanyelvén, a magyaron kívül németül, szlovákul, latinul és franciául is tudott. Rövid ideig édesapjával együtt szolgált, aki azonban 1760-ban porosz fogságba esett és eltűnt. Hosszú évtizedekig tartó szolgálata alatt 22 hadjáratban vett részt és háromszor sebesült meg. Harcolt az oroszok- kal, törökökkel, poroszokkal, olaszokkal, franciákkal is. 1790-ben, 52 éve- sen zászlótartó – kornétás lett. 1825-ben I. Ferenc megsejmelte az ezre- det és tiszti állást, a vele járó fizetést és a talán nyugodtabb életet ajánlotta az agg, 87 éves huszárnak, de ő nem fogadta ezt el, mert nem hagyhatta el a zászlót. Ekkor már 75 éve volt huszár. I. Ferenc már a negyedik uralkodó volt, aki alatt szolgált, hiszen annak kezdetekor Mária Terézia ült a trónon, akit II. József, majd II. Lipót követett. 93 évesen, 1831-ben leszerelték, mert már nem tudott felülni a lovára. Az újaradi ispotályba került, ahol néhány hónap múlva meghalt.

Gróf Esterházy Vince ezredparancsnok emelte első síremlékét, mely- re az alábbi szöveget vésette fel magyarul, bár életkorát tévesen adták meg: „*Skultéty László, / Egy huszár zászló / Nevezetes viselőjének / Hertzeg Coburg Ezredjének / Fedi ezen kő itt / Holt tetemeit / 96 esztendőt számlált / 80' s egyet szolgált, / Mikor tőlünk elvált. / Moszkvával egy-, / Törökkel kétszer / Burkussal hét-, / Frantziával tizenkétszer / Hartzolt / E jeles holt. / Nyilt s egyenes volt szíve, / Fejedelmének mindig híve. / Emlékére e kü- lönös Hartz fiának, / A világ legidősebb katonájának, / A mint érdemelte, / E követ ezredese emelte. / Ez legyen jutalma / S itt örök nyugodalma. / Kis-Asszony-Hava 19-ik Napján 1831. / Gróf Esterházy Vince"* Ez az első sírköve az évek során tönkrement, ezért a város és a katonaság 1898-ban új síremléket emelt emlékére és tisztelete jeléül.

Amilyen eseményteli, gazdag életet élt, utóélete is legalább ilyen fordultatos lett. Bár ennek utolsó mozzanatát szívesen elhagyta volna! 2013-ban ugyanis a szlovákok és a románok minden magyar felet érin- tő értesítés nélkül felszedték Skultéti hamvait és szülőfalujába szállítva, szlovák katonai hősként temették újra.

Több irodalmi műben felismerhetjük alakját. Az osztrák Adolf Bäurle *Az öreg zászlótartó* című elbeszélő költeményének központi alakja egyér- telműen Skultéti László. A műben szereplő alakot végig Lászlónak hívja a szerző, ezzel is hangsúlyozva magyar nemzetiségét. A magyar iroda- lombban pedig Garai János 1843-as *Az obsitos* című költeménye tartja életben Skultéti méltatlanul elfeledett emlékét. Kodály Zoltán Hány Já- nosa ennek a költeménynek a hatására született meg.

A kiállítás enteriőre a kupolateremben

Az igazi János vitéz

Az ő alakja kiállításunkban nem konkrétan, hanem a huszár örök szimbólumaként jelent meg. Ráckeve híres szülöttét Horváth Nepomuki Jánosnak (1774–1847) hívták. 73 évéből 33 évet töltött huszárként szolgálva. Korán árvaságra jutott és anyai nagybátyja nevelte, ahol megismerte egész életét végigkísérő „Iluskáját”, aki a valóságban a Juliska nevet viselte. 19 évesen lett közhuszár, majd káplár, strázsamester, azaz őrmester, kapitány és századparancsnok volt a Radetzky-ezredben. Szolgálatára során németül, olaszul és franciául is megtanult.

Horváth Nepomuki János és huszárjai hőstette VII. Pius pápa Rómába kísérése volt 1814-ben. Erről így írt Kuhár Flóris vallástörténész: „Amikor a magyarság szenvedett, a pápák álltak mellette, az ő segítségükkel nyerte vissza a törököktől fővárosát és régi határait. Most pedig a magyar fegyverek oltalma alatt vonult be az Örök Városba négyéves fogsága után népének nagy ujjongása közt VII. Pius.” Az út során a didergő pápára terítette köpenyét Horváth és erről egy falkép is látható a Vatikánban. A hazakísérés emlékére a pápa egy zászlót adományozott Horváth alakulatának, a Radetzky-ezrednek a következő felirattal: „*Ungariae Patronae*

Pium comitatis ad Urbem; O felix tanto Roma sub auspicio – Boldog vagy Róma, hogy érzed a Magyarok Nagyasszonyának oltalmát, ki Pius-t a Városba kísérte.”

De hogyan lett belőle János vitéz? Petőfi 1843-ban Kecskeméten volt egy színtársulattal és itt újra találkozott Jókaival. Az ő barátja volt Ács Károly ráckevei születésű költő (később nyelvész, országgyűlési képviselő) és sok időt töltöttek együtt. A beszélgetéseik alatt eshetett szó Horváth Nepomuki János életéről és ez adhatta az ihletet a *János vitéz*hez.

A tarsoly, mint a huszár-viselet egyik meghatározó darabja

„S a viselet darabjai közül kiemelkedik a jellegzetes formájú, sajátos rögzítésű, hosszú zsinórra vagy bőrszíjra engedett, gazdagon hímzett huszár-tarsoly. Szimbolikus tárgy ez, amely messze túlmutat használati értékén, s praktikussága mellett a huszárságot magát fejezi ki!” Varga Benedek gondolatai jól jellemzik ezt a rendkívüli viseleti darabot.

A mindenkor huszárszabályhoz köthető tarsoly először a 17. század elején bukkant fel a hagyatéki leltárakban. A 17. század második felében

már találkozunk részletes leírásával is. 1665-ben Bónis Ferenc különböző kardjaihoz különböző tarsolyokat viselt. A kuruc tiszti tarsoly teljes leírását ismerjük Duló Ádám kuruc ezredes egyik leveléből: vörös karmazsinból, gyolcs béléssel, arany zsinórozással, hátulján levéltartóval készült.

Az állandó hadsereg megalakulása (1715) után többnyire vörös színű tarsolyokat használtak, gyakran az uralkodó vagy az ezredtulajdonos névbetűivel és himzéssel ékesítve. A Mária Terézia alapította Magyar Nemesi Testőrség viseletében is, mely a huszár egyenruha reprezentatív változata, megtalálható a tarsoly. A 19. század első felének tarsolyai minden ezred számára azonos kivitelben készültek: skarlátvörös posztóval borított piros szattyánbőr, fedőlapján uralkodói névjel, császári korona, gazdag arany- és ezüsthímzés és tölgy- és babérkoszorú. A forradalom és szabadságharc ideje alatt megjelent a magyar koronás címer a tarsolyokon. A tarsolyok tetején lévő három rézkarikába csatolt hordszíjak által akár combközéptől bokáig is lóghatott a tarsoly viselet közben.

1711 után magyar huszárok szerte a világban meghonosították a huszár fegyvernemet: a Bercsényi-féle francia alakulat után Poroszországban, majd Oroszországban, Svédországban, később Hollandiában, Nagy-Britanniában és Bajorországban is, hogy a tengerentúliak közül csak Kovács Mihály ezredes első huszáralakulatát említsük az amerikai függetlenségi háborúban. Viseletükben mindenhol megtalálhatjuk a huszártarsolyt.

A legkomolyabb tarsolygyűjteménnyel Pettkó-Szandtner Tibor tábornok (1886–1961) rendelkezett, több mint másfél száz darabos kollekcója elkísérte Svédországba és Egyiptomba is az emigráció éve alatt. Páratlanul gazdag életútja volt. A keszthelyi Georgikonban tanult, majd Bábolnára került. 1931-ben jelent meg napjainkig ható alapműve: *A magyar kocsizás*. Később a bábolnai ménés parancsnokaként az egyik legjobb európai lóállományt hozta létre, majd az ország lótenyésztéséért lett felelős. 1944-ben a lótenyészállományt Németországba menekítette, azonban itt az amerikaiak elárverezték, eladták nagy részét. Magyarországon háborús bűnösnek nyilvánították és a háború után többé nem térhetett haza. Először Svédországba, majd Egyiptomba került. Itt a királyi ménest virágoztatta fel és teremtett magyar körülményeket, hasonlót, mint Bábolnán. Egy új tenyésztési móddal világhírűvé tette ezt a ménest is. Egészségi állapota rosszabbodása miatt 1959-ben visszatért Európába és Németországban telepedett le. *„Az egek urától csak egyet kérek, ha meghalok, itt temessenek el, egy bábolnai legelőn, hogy még onnan alulról is hallhassam kedves lovaim patadobogását”* – írta végrendeletében. A Magyarországi Arablótenyésztők Egyesülete és a Bábolna Nemzeti Ménesbirtok feleségével együtt hazahozta hamvait a bajorországi Sternbergből és teljesítette végakarátát. 2018. szeptember 29-én helyezték végső nyugalomra a parancsnoksága alatt épített bábolnai Kápolnában. Halála után egy aukció során szétszóródott a páratlan tarsolygyűjtemény. Napjainkban egy önzetlen magángyűjtő, Máday Norbert igyekszik újból összegyűjteni és hazahozni a minden értelemben felbecsülhetetlen értékű hungarikumot, a huszártarsolyt!

Kossuth gyertyatartója

Debreceni szemmel talán a legfontosabb műtárgy a kiállításban az a gyertyatartó pár volt, melyeket Kossuth itteni tartózkodása alatt használt. A leltárkönyvi bejegyzést idézve: *„Sárgaréz gyertyatartók, amelyeket Kossuth Lajos 1849-ben, míg a kormány székhelye Debreczen volt, író asztalán használt; családi szájhagyomány szerint a függetlenségi nyilatkozatot is ezek mellett fogalmazta meg. Komlóssy Imre orsz. gyűlési képviselő ajánlotta volt fel azokat Kossuthnak. Utólagosan Komlóssy Arthur úr a talpába vésette: Kossuth Lajos használta az 1849. debreczeni országgyűlés alatt.”* Szintén Kossuth Lajoshoz kötődik a debreceni események legfontosabbika, a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése, amelynek különböző, nyomtatott példányait és a hozzá kapcsolható jegyzőkönyvet tártuk a látogatók elé.

Az időszaki kiállítás kurátora Korompai Balázs, a Déri Múzeum Történeti Tárának vezetője volt. A megvalósításért és látványért Orbázi Zoltán felelt. A Munkácsy-kép kölcsönzését Fodor Éva Irén, a Művészeti Tár tárvezetője intézte. A restaurálási feladatokat Benke Zsolt, Pelles Edit, Vankó Ágnes végezte. Dallos-Nagy Krisztina és Kerekes Sándor a kiállítás kommunikációs és marketinges ügyeit gazdálkotta. A gazdasági kérdésekben Szabóné Kovács Anikóra és Szűcsné Molnár Mártára számíthattunk. A Déri Múzeum közreműködő munkatársai: Hajzer Gizella, Horváth László, Katona Tibor, Kis Annamária Judit, Kiss Zsolt, Kovács József Dénes, Lakner Lajos, Mező Szilveszter, Mózsi Anita, Nemes Gabriella, Ormosi Viktória, Rácz Tibor, Szekeres Krisztina, Szilágyi Gábor, Tanaszi Erzsébet, Tasi Mónika, Váradai Katalin, Vincze Anikó. Külön köszönet illeti Angi Jánost, a Déri Múzeum igazgatóját közreműködő támogatásáért.

Köszönetet mondunk Hermann Róbert és Máday Norbert magángyűjtőknek, a Református Kollégium Nagykönyvtárának, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak, a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galériának, a Békessy Béla Vívóklubnak és minden támogatóknak, hogy önzetlen hozzájárulásukkal segítettek bennünket abban, hogy legújabb időszaki kiállításunkban is csodákat lássanak vendégeink!

A kiállítás megnyitóján a katonazenészek után Angi János köszöntötte az érdeklődőket. Papp László polgármester gondolatai után Herman Róbert történész élvezetes szakmai megnyitója kötötte le a hallgatók figyelmét. Máday Norbert figyelemfelkeltő szavai után Korompai Balázs néhány, a kiállítással kapcsolatos bevezető mondatát követően felkérte Máday Norbertet, hogy mutassa be a kiállításra felajánlott talán legkülönlegesebb műtárgyat. *Ez egy díszszablya volt, Lázár Vilmos ezredesé, aki az aradi tizenhármak egyike.* A felemelő pillanatok valóban a meglepetés erejével hatottak!

A kiállítás enteriőrje a galérián

Korompai Balázs történész tárlatvezetése a megnyitón

Mádai Norbert magángyűjtő és Papp László polgármester

Láncing, sisak, váll- és karvért

Huszártiszt
litográfia

Joseph Trentsensky: Huszártiszt
litográfia

Bevonulás a faluba
litográfia

Matthias Trentsensky: Dávid János Miklós-
huszár gyermekmentése, 1845
litográfia

Huszárgyakorlat
litográfia

Huszártiszt
litográfia

Magyar királyi testőrség
litográfia

A Hazáért, Huszárok Orosz-lengyelországban,
1915
Rothaus Sándor litográfiája

Matthias Trentsensky: A fere-champenoise-i csata
Ferdinánd huszárokkal, 1814. március 25.
litográfia

Huszár portré Simonyi óbester korából
litográfia

Huszártiszt portréja széthajtható bőrtokban
akvarell

Ism.: Sebesült huszártiszt
festmény

Lengyel-Rheinfuss Ede: Huszárok
festmény

Lengyel-Rheinfuss Ede: Kuruc lovasok
festmény

Kovásból átalakított, csappantyús pisztoly

1798 M kovás pisztoly

A kiállított anyag összesített műtárgylistája

J. Trentsensky: Magyar huszártábornok
litográfia

G. Hirsch: Skultéti László, a legöregebb huszár
litográfia, 1825

Franz Xaver Zelder: István nádor
litográfia

Ism.: Kossuth kormányzóvá választása
festmény

Matthias Trentsensky: Huszár

Hermann Róbert történész és Papp József polgármester Lázár Vilmos ezredes díszszabljájával

Francia, csappantyús, dupla csövű pisztoly
Augustin-rendszerű pisztoly

Huszárkarabély

Széles pengéjű, kinyitható markolatkengyeles
főtiszti szablya Madonnás pengével

Széles pengéjű, lovasiszti szablya 1827M
markolattal

Francia, dupla csövű, tiszti, kovás pisztoly

Porosz huszárszablya, 18. század

Francia huszárszablya kétkített pengével,
1780-as évek

Porosz huszártársoly

Porosz huszártársoly

Angol huszártársoly, 11. Albert herceg
huszárok, 1850 körül

Porosz tiszti huszártársoly, 1900 körül

Francia huszártársoly, 1790 körül

Francia tarsoly a császári gárdából, 1854

Angol huszártársoly

Svéd huszártársoly, 1849

Beöthy Ödön bihari kormánybiztos
díszszabljája, 1840 körül

Nagy méretű, magyar huszártársoly,
1810-es évek

Magyar huszártársoly, 1830-as évek

Magyar huszártiszti díszszablya, 1830 körül

Francia patrontáska vállszíjjal

Olasz patrontáska vállszíjjal

Magyar patrontáska vállszíjjal, benne hét
lövedék, 1840-es évek

Magyar patrontáska, 1830-as évek

Magyar huszárpallos, 1720 körül

Magyar huszárpallos, 1730 körül

Magyar huszárpallos, rézszereléses tokkal,
1700 körül

Caspar Luyken: Huszár
rézmetszet, 1703

Caspar Luyken: Huszártiszt
rézmetszet, 1703

Sodronying, 16. század 2. fele

Sodronying, 16. század 2. fele

Nyakvért, 16. század

Nyakvért, 16. század

Vállvért, 16. század

Rákfarkas sisak, 17. század 1. fele

Rákfarkas sisak, 17. század vége	Johann Georg Bodenehr: Gróf Zrínyi Miklós költő és hadvezér lovas portréja, 1663	Ismeretlen: Kitörés Komárom várából, 1849
Karvas, 16. század vége	Johann Hofmann: Gróf Zrínyi Miklós	Menyhárt József: Debreceni ütközet 1849. aug. 2.
Lázár Vilmos ezredes díszszablya	Martin Engelbrecht: Joh. Daniel de Mentzel tábornok	Kupeczky János: Kuruc vezér
Hruzi Károly: Dragota Ignác, 1858 festmény	Gabriel Bodenehr: Johann Daniel von Menzel tábornok, 1742	Id. Georg Philipp Rugendas: Huszárok és német csapatok összecsapása
Angol szablyaélező, 1823	Martin Engelbrecht: Gróf Schluga ezredes, 1740 körül	Senyei Lajos: Tárogatós kuruc lovas
Gyertyatartó pár, 1849	Rudolf Otto von Ottenfeld: Huszár, 1710	A jarkováci magyar győzelem 1848. december 15-én. Magyar huszárok és szerb felkelők harca. Litográfia. Az „Armee-Bulletin” sorozat V. lapja.
1824M szablya Fischer pengével	Cserna Károly: Kuruc vitézek	Egy magyar huszár elrabolja Jakab Mihály gyöngyösi polgármestert 1849. január 31-én. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Tárcsapajzs, 16. század	C. Seipp: A Nemes Magyar Gárda Gálába, 1802	Magyar huszárok kitörése Komáromból 1849. február 17-én vagy 24-én. Vincenz Katzler litográfiája. Az „Armee-Bulletin” sorozat XXVII. lapja.
Magyar szablya, 16. század	Cserna Károly: Bessenyei gárdista díszruhában	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Hegyesdő, 16. század	Cserna Károly: Magyar insurgensek, 1894	Lovassági összecsapás magyar huszárok és cs. kir. dzsídások, valamint svalvicsérek között a kápolnai csata első napján 1849. február 26-án. Vincenz Katzler litográfiája. Az „Armee-Bulletin” sorozat XXVI. lapja.
Tollas buzogány, 16. század	Rudolf Otto von Ottenfeld: Huszár 1798–1806	Egy horvát határőr megmenti Franz Schlik altábornagyot egy magyar huszár támadásától Kápolnánál (helyesen Verpelétnél) 1849. február 27-én. A Militärische Auszeichnungen c. sorozat 1. lapja. Matthias Trentsensky kiadásában megjelent színezett litográfia.
Magyar tiszt szablya, 18. század	Szerelmey Miklós: Jászok és kunok főkapitánya, 1849	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Csákányfokos, 16. század	Ék Sándor: Bem és Petőfi a segesvári csatában, 1953 körül	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Láncing, 16. század	August Weger: Bem József tábornok, 19. sz. közepe	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Rákfarkas sisak, 17. század	Barabás Miklós: Klapka György tábornok	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Rákfarkas sisak, 17. század	Ismeretlen: Perczel Mór tábornok	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Rákfarkas sisak, 17. század	Franz Eybl: Gróf Esterházy Kázmér, 1848	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Tiszt szablya, 19. század	Barabás Miklós: Gróf Batthyány Lajos, 1848	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Társoly Debrecen címerével, 19. század vége	Cserna Károly: Kossuth szónoklata a Múzeum előtt, 1889	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Ismeretlen: Bethlen Gábor lovas képe, 1621	Ismeretlen: A szolnoki csata, 1849	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Cserna Károly: Magyar–török harc a 17. században	Ismeretlen: A szolnoki csata, 1849	Magyar huszárok és cs. kir. vértés küzdelme az 1849. február 18-i kompolti ütközetben. Eduard Weixlgärtner litográfiája.
Georg Hoefnagel: Esztergom romba dőlt városának képe, két oldalról, 1595		

- A 9. (I. Miklós) huszárezred ellovagol I. Ferenc császár és király és I. Miklós orosz cár előtt 1833. szeptember 19-én Jungbunzblauban. T. Wolf litográfiája Leykum vázlatára alapján.
- Cs. kir. szekeresek és gyalogosok küzdelme a magyar huszárok ellen.
August Pettenkofen színezett litográfiája, 1851
- Jelenet az 1849. augusztus 5-i szeged-szőregi ütközetből. Cs. kir. könnyűlovasok visszafoglalnak a magyar huszároktól egy üteget.
August Pettenkofen színezett litográfiája, 1851
- Josef Barco báró, korábban a 8. (Coburg) huszárezred ezredese, cs. kir. vezérőrnagy, a tavaszi hadjáratban az Észak-Magyarországra betört Vogel-hadtest dandárparancsnoka.
Josef Kriehuber litográfiája, Neumann, Bécs, 1851
- Degré Alajos, a márciusi ifjak egyike, 1848–1849-ben a 16. (Károlyi) huszárezred századosa. Barabás Miklós litográfiája, 1854
- Lenkey János, a 6. (Württemberg) huszárezred századosa, honvéd vezérőrnagy, 1849. április–májusában Komárom várórségének parancsnoka.
Szamosy Elek litográfiája, 1872
- Mikes Kelemen gróf, honvéd ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka, hősi halált halt Nagyszében 1849. január 21-i megrohanásánál.
Litográfia
- Schweidel József, a 4. (Sándor) huszárezred ezredese, majd honvédtábornok.
Szamosy Elek litográfiája
- Szacs vay Imre, a képviselőház jegyzője, a Függetlenségi Nyilatkozat egyik aláírója.
Szamosy Elek litográfiája, 1873
- Gyászoló huszárok elesett bajtársaik sírjánál.
Heinrich Gerhart litográfiája, Bécs, 1849
- A honvédsereg egyenruhái II. Törzstiszt a 13. Hunyadi huszárezredből, altiszt a 18. Attila huszárezredből, dzsidás a lengyel légió dzsidárezredéből
- 1798 M lovassági pisztoly
- 1798 M lovassági pisztoly csappantyússá alakítva
- 1842 M gyalogsági puska és 1838 M Laukart dőfőszurony
- Lovassági pisztolyok
- 6 fontos ágyúgolyók
- Fringia, 18. század
- Hadikasza fej, 19. század közepe
- 1827 M lovasztízi pallos hüvellyel
- 1827 M lovasztízi szablya
- 1837 M gyalogtízi szablya hüvellyel
- Kadétszurony (Laukart-rendszerű), 1840-es évek
- Jegyzőkönyv
- Függetlenségi Nyilatkozat
- Függetlenségi Nyilatkozat németül
- Munkácsy Mihály: Az isaszegi csataterfelmény

LAKNER LAJOS

CSOKONAI 180

Kiállítás helye: Debreceni Irodalom Háza**Ideje:** 2023. szeptember 26 – 2024. május 26.**Ötlet, koncepció:** Szabó Ádám szobrászművész**Kurátorok:** Lakner Lajos irodalomtörténész és Szabó Ádám**Látvány:** Orbázi Zoltán kiállításrendező*„Játsszuk, ami nincs, de lehetne.”**(Szilágyi Domokos)*

Csokonai Vitéz Mihály születésének 250. évfordulójáról kiállítással is meg szeretnénk volna emlékezni. Olyan, a hagyományos irodalmi/irodalomtörténeti kiállításoktól eltérő formát, tematikát és a külvilágra figyelő perspektívát kerestünk, ami joggal számíthat a közönség érdeklődésére.

Ma az irodalmi kiállítások komoly kihívás előtt állnak. Egyrészt, radikálisan csökken a szépirodalmat olvasók száma, a 19. század előtt született szövegek pedig egyszerűen olvashatatlanok a közönség többsége számára. A mai nemzedékekből hiányzik a műveltségnek az az értelme-

zése, ami annak a feladatát abban látja, hogy a jelenben élőket részesévé tegye a hagyománynak, amiben kitüntetett szerepe van a szövegnek és az olvasásnak. E hagyomány talán legkifejezőbb szimbóluma a könyvtár, amiben a könyvek fizikailag is egymás mellett vannak, valamint a műveltség részeként szellemi értelemben is egymás mellett léteznek, pontosabban abban a párbeszédben, amit a szövegek folytatnak egymással. E hagyomány csak az olvasás által lehet élővé. A szövegek segítenek értelmezni a világot, hogy ne csak átsuhanjunk az életen vagy automatává váljunk, azt tudva csak, hogy melyik gomb működteti a rendszert, de azt nem, hogy valójában mitől működik.

Másrészt, az irodalom Magyarországon hagyományosan az emlékezetpolitika és a nemzeti identitás építésének része, ami inkább közösségi, semmint egyéni olvasatokat támogatja. Ma azonban a kánonnak és a kultusznak nincs hatása az emberek többségére, mert művek és nevek nem jelentenek számukra semmit. 2005-ben még az *Egri csillagok* lehetett a Nagy Könyv program megszavazott győztese, 2017-ben már senki nem tudta, ki az a Bornemissza Gergely vagy Dobó István.

Szabó Ádám szobra az öreg Cskonairól

Harmadrészt, a múzeumi tárgyakat hagyományosan prezentáló kiállítások érdektelennek tűnnek a digitális világban felnőttek számára. Főleg azért, mert a múzeum „valós” világában nem jön létre a közvetlenség illúziója, így annak a lehetősége sem, hogy a látogató megérintettnek, megszólítottnak érezze magát. A bemutatás egycsatornás, nem választható igény szerint. Ennek hiánya miatt a látogató nem részvevőnek, hanem pusztá szemlélőnek tekintheti önmagát, miközben a virtuális világban azt tanulta meg, hogy ő hozza létre, ő váltja ki az akciókat. Az irodalmi kiállítások esetében az az ámulat sem segíthet, ami más kiállítások esetében működhet, bármit is gondoljunk e látogatói/befogadó magatartásról.

Az irodalmi muzeológia kérdése még ma is az, hogyan állítható ki az irodalom. A válaszok az életrajzi kiállításoktól kezdve az irodalmi szövegek olvasására építőn át a játékot mint a látogatók bevonását és aktivitását előtérbe helyező megoldásokig terjednek. A különbségek ellenére közös bennük, hogy az irodalom rendszerén belül maradnak, s nagyon ritkán történik meg, hogy valamiképp a mai embereket foglalkoztató kérdésekre és problémákra is reagálnának. Pedig ma már közkeletű az a hermeneutikai belátás, hogy mindenki saját magát olvassa és saját problémáira keresi a választ. Miért lenne ez másképp az irodalmi kiállításoknál, de bármilyen történetinek nevezett kiállításnál? A látogatók túlnyomó része nem a tudomány képviselői köréből kerül ki, miért érdekelné őket „a költészet maga”? Lehetne még sorolni a tényezőket az irodalom társadalmi státuszának megváltozásától kezdve az ismeretszerzés módjának a digitalizálás okozta megváltozásáig, a lényeg az a fölismerés, hogy nem lehet egy klasszikus értelemben vett, vagyis csak a művekre és a szerzőkre koncentráló, hagyományos műveltségre építő kiállítást érdekessé tenni. Arról nem is beszélve, hogy a mai fiatal nemzedékek számára szinte csak az a tudás fontos, ami praktikus hasznos, használható.

Lényeges az is, hogy ma a társadalom nagy részét az élmény ígéretevel lehet megszólítani. Minden, ami azzal kecsegtet, hogy a fogyasztónak – legyen az használati cikk, szolgáltatás, tisztítószert, élelmiszer vagy kulturális termék – élményben lesz része általa, fokozott érdeklődést vált ki. Jól tükröződik ez abban a jelenségben, hogy ma már semmi nem az, ami valójában, semmi nem elég önmagáért, hanem magában kell hordoznia az élményszerzés lehetőségét. Míg korábban főleg a reklámpia ismerte föl ennek jelentőségét, s ezért ígérhetett egy mosogatószert használata is élményt, ma már nincs olyan területe az életünknek, amihez ne kapcsolnánk hozzá ezt az elemet. A mise vagy az istentisztelet Churchotainment, a konferencia Confertainment, az étkezés Eatertainment, a természet élvezete Ecotainment, a hírek olvasása, a tájékozódás Infotainment, a vásárlás Shopotainment, az éjszakázás Sleep-o-tainment vagy a sport Sportotainment. A felsorolásból látható, hogy még ahhoz a tevékenységhez is hozzá kell ragasztani a szórakozást, az élményszerűséget jelző szót, ami már önmagában is az, ugyanakkor abban a szóösszetételben is érdemesnek tűnik használni, amihez eredeti értelmében nem ilyen típusú élmény kapcsolódik.

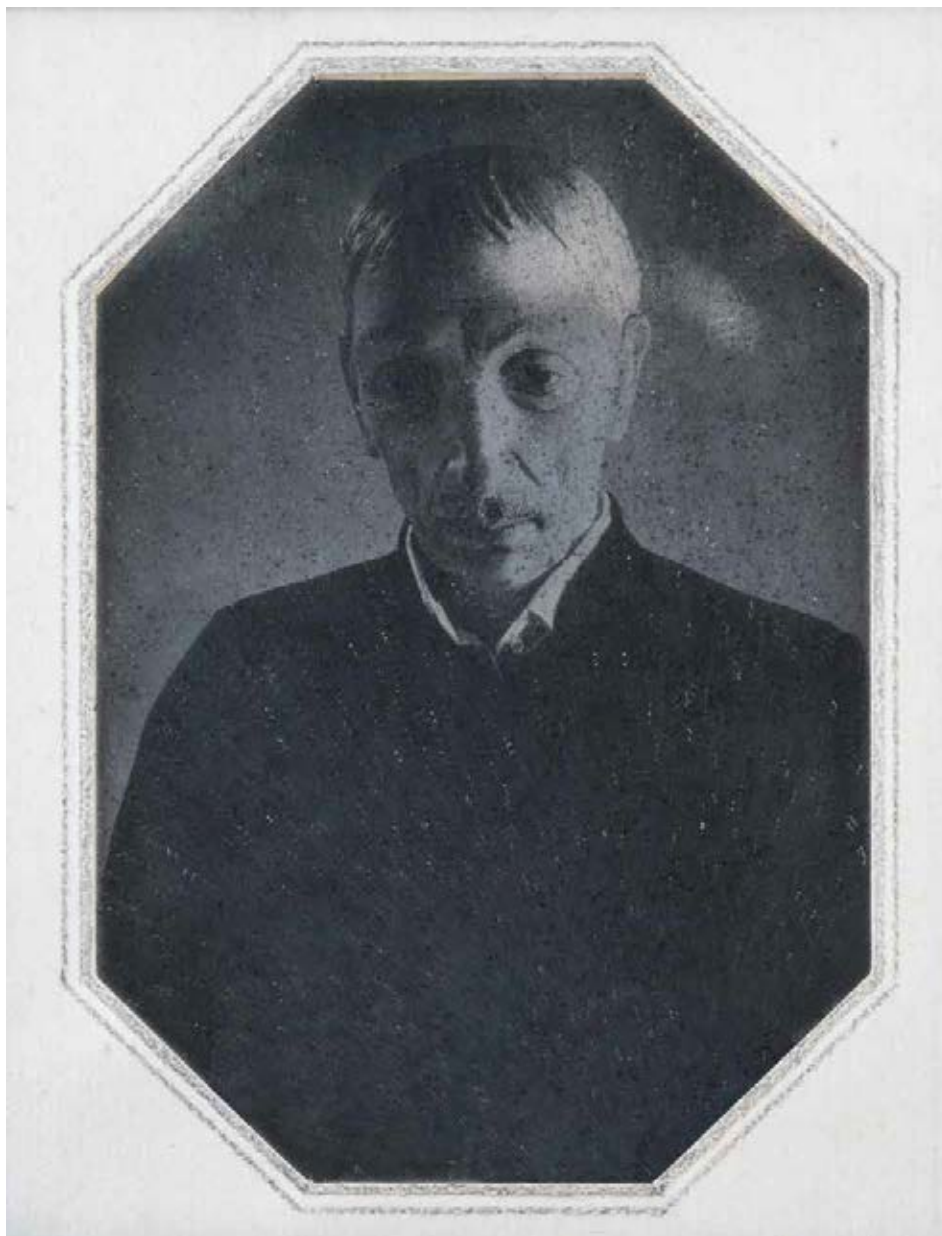
Mindezeket megfontolva döntöttem úgy, hogy a Csokonai kiállítás formája a játék legyen. A játék ugyanis tipikusan az a tevékenység, ami

Szabó Ádám és G. István László a megnyitón

élményt ígér, de közben képességeket fejleszthet, tudást adhat át. Így játszani hívtuk a látogatókat. Szabó Ádám szobrászművész eredeti koncepcióját és műveit felhasználva a kiállításon Csokonai tényekkel adatolt és elképzelt életét vegyítettük. Azzal a gondolattal játszottunk el, mi lett volna, ha Csokonai nem hal meg 1805-ben, hanem elhagyja Debrecent, elmegy a Dunántúlra, Kistapolcsányban könyvtáros lesz, majd házitanító. Újra szerelmes lesz, de csalódnia kell. Verseket is ír, de aztán Kölcsey kritikája miatt elhallgat. Halála után jelenik csak meg verseskötete. Hiteles szövegeket kevertünk össze álversekkel és levelekkel, hitelesített Csokonai relikviák mellé pedig áldokumentumokat helyeztünk el. A kiállítás legfontosabb áldokumentuma egy Csokonairól készült dagerrotípia, ami alapján elkészült a már öreg költő szobra. A látogatót a kiállítás elején egy anamorfozís várta: a földre kiterített értelmezhetetlen grafika a hengeres tükör egyik oldalán a költő fiatalkori arcképévé állt össze, ami tovább lépve átváltozott az öreg Csokonai arcképévé, előre vetítve a kiállítás furcsa játékát.

Közben nagyon is komoly, „életbevágó”, a mindennapjainkat érintő kérdésekkel szembesítettük a látogatót. Valamennyien a lehetőségek végtelenségével jövőnk a világra. Az életünk során aztán nap mint nap újabb és újabb lehetőségeket vetünk el. Sorsunk az a történet, amiről nem

Szabó Ádám dagerrotípiája az öreg Csokonairól

mondunk le. Ráadásul ebben sokkal nagyobb szerepe van a véletlennek, mint tudatos választásainknak. E kiállításon Szabó Ádámmal együtt konstruáltuk meg Csokonai 1805 utáni lehetséges életét, úgy, hogy azt nem a valós élettörténettől elrugaszkodva, hanem Csokonai karakteréhez igazítva formáltuk meg. A Lilla-szerelem mintájára képzeljük el Homoródi Helgához fűződő viszonyát. Kölcsey kritikájára úgy reagált volna, ahogyan Berzsenyi Dániel. Levele a korabeli levelezések karakterét viseli magán, kései versei pedig a perzsa versmérték szerint készült álversek (G. István László költeményei), melyek megkonstruálását a költő perzsa költészet iránti érdeklődése tette lehetővé.

Mindeközben a kiállítás a múzeumi hitelesség kérdését, illetve egy életút tárgyi és írásos dokumentumok által való rekonstruálhatóságának

problémáját is játékba hozza. A felmérések szerint a látogatók abszolút tekintélynek tartják a múzeumokat, az ott látottakban, az ott szerzett tudásban nem kételkednek. S mi tagadás, számos múzeumi kolléga gondolja úgy, hogy a valóságot mutatja be, nem pedig a múlt egyik lehetséges, valószínű és valószerű konstrukcióját. Kiállításunkkal nem az volt a célunk, hogy a látogatók megkérdőjelezzék a múzeumok tudásátadó szerepét, az azonban igen, hogy felhívjuk a figyelmüket arra, hogy minden információt, hírt kételkedéssel érdemes fogadni. A mai kor információ-áradatában szinte lehetetlen mindent ellenőrizni, könnyen eshet az ember az álhírek csapdájába. Ez ellen az olvasáson alapuló műveltség jelentheti a legnagyobb védelmet, ami szilárd értékrendet és fogódzókat nyújt az életben való eligazodáshoz.

Csokonai áléletrajza

Csokonai József diplomás seborvos (borbély, kirurgus) és Diószegi Sára fiaként született 1773. november 17-én Debrecenben. Apja 1786-ban bekövetkezett halála után édesanyja árva gyermekeinek ellátására a fónás mellett kosztos diákokat vállalt. Csokonai Vitéz Mihály a Debreceni Református Kollégiumban tanult, 1788-ban kezdte el az akadémiai évfolyamot. Korán elkezdett versírással foglalkozni, első költeményei is a kollégiumi időszakból datálódhatnak. Kiváló ritmusérzéke miatt diaktársai cimbalomnak hívták.

1794-ben nyilvános tanítónak választották, de a következő iskolai félévben a Kollégium ítélőszéke megvádolta azzal, hogy az istentiszteletekről elmaradozik, ezért dorgálással büntették. 1795-ben újabb pert zúdítottak nyakába önéretéből származó összetűzései, az iskolai fegyelmebe ütköző viselkedése és nevelési elvei miatt. 1795. június 15-én a tanári kar engedélye nélkül indulatos beszédben búcsúzott el társaitól és elhagyta a kollégiumot, amelynek törvényszéke bizonyítvány nélküli elbocsátásra ítélte. A diákoknak megtiltották, hogy akárhol is találkoznának, szóba álljanak vele.

1795-96-ban Sárospatakon folytatott jogi tanulmányokat, de a jogtudomány nem lelkesítette fel, és rendszeresen távolmaradt az előadásokról. Sárospatakot még a közvizsgálat előtt hagyta el. Az országgyűlés megnyíltával Pozsonyba ment, hogy támogatót találjon. Ez a cél vezette egy verses folyóirat, a *Diétai Magyar Múza* indítására. Az egyszemélyes lapot azonban érdektelenség övezte, nem sikerült mecénást találnia,

az országgyűlés végéig tizenegy számot sikerült megjelentetnie. Majd Komáromba utazott, ahol megismerkedett élete első nagy szerelmével, Vajda Pál komáromi kereskedő lányával, Vajda Juliannával, akit verseiben Lillának nevezett. Kilenc hónap reménykedés és udvarlás után Lilla férjhez adásával viszonyuk megszakadt. Verseiben és búcsúlevelében a boldogság lehetetlenségével vet számot.

1798 júniusától 1799 májusáig Sárközy Istvánnál, Somogy megye alispánjánál tartózkodott, akinek a közbenjárására segédtanári állást kapott a csurgói gimnáziumban. 1800 májusában elhagyta Somogyot és visszatért Debrecenbe, édesanyja házába. Innentől kezdve csak az irodalomnak szentelte magát, időnként barátaival beszélgetve, verselve töltötte napjait, gyengélkedő egészsége miatt pedig felkeresett több fürdőt. Hiába folyamodott a *Magyar Hírmondó* szerkesztői tiszteéért, majd írniességért Széchenyi Ferenc könyvtárában.

1804-ben egy nagyváradi temetésen erősen meghűlt, de szerencséjére az ott tartózkodó Kazinczy Ferenc, akivel 1792 óta levelezésben állt, beajánlotta gróf Keglevics Jánosnál, aki vállalta gyógykezelésének költségeit, és lombardiai gyógyfürdőbe küldte. Ott ismerkedett meg Eugenio di Scraffa-val, a milánói egyetem orientalista professzorával, aki bevezette a perzsa és arab költészet világába. Milánót Keglevics János hívására hagyta ott, aki 1806-ban Bécsben alapított könyvtárat kistapolcsányi kastélyába vitette, és Csokonainak könyvtárosi állást kínált.

Csokonai 1807-ben érkezett Kistapolcsányba, a könyvtárosi munka mellett magánháznál volt házitanító. 1810 és 1814 között a Homoródi családnál házitanító, és erre az időszakra esett második tragikus szerelme,

amelyről a Helgához írt versek tanúskodnak. Innentől kezdve végleg felhagyott a tanítással, írásainak és azok kiadásának szentelte erejét.

Keglevics támogatásával 1816-ban jelennek meg addigi írásai, amelyeket Kölcsey lesújtó kritikával illet 1817-ben. Az amúgy is gyenge egészségű költő ezért felhagy minden további próbálkozással, hogy írásait megjelentesse. Hiába magasztalta fel költői eredetiségeért és ábrázolta lángésznek könyvében ugyanebben az évben Dombó Márton. Visszavonultan élt Kistapolcsányban, a könyvtárosi állása mellett csak az írással és fordításokkal foglalkozott, barátaival ugyan levelezett, de a közéletből kivonta magát. 1842-ben még egyszer próbálkozik: Pozsonyban keres kiadót, hogy megjelentesse perzsa versfordításait, azonban ismét nem jár sikerrel. A visszafelé úton erősen meghűl, és 1843. szeptember 26-án kistapolcsányi otthonában éri a halál. Csokonai írásait Toldy Ferenc adja ki 1844-ben Pesten, ami meghozza számára az utólagos elismerést, amelyet jól fémjelez, hogy a fiatal Petőfit már új Csokonaiaként is emlegetik.

Valódi és fiktív versek, műzák és helyszínek a Csokonai kiállításban

PÓTOR BARNABÁS

„FRISS, ÉLŐ, RAGASZKODÓ”. A FORDÍTÓ ÉS A FORDÍTOTT TÉREY

A Déri Múzeum és a Méliusz Juhász Péter Könyvtár közös kamarakiállítása

Helye: Térey Könyvsarok, Nyíl utca 2.

Ideje: 2024. szeptember 14 – 2025. január

Ötlet, szervezés: Korpa Tamás (Méliusz Juhász Péter Könyvtár)

Megvalósítás: Bélteki-Dolhai Réka, Debreczeni-Veisz Bettina, Lakner Lajos, Pótor Barnabás (Déri Múzeum-Debreceni Irodalom Háza) és Korpa Tamás

Installáció: Orbázi Zoltán és Tóth Róbert (Déri Múzeum)

A Méliusz Juhász Péter Könyvtár, a Déri Múzeum és a DE-BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet 2024. szeptember 14-én – Térey János születésnapján – együttműködési megállapodást kötött, melyben az intézmények amellyel is elkötelezték magukat, hogy a könyvtár által fenntartott Térey Könyvsarokban rendszeres időközönként a Térey-hagyaték bemutatását, élővé tételét célzó kamarakiállításokat rendeznek. A fiatal Térey által gyakran látogatott, egykori fiókkönyvtár épületének belső térében a könyvtár munkatársai a Térey Könyvsarok 2023-as megnyitójára a szerző dolgozószobáját rekonstruáltak, az épület előtérében pedig a 2024-es Térey Könyvünnep központi témájához illeszkedő eseményként, elsőként a Térey János műfordítói munkásságát, illetve az idegen nyelvre fordított Térey-műveket fókuszba állító kamarakiállítás valósulhatott meg a könyvtár és a múzeum munkatársainak koprodukciójában.

Térey már 22 éves korában – épp annyi idősen, mint amennyi Verlaine volt debütáló kötete megjelenésének idején – hozzáfogott a *Szaturuszi költemények* című verseskötet átültetéséhez, neki köszönhetjük a teljes könyv első magyar nyelvű fordítását. S bár Téreyt elsősorban költőként, íróként és drámaíróként tartjuk számon, műfordítói munkássága is jelentékeny tekinthető: többnyire társfordítókkal dolgozva, elsődlegesen színházi projektekbe bekapcsolódva olyan klasszikusok fordításában működött közre, mint Szophoklész, Euripidész, Puskin, Schiller, Brecht vagy Dürrenmatt.

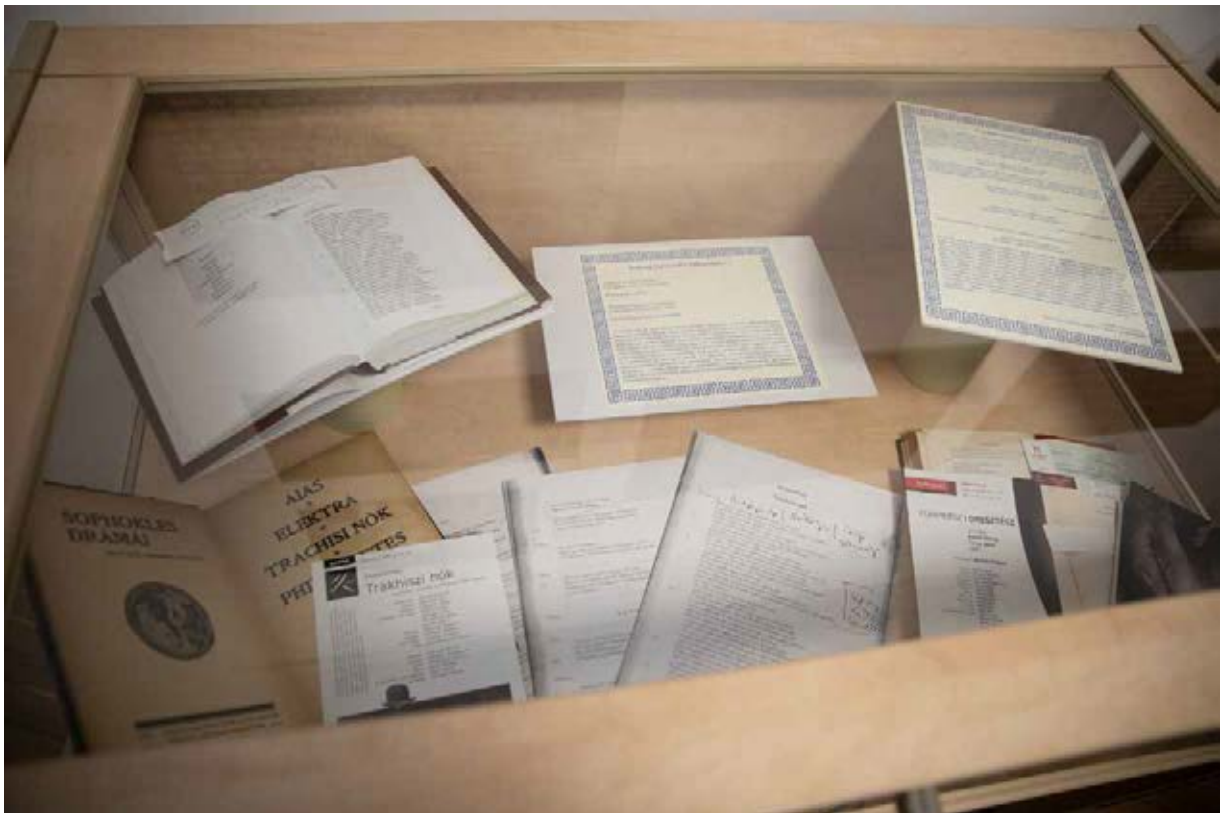
A kortárs szerzők mezőnyében ugyancsak jelentősnek tekinthető azoknak a kiadványoknak a száma, melyek Térey műveit ültetik át idegen nyelvekre: a 2024-es Könyvünnepe néhány hónappal megelőzően jelent meg a *Przyszłość miodu* (*A méz jövője*) című, válogatott verseket tartalmazó lengyel nyelvű kötet Daniel Warmuz fordításában, aki tiszteletét tette a rendezvénysorozaton is. Ahogyan az érdeklődők találkozhattak Kalász Orsolyával és Wilhelm Drostével is, akik összességében három olyan, német nyelvű kötet fordítói munkálataiban vettek részt, melyek Térey János műveit adják közre.

A kamarakiállítás a Térey-életmű ezen, viszonylag alultárgyalt irányvonalainak összegzéséhez, bemutatásához igyekszik hozzájárulni a maga eszközeivel: a hagyatékból válogatva betekintést enged Térey János műfordítói gyakorlatába az általa használt köteteket, széljegyzetelt vers- és drámakéziratokat kiállítva, valamint archív és újonnan rögzített interjúrészleteket bemutatva Térey és munkatársai fordítással kapcsolatos műhelytitkaiból. A kiállítás vizuális megjelenéséhez kapcsolódnak a Térey által fordított drámák alapján készült színházi előadások plakátjai, valamint az az „arcképcsarnok”, mely az általa fordított szerzőket vonultatja fel Plautustól Lope de Vegán át Brechtig. A kamarakiállításban fontos szerepet kap a helyiség közepterét elfoglaló – egyébként a Térey Könyvsarok berendezéséhez tartozó – tükör,

amely a ráragasztott, illetve abban tükrözhető *Identitás* című Térey-verssel és német fordításával (*Identität*), mely szimbolikusan a nyelv (a fordítás) és az identitás szétszalazhatatlan összefüggéseit viszi színre. A kamarakiállítás a Térey-hagyaték közös, a városi kulturális intézmények együttműködésében megvalósuló feldolgozásának, bemutatásának első példáját szolgáltatja, melyet reményeink szerint a későbbiekben továbbiak is követhetnek majd, melyek méltóak ehhez a fájóan korán lezárult, szerteágazó és izgalmas életműhöz.

A fényképeket Miskolczi János készítette.

SZABÓ ANNA VIOLA

CÍVISHÁZAK SZÍNEVÁLTOZÁSA

Fotókiállítás a Déri Múzeum archív és Vigh Levente mai fényképeiből

Cím: Cívisházak színeváltozása**Hely:** Déri Múzeum kávézója**Időpont:** 2023. október 27. – november 27.**Ötlet, szervezés:** Mátrai-Nagy Andrea közművelődési munkatárs**Megvalósítás:** Harangi Attila építész, Szabó Anna Viola muzeológus, Vigh Levente fényképész**Installáció:** Orbázi Zoltán és Tóth Róbert kiállításrendező

Kedvcsinálóként a Déri Múzeum 2023 nyarán megnyílt, új állandó kiállításához, ősszel kamaratárlat- és előadás-sorozatot indítottunk a kiállítás tematikus egységeihez kapcsolódóan, jobb híján a kávézóban. Az első alkalom kulcsfigurája Harangi Attila építész volt, akit a Debrecen építészettörténeti múltját feltáró kutatásai alapján egy *Hol laktak a civisek?*¹ címmel megtartandó előadásra kért fel az esemény szervezője, úgy tervezve, hogy azzal párhuzamosan az építész fényképeiből is megtekinthető legyen egy kis bemutató. Az ötlet fejlődése során az új fényképekhez a Déri Múzeum Fotótárában kellett volna archív felvételeket keresni párként. Az új és régi, az ilyen volt-ilyen lett párba állítása, ha nem is túl eredeti, de használható ötletnek tűnt, ám a megvalósításhoz nyilvánvalóan csak ellenkező irányból lehetett hozzáfogni: az archív képeket választva kiindulópontként. Ezeket azonban kizárólag úgy állíthattuk egy kiállítás értelmezői keretébe, ha a melléjük illesztendő mai felvételeket nem egy már meglévő, esetleges állományból szemezgetjük, hanem pontosan beállítva és megismételve az egykori fényképész helyzetét, szögét és perspektíváját, újonnan készítjük azokat el, à la Lugo.² Ehhez pedig profi fényképészre volt szükség: a feladatot Vigh Levente vállalta, s ez a szerencsés fordulat alkalmi fotóinstallációból komolyan vehető eseménnyé emelte vállalkozásunkat. A múzeumi fotótárban szerencsére rengeteg városképi ábrázolás található, a század elejéről elsősorban Zoltai Lajos, az 1930-as évekből Ecsedi István és Kozmann Leó, illetve az 1950-es évekből Béres András, Benkő László dokumentáló munkájaként, amelyet az 1980-as évekig építettek tovább néprajzi adatgyűjtések során a múzeum munkatársai és természetesen

a fotós, Fekete Gáborné, s amelyet a mai napig egészítenek ki beérkező anyagok. Az első körben kiválogatott rengeteg ház- és utcaképet a jelen perspektívája alapján szűkítettük a rendelkezésünkre álló hely méretéhez (amely 30 képpár elhelyezésére volt elég). Az időközben megszülető koncepció (Harangi Attila javaslata) mentén ugyanis a házakat három egység: az *elmúlás*, az *átalakulás* és a *túlélés* létállapota alapján csoportosítottuk, egyenlő arányban elosztva. Ez a rendezési elv sorsuk ismeretében állítja a régi épületeket az elkerülhetetlen vég felé tartó út egyik vagy másik fázisába, felmutatva a lehetséges eseteket, de meg nem ítéve azokat. A képpárokat egy egységként gondoltuk el, amelyeknek együtt kell hatásos párost alkotniuk, így a létfázisokhoz való alkalmazkodás nemcsak attól óvott meg, hogy a látogatót teljesen leombozva minden egykor volt házhoz lakótelepeket párosítsunk, de megengedte az archív képeket az alapján válogatni, hogy az újaknak a meghatározott képkivágás miatt ne kelljen feltétlenül a káoszt közvetítenie, vagyis ne csak dokumentációként, hanem önálló kompozícióként is értelmezhető legyenek. Vigh Levente hivatásadata és precizitása olyan felvételeket eredményezett, amelyek nem egyszerűen rögzítik a cívisházak jelenlegi állapotát, hanem a kérdéssel nyugtalanítanak, mi az, ami miatt még a közel azonos látvány ellenére sem készíthető el ugyanaz a kép; ha a ház meg is van, mi az, ami rekonstruálhatatlanul hiányzik? És mi az, ami kitöltötte a helyét? A kiállítást megnyitó Gábor István, Debrecen főépítésze alább közölt (szerkesztett) beszédében mintha szintén erre kereste volna a választ – döntse el az olvasó, hogy magyarázata megnyugtató-e. Itt még azonban megjegyzem, hogy Vigh Levente képei (képpárjai) nem tűntek el nyomtalanul a kiállítás bontása után, mert Harangi Attila és szerzőtársai *Debreceni cívisházak és lakóik* című könyvének jövőre megjelenő 2. kötetében mindenki számára elérhető lesznek.

Gábor István megnyitóbeszéde

Debrecennek azokat az épületeit, amelyek a város keresett és ma még nyomokban megtalálható egykori arculatát alkotják, és nagyjából a keletkezési idejüket is meg tudjuk állapítani a telekkönyvek és az építési engedélyek alapján, azokat több építészettörténeti korra lehet elosztani. Ami elsőnek látható, az talán a barokk, aminek egy finom változatát egy fésűsfogas beépítésnél valahol az átalakulás hajnalán láthatjuk az egyik képen itt is, egy szépen keretezett, falazott kapus épületen. A klasszicizmusnak, ami a századforduló után megjelent, egy-két emeletes házban találjuk meg a nyomait, aztán a romantika, amiből keveset,

1 Harangi Attila a kiállítás megnyitóján elhangzott előadásának leírata két részletben olvasható a múzeum blogoldalán: <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2094>, <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2133>

2 Lugosi Lugo László (1953–2021) fényképész szintén már nem elsőként, de a legemlékezetesebb módon készített ezzel a koncepcióval felvételeket és könyvet, amikor Klösz György 19. századi budapesti városképeit ismételte meg, majd újrajzta a gesztust Ludwig Rohbock rajzai alapján. Vö. *Budapest 1900–2000*, Vince, Budapest, 2001; *Tükörképek*, Helikon, Budapest, 2003

de annál jelentőségteljesebbet találunk Debrecenben, nemcsak a színház épületében, de a Sesztina-házban, talán a Kaszanyitzky-házban is, és itt a fotók között is láthatunk romantikus épületeket, amilyen 1865–70 után már nem épült Debrecenben. Átvette ennek a szerepét a historizmus. Na, ezzel nem tudott mit kezdeni, azt hiszem, az utókor.

A historizmussal mint építészettörténeti, művészettörténeti irányzattal elég keveset tudott kezdeni, nemcsak a debreceni, hanem a magyarországi művészettörténet is. Én már az egyetemen tanultam a historizmusról, már akkor volt kutatása ennek a művészettörténeti irányzatnak, de nagyon nehéz volt megfogni. Ha nagyon elébe akarunk menni az elemző művekben, talán Fischer von Erlachnak³ az 1715 körül megjelent első értekezésében találjuk a forrást, ahol Bécsset mint birodalmi központot Rómához és a Római Birodalomhoz hasonlította, s a barokkot, mint saját kora stílusát, olyan összegző stílusként gondolta tovább, amelybe minden művészeti ágat és minden egyes formai elemet integrálni akart az architektúrában, így talán ez volt az első koncepciózus historikus építészeti megfogalmazás, ami minden korstílust, ami addig létezett, egyesíteni akart.

Ezt az integráltságot valamilyen formában a 19. század megörökölte. Ez a magas kultúrákban a jelentősebb épületeknél, de országonként más-más megjelenéssel hódított, nálunk itt Közép-Európában jellemző módon

a neoreneszánsz és a neobarokk irányába mozdult el. Errefelé nem volt annyira divatos a német nyelvterületnek az egyik fontos birodalmi jelképéként szolgáló gótika, amely mögött komoly ideológiai és hatalmi hatást feltételeznek. A neogótika a Kárpát-medencében, még inkább itt a keleti részen viszonylag ritkának számított, de késői lenyomatai azért Debrecenben is érezhetők voltak. A Petz Samu-féle építészetben ott vannak annak a neogótikának a lenyomatai, amelyből nagyon kevés, és jellemzően középület valósult meg, de az ország más részein a polgári építészetben is fellelhető, elsősorban a katolikus vidékeken. Debrecenben a neogótika a polgári építészetben szinte teljes mértékben hiányzik.

A másik ilyen erőteljesebb stílust az a klasszicizáltság jelenti, aminek a görög–római hagyományok felelevenítése, sőt az első műemlékvédelmi kifejezéseink is köszönhetők ebben az európai térben, ahol először fogalmaztak meg egy emlékmű–műemlék fogalompárost, aminek ugyanaz a nyelvi gyökere, a Monument, és mind a kettő ugyanarra a célra utal: jelkép és emlék. Mind a kettőnek ugyanez volt a hagyományos 19. századi értelmezése. Innen származtathatja mind a tudomány, mind pedig a műemlékvédelmi kultúra a hagyományait. Debrecenben érdekes módon ez a klasszicizmus felé való visszafordulás több formában is megjelenik a 19. század folyamán. Ezzel párhuzamosan a neoreneszánsz az, ami ebben a polgári építészetben, nekem úgy tűnik, elkülönült irányt mutat. Mi ez az elkülönültség? Valahogy úgy fogalmaztak ebben ítések, hogy az elkülönültséget a szociális különbözőségnek a kimutatása adja a környezetéhez képest, ami nagyon fontos volt ebben a polgári világban.

3 Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) osztrák építész és várostervező, az első egyetemes építészettörténet megalkotója, amelyen 1705–12 között dolgozott: *Entwurf Einer Historischen Architectur*, 1721

Ezek a fotókon mindenképpen jelen van ez a szociális elkülönülés, amit az utca többi házától való különbözősége, azoknak a házaknak a bélyegeként, kifejez és erősít. Ez a polgárosodásnak egy nagyon sajátos politikai kifejezőeszköze az én értelmezésemben, hiszen a dualizmus korában a kereskedőknek, polgároknak, értelmiségieknek nem volt hatalmi szerepköre. A dualizmusban a nagybirtokrendszernek volt parlamentáris érdekképviselete, de a polgárságnak vagy a társadalom alsó rétegének nem. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a polgárság hatalmának kifejeződésére csak a városi térben nyílt mód, csak ott tudott megfogalmazódni, illetve a városiasodó, polgárosodó vidéki terekben. A falusi, paraszti kultúrában ugyanúgy megtalálhatjuk a polgári építészeti elemeket, mint elkülönülő formákat, amelyek szükségessége által – sokszor stílusbeli keveredésekkel erősítve, de kifejezetten ebben a plaszticitásban – az épületek egyfajta maszkot vettek fel. Gottfried Semper⁴ fogalmazta így, hogy a historizmus az egy maszk mögé bújt architektúra. És ez a maszk, ez nagyon fontos, takar valamit.

Debrecenben is szépen végigvonul ezeken az utcákon ez az építészeti maszk. Kérem, ne társadalomkritikaként, hanem önmagában, művészeti értéként vegyék ezt a maszkot. Fontosnak tartjuk ezt mint

jelenséget, hiszen mögötte teljesen más kultúra uralkodott, mint amit kifelé mutatott. Van a házaknak egy első traktusa, ahol még a polgárosultságnak vannak megjelenései a díszes kapualjakban, a belső terek egymásba fűződésében, a barokkos térszervezéstől kezdve a palotaszzerű megnyilvánulásokig. De alapjában véve ez a nagyszerűség az utcafronton azért mégiscsak egy határt húz. Nem véletlenül vannak olyan magasan az ablakok, nem véletlenül olyan nagyok és olyan zártak a kapuk. A fésűs beépítésű, parasztpolgári építészet egy ideig még nyitott volt az utca felé, szép lassan zárult, falazta körbe magát, és lett ennek a bástyaszerűsége a 19. század második felében egy fontos és erős jelenlét. A környezetkultúra is más volt a 19. század második felében, az utcákat még nem fásították olyan mértékben, mint ahogy már ezeken a fotókon látjuk. A fásítási programok később jelentek meg. A portalanítással, a sártól való megóvásával a városnak többször, több formában próbálkoztak, de valahol a századfordulón tudták áttörni ezt a határt.

Miért olyan fontos nekünk, hogy ezt a historizmust valahogy próbáljuk kiboncolni? Az utóélete miatt. Miért keressük az értéket a historizmusban? Mert az utóélete a 20. századi történelemben már a második világháború előtt is amortizálódott. Valószínűleg minden utólagos olvasata ennek a polgárosuló megjelenésnek, ennek a maszknak az utóélete, kereste volna ennek a valódiságát. Kereste volna ennek a stílusbeli következetességét, társadalmi lenyomatait, és nem találta meg, mert az

4 Gottfried Semper (1803–1879) német építész, múzeumok és színházak, így a két nagy bécsi múzeum és a Burgtheater, a drezdai Operaház tervezője, jelentős elméletalkotó

egy elveszett világ. A táblabírói kor szerintem Trianonnal elveszett végleg. A Trianon utáni társadalom ezt az olvasatot már nem ismerte el. Még lettek felújított házak, még lettek jól karbantartott polgári épületek, de azért elindult ennek az erőziója, és a divatok szépen lassan átalakították ezt. Az 1930-as városrendezési terv átalakította az 1909-es tervet, de az is teljesen más városstruktúrába próbálta ezt a városszövetet beleágyazni, ugyanúgy, ahogy Aczél Géza sem az organikus városfejlődésre, hanem egy városi ideára, sugárutak, körutak rendszerére próbálta felfűzni a várost. Az a diszkréció, ami akkor még megfogalmazódott, az bomlott le valamikor az 50-es, 60-as évek városkultúrájában. A városrendezés 1970-re teljesen átírta ezeket a városszöveti paradigmákat, és ennek áldozatul esett rengeteg olyan utcácska, komplett utcakép, amelyek annak idején ennek a városnak a léptékét, élhetőségét, karakterét, fazonjait és társadalmát szimbolizálta. A társadalmi szimbólum lebomlásának talán a legfontosabb itt kiállított képe az, amit úgy hívtunk annak idején, hogy homlokzatborotválás. Minden erővel, tehát még a konzolosan beépített timpanon téglákat is, ezeket a faragott téglákat is erővel vették le a kőművesek, annak érdekében, hogy minél síkabb felületet hozzanak ki, mert ennek a borotválásnak szimbólumértéke volt. Mondhatnánk felszínesen azt, hogy sematizálás, de ez több annál, egyfajta ideológiai átírásról volt szó. A háború utáni, és az 1960-as évekbe kulmináló lakhatási válságot meg lehetett oldani a lakótelepekkel és a polgárházak kisajátításával, felszabdolásával, de ez belül is teljesen újraszövetesítette ezeket

a házakat, rengeteg szükséglakás, szuterénlakás sűrűsödött be az épen maradt városi épületekbe, a homlokzatukat pedig elkezdték egyenlővé tenni. Ez azonban korántsem csak a szocialista ideológia egyenlősítése, hiszen az erre való törekvés már a két háború között elkezdődött, amikor a kőművesek újraköporozással hozták létre az art deco homlokzatokat, így modernizálva, az új építésűekhez hasonlítva a régi házakat. Ezeknek az átváltozásoknak, színeváltozásoknak a révén a házak valóban elvesztették az eredeti karakterüket, és elveszett annak a polgárságnak a létjogosultsága is, amelyik egy bizonyos életmódot szimbolizált e házak homlokzata mögött.

Harangi Attilával közös kedvencünk az az utcakép az Elmúlás-falon, ahol több társadalmi réteg sétál, de mindenki ünneplőben, a mai szemünkkel, ugyanúgy ünnepli az utcai létet, mint amennyire ünneplik a házak is. A maszk, az ünnep volt ebben az értelemben. Ez Sempernek is fontos volt, hiszen az egész színházépítészetiében ezt az ünnepformát próbálta megfogalmazni. Tehát a historizmus, az én értelmezésemben, az az ünnep. És ez az ünnep veszett el nagyjából az első világháborúval.

Vigh Levente felvételei

P. SZALAY EMŐKE — SOMOGYI PÉTER — VÁRADI KATALIN — VERESS DÁNIEL

„EGY AZ ÚR, EGY A HIT”

Cím: „Egy az Úr, egy a hit”. *A Kistemplom és a Szent Anna templom a katolikus–református együttélés első századában, 1693–1781*

Hely: Déri Múzeum kávézója és a *Cívisek világa* című állandó kiállítás tere

Időpont: 2023. november 24. – 2024. február 4.

Kurátor: P. Szalay Emőke, Veress Dániel (Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei), Somogyi Péter (Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegyei Könyv- és Levéltár)

Látványterv és kivitelezés: Orbázi Zoltán és Tóth Róbert (Déri Múzeum)

(Várad Katalin)

2023 nyarán, a Múzeumok Éjszakáján láthatta először a nagyközönség a Déri Múzeum megújult helytörténeti kiállítását, a *Cívisek világát*. A kiállítás hét egységen keresztül kíván választ adni arra a kérdésre, ki a cívisek, milyen Debrecen cívisevárosi karaktere. A kérdés megválaszolását további programok segítették, amelyek egyike volt az a 2023 őszén, Mátrai-Nagy Andrea közművelődési munkatársunk ötlete és szervezése nyomán útjára indult előadás- és kamarakiállítás-sorozat, amelynek harmadik állomását jelentette a katolikus–református együttélés debreceni történetét körbejáró program. Az „Egy az Úr, egy a hit” címmel megvalósult ökumenikus tárlat és püspöki kerekasztalbeszélgetés, az új állandó kiállítás *A megmaradás városa – A szabadság ára* című egységéhez kapcsolódott. A programsorozat helyszínéül alapvetően a Déri Múzeum kávézója szolgált, de megismerve a kurátorok elképzeléseit a kiállítandó tárgyakról, hamar nyilvánvalóvá lett, hogy ezúttal más helyszínt is be kell vonni. Ormosi Viktória muzeológus javaslata alapján, végül az állandó kiállítás új koncepciójú elrendezése révén kialakult tágas terek jelentették a megoldást, így az alkalmi tárlat a *Cívisek világa* vonatkozó egységében, annak bővítményeként valósulhatott meg.

Bár az ötlettől a kiállításig nem sok idő állt rendelkezésre, a közös gondolkodás eredményeként mégis informatív és attraktív tárlat jött létre. Fennállását eredetileg egy hónapra terveztük, ám a figyelemreméltóan impozáns tárgyaknak köszönhető látogatói érdeklődés hatására ezt egy hónappal meghosszabbítottuk. A két felekezet közös megmutatkozásának érdemes volt állandóbb nyomát is hagyni egy kiállítási katalógus formájában, amely intézményi összefogással és finanszírozással jöhetett

létre. Ez a projekt az együttműködés erejének példája, s nemcsak a felekezetek között, hanem intézményi szinten is. Ezúton is szeretnénk kifejezni hálánkat valamennyi közreműködő munkatársnak!

A kamarakiállítást 2024. november 24-én, a jelenlévők köszöntésével Lakner Lajos, a Déri Múzeum igazgatóhelyettese nyitotta meg a múzeum dísztermében, majd a katolikus és református egyház képviseletében Krakomperger Zoltán atya, a Szent Anna templom plébánosa, és Zsoldos Tibor, a Kistemplomi-Ispotályi Református Egyházközség lelkipásztora mondta el gondolatait. A kurátorok tárlatvezetését egy püspöki kerekasztalbeszélgetés követte a díszterem pódiumán, Fekete Károly, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke és Palánki Ferenc, a Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegye megyéspüspöke részvételével, Vojtkó Ferenc, a Debrecen Televízió szerkesztő-riportere moderálásában. A katalógusbemutatóra 2024. február 3-án került sor, amely egyúttal a kiállítás finisszázsát is jelentette.

(Veress Dániel)

„Én nem azért imádkozom, hogy a reformátusok legyenek katolikusok, hanem a reformátusok legyenek jó reformátusok. Azt kérem a reformátusoktól, hogy ők is imádkozzanak azért, hogy mi jó katolikusok legyünk.” – hallottuk Palánki Ferenc római katolikus megyéspüspöktől a kiállítás megnyitását követő, református püspöktársával, Fekete Károllyal folytatott beszélgetés során. (N. N. 2023) A debreceni egyházkormányzók között ma ez a közkeletű hangnem. A város református és római katolikus püspöke, illetve görögkatolikus érseke rendszeresen találkozik, együtt végeznek igei szolgálatokat és közös utakra indulnak – 2022 őszén például Ferenc pápánál tettek látogatást –, miközben a felekezetközi párbeszéd a gyülekezetek léptékén is egyre élénkebbé válik. Kiállításrendezőként az volt a feladatunk, hogy ezt az ökumenikus szellemiséget hozzuk közös nevezőre a történeti hitelességgel, és így dolgozzunk fel egy szabadon választható egyháztörténeti témát. Csakhogy a maihoz hasonló erejű ökumenére, a keresztények ennyire intenzív együttműködésére a rendszerváltás előtt nem volt példa a városban. A felekezetköziség a 18. századig teljesen ismeretlen fogalom Debrecenben, hiszen a város fennállása legnagyobb részében egyfelekezetű – a középkorban evidens módon katolikus, a 16. század derekától színreformátus – volt. 1715 után,

Fekete Károly református és Palánki Ferenc katolikus püspök a kiállítás megnyitón

a katolikusok megjelenését követően pedig századokig jobbra legfeljebb egymás mellett élésről lehet beszélni, amelyet idegenkedés és nem ritkán civódás, gúny, olykor ellenségeskedés keserített meg. (Szabadi 2015; Fazakas 2022, 118–124.)

Hol találunk olyan témát, amelyből őszinte, mégis ökumenikus végkicsengésű történeti tárlat rendezhető? – Ez a kérdés maradt a Debreceni Református Kollégium levegőjében 2023 októberében, miután elolvastuk a Déri Múzeum kezdeményező levelét. Elsőként II. János Pál pápa 1991-es látogatásának fotódokumentációját és tárgyi emlékeit kerestük a gyűjteményben. Mindent mérlegre helyezve, az apostoli út az első konkrét esemény, amely hathatósan javította a debreceni katolikusok és reformátusok kapcsolatát. A látogatás jelentőségét bizonyítja az első debrecen–nyíregyházi római katolikus püspök két évvel későbbi felszentelésén túl az is, hogy a pápa a protestáns gályarabok emlékoszlópa előtti főhajítását a kiengesztelődés kulcsesztusaként tartja számon a helyi emlékezet. (Krakomperger szerk. 2021) Muzeológiai szempontból a témalehetőség mellett szólt, hogy a pápalátogatás dokumentumait nemcsak a római katolikus, hanem a református gyűjteményekben is őrzik. (Emlékeztetes, hogy Takács Béla, a Kollégiumi Múzeum igazgatója annyira frissen begyűjtötte a gályarabok obeliszkjénél elhelyezett koszorút, hogy a Hajdú-bihari Naplónak a címlapján kellett tisztáznia: nem lopás történt.) Felmerült, hogy megidézhetnénk a II. János Pál tiszteletére a Déri Múzeumban megrendezett egyházművészeti tárlatot is, és újra bemutatathatnánk az ott szereplő 14–19. századi római katolikus, ortodox,

református és evangélikus örökséget az eredeti apropót jelentő pápalátogatás emlékeivel együtt. (P. Szalay–Takács 1991)

A választásunk végül – Németh István római katolikus püspöki titkárral és Somogyi Péterrel, az egyházmegyei könyv- és levéltár igazgatójával egyeztetve – a debreceni ökumenének lendületet adó 1991-es apostoli út helyett a református–katolikus együttélés első időszakára, a 18. századra esett. Foglalkoztatni kezdett ugyanis bennünket az az 1719 és 1731 közé tehető bő évtized, amikor Debrecenben a reformátusok és az éppen megjelenő katolikusok egyszerre építettek templomot ugyanannak az Istennek a tiszteletére. A katolikus templom építését ekkor már jó ideje sürgették aulikus körökből. Debrecen szabad királyi várossá emelkedésének törvényesülése éppen azért késett nem kevesebb, mint huszonkettő évig, mert az egyöntetűen református vallású város vezetése vonakodott engedélyt adni a katolikus templomra. Az erről szóló egyezséget csak 1715-ben kötötték meg, majd 1716-ban jelölték ki a mai Szent Anna és Varga utca sarkán a templom, a plébánia és egy iskola telkét: ide érkezett meg még ugyanebben az évben az első katolikus pap, Lipóczi Keczer István. Mint az jól ismert, templomépítésbe ezek után mégis a reformátusok fogtak. A protestánsok az 1719. július 17-i tűzvész pusztításait felmérve úgy döntöttek, hogy az elhamvadt – feltételezhetően fából ácsolt – Kistemplomot még abban az esztendőben elkezdik téglából újjáépíteni. Az 1721-es évben, amikor a katolikusok öt év után valóban hozzáláttak a saját építkezésükhöz, az új, félig kész református Kistemplomban már istentiszteletet tartottak. 1721-től immáron

P. Szalay Emőke és Somogyi Péter a kiállítás megnyitón

párhuzamosan zajlottak az munkálatok 1731-ig – a Szent Anna-templomot 1746-ban szentelték fel –, de az utómunkálatok és a liturgikus textíliák, edények adományozása mindkét helyen folyamatos maradt. A várostörténet legizgalmasabb lapjaira tartozó párhuzamosságra természetesen már régen felfigyeltek a historikusok (Zoltai 1989, 136.), mi azonban el szeretnénk volna végezni a Kistemplom és Szent Anna-templom építés- és adományozástörténetének eddig elmaradt, részletes összehasonlítását is.

(P. Szalay Emőke – Somogyi Péter)

A három részre szakadt Magyarországon a három hatalom – királyi Felső-Magyarország, török birodalom és erdélyi fejedelemség – ütközőpontjában fekvő Debrecen az 1660–70-es években négy nagy (két királyi és két török) sarcolás után anyagilag megrendülve érte meg a török végleges kiűzését. Eközben 1693-ban 30.000 forint megfizetése után I. Lipót királytól megkapta a legmagasabb városi rangot, a szabad királyi városi címet, azzal a kikötéssel, hogy az addig református város befogadja a katolikusokat. A végleges szentesítést az jelentette, amikor az 1715. évi országgyűlés ezt törvénybe iktatta, a város pedig ígéretet tett, hogy katolikus templomot épít.

Debrecenben a Tiszántúl legnagyobb gótikus templomának tartott egykori Szent András-templom mellett a 17. század közepétől kezdő-

dően tudunk a város Színek nevezett második templomáról, amely az 1719-es nagy tűzvészben leégett. A júliusi tüzeset után már 1719. szeptember 24-én megkezdte a civisváros az új templom, a Kistemplom építését. 1721-ben – az ugyancsak 1719-ben meginduló előkészületek után – leteszik a Szent Anna templom alapkövét is, így a 18. század második-harmadik évtizedében csaknem teljesen egy időben épül két új templom. Ekkor kezdődik a katolikus–református együttélés Debrecenben.

Az „Egy az Úr, egy a hit” kamarakiállítás a 18. századot, az együttélés első évszázadát mutatja be, amelyhez a katolikus és református liturgikus tárgyakat a két templom kincseiből válogattuk. A kiállítás két helyszínen, két részre oszlott. A Déri Múzeum földszinti kávézójában a 18. századon végigvezető, háromsávú idővonal segítette a látogatóknak a két debreceni templomhoz és egyházhöz kötődő eseményeknek és emlékeknek a történelmi korszakhoz való kapcsolásában. A látványos installáció kellő ismereti alapot adott a kiállítás emeleti részének megtekintéséhez a második helyszínen, a *Civisek világa* állandó kiállítás terében.

A két templom emlékegyének egymásmellettsége jól érzékeltette a kiállítás vezérgondolatát, a kereszténységnek az „egy az Isten, egy a hit” jelmondat által kifejezett egységét. Külön tárlókban, de egymással párhuzamosan kaptak helyet a legszentebb szertartás, a Krisztusra utaló eucharisztia és az úrvacsora kegytárgyai.

A tárlatnak mind szerepét, mind kvalitását tekintve legjelentősebb emléke az a két szertartási tárgy, amely egymást kiegészítve szinte

teljessé teszi Krisztus jelenlétét: a Szent Anna plébánia úrmutatója és a Kistemplom oszlopdíszes kannája. Mindkettő a 18. század két kiemelkedő ötvösművészeinek alkotása. A monstrancia, amely a Krisztus testét jelképező ostyát foglalja magába a közepén elhelyezett holdsarló alakú tartóban, a 18. században elterjedt „tűzben pikturált”, festett zománc díszítésű képek legjelesebb mesterének tartott Szilassy János műhelyében készült (akinek Kőszeghy Elemér 69 ismert művét sorolta fel). Az úrmutató Tapolcsányi Gergely piarista debreceni házfőnök megrendelésére készült. Erre a célra több ezüstedény is átadott, hogy azok anyagából Splényi László özvegye, Berényi Zsófia támogatásával, egy új, szebb és díszesebb monstrancia készüljön el.

Az úrvacsora másik jegye a Krisztus vérét jelképező bor. A Kistemplom úrvacsorai kannája méltó párja Szilassy János úrmutatójának. A híres debreceni oszlopos kannák utolsó példányát Büttösi II. István készítette, aki a 18. század legkedveltebb debreceni ötvöse volt. Jelenleg 68 munkáját ismerjük. A két kiváló alkotó kortársa volt egymásnak, munkásságuk csaknem évre egybeesik – mindketten az 1740-es években kezdték munkájukat és az 1780-as években távoztak az élők sorából. A kettejük közötti hasonlóságot növeli az a tény is, hogy Szilassy Jánosnak a liturgikus tárgyak mellett egyetlen világi használatú művét ismerjük, míg Büttösi II. Istvánnak mindegyik munkáját református gyülekezetek őrzik.

A Kistemplom ezüst edényei között több úrasztali ezüst kelyhet tartanak számon, közöttük az ún. hólyagos kelyheket, amelyeket Debrecen tágabb vonzaskörzetében a 18. század végén „*aranyas pohár debreceni módra*” néven említettek.

Történeti értéket képvisel a Kistemplom edényei között II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem özvegyének, bethleni Bethlen Katalinnak 1719-ben adományozott, a házaspár címerével díszített ezüst kenyérszto tála és úrvacsorai kelyhe, amelyet feltehetően a templom leégése és az új templom építésének megkezdése emlékére ajándékozott. Ugyancsak debreceni ötvösök művei a bemutatott ezüst kelyhek, amelyek a hívek áldozatkészségének tanúságai.

A nagyméretű, úgyszintén debreceni készítésű keresztlő tál felirata őrizi az ezüst edények sorsának gyakori veszélyét, amikor a régi edényekből újabbakat formálva használták fel az értékes nemesfém anyagot. A 16. század közepéig visszanyúló debreceni ötvösség asztali edényeit, amelyek feltehetően készítményeik nagyobb részét tették ki, a fent említett 17. századi sarcolások kivétel nélkül megsemmisítették. A kor emlékei csak a református templomokban maradtak fenn, ahol napjainkban is használják őket, a hívek ragaszkodnak az őseik által adományozott és megőrzött értékekhez, így szinte alig kerülnek múzeumokba.

A Szent Anna templom jelentős kincse a Szentháromság-tan hitigazságát megformáló, Istent és Krisztust emberként, a Szentlelket galamb alakjában megjelenítő festett fa faragvány, amely a középkortól ismert, de a 17. századi pestisjárványok idejétől kezdődően elterjedt ikonográfiai típus. A szobor 1991-ben már látható volt a Déri Múzeumban, a II. János Pál pápa látogatása tiszteletére rendezett kiállításon, ahol még fehérre festve szerepelt.

A templomi felszerelésekhez tartoztak még a liturgikus textíliék. A református templomokban, így a Kistemplomban is, a 17–18. században

kedvelt úrvacsorai kendők és nagyméretű abroszok a kor általánosan elterjedt hímzőstílusával, az ún. úrihímzéssel készültek. A Kistemplom gazdag terítőanyagában 10 úrvacsorai kendő a hívek áldozatkészségének bizonyosága, egyúttal a református egyházművészet jelentőségét mutatja, amely lehetővé tette, hogy asztali felszerelések is bekerüljenek a templomi emlékek közé.

A díszes úrihímzések virágminták a lakátextíliák mellett a férfi és nő viseletet is gazdagon díszítették, de a katolikus egyház szertartási tárgyaira is rákerültek, amint a kiállított kehelyabroszt magába záró erszény bizonyítja. Feltehetően a Szent Anna templom korai emlékei közé tartozik a gazdag díszítésű monstranciát ábrázoló kehelytakaró.

A katolikus egyházban kiemelt szerepük van a szentek ereklyéinek, amelyek általában a személyes áhítatot elősegítő ereklyetisztelet tárgyai. Készítőik apácák, szerzetesnők voltak. A Szent Anna-templom korai emlékei között két-két pár ereklyetartó sorolható ide, amik többek között Szent Tamás és Szent Kelemen ereklyéit őrzik.

A kiállításon szerepelt még a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzött, a 15–16. század fordulóján kedvelt *Bolondok hajója*; Sebastian Brant bázeli jogtudós és humanista író művének „kalóznymotatványa” 1497-ből. A kötet különlegességét az adja, hogy tulajdonosi bejegyzése szerint eredetileg az 1715-ben Debrecenbe visszatérő minorita ferencesek rendházának könyvtárába tartozott.

Két arckép is bővítette a kiállítás anyagát. Csáky Imre bíboros, a Szent Anna-templom építtetőjének 1719-es eredeti arcképéről készült 20. századi másolat, és a Református Kollégium nagynevű professzorának, Hatvani Istvánnak 1755-ben készült arcképe a Debrecen múltjában jelentős szerepet betöltő két személyiség emlékét idézi fel.

(Szakács György, volt kistemplomi lelkész katalógusbemutatója)

Két debreceni templom emelkedik ki előttünk a Déri Múzeum tárlatában, a város két legidősebb temploma, a Kistemplom és a Szent Anna templom. Ha bibliai szereplőkhöz lehetne hasonlítani ennek a két templomnak a viszonyát, akkor Ézsaut és Jákobot választanám. A Teremtés könyve 25. része így ír a születésükről: „*És Izsák könyörgött az Úrnak feleségéért, mert meddő volt. Az ÚR pedig engedett könyörgésének, úgyhogy teherbe esett Rebeka, a felesége. De fiai tusakodtak a méhében. Akkor ezt mondta Rebeka: Ha így van, minek is élek? Elment azért, hogy megkérdezze az URat. Az ÚR pedig ezt mondta neki: Két nép van méhedben, két nemzet válik ki belsődéből: az egyik nemzet erősebb lesz a másikkal, de a nagyobbik szolgál a kisebbnek. Elérkezett szülésének a napja, s íme, ikrek voltak a méhében. Világra jött az első: vörösös volt, és mindenütt szőrös, mint a daróc. Ezért Ézsauinak nevezték el. Azután világra jött a testvére, kezével Ézsau sarkába kapaszkodva. Ezért őt Jákóbnak nevezték el.*”

Két templomunk születése is hasonlóan történt. Zoltai Lajos így ír erről: „*Nem tarthatjuk a röpke véletlen művének, hogy a helvét valláshoz ragaszkodó város megint egy új templom felépítésével és a könyvek-könyvének, a Bibliának költséges kinyomatásával válaszol az 1712–15. évi*

országgyűlés 108-ik törvénycikkére. Ez a nevezetes törvény Debrecen követének erélyes tiltakozása ellenére is, azzal a feltétellel iktatta be Debrecen a szabad királyi városok közé, ha helyet jelöl ki a katolikus parochiális egyháznak és a Ferencrendi kolostornak.”

A város tehát először a Kistemplom felépítését kezdi el, majd amikor a saját vallásának szükségleteit kielégítette, megkezdődhet a Szent Anna templom élete is. A két templomhoz fűződő érzelmi viszony olyasmí, amit a *Római levél* mond az említett testvérpárról: „*Jákobot szerettem, Ézsaut gyűlöltem.*” A születés után még egyszer került ebbe az ellenszerepbe a Kistemplom, 1860-ban, amikor engedély nélküli közgyűlést tartottak benne a protestáns jogokat korlátozó osztrák császári rendelet ellen. A Kistemplom eredeti barokk kapujából talán ekkor tűnhetett el – az ellenállásnak még nagyobb kifejezést adva – az építésekor készült felirat, amely a 18. század eleji összes református templomon ott van és hirdeti a császári építési engedélyt a templom számára. A szintén 1862-ben születni induló kistemplomi orgona is őrzi ennek az ellenállásnak a kifejezését, egyetlen német sípsorfelirata sem lehetett, így néhány mosolyt kiváltó túlmagyarosított elnevezés is híressé tette a hangszeret.

Így lehet két templom nem csupán templom, kultuszhely, lelki élet otthona és Isten háza, hanem ahogyan szülőfalumban hívták, magyar templom és német templom. Hatalmi jelkép. Ez formálta a sorsukat a történelmi időkben. Ez ad annyi magyarázatot a kérdéseinkre. A Szent Anna templom szerény kegytárgyállománya szemben a Kistemploméval, amely jelentős számmal rendelkezik már a templom megépítése előtt. 1606 az első kistemplomi kegytárgy évszáma, egy terítő, amely a 20. század közepéig megmaradt. A Szent Anna templom első paténája 1628-as, ezt követi az 1752-es monstrancia, amelyet a kiállításban megtekinthetünk. Erre az időszakra a Kistemplomnak már használaton kívüli edénye is volt az ezüstedények között, amelyből új edény készült.

Merészen megfogalmazva a két templom különbségét, a Kistemplomot a szükség és az istentiszteleti hely utáni igény építette, míg a Szent Anna templom nem belső, nem a város közösségéből, hanem kívülről jött igényből épült. Nincs rá sok adatunk, de mintha azt tükrözné a megmaradt kegytárgyállomány, hogy a szükséges felszerelésekkel ellátott templomhoz a kezdeti évtizedekben alig tartozik gyülekezet, amely azt a Kistemplomhoz hasonlóan otthonának tekintené és kegytárgyakkal gazdagítaná.

A születésük és indulásuk után azonban azt is jó látnunk, ahogyan birtokba veszi őket a közösség. A Szent Anna templomot először a ferences, majd a piarista rend, illetve azok a katolikus lakosok, akik végre nemcsak a városon kívül kaphattak helyet, mint a 18. század elejéig. A Kistemplomhoz tartozott – különösen amikor a Nagytemplom használhatatlan volt – a város vezetése és a céhek is, a polgári lakosság mellett. A Kistemplom kegytárgyainak életét még egy idetartozó népcsoport határozza meg. Ez a templom volt a kedves az itt lakó német evangélikus embereknek is, akik a 19. században – evangélikus templom hiányában – a Kistemplomhoz tartoztak. Ide sorolható az evangélikus Petőfi története is, aki Debrecenben hirtelen házassági kedvre támadt egy jól sikerült színházi este után, és persze a Kistemplom lelkészéhez csengetett

be, hogy adja össze újdonsült jegyesével, aki azonban nem tett eleget ennek a kérésnek.

A 19. század második felétől kezdve mindkét templom átél olyan átalakításokat, amelyekben eltűnik a barokk, vagy barokk hatású bútorzat. A Kistemplom neoromán stílusjegyeket kap, elveszíti barokk külsejét, a Szent Anna 20. század eleji nagy főoltára klasszicista túlsúlyt ad a megmaradt barokk oltárokkal szemben, amit azok nem tudnak ellensúlyozni.

Mennyire jó volna látni ennek a két templomnak az eredeti 18. századi formáját és bútorzatát! Pont Debrecenben, ahol az épített örökség a többi magyar városhoz viszonyítva nagyon kevésnek mondható. Tárgyi örökség azonban éppen e két templomhoz köthetően maradt a korunkra. Ha a Kistemplom teljes öröksége kapna egy kiállításra lehetőséget, bizony elég nagy anyagot tudnánk bemutatni. Kiemelésre méltó közülük a toronyóra megmaradt mutatói, amelyeket a Déri Múzeum őrzi, s a 18. századi debreceni ötvösmunkák. Eredeti iratanyagból a Kistemplom karzatának 18. századi ülésrendje is ránk maradt. De maradtak 18. századi bútorföredékek is a jelenlegi templombelsőben, amelyek eredeti funkciójára még nem kaptunk választ.

Legyen ez a kiállítás és katalógus őseinknek mondott köszönet azért, hogy gondosan megőriztek olyan sok értéket, amely e két templomhoz köthető. Köszönet azért is, hogy rácsodálkozhatunk egy barokk Debrecenre ebben a kiállításban, amelyből ma alig látható már valami a mindennapi élet során. De köszönet azoknak is, akik megálmodták és létrehozták ezt a tárlatot.

(Kraikomperger Zoltán, a Szent Anna székesegyház plébánosának köszöntője)

A kiállítás bibliai jelmondatának – „Egy az Úr, egy a hit” – kontextusa az Efezusiakhoz írt levél II. főrészében található, amelyben Szent Pál apostol atyáiban buzdítja olvasóit, hogy keresztény hitűkhöz méltóan éljenek. A jelmondat szövegkörnyezete így hangzik: „*Törekedjete rá, hogy a béke kötelékével fenntartsátok a Lélek egységét. Egy a Test és egy a Lélek, mint ahogy hivatástok is egy reményre szól. Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség. Egy az Isten, mindnyájunk Atyja, aki mindennek fölötte áll, mindent áthat és mindenben benne van.*” (4,3-6)

A jelmondat első eleme: „egy az Úr”, ill. „az Úr” beépült az apostoli és a nicea-konstantinápolyi hitvallásba. Az ősegyházban a Jézus a Krisztus hitvallás mellett a Jézus az Úr hitvallás kapott döntő jelentőséget (vö. Róm 10,9; 1Kor 12,3; Fil 2,11). Az ősegyház azzal fejezte ki Jézus Krisztus feltámadása és felmagasztalása révén kapott uralkodói méltóságát és isteni hatalmát, hogy őt Úrnak (Kyrios-nak) vallják a húsvét utáni újszövetségi teológiai reflexiók.

A jelmondat második eleme: „egy a hit”. Református és katolikus keresztények hite számos ponton közös. Ezek közül az egyik, hogy a Bibliában tanúsított teológiai hit az ember Isten igéjére adott válasza. A keresztény hit szerzője és beteljesítője Jézus Krisztus (vö. Zsid 12,2),

Református-katolikus párhuzamok idővonala a kávézó falán

(Porkoláb András, a Kistemplomi-Ispotályi Református Egyházközség lelkészének köszöntője)

ezért hitünk órá koncentráll. A hit egyszerre a hívés vagy a bizalom aktusa, és az is, amit elhiszünk vagy megvallunk (hittartalom). A bibliai hitnek ez a két összetevője elválaszthatatlan egységet alkot egymással.

Az „egy az Úr, egy a hit” teológiai imperatívusa a református–katolikus együttélés első évszázadában azt a követelményt támasztotta hitbéli elődeinkkel szemben, hogy itt, Debrecenben az egy Úrba, Jézus Krisztusba vetett hitűktől ösztönözve gyarapítsák vallási, kulturális, tudományos és gazdasági értékeiket, és úgy munkálkodjanak a közjó érdekében, hogy az mindenben megfeleljen Isten terveinek.

A felekezeti polémia elhúzódó korszakának befejezése után, napjainkban – a Debrecenben példaértékű református–katolikus együttélés és együtt munkálkodás korában – az „egy az Úr, egy a hit” jelmondat velünk szemben támasztott első követelménye, hogy „a hitet a maga teljességében valljuk, hogy egészen beépüljünk az üdvösség intézményébe, miként ezt maga Krisztus akarta, végül pedig hogy tökéletesen egyek legyünk az eucharisztikus közösségben” (II. Vatikáni Zsinat, Unitatis Redintegratio, 22).

A kiállítás látogatóinak és e színvonalas kiadvány olvasóinak azt kívánom, hogy a minden ember életében jelen lévő és cselekvő „egy Úr” az „egy hit” igazságának szelíd vonzásával, rácsodálkozásra készítő szépségével és elsajátítására meghívó jóságával gazdagítsa emberségünket és maradandó értékeket gyarapító együttélésünket.

A katalógus olvasói a történelem olyan korszakába tekinthetnek be, amikor az emberi lét és az Isten mindenhatósága még együtt értelmeződött a mindennapi életgyakorlatban. Az ennek a szemléletmódnak az alkonyán – és a felvilágosodás hajnalán – készített, most kiállított tárgyak egy olyan eltűnőben lévő egységről tanúskodnak, mely meghatározta őseink életvitelét a megelőző évszázadokban. Ebben a korban az élet maga Jézus Krisztus, minden az ő kezéből származik, hozzá tér vissza, és semmi nem értelmezhető ezen a kereten kívül. Sem háború, sem béke, sem élet, sem halál. Az emberi élet nem a láthatóból, nem önmagából indul ki, hanem a láthatatlanból, akitől az egyén és a közösség mindent kér, kap és vár és mindenért egyedül neki ad hálát.

Az itt látható ötvösmunkák és hímezések erről a hálaadásról mesélnek. Ez nyilvánult meg az ember részéről élete fordulópontjain az őt tenyérén hordozó Isten felé. A Debrecen Kistemplomi-Ispotályi Egyházközség részéről kiállított klenódiumok és terítők bizonyítékai annak, hogy adományozóik életalapnak tekintették az úrvacsorát, a Krisztussal való titokzatos egység megélését, ami a keresztyén lét kiinduló- és tetőpontja egyben. Az a református felfogás is megjelenik bennük, hogy a hívő ember azzal szolgálja Istenet, amije van. Ennek maradandó hirdetői ezek a tárgyak, melyeknek a korabeli értéke is számottevő volt. Elkészítésük komoly anyagi és munkaidő-befektetést kívánt mind az adományozók, mind pedig a készítő mesterek részéről. Értékük azonban nem mérhető

Oszlopos kanna, ezüst kelyhek és keresztelőtál a Kistemplom, monstrancia a Szent Anna templom emlékanyagából a kiállításon

FÜGGELÉK

A DÉRI MÚZEUM MUNKATÁRSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA 2023

ANGI JÁNOS

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2023 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2023 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos, Szabó Anna Viola. Déri Múzeum, Debrecen, 2023. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIV.) 246 pp.

szerk.

ARANYI FRUZSINA

Színről színre Petőfi. Egy sokszínű múzeumpedagógiai program.
DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 158–163.

CZINEGE JÓZSEF

Györfly István tanulmányai a Keleti Kereskedelmi Akadémián. Gazdasági és külpolitikai érdekeltségek a kiegyezést követően.
DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 94–104.

DANI JÁNOS

1. – DANIELLE J. RIEBE – GYUCHA ATTILA – STIBRÁNYI MÁTÉ – MESTERHÁZY GÁBOR – PETHE MIHÁLY – APOSTOLOS SARRIS – ANASTHASIOS V. ARGYRIOU – VICTORIA NUCCIO
Csökmő–Káposztás-domb késő újkőkori (herpályi) településkomplexumának kutatása: Előzetes eredmények / Preliminary Results from Investigations at the Late Neolithic Herpály Settlement Complex of Csökmő–Káposztás-domb
MAGYAR RÉGÉSZET 12 (3) pp. 1–13. 13. p / HUNGARIAN ARCHAEOLOGY 12 (3) pp. 1–13. 13. p. (2023)

2. – DEÁK BALÁZS – BEDE ÁDÁM – RÁDAI ZOLTÁN – DEMBICZ IWONA – IVA APOSTOLOVA – BATÁRY PÉTER – GALLÉ RÓBERT – TÓTH CSABA ALBERT – DÓZSAI JÓZSEF – IVAN I. MOYSIYENKO et al.
Contribution of cultural heritage values to steppe conservation on ancient burial mounds of Eurasia
CONSERVATION BIOLOGY 37 (6) Paper: e14148, 13 p. (2023)

3. – MARTIN TRAUTMANN – ALIN FRINCULEASA – BIANCA PREDĂ – MARTA PETRUNEAC – MARIN FOCSANEANU – STEFAN ALEXANDROV – NADEZHDA ATANASSOVA – PIOTR WŁODARCZAK – MICHAŁ PODSIADŁO
First bioanthropological evidence for Yamnaya horsemanship
SCIENCE ADVANCES 9 (9) (2023)

4. – HÁGA TAMARA – BÁLINT MARIANNA

Hajdúnánás és környékének régészeti emlékei az Őskortól az Árpád-korig.

In: Forisek P. – Csizsár I.: Hajdúnánás története. Hajdúnánás (2023), 25–60.

5. – JÁNOS GÁBOR TARBAY – MARIANN BÁLINT – ZSÓFIA KERTÉSZ – ZITA SZIKSZAI – ENIKŐ PAPP – BALÁZS LUKÁCS – ANIKÓ ANGYAL
PIXE analysis of Late Bronze Age Hajdúböszörmény-type situlae from the Csege-halom I hoard and Sényő-Dajkahegy, Northeastern Hungary.
Archeologické rozhledy 75–2023–3, 278–292.

DEBRECENI - VEISZ BETTINA

1. Borbély Szilárd: „Nyugszol a' nyárfáknak lengő hivesében". Tanulmányok Csokonairól.
Debreceni Egyetemi Kiadó – Déri Múzeum, Debrecen, 2023. 291 pp.
sajtó alá rendezte
2. Verseyhy Ferenc: *Költemények I–II.*
In: Verseyhy Ferenc művei. Elektronikus kritikai kiadás.
MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2023
<https://deba.unideb.hu/deba/verseyhy>

kritikai szövegek készítése

HÁGA TAMARA

– DANI JÁNOS – BÁLINT MARIANNA

Hajdúnánás és környékének régészeti emlékei az Őskortól az Árpád-korig.

In: Forisek P. – Csizsár I.: Hajdúnánás története. Hajdúnánás (2023), 25–60.

KIS ANNAMÁRIA JUDIT

Holló László, Zene, Önarcképek, Kaszás

In Nagy T. Katalin (szerk.): Antal–Lusztig-gyűjtemény 4. / Mednyánszky, Koszta, Fényes, Iványi Grünwald, Tornyai, Endre, Glatz, Nagy, Rudnay, Medgyessy, Holló. Déri Múzeum, Debrecen, 2023. 555–607., 566., 572., 580.

KOROMPAI BALÁZS

1. *Debrecen hősei.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=196> (2023. 05. 16.)

2. *A patikus könyvtára.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1261> (2023. 05. 16.)
3. *Debrecen hősei 2.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1556> (2023. 06. 16.)
4. *Vivástörténeti emlékek a Déri Múzeum gyűjteményeiben.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1636> (2023. 07. 07.)
5. *Debrecen hősei 3.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1707> (2023. 08. 04.)
6. *A rombusz és a csendélet.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2042> (2023. 10. 27.)
7. *Múzeumpedagógiai lehetőségek 1956 bemutatásával kapcsolatban.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2170> (2023. 11. 06.)
8. *Az egykori múzeumigazgatóhoz, dr. Sőregi Jánoshoz írt levelek I. rész.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2262> (2023. 11. 22.)
9. *Az egykori múzeumigazgatóhoz, dr. Sőregi Jánoshoz írt levelek II. rész.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2301> (2023. 11. 29.)
10. *Az egykori múzeumigazgatóhoz, dr. Sőregi Jánoshoz írt levelek III. rész.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2358> (2023. 12. 05.)
3. *Csokonai kollektív emlékezete Debrecenben.* Irodalmi Magazin, XI. évfolyam, 2023. 4. 110–116.
4. *Egy bácskai család a világ művelődéstörténetében.* In: „A sok közt e kis tréfa. . .” Tanulmánykötet Kriston-Vízi József etnográfus-muzeológus 70. születésnapjára. Nagykőrös, 2023. 308–328. https://archiv.pulszky.hu/public/Kriston_70_kotet.pdf
5. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2023 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2023/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos, Szabó Anna Viola., Déri Múzeum, Debrecen, 2023. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIV.) 246 pp.*
szerk.
6. *Petőfi 200. Petőfi életműve és kultusza.* Studia Litteraria, LXII. évfolyam, 2023. 3–4. 196 pp.
szerk.

MEZŐ SZILVESZTER

1. *Lapok egy orvos írógépéből. „A bioszféra és az ember” című Kertai-gépirat a Déri Múzeum természettudományi gyűjteményében.* DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 36–59.
2. *A természetrajzi és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodásai 2022 második és 2023 első félévében.* DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 182–192.
3. *Réunion – Egy sziget anatómiája.* DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 200–213.
4. *Réunioni naplójegyzetek.* DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 214–234.

NAGY EMESE GYÖNGYVÉR

- PIROS RÉKA – MOZGAI VIKTÓRIA – BAJNÓCZI BERNADETT – WIESZNER BALÁZS
- A Debrecen–Agrár parki lószerszámzatok archeometriai vizsgálatának előzetes eredményei.*
Archaeometric Study of the Horse Tracks from the Debrecen–Agrár park: Preliminary Results.
Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. – 29th Conference of Young Scholars on the Migration Period. Budapest, November 15–16, 2019. Budapest, MÖK Kiadványok 4.2. (2023) 201–216.

NOVÁK ÁDÁM

1. *Erdélyi pénzek a Déri Múzeumban.* Katalógus. Déri Múzeum, Debrecen, 2023.

KOVÁCS JÓZSEF DÉNES

1. *Déri Frigyes Antik hagyatékának gyűjtés- és gyűjteménytörténete.* Phd dolgozat. 299 pp. <https://dea.lib.unideb.hu/items/6bf60916-e0e5-44c4-996f-0ddc7a463f24>
2. *Elefántvadászat hóhérpallossal, avagy egy műtárgy, kilenc történet.* DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 141–155.

LAKNER LAJOS

1. *Sárvári Pál leveleskönyve.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2023. 431 pp.
sajtó alá rendezte
2. *Változó látogatói magatartás. Változó múzeum? Múzeum? (Áttekintő vázlat)*
Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 31., Kolozsvár, 2023. 101–121.

2. *A tárgyi források példái: pénzek, pecsétek.*
In: Kerepeszki Róbert, Schrek Katalin (szerk): Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe. Kronosz Kiadó, Pécs, 2023. 202–213.
3. – SCHREK KATALAIN – BODOVICS ÉVA
A történettudomány közgyűjteményi háttere.
In: Kerepeszki Róbert, Schrek Katalin (szerk): Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe. Kronosz Kiadó, Pécs, 2023. 85–106.
4. *Az erdélyi anyag – Pénzek, érmek, és fiktív veretek a Déri Frigyes Numizmatikai Gyűjteményben.*
In: Kálnoki-Gyöngyössi Márton, Ringer István (szerk): A IV. Fialat Numizmaták Konferenciája tanulmányai. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 2023. 79–84 (Numophylacium novum IV.)
5. *Seals of John and Ladislaus Hunyadi as the Counts of Bistrița (Beszterce) from the Archives of the Republic of Slovenia.* Zgodovinski Casopis 77. (2023) 3–4. sz. 348–358.
6. *Mindig a király oldalán. A Perényi család tagjai a középkori harmezőkön.* Múlt-Kor Történelmi magazin, 2023. ősz. 42–49.
7. *„Cívisek világa”. A debreceni Déri Múzeum helytörténeti kiállítása.* Honismeret 51. (2023) 5. sz. 15–20.
8. *Beszámoló a numizmatikai gyűjtemény 2023-as munkájáról.* DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 178.
9. *Helyi Érték portál – Debrecen új helytörténeti fóruma.* In: Újkor.hu <https://ujkor.hu/content/helyi-ertek-portal-debrecen-uj-helytorteneti-foruma>
10. *A Hónap Érme Február – A halottak élén.*
<https://www.derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=184>
11. *A Hónap Érme Május – Az ezredes, a lövészek, és a freskó.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1280>
12. *A Hónap Érme Június – „Felavatták az ország első Stadionját”.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1447>
13. *A Hónap Érme Augusztus – Ép testben ép lélek.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1777>

ORMOSI VIKTÓRIA

1. *Zöld struccotjás a múzeumban.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1315>
(2023. 05. 16.)
2. *Hamvaiból feltámadó fönix és oszlopdíszek.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1431>
(2023. 05. 26.)
3. *Ismét úrihímezés a Déri Múzeum helytörténeti kiállításában.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1581>
(2023. 06. 20.)
4. *Hogyan lehet verejtékes egy pohár?*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1665>
(2023. 07. 14.)
5. *Virágmotívumok a szegények ezüstjén.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1973>
(2023. 09. 29.)
6. *Nagylelkű leszármazottak.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2205>
(2023. 11. 10.)

PÓTOR BARNABÁS

1. *Egészség, normalitás és (elme)betegség, abnormalitás viszonyrendszerei Hajnóczy Péter Az alkoholista című novellájában.*
In: A téboly menyasszonya. (Elme)betegség és terápia Hajnóczy Péter életművében / Elzárhatatlan párbeszédben. Interdiszciplináris Hajnóczy-tanulmányok, szerk. Cserjés Katalin, Hoványi Márton, Varga Réka, ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, MűGond, Budapest, 2023, 146–156.
2. *Betegség és gondoskodás az irodalomban és társművészetekben.* Kerekasztal-beszélgetés Bagdács Zsuzsával, Gajdos Ágostonnal és Ureczky Eszterrel. KULTer.hu, <https://www.kulter.hu/2023/11/betegseg-es-gondoskodas-az-irodalomban-es-tarsmuveszetekben/> (2023. 11. 19.)
3. *A vállalkozás nehézségei – irodalmi folyóiratok lapszemléje 2023 őszén.* SZIFONline, <https://www.szifonline.hu/kritika-essze/folyoirat-mentes/2859-a-vallalkozas-nehezsegei-irodalmi-folyoiratok-lapszemleje-2023-oszen-2023-12-08> (2023. 12. 08.)
4. *Tájékoztató – Tar Sándor hagyatéka a Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteményében.*
DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 179–181.

PRISKIN ANNA

1. *The Analysis of Bronze Age Macrolithic Tools. A Case Study from Csanádpalota-Földvár (Southeastern Hungary)* Antaeus 38 (2022 [2023]), 251–271.
2. – PÉTER CZUKOR – VAJK SZEVERÉNYI – CSABA SZALONTAI
Csanádpalota-Földvár: a Late Bronze Age 'mega-fort' in Southeastern Hungary. Antaeus 38 (2022 [2023]), 213–224.
3. – FÁBIÁN SZILVIA – MARTON TIBOR – CZIFRA SZABOLCS – CSIPPÁN PÉTER – RAJNA ANDRÁS – KLINGA FLÓRA – DARÓCZI-SZABÓ MÁRTA – BALOGH ÁRPÁD
„Empty Spaces...?” Investigating the locations of everyday and symbolic activities through a multi-level analysis.
In: Weaving Narratives. Abstract book of the 29th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. 30 th August to 3rd September 2023, Belfast, Ireland. pp. 244
4. – SZEVERÉNYI VAJK – CZUKOR PÉTER
„Mega-forts” and settlement patterns in the Late Bronze Age of the Southern Great Pannonian Plain.
In: Weaving Narratives. Abstract book of the 29th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. 30 th August to 3rd September 2023, Belfast, Ireland. pp. 248
5. RAJNA ANDRÁS – FÁBIÁN SZILVIA – MARTON TIBOR – CSIPPÁN PÉTER – DARÓCZI-SZABÓ MÁRTA – CZIFRA SZABOLCS – KLINGA FLÓRA
Space, the Final Frontier – Reconstructing The Late Copper Age Households in the Carpathian Basin.
In: Weaving Narratives. Abstract book of the 29th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. 30 th August to 3rd September 2023, Belfast, Ireland. pp. 765

SAJTOS ANNA

Hinni a hídban – a kreatív írás és a festmények kapcsolódásának lehetőségei.
DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 164–171.

SÁNDOR ZITA

1. *A Kékfogú, a Széphajú és két orrvédős sisak.*
DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 172–175.

SZABÓ ANNA VIOLA

1. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2023 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2023 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos, Szabó Anna Viola.* Déri Múzeum, Debrecen, 2023. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIV.) 246 pp.

szerk.

2. *„Házasság, szerelem, művészet csak nagyon nehezen egyeztethetők össze”.* Mirkovszky Géza és Greguss Gizella levelezése.
L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2023. 290 pp.
3. *Holnemváros. Debrecen képe a Déri Múzeum Fotótárában.*
In Fejős Zoltán (szerk.): Fotótörténet 2. A Magyar Fotótörténeti Társaság Évkönyve 2022. MAFOT, Budapest, 2023. 249–277.
4. *24 emelet, 24 történet. 50 éves a Petőfi téri magasház.*
Löki Viktor, Szőlősi Zsombor (szerk.), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen, 2023
olvasószerk.
5. *„Ki ismeri őt, aki messze néz el az életéből?” – Az olvasó nő fényképe.* (Képtörténetek a Fotótárból 17.)
<https://www.derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=182>
(2023. 01. 06.)
6. *A tóparti gyilkosság elkövetője. [Ambrus Zoltán és Boránd György]* (Képtörténetek a Fotótárból 18.)
<https://www.derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=185>
(2023. 02. 17.)
7. *Betyárok a fényképésznél. [Dobos Gábor és bandája, 1876]* (Képtörténetek a Fotótárból 19.)
<http://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1258>
(2023. 05. 16.)
8. *Csuprok a kofák kávéházából.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1621>
(2023. 06. 30.)
9. *Tigrisgrófnő a debreceni Nőegylet élén.* <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1766>
(2023. 07. 28.)
10. *Chilf Mária Vonulása a Déri Múzeumban.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1833>
(2023. 08. 18.)
11. *Ruzicska Gyula missziója. [Tótfalusi Kis Miklós síremléke, 1902]* (Képtörténetek a Fotótárból 20.)
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2291>
(2023. 11. 24.)
12. *Hurka, pulyka karácsonyra.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2437>
(2023. 12. 19.)

SZABÓ LÁSZLÓ, D.

1. *Ásatás a debreceni ferences kolostor területén.*
DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 8–33.

2. – ARANYOS ANNAMÁRIA

A debreceni ferences kolostor kutatása – Hol volt, hol nem volt?

In P. Barna Judit, Szalontai Csaba (szerk.): NRInfo 2022. A Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet 2022. évi tevékenysége. Budapest, 2023. 202–203.

SZEVERÉNYI VAJK

1. – DÁNIEL GERBER – BEA SZEIFERT – ORSOLYA SZÉKELY – BALÁZS EGYED – BALÁZS GYURIS – JULIA I. GIBLIN – ANIKÓ HORVÁTH – KITTI KÖHLER – GABRIELLA KULCSÁR – ÁGNES KUSTÁR – ISTVÁN MAJOR – MIHÁLY MOLNÁR – LÁSZLÓ PALCSU – SZILVIA FÁBIÁN – BALÁZS GUSZTÁV MENDE – MÁRIA BODNÁR – ESZTER ARI – VIKTÓRIA KISS – ANNA SZÉCSÉNYI-NAGY

Interdisciplinary Analyses of Bronze Age Communities from Western Hungary Reveal Complex Population Histories. Molecular Biology and Evolution 40(9) (2023): msad182.

<https://doi.org/10.1093/molbev/msad182>

2. – VIKTÓRIA KISS – DÁNIEL GERBER – SZILVIA FÁBIÁN – BEA SZEIFERT – JULIA I. GIBLIN – ÁGNES KUSTÁR – BALÁZS GYURIS – ANIKÓ HORVÁTH – LÁSZLÓ PALCSU – KITTI KÖHLER – GABRIELLA KULCSÁR – BALÁZS GUSZTÁV MENDE – ESZTER ARI – ANNA SZÉCSÉNYI-NAGY

Lifeway narratives of a Bronze Age community from Balatonkeresztúr (Western Hungary) based on bioarchaeological analyses.

In: Meller, H. et al. (Hrsg.) Kinship, Sex and Biological Relatedness. The contribution of archaeogenetics to the understanding of social and biological relations. 15th Archaeological Conference of Central Germany. (Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 28.) Halle (Saale): Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte, 227–242.

3. – GABRIELLA KULCSÁR – BORBÁLA NYÍRI – KITTI KÖHLER – TAMÁS HAJDÚ – TIMOTHY K. EARLE – VIKTÓRIA KISS

Middle Bronze Age burial at the settlement of Sósút-Barátház, Site 26/4 (central Hungary).

Antaeus 38 (2022 [2023]) 81–106.

4. – PÉTER CZUKOR – ANNA PRISKIN – CSABA SZALONTAI

Csanádpalota-Földvár: a Late Bronze Age ‘mega-fort’ in Southeastern Hungary. *Antaeus* 38 (2022 [2023]) 213–24

5. – PÉTER CZUKOR – ANNA PRISKIN

„Mega-forts” and settlement patterns in the Late Bronze Age of the Southern Great Pannonian Plain.

In: Weaving Narratives. Abstract book of the 29th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. 30 th August to 3rd September 2023, Belfast, Ireland. pp. 248

6. – MESTER

Mester E., Dani J., Fehér Z., Gál E., Gémes A., Hajdu T., Kiss K., Kiss V., Kovács G., Kulcsár G., Mester E., Pető Á., Szeniczey T., Szeverényi V.: Előzetes jelentés a Tiszafüred Majoros-halom III. lelőhely régészeti feltárásáról. *Tisicum* 20 (2022 [2023]) 45–55.

VÁRADI KATALIN

1. *Az orosz külpolitika fordulatai a szentpétervári osztrák-magyar nagykövet, Ferdinand von Langenau báró beszámolóí alapján (1871–1879).*

In: Demeter Gábor – Schrek Katalin (szerk.): *Az eszmetörténettől a nemzetközi kapcsolatokig.* Ünnepi kötet Bodnár Erzsébet 70. születésnapjára. Debrecen – Budapest, 2023. 125–136.

2. – HARANGI ATTILA

Rejtett kincsek és kutatási lehetőségek a családi hagyatékok iratanyagában/ A Mester utca 33. számú Dragota – Boczkó-ház története és a Dragota család hagyatéka.

DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 62–73.

3. *Id. gróf Andrássy Gyula, az Osztrák–Magyar Monarchia első magyar közös külügyminisztere.*

<https://ujkor.hu/content/id-grof-andrassy-gyula-az-osztrak-magyar-monarchia-elsomagyar-kozos-kulugyminisztere> (2023 04. 20.)

4. *Lord Rothermere: a magyar ügy védelmezője.*

<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=201> (2023. 05. 16.)

5. *A Török Császár Debrecenben – A Rickl-ház és a Lábasház története.*

<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1244> (2023. 05. 16.)

6. *Szemelvények Debrecen trianoni emlékezetéből.*

<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1470> (2023. 06. 06.)

7. *Debrecen kiváló parkírozója: Pohl Ferenc.*

<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1567> (2023. 06. 13.)

8. *Mit rejt a céhláda?*

<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1606> (2023. június 27.)

9. *Úszási emlékek a Déri Múzeum gyűjteményeiben.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1678>
 (2023. 07. 21.)
10. *Novák Ádám – Váradai Katalin: Futási emlék a Déri Múzeumban.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1846>
 (2023. 08. 25.)
11. *A Török császár Debrecenben. Kiállítás a Wellington Coffee & Pie kávézóban.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1689>
 (virtuális kiállítás – 2023. 09. 12.)
12. *Örökségünk Debrecen II. – Helytörténeti konferencia és kerekasztal-beszélgetések a Déri Múzeumban.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1921>
 (2023. 09. 22.)
13. *Debrecen 1848–49-es emlékezete.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=1990>
 (2023. 10. 06.)
14. *A Debreczeni Ipartestület karácsonyi vására.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2332>
 (2023. 12. 01.)
15. *A boldog békeidők és a két világháború közötti időszak ünnepi hangulata. Válogatás a Déri Múzeum karácsonyi képeslapjaiból.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2420>
 (2023. 12. 15.)

ZSADÁNYI TÜNDE

A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2022.
 DDMÉ 2023, Déri Múzeum, Debrecen, 238–246.

Rövidítések

- DDMÉ 2023** = Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2023 =
 Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati
 2023 / Szerk. Angi János, Lakner Lajos, Szabó Anna Viola.
 Debrecen. Déri Múzeum, 2023. (A Debreceni Déri Múzeum
 Kiadványai XCIV.)
- MAFOT** = Magyar Fotótörténeti Társaság
- MEK** = Magyar Elektronikus Könyvtár
- MŐK** = Magyar Őstörténeti Kutatócsoport (Bölcsészettudományi Kutatóközpont)
- NRI** = Nemzeti Régészeti Intézet

A DÉRI MÚZEUM MUNKATÁRSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA 2024

ANGI JÁNOS

1. *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből.*
Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 95 pp.

2. – DANI JÁNOS

A Nyemija-sisak.

In: *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből.* Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 46–67.

BÉLTEKI-DOLHAI RÉKA

1. *Niklai Ádám faládikája és ismeretlen versei.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3543> (2024. 10. 31)

2. *Téli találka Niklai Ádám verseivel.*

<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3822>
(2024. 12. 09.)

CSERPÁK-LACZI ORSOLYA

Social and genetic diversity in first farmers of central Europe.
DOI: <http://doi.org/10.1038/s41562-024-02034-z>

DANI JÁNOS

1. *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből.*
Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 95 p.

2. *Korinthoszi sisak a Déri-gyűjteményben.*

In: *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből.* Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 30–45.

3. – ANGI JÁNOS

A Nyemija-sisak.

In: *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből.* Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 46–67.

4. – KIS ZOLTÁN – MARÓTI BOGLÁRKA

Roncsolásmentes képkalkotás a Déri Múzeum gyűjteményéből származó három sisakon.

In: *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből.* Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 68–77.

5. – TÖRÖK BÉLA – SZIKSZAI ZITA – KERTÉSZ ZSÓFIA – ANGYAL ANIKÓ
A debreceni Déri Múzeumban és a pécsi Janus Pannonius Múzeumban őrzött 10-11. századi vassisakok az archeometriai vizsgálatok tükrében.
In: *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből.* Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 78–89.

szerk.

6. – SZIKSZAI ZITA – KERTÉSZ ZSÓFIA – ANGYAL ANIKÓ – DÖNCZŐ BOGLÁRKA – FURU ENIKŐ
A Déri Múzeum kelta, illetve archaikus és hellenisztikus kori görög sisakjainak interdiszciplináris vizsgálatai.
In: *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből.* Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 90–93.

7. – JUAN A. LÓPEZ PADILLA – ROBERTO RISCH

Dinastias. Los primeros reinos de la Europa prehistórica.
Alicante, Museo Arqueológico de Alicante, 2024.

szerk.

8. – JUAN A. LÓPEZ PADILLA – ROBERTO RISCH

Pudo haber estados en la edad del Bronce de Europa?

In: *Dinastias. Los primeros reinos de la Europa prehistórica.*
Alicante, Museo Arqueológico de Alicante, 2024. 26–31.

9. – VIKTÓRIA KISS

Oro y orfebrería del complejo cultural Otomani-Füzesabony.

In: *Dinastias. Los primeros reinos de la Europa prehistórica.*
Alicante, Museo Arqueológico de Alicante, 2024. 251–254.

10. *La espada de Guadalajara*

In: *Dinastias. Los primeros reinos de la Europa prehistórica.*
Alicante, Museo Arqueológico de Alicante, 2024. 284–285

11. *El depósito de armas de Téglás.*

In: *Dinastias. Los primeros reinos de la Europa prehistórica.*
Alicante, Museo Arqueológico de Alicante, 2024. 288–293.

12. – ÁKOS MENGYÁN

Los ritos funerarios dl complejo cultural Otomani-Füzesabony. La época de los grandes cementerios.

In: *Dinastias. Los primeros reinos de la Europa prehistórica.*
Alicante, Museo Arqueológico de Alicante, 2024. 323–328.

13. – ÁRON DÁVID – ÁKOS MENGYÁN
Tocados femeninos: Tumbas especiales de los cementerios de Encs (Tumba 565/588) y Polgár (Tumba 301/366).
In: *Dinastias. Los primeros reinos de la Europa prehistórica.* Alicante, Museo Arqueológico de Alicante, 2024. 332–337.
14. – BACSKAI ISTVÁN – BÁLINT MARIANNA – KISSVIKTÓRIA – KERTÉSZ ZSÓFIA – SZIKSZAI ZITA
Őskori aranyékszerek a solti Tételhegyről.
In: *Szentpéteri József (szerk.): Castrum Tetel Program II. Kutatások a solti régióban (2005–2023).* HUN-REN Bölcsészettudományi Központ, Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2024.
15. – GUBA SZILVIA – LARSSON NICKLAS – ANGYAL ANIKÓ – TANKÓ KÁROLY
Forging – hoarding – burying: Use of gold in North Hungary in the Middle and Late Bronze Age.
In: *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.* 119–128. (2024)
16. – TARBAY JÁNOS GÁBOR – BÁLINT MARIANN – KERTÉSZ ZSÓFIA – SZIKSZAI ZITA – PAPP ENIKŐ IVETT – LUKÁCS BALÁZS – ANGYAL ANIKÓ
PIXE analysis of Late Bronze Age situale from the eponymous Hajdú-böszörmény-Csegehalom I hoard and Sényő-Dajkahegy, Northeastern Hungary.
ARCHEOLOGICKE ROZHLEDY (0323-1267): 75 (3) pp. 278–292 (2024)
17. *Social and genetic diversity in first farmers of central Europe.*
DOI: <http://doi.org/10.1038/s41562-024-02034-z>

FODOR ÉVA

Erdélyi művészete a két világháború között. Válogatás a Böhm-gyűjteményből. Kiállítási katalógus. Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 94 pp.
szerk.

HÁGA TAMARA

Social and genetic diversity in first farmers of central Europe.
DOI: <http://doi.org/10.1038/s41562-024-02034-z>

HAJDÚ ZSIGMOND

Social and genetic diversity in first farmers of central Europe.
DOI: <http://doi.org/10.1038/s41562-024-02034-z>

KIS ANNAMÁRIA JUDIT

Anna Margit.
Holnap Kiadó, Budapest, 2024. 108 pp.

KOLOZSI BARBARA

Egy Árpád-kori zarándokjelvény Debrecen határából.

In: P. Barna Judit, Szalontai Csaba (szerk.): „... Általad nyert szép hazát...” Tanulmányok Fodor István emlékére.
Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Budapest, 2024. 291–300.

KOROMPAI BALÁZS

Egy régi patika állandó kiállítása a Déri Múzeumban – A patikus könyvtára és egy csendélet.
In: Kiss Endre József (szerk.): *Reformációs századok.* Csohány János 90 éves. Debrecen, Kazinczy Ferenc Társaság, 2024. 463–479.

LAKNER LAJOS

1. *Megélt mesék.*
Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 190 pp.
szerk.
2. *A múzeumok társadalmi felelőssége és a hátrányos helyzetűek – ahogyan egy muzeológus látja.*
In: *Megélt mesék,* Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 85–107.
3. *De elbeszélhető...*
In: Lapis József, Szász Pál (szerk.): *Körülírások – Tanulmányok Borbély Szilárd életművéről.* (Új Alföld Könyvek), Debrecen, 2024. 327–342.
4. *A könyvszekrény.*
In: Don Tamás (szerk.): *Tar Sándor. „Az vagyok, aki vagyok. Úgyse lehetek más: miért féljek hát felfedezni, ki vagyok?”* Kiállítási katalógus, MODEM, Debrecen, 2024. 14–21.

NAGY EMESE GYÖNGYVÉR

Social and genetic diversity in first farmers of central Europe.
DOI: <http://doi.org/10.1038/s41562-024-02034-z>

NOVÁK ÁDÁM

1. *Varsói Magyar Oklevéltár.*
Debrecen, 2024.
<https://hdl.handle.net/2437/381510>
szerk.
2. – GYÖRKÖS ATTILA
Középkori oklevelek a Déri Múzeumban.
A Déri Múzeum és gyűjteményei 8.
Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 31 pp.
3. *Zwischen Ostsee und Adria II. Ostmitteleuropa im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Die Mobilität von Menschen, Gütern, Geld, Diplomaten, Reliquien.*
Szerk. Bárányi Attila Pál, Roman Czaja, Helmut Flachenecker, Pószán László, Debrecen, 2024. <https://hdl.handle.net/2437/382232>
sajtó alá rendezte

4. *World Travelers: The Perényis: Journeys of Two Generations.*
In Bárány Attila Pál, Roman Czaja, Helmut Flachenecker, Pószán László (szerk.): *Zwischen Ostsee und Adria II. Ostmitteleuropa im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Die Mobilität von Menschen, Gütern, Geld, Diplomaten, Reliquien.* Szerk. Bárány Attila Pál, Roman Czaja, Helmut Flachenecker, Pószán László, Debrecen, 2024. 123–145.
<https://hdl.handle.net/2437/382232>
5. *Az abasári bencés monostor ásatása során előkerült pénzérmék és azok vizsgálata.*
In dr. Horváth Ciprián (szerk.): *Abasár. Régészet–Antropológia–Archeogenetika.* Budapest – Abasár, 2024. 22–23. <https://real.mtak.hu/208118/>
6. *A láthatatlan bárók. Udvari méltóságviselők és pecsétjeik a varsói magyar okleveleken.*
In Hunyadi Zsolt, Kőfalvi Tamás (szerk.): *Napok, évek, századok. Tanulmányok Almási Tibor 65. születésnapjára.* Szeged, 2024. 331–346.
<https://real.mtak.hu/208116/>
7. *Opportunities and challenges in researching the political and military history of the Upper Regions.*
In: Bárány Attila (szerk.): *Mercenaries and Crusaders.* Debrecen, 2024. 301–315. <https://real.mtak.hu/188650/>
8. *Az újhelyi vár végnapjai.*
Agrártörténeti szemle LXV (2024) 1–4. 159–168.
<https://real.mtak.hu/211503/>
9. *Újhely vára mint főúri rezidencia: Birtoklástörténeti vázlat a 16. század elejéig.*
Castrum. A Castrum Bene Egyesület hírlevele 27. (2024) 1–2. 5–25.
<https://real.mtak.hu/196294/>
10. *Catalog of 15th Century Polisyillic Charters.*
Debreceni Egyetem Adattár, 2024.
<https://doi.org/10.48428/ADATTAR/YSBQFA>
11. *Újhely várában feltárt érmék adatbázisa.*
Debreceni Egyetem Adattár, 2024.
<https://doi.org/10.48428/ADATTAR/M8T1C7>

ORMOSI VIKTÓRIA

1. *Néprajzkutató, kosárfonó, mentálhigiénés szakember és bútorfestő.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2551>
(2024. 02. 08.)

2. *Bálok férfi szemszögből.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2721>
(2024. 03. 08.)

PELLES EDIT

– JUHÁSZ JÁNOS

- Debreceni főnix – avagy hogy készül egy szabad királyi városi rangra emelő oklevél másolata.*
Levéltári Szemle, 74. évfolyam, 2024. 1. 66–70.

PÓTOR BARNABÁS

1. *„csak jelek vannak, magyarázat nélkül”. Tar Sándor összegyűjtött versei elé.*
Alföld, 2024. 12. 42–53.
2. *Értékmentés és átörökítés – Interjú Harangi Attilával és Vigh Leventével,* *KULTer.hu*,
<https://www.kulter.hu/2024/12/harangi-attila-vigh-levente-interju/> (2024. 12. 10.)

SÁNDOR ZITA

1. *Megélt mesék.*
Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 190 pp. szerk.
2. *Miért éppen a múzeum?*
In: *Megélt mesék*, Déri Múzeum, Debrecen, 2024. 108–122.
3. *Múzeumi örökségátadás – Bluetooth és társai.*
Néprajzi Látóhatár, XXXIII. évf. 2024. 3–4. 5–18.
<https://neprajz.unideb.hu/sites/default/files/inline-files>

SZABÓ ANNA VIOLA

1. *A hortobágyi indusok.*
In Bán András – E. Csorba Csilla – Farkas Zsuzsa (szerk.): *Fejős70.* Fejős Zoltán hetvenedik születésnapjára a Magyar Fotótörténeti Társaságtól. Budapest, 2024. 93–99.
2. *Mirkovszky Mária-életrajz. Egy mozdulatművész, koreográfus, táncpedagógus alkotó élete.*
MEK, Budapest, 2024.
<https://www.mek.oszk.hu/25600/25661/>
szerk., jegyz.
3. *Körülményes tudósítás egy jelmezbárról.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2577>
(2024. 02. 15.)
4. *„Itthon a Macson”, avagy Dragota Natália szíve 1–3. (Képtörténetek a Fotótárból 21.)*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2848> (2024. 04. 05.)

- <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2973> (2024. 05. 03.)
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3097> (2024. 06. 14.)
5. *Nemzeti Bankból múzeumi raktár.* (Képtörténetek a Fotótárból 22.)
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3003>
 (2024. 05. 17.)
6. *Jókai a Hortobágyon: volt, nincs.* (Képtörténetek a Fotótárból 23.)
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3183>
 (2024. 07. 05.)
7. *„Mindenki el van utazva fürdőben” –Mirkovszky Géza és Greguss Gizella fürdőlevelei.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3260>
 (2024. 07. 26.)
8. *Fidrusék nyaralnak.* (Képtörténetek a Fotótárból 24.)
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3358>
 (2024. 08. 23.)
9. *Varjak a múzeumban.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3830>
 (2024. 12. 16.)
- <https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2898>
 (2024. 04. 22.)
3. *Hadházy Levente honvéderős, a kiváló sportoló.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3315>
 (2024. 08. 09.)
4. *Mozaikok a hősök emlékét őrző, vigyázó kőoroszlán történetéből.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3455>
 (2024. 10. 07.)
5. *Asszók nyomában – vívástörténeti adalékok a Déri Múzeum tárgyi emlékei alapján.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3630>
 (2024. 11. 26.)
6. *Sisi-kultusz képeslapokon.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3790>
 (2024. 12. 02.)
7. *Bepillantás a Déri Múzeum játékanyagába.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=3836>
 (2024. 12. 23.)

SZABÓ LÁSZLÓ, D.

1. *Téglás régészeti emlékei.*
 In Szálkai Tamás (szerk.): I. Tanulmányok a település múltjából., 2024.
 13–38
2. *Social and genetic diversity in first farmers of central Europe.*
 DOI: <http://doi.org/10.1038/s41562-024-02034-z>

SZOLNOKI LÁSZLÓ

Social and genetic diversity in first farmers of central Europe.
 DOI: <http://doi.org/10.1038/s41562-024-02034-z>

VÁRADI KATALIN

1. *Proklamációk, rendelkezések, általános politikai polgár ABC, függetlenségi nyilatkozat és társai – azaz az 1848–49-es szabadságharc és forradalom német nyelvű nyomtatványai a Déri Múzeum gyűjteményében I. rész.*
<https://helyiertek.derimuzeum.hu/?p=2759>
 (2024. 03. 14.)
2. *Proklamációk, rendelkezések, általános politikai polgár ABC, függetlenségi nyilatkozat és társai – azaz az 1848–49-es szabadságharc és forradalom német nyelvű nyomtatványai a Déri Múzeum gyűjteményében II. rész.*

VÉBER ZOLTÁN

1. *Tallóci Petkő és Hunyadi János kapcsolata.*
 In Gephárt Enikő, Hunyadi Zsolt, Martus Nikoletta (szerk.): *Medievalisták Vándorkonferencia Tanulmányok 1.*, Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, 2024. 233–253.
2. *Hungarians and the Crusade from the fall of Constantinople to the Regensburg Reichstag.*
 In Bárány Attila (szerk.): *Mercenaries and Crusaders*, szerk. Bárány Attila, HUN-REN DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport, Debrecen, (2024) 365–380.

2025

RÉGÉSZET
TERMÉSZETTUDOMÁNY
TÖRTÉNETTUDOMÁNY
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET
MUZEOLÓGIA
MÚZEUMPEDAGÓGIA
GYŰJTEMÉNYI MUNKA
KIÁLLÍTÁSOK

ARS LONGA VITA BREVIS EST

HISTORIA EST MAGISTRA VITAE